

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

**1923'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN
PETROL YATIRIM POLİTİKALARI**

Ferhat KÖKYAY

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı İçin Öngördüğü
DOKTORA TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.

ANKARA 2008

Doktora Tezi olarak sunduğum “1923’ten Günüme Türkiye Cumhuriyeti’nin Petrol Yatırım Politikaları” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gűsterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

13 / 05 / 2008

Ferhat KÖKYAY

H.Ü.

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'ne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

Üye : Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU

Üye : Doç. Dr. Fatma ACUN

Üye : Doç. Dr. Nuri YAVUZ

Üye : Doç. Dr. M. Derviş KILINÇKAYA (Danışman)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

30/05/2008

Prof. Dr. Mustafa Yılmaz
Enstitü Müdürü

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, 1923'ten günümüze Türkiye Cumhuriyeti'nin petrol yatırım politikalarını dönemler itibariyle inceleyerek ortaya koymaktır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulmasını müteakip 1925 yılından itibaren petrol yatırımlarına büyük önem vermiştir. 1954'e kadar yürütülen petrol politikaları, Osmanlı dönemindeki kapitülasyonların etkisi altında devletçi bir yapıda şekillenmiştir ki; bu Cumhuriyet döneminde petrolün stratejik değerinin anlaşılması olduğunu göstermektedir. Petrol alanında yapılacak yatırımların yüksek maliyeti ve devletin karşı karşıya olduğu sermaye sıkıntısı, 1954'ten sonra yabancı sermayeyi yatırıma yöneltmek amacıyla liberal politikaların izlenmesi ile aşılmaya çalışılmış, ancak; bu tercih de sonuç vermeyince 1973'te yabancı şirketlerin haklarına kısıtlama getirilmiştir. Petrol yatırımlarının istenilen düzeye çıkmaması ve 1973 sonrası yaşanan ekonomik sıkıntılar sonucu 1983'te tekrar yabancı sermayeyi teşvik eden politikalara dönmüştür. 1987'den sonra petrol ihtiyacını güvenli ve sürekli bir şekilde sağlamak amacıyla yurt dışı yatırım politikalarına yönelen Türkiye, bu tercihin sonucu olarak 2000'li yıllarda bir enerji koridoru olma yolunda büyük mesafe almıştır.

Çalışmanın girişinde petrolün tarihçesi, önemi ve uluslararası politikanın şekillenmesindeki etkilerine değinilmiştir. Birinci bölümde Cumhuriyet öncesi dönem ele alınmıştır. İkinci ve üçüncü bölümlerde Cumhuriyet döneminde geliştirilen politikalar incelenmeye çalışılmıştır. Bu dönemleri incelerken, çalışmanın planlanmasında kanunî düzenlemeler ölçüt olarak alınmıştır. Bu bölümler, 1923-1954 dönemi ve 1954 sonrası dönem olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır.

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine and determine Republic of Turkey's petroleum investment policies in different periods from 1923 to the present time.

Republic of Turkey, following its foundation, gave a big importance to the petroleum investment right after 1925. Petroleum policies conducted until 1954 were shaped under the influence of a dislike against capitulations and in the form of a big state control. This shows how the strategic importance of petroleum was well understood in the republican period. The state tried to cope with the high cost of investments in petroleum field and the capital problem by following liberal policies aimed at directing foreign capital to investment. However, when this option proved to be inefficient, the government limited the rights of foreign companies in 1973. Since the petroleum investments did not reach the expected level, and due to the economic problems, the government turned back to the policies encouraging foreign investors once more. As a result, Turkey made a big progress on the way to become an energy corridor in 2000s through turning to the foreign investment policies in order to meet the petroleum requirements in a safe and continuous way after 1987.

The introduction part of this study deals with the importance of petroleum, its history and effects on international affairs. The first chapter studies the period before the proclamation of Republic. The second and the third chapters try to examine the policies developed in the republican period. During the study of these chapters, legal arrangements were taken as criteria. These chapters are held under two headlines: the period between 1923 and 1954, and the period after 1954.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	I
İÇİNDEKİLER	III
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM :

CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE TÜRKİYE’DE PETROL YATIRIM POLİTİKALARI

1. OSMANLI’NIN PETROLLE TANIŞMASI, DEMİRYOLU - PETROL
KESİŞMESİ 26
2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI DÖNEM (1914-1923)..... 41

II. BÖLÜM :

YAPILANMA VE DEVLET YATIRIMLARI DÖNEMİ (1923-1954)

1. YAPILANMA VE DEVLET YATIRIMLARI DÖNEMİNİ HAZIRLAYAN
ETKENLER 58
2. 792 SAYILI PETROL KANUNU ‘NUN KABULÜ 67
3. PETROL ARAMA VE İŞLETME İDARESİ’NİN KURULMASI 70

4. MTA ENSTİTÜSÜ'NÜN KURULMASI.....	72
5. YAPILANMA VE DEVLET YATIRIMLARI DÖNEMİ GELİŞMELERİ	73
6. 1923-1954 DÖNEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	93

III. BÖLÜM :

PETROL YATIRIM POLİTİKALARINDA LİBERAL DÖNEM

1. LİBERAL PETROL YATIRIM POLİTİKALARINA GEÇİŞ (1954-1973)...	98
a. Petrol Yatırım Politikalarının Liberalleşmesini Hazırlayan Etkenler	98
b. 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun Kabulü	102
c. Kanun Kapsamındaki Kamu Teşkilatlanması	113
d. Petrol Kanunu'ndaki Değişiklikler	116
e. 1954-1973 Yıllarındaki Gelişmeler	121
f. 1954-1973 Döneminin Değerlendirilmesi	137
2. LİBERAL POLİTİKALARDA MİLLİYETÇİ YÖNELİM (1973-1983)	145
a. Liberal Politikalarda Milliyetçi Yönelime Neden Olan Etkenler	145
b. 1702 Sayılı Petrol Reformu Kanunu'nun Kabulü	149
c. 1973-1983 Yıllarındaki Gelişmeler	154
d. 1973-1983 Döneminin Değerlendirilmesi	157

3. YABANCI SERMAYEYİ TEŞVİK EDEN LİBERAL POLİTİKALARA DÖNÜŞ (1983-1988)	160
a. Yabancı Sermayeyi Teşvik Politikalarını Hazırlayan Etkenler	160
b. 2808 Sayılı Kanun'un Kabulü	161
c. 1983-1988 Yıllarındaki Gelişmeler	164
d. 1983-1988 Döneminin Değerlendirilmesi	167
4. PETROL YATIRIMLARINDA "BÖLGESEL OYUNCULUK" DÖNEMİ (1988 SONRASI)	167
a. Yurt Dışına Yönelik Petrol Yatırım Politikalarını Hazırlayan Etkenler	167
b. 1988 Sonrası Gelişmeler	169
c. 1988 Sonrası Döneminin Değerlendirilmesi	187
SONUÇ	189
KAYNAKLAR	198
EKLER	219

ÖNSÖZ

Askerlik mesleği, çoğu zaman bir savaş sanatı olarak adlandırılır. Bu sanatı en iyi icra edenler strateji başta olmak üzere, birçok bilim dalının yanında mutlak surette tarihe de ilgi duymuştur. Mesleğini seven, tabiri yerinde ise doğuştan asker birisi olarak daima tarihe ilgi duydum, geleceğe emin adımlarla ilerlemenin tarihi bilmekle mümkün olabileceği görüşünü benimsedim. Güçlü orduların ve güçlü devletlerin enerji kaynaklarına hakim olmaları nedeniyle, genelde enerji kaynakları, özelde ise petrol ile ilgili çalışmalar daima ilgimi çekmiştir.

İnsanlığın ulaştığı uygarlık seviyesinde petrolün çok önemli bir yeri vardır. Binlerce yıl önce doğal yer hareketlerinin de etkisiyle kendiliğinden yeryüzüne çıkan petrolün ilkel metotlarla farklı amaçlar için kullanılmasıyla başlayan süreç, bugün petrolü vazgeçilmez bir enerji kaynağı ve hammadde haline getirmiştir. Buna bağlı olarak dünya siyasetinde söz sahibi olmanın yolu, petrole sahip olmak ya da petrolü kontrol etmekten geçer hale gelmiştir. Dünya tarihi petrol için verilen mücadelenin örnekleri ile doludur. 150 yıla yakın bir süredir dünya milletlerinin olduğu gibi Türk Milleti'nin de tarihine damgasını vuran petrol mücadelesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin yatırım politikalarının incelenmesi ve değerlendirilmesinde rastladığımız boşluk, bizi böyle bir çalışmaya yöneltmiştir.

Bilindiği gibi 1911 yılında Churchill İngiliz gemileri için enerji kaynağı olarak kömürden petrole geçilmesi kararını vermiştir. Yapılan programla 1914 yılına kadar İngiliz donanmasında kömürle çalışan gemiler petrole çalışır hale getirilirken, yeni yapılan gemiler de petrole dayalı enerjiyle çalışacak teknolojiyle üretilmiştir. Bu karar İngiltere'ye denizlerde büyük bir güç olma imkânını vermiştir. Diğer ülkelerden önce deniz gücünü petrole bağlamak İngiltere'ye dünya ve dünya petrolü üzerinde hâkimiyet kurma fırsatını verirken, söz konusu enerji kaynağının kontrolünü bir zorunluluk olarak da dayatmıştır.

Petrol, 19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış ve enerji kaynağı olarak kullanımının yanı sıra hammadde olarak değerini artıracak olan teknolojilerin gelişmesi ve yaygınlaşmasına paralel olarak tüm 20. yüzyıl boyunca giderek artan

bir stratejik hammaddeye dönüşmüştür. Petrolün ekonomik bir değer olarak ortaya çıkmasının ardından yaşanan uluslararası çaptaki kanlı rekabet ve bu rekabetin etkisiyle yaşanan dünya savaşları, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişimi açısından büyük önem arz etmiştir. Sadece savaşların değil, çoğu zaman ekonomik mücadelenin de odak noktasını teşkil eden petrol mücadelesi yatırımcı şirketleri olduğu gibi bu şirketlerin, politikalarını etkilemeyi her zaman başardıkları devletleri de bu çatışmanın tarafları haline getirmiştir. 2006 senesinde hazırlanmış olan dünyadaki en büyük 2000 şirket sıralamasında ilk 20 arasında 5, ilk 100 arasında ise 12 petrol ve doğal gaz şirketinin bulunması bunu göstermektedir.

Petrolün değerli olmasının nedeni yenilenemeyen bir doğal kaynak olmasıdır. Yenilenemeyen bu kaynağa dünya talebi yılda % 2 civarında artmaktadır. Petrolün değeri, çıkarıldığı bölgeleri, taşındığı güzergâhları ve taşıma vasıtalarını da doğru orantılı olarak etkilemekte ve önem kazandırmaktadır. Bazı ülkeler, petrol kaynaklarına sahip olmanın avantajını kullanırken, bazıları taşıma yollarını ve vasıtalarını kontrol ederek güç elde etmeye çalışmaktadırlar. Günümüzde, ikincil faaliyetler olarak tanımlanan petrol taşımacılığı, rafinaj ve pazarlama faaliyetleri, petro-stratejinin inceleme konusu olarak sık sık gündeme gelmektedir. Ancak birincil faaliyetler olarak adlandırılan arama ve üretim faaliyetleri sektörün ilk adımını oluşturması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Taşıdığı önem, sahip olduğu özellikler nedeniyle, ülkeler tarafından arama ve üretim faaliyetlerine diğer ticari ve sanayi faaliyetlerinde görülmeyen ayrıcalıklar verilmekte ve özel yatırım politikaları oluşturulmaktadır. Bu nedenle çalışmamız ülkemizde tarihî süreçte oluşturulan **petrol yatırım politikalarını** incelemeyi amaç edinmiştir. Çalışmada, yatırım politikalarını etkilemesi nispetinde ikincil faaliyetlere de yer verilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti her alanda büyük değişimler yaşarken, önemli bir enerji kaynağı olan ve hammadde olarak da büyük önem ifade eden petrol yatırımlarına ne derece önem verilmiştir? Petrol yatırımlarını artırmak için ne gibi politikalar takip edilmiştir? Yurt dışı yatırımlara ne derece ilgi gösterilmiştir. İhtiyaç duyulan petrolün yurt içinden karşılaması için neler yapılmıştır? Yabancıların petrol aramaları hakkında ileri sürülen iddialar ne derece doğrudur? Ekonomik krizlerin, İkinci Dünya

Savaş'ının ve Soğuk Savaş'ın Türk petrol yatırım politikalarına ne gibi etkileri olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılması petrol yatırım politikalarımızı nasıl etkilemiştir? Araştırmanın sonunda bu konulara ilişkin cevaplara ulaşmak hedeflenmektedir.

Bu hedeflere yönelik olarak yürütülen araştırmada, petrol yatırım politikalarının tarihi gelişme seyri belirlenmesine odaklanılmış olmakla birlikte, bu politikaların sonuçlarını somut biçimde ortaya koymak açısından yeri geldiğinde petrol faaliyetlerine ve istatistikî verilere de değinilmiştir. Dünya petrol politikası hakkında Daniel Yergin'in *Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, (Çev. Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Mayıs 2003 (3)) Osmanlı dönemi petrol yatırım politikaları konusunda Volkan Ş. Ediger'in *Osmanlı'da Neft ve Petrol* (ODTÜ Yay. Ankara, Şubat 2006) ve Hikmet Uluğbay'ın *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik* (Ayrıç Yayınevi, Ankara, 2003) isimli eserleri saygı ve hayranlık ile faydalandığım eserler olmuştur. Daniel Yergin'in dünya ölçeğinde petrol odaklı güç mücadelesini, Volkan Ş. Ediger'in Osmanlı dönemindeki petrol olgusunu ve Hikmet Uluğbay'ın Osmanlı coğrafyasında ağırlıklı olarak Musul, Kerkük ve Bağdat petrolünün siyasal olaylar açısından incelenmesini konu alan eserlerinden farklı olarak, çalışmada 1923 sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin petrol yatırım politikaları incelenmiştir. Cumhuriyet dönemi ile ilgili politikaların belirlenmesinde ise, bu dönemde Türk petrol yatırımlarında bizzat emeği geçmiş ve politikaların yönlendirilmesinde etkili olduğu düşünülen Kemal Lokman başta olmak üzere Maden Tetkik ve Arama (MTA) Enstitüsü, Petrol İşleri Genel Müdürlüğü (PİGM) ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) yöneticilerinin eserlerinden kaynak eserler olarak faydalanılmıştır. MTA Enstitüsü'nün 1936 yılından itibaren çıkarmakta olduğu dergilerle, PİGM ve TPAO yıllık raporları ise resmi görüşlerin belirlenmesinde ve istatistikî verilerin toplanmasında yardımcı olmuştur. İzlenen politikalar hakkındaki yorumlar Türk Yurdu, Forum gibi dergilerle maden ve petrol sektörü süreli yayınlarından ve Zafer, Yeni Ulus ve Cumhuriyet gazeteleri ile günümüz diğer yazılı basınından takip edilmiştir.

Hükümet programları, sanayi kalkınma planları, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) beş yıllık kalkınma planları dönemlere ilişkin hedefleri ortaya koyan başlıca kaynaklar olmuştur. Siyasi partilerin konu hakkındaki görüşleri ise TBMM zabıt cerideleri incelenerek belirlenmiştir.

Bu kaynaklar dışında, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet arşivi belgelerinden faydalanılmıştır. Yalnız mesai harici zamanlarda gidebildiğim halde arşivde çalışanların yakın ilgi ve yardımları aylar süren arşiv çalışmalarımı büyük oranda kolaylaştırmıştır. Genelkurmay ATASE Arşiv Müdürü Alb. Ahmet Tetik ise yalnız arşiv çalışmalarında değil, çalışmanın bütününde yönlendirici ve destekleyici katkılarda bulunmuştur. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Petrol İşleri Genel Müdürlüğü, Türkiye Petrol Jeologları Derneği'nde yürüttüğüm çalışmalarda ilgililerle görüşmemde ve kaynak bulmamda bana destek olan TPAO Arama Daire Başkanlığı Ruhsat ve Eğitim Müdürlüğü Servis Amiri Ümit Köletelioğlu'nun katkılarını ifade etmeliyim.

Yoğun mesai temposuna rağmen eğitimin önemine binaen her türlü desteği veren, Şube Müdürlerim Alb. Soner Aydın ve Alb. Metin Hiçsönmez, her türlü belgeye ulaşmamda ve ilgili personel ile görüşmemde bana destek olan Petrol İşleri Genel Müdürlüğü Dış İlişkiler Sorumlusu Saim Gül, bana vakit ayıran ve fikirlerimi değerlendiren Prof. Dr. İsmail Hakkı Demirel'in isimlerini de anarak vefa borcumu bir nebze ödemek istiyorum.

Doktora eğitimimin başından sonuna kadar her safhasında emekleri bulunan, başta Tez İzleme Komisyonunda yer alan ve her aşamada yönlendirmelerinden faydalandığım danışmanım Doç. Dr. M. Derviş Kılınçkaya, Enstitü Müdürü Prof. Dr. Mustafa Yılmaz, değerli hocam Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu olmak üzere bütün hocalarıma teşekkürlerimi sunuyorum.

Yükseklisans ve doktora eğitimimi sürdürdüğüm 7 yılı aşkın süre boyunca özveride bulunan, muhtaç oldukları ilgiden fedakârlık ederek, bana destek olan, başta eşim Nazlı olmak üzere kızlarım Nazlıcan Ece, Sibel ve Bilge'ye sevgilerimi sunuyorum.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AIOC	: Azerbaijan International Operating Company
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
B.C.A.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
C	: Celse
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DM ZC	: Danışma Meclisi Zabıt Ceridesi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
D.	: Dosya
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
ed.	: Editör
Ens.	: Enstitüsü
Fak.	: Fakülte / fakültesi
IEA	: Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Ajancy)
İ	: İçtima
JMO	: Jeoloji Mühendisleri Odası
KHK	: Kanun Hükümünde Kararname
M.Ö.	: Milattan önce
M.S.	: Milattan sonra
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MM ZD	: Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
MTA Ens.	: Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü
Neş.	: Neşriyatı

OPEC	: Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
P.K.	: Petrol Kanunu
PİGM	: Petrol İşleri Genel Müdürlüğü
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SİSAV	: Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı
T.Y.	: Tarih yok
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TPAO	: Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı
TPIC	: Turkish Petroleum International Company Limited
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayını/Yayımları

GİRİŞ

Petrol sözcüğü, Latince'deki “petra (kaya)” ve “oleum (yağ)” sözcüklerinden türetilmiştir. Tabir, ilk olarak Alman mineralog Georgius Agricola'nın 1556 yılında yayımlanan “De re Metallica (Metaller Üzerine)” adlı eserinde kullanılmıştır.¹ Petrol, Antik dönemde Sümerler tarafından “ESIR”, Akadlar ve Asurlular tarafından “naptu”, “saman-iddi (asfalt yağı)”, “saman-sadı (dağ yağı)”, Museviler tarafından “neft”, “naft”, Yunanlar tarafından “nafta”, Araplar ve Türkler tarafından “neft” olarak adlandırılmıştır.² Osmanlı döneminde ise “neft ve petrol” kelimeleri genel olarak birlikte kullanılmıştır.³

Petrolün oluşumu ile ilgili kabul gören teori, milyonlarca yıl evvel yer kabuğunun büyük bir kısmını kaplayan ve tuzlu sularda yaşayan organizmalara dayanmaktadır. Teoriye göre, en basit şekliyle, bu canlılar birinci zamandaki yer kabuğunun hareketinde ölmüşler ve toprak altında kalmak ve ezilerek çürümek suretiyle petrol yataklarını meydana getirmişlerdir.⁴

Petrolün kapsamlı bir ticaretin konusu olarak ortaya çıkışı 150 yıl kadar önce, 1800'lü yılların ortalarına rastlamaktadır. Petrolün ilk defa gelişmiş bir şekilde aydınlatma alanında kullanılması ile ilgili Romanya'nın Lvov bölgesinde bir eczacının, gazyağını yakıt olarak kullanabilen bir lamba icat ettiği, bu lamba sayesinde 1859 yılında Galiçya'nın gazyağı merkezi olduğu⁵ iddia edildiği gibi, Kanadalı Abraham Gesner'in⁶ 1854'te doğal olarak yeryüzüne sızan petrolden

¹ “Georgius Agricola (1494-1555) (Georg BAUER de denir) Joachimstahl'da hekimlik yaparken, mineraloji ve maden eritme sanayii ile ilgilenmiştir” Meydan Larousse, C. 1, 1992, s.135; **Ana Britannica**, C. 25, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica Inc., İstanbul, 1994, s. 227.

² R.J. Forbes, **Bitumen and Petroleum in Antiquity**, Leiden, 1936, Tablo-1.

³ Volkan Ş. Ediger, **Osmanlı'da Neft ve Petrol**, ODTÜ Yay. Ankara, Şubat 2006, s. xii.

⁴ A.Alptekin Esin, **Türkiye'de Petrol Üretim ve Tüketimi**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay. Nu.:63, Ankara, 1973, s. 57.

⁵ Daniel Yergin, **Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çev. Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Mayıs 2003 (3), s. 22.

⁶ “Abraham Gesner (1797-1864) Kanadalı bilim adamı. Hastanede çalışmasına rağmen jeolojiye ilgi duymuştur. 1838'de kömür benzeri bir hidrokarbon bulmuştur. ABD'ye göç ettikten sonra gazyağı üretim yöntemini geliştirmiştir” Geniş bilgi için bkz. George.F. Matthew ; **Abraham Gesner – A Review of His Scientific Work**, 1902.

gazyağı rafine ettiği de iddia edilmektedir.⁷ 1859 yılında Galiçya’da 150’yi aşkın köy petrol işiyle uğraşmakta ve Avrupa’da 36.000 varil petrol üretilmektedir. ABD’de ise aynı dönemde günde 5.000 galon gazyağı üretilmektedir. Petrol sanayiinin ortaya çıkışına dair birbirinden farklı görüşler olmakla birlikte, daha eski dönemlerde insanoğlu tarafından çeşitli maksatlarla kullanılması konusunda birbirine yakın bilgiler bulunmaktadır.

Tevrat’ta, Yaratılış kitabında 6/14’te geçen Nuh peygambere yönelik *“Kendine gofer ağacından bir gemi yap. İçini dışını ziftle, içeriye kamaralar yap.”*, 11/3’te geçen *“Birbirlerine, “Gelin, tuğla yapıp iyice pişirelim” dediler. Taş yerine tuğla, harç yerine zift kullandılar.”* ve 14/10’da geçen *“Siddim Vadisi zift çukurlarıyla doluydu. Sodom ve Gomora kralları kaçarken adamlarından bazıları bu çukurlara düştü. Sağ kalanlarsa dağlara kaçtı.”* ifadeleri ile Mısır’dan Çıkış kitabında Musa Peygamberin doğumu ile ilgili bölümde 2/3’te geçen *“Daha fazla gizleyemeyeceğini anlayınca, hasır bir sepet alıp katran ve ziftle sıvadı. İçine çocuğu yerleştirip Nil kıyısındaki sazlığa bıraktı.”* ve Yeşaya kitabında 34/9’da geçen *“Edom dereleri zifte, toprağı kükürde dönecek; ülkenin her yanı yanan zift olacak.”* ile 34/10’da geçen *“Zift gece gündüz sönmeyecek, dumanı hep tütecek. Ülke kuşaklar boyu ıssız kalacak, sonsuza dek oradan kimse geçmeyecek.”* ifadeleri Tevrat öncesinde petrolün insanlık tarafından bilindiği ve kullanıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Tevrat öncesinde petrole ilişkin ilk yazılı bilgilerin Sümer tabletlerinde geçen *“... Kayıkçı için fırın kurarım, onun için zift eritirim...”*⁸ ifadelerinde yer aldığını belirtilmektedir. Katran ile ilgili ifadeler kutsal kitaplardan yalnız Tevrat ile de sınırlı değildir. Kur’an-ı Kerim İbrahim Suresinin 49 ve 50nci Ayetlerinde Allah’ın zalimleri bir gün cezalandıracağından bahsederken *“O gün, suçluları zincirlere vurulmuş olarak görürsün. Gömlekleri katrandandır. Yüzlerini de ateş bürüyecektir”* buyrulmaktadır.

⁷ Özkan Gümüş, Yalçın Altan, **Petrolün Tarihi ve Türkiye’de açılan Petrol Kuyuları**, PİGM Yay., Ankara, 1995, s. 2.

⁸ Hikmet Uluğbay, **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2003, s. 19.

Yeryüzüne doğal yollardan çıkan petrolden ilk yararlananların Sümerler, Asurlular ve Babilliler olduğu bilinmektedir. 5 bin yıl önce, bugünkü Irak'ta, Fırat Irmağı kıyısındaki Hit şehri başlıca asfalt üretim merkezidir.⁹

Petrolün bugünkü amaçlarla kullanılmadan önce, cilt hastalıklarının tedavisi için, M.Ö. 3200 yıllarında ise Mezopotamya'da inşaatçılıkta harç katkı maddesi olarak kullanıldığı bilinmektedir. Filistin'deki Eriha Kenti ve Mezopotamya'daki Babil'in duvarları bu harçla örülmüştür.¹⁰ Yine, Mısırlıların asfalt sayesinde mumyacılıkta çok ileri gittikleri düşünülmektedir.

Petrol ile birlikte doğal olarak hidrokarbon içeren maddelerin antik dönemlerdeki kullanımı ile ilgili detaylı bir araştırma yapmış olan R.J. Forbes'in sıraladığı kullanım alanları arasında dikkati çekenler de bulunmaktadır. Forbes, düşmana büyü yapmak için düzenlenen bir takım törenlere katrandan yapılmış insan şekillerinin de dahil edildiği, yanan katran kokusunun yılanları uzaklaştırdığı, bir parça sirke ve katranın toplanmış kan beneklerini dağıttığı, ateş nöbetleri için birkaç gram katran ve nanenin karıştırılarak kullanıldığı, şarap ile beraber alınan katranın kadınların adet kanamalarını erkene aldığı, Romalıların katranı yiyecek ve içeceklerde koruyucu veya lezzet artırıcı olarak kullandığı, ziraatta ağaç ve çalılıkların altında yakılan katran buharıyla tırtıl ve zararlı böceklerin öldürüldüğü, ayrıca kuş kafeslerinin dezenfekte edilmesinde kullanıldığı, sığır vebasına karşı hayvanlara sürüldüğü gibi çok çeşitli bilgileri vermektedir.¹¹

Petrol, dini inanışlarda da etkili olmuştur. Milattan 600 yıl önce Hazar Denizi kıyılarında yaşayan kavimler ne Mısırlıların, ne İsrail oğullarının ve ne de Asurluların ilahlarını tatmin edici kuvvette bulmamışlar, şiddetli tazyik ile fıskıran tutuşmuş ve sönmeyen ateşe tapınmışlardır.¹² İnsanlar uzun yıllar Bakü ve Mezopotamya'daki sürekli yanan, hatta insan ömründen daha uzun süreler boyunca da yanmaya devam eden ulu, erişilmez ve güçlü gaz alevlerini zorlu yolculuklara

⁹ "Hit, Bağdat'ın 150 Km. batısında, Fırat Nehri kıyısında bir şehirdir. Eski İis şehrinin yerinde bulunduğu sanılmaktadır." **Türk Ansiklopedisi**, C. 19, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1971, s. 301; **Ana Britannica**, 25. Cilt, s. 227.

¹⁰ Yergin, **a.g.e.**, s. 22.

¹¹ Forbes, **a.g.e.**, s. 91-95.

¹² Gümüş, Altan, **a.g.e.**, s. 30 .

katlanarak ziyaret etmişlerdir. Bu inanışın bir sonucu olarak bugün, yanlış bir şekilde Azerbaycan Türkleri kastedilerek kullanılan “azeri” kelimesi “azer=ateş” kökünden gelen “ateşe ve ateşperestliğe ait ve mensup olan” anlamında kullanılmaktadır.¹³

Petrol, bugünkü savaşlarda olduğu gibi, eski savaşlarda da saldırı veya savunma amaçlı kullanılmıştır.¹⁴ Persler, İ.Ö. 480 senesindeki Atina kuşatmasında okların ucuna sıvı petrol emdirilmiş lifler sararak kullanmışlardır.¹⁵ Mancınıklardan atılan ateş topları, düşman gemilerini yakan ve söndürülemeyen alevler petrolün kullanıldığı ilk silahlar olmuştur. “Rum ateşi” denilen ve özel formülü sayesinde sudan geçerken de yanabilen silah ise Doğu Roma İmparatorluğu tarafından savaşlarda kullanılmıştır.¹⁶ M.S. 941 yılında 1000’den fazla küçük gemiden oluşan İgor’un komutasındaki Rus filosu, Rum ateşinin katkısıyla 15 gemilik Bizans ordusuna yenilmiştir.

Arap dünyasındaki petrol ile ilgili bilgiler bugün bile bizleri hayrete düşürmektedir. Arap bilim adamlarından Muvaffak petrol hakkında “içinde yüksek oranda hava ve kükürt bulunan katılaşmış su zerrecikleri” yorumunu yaparken, El Razi (865-925)’nin “taktir” olarak adlandırdığı, gül suyunkine benzer bir damıtma işleminde, petrol bir imbiğe koyulduktan sonra altının ısıtılması sonucu imbiğten “neft suyu”nun akmaya başladığı iddia edilmektedir. El Razi kükürdün petrol içinde mineraller şeklinde bulunduğu ve buna “kara sülfür” adının verildiğini de belirtmektedir. Avrupalılar ise petrolü, Marco Polo’nun M.S. 13. yüzyılda Bakü’ye yaptığı ziyaret ile 16. yüzyılda diğer seyyahların Orta Doğu’ya yaptığı ziyaretler sonrası yazdıklarından öğrenmişlerdir.¹⁷

¹³ Seyfettin Altaylı, **Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü**, MEB Yay., İstanbul, 1994, s. 77.

¹⁴ “Basra’nın batısındaki petrol kuyuları, Amerikan kuvvetlerinin ilerleyişini yavaşlatmak amacıyla ateşe verilmiştir.” *“Bombardıman ve Kara Harekatı Başladı”*, **Hürriyet**, 20.03.2003, s. 1.

¹⁵ **Ana Britannica**, C. 25, s. 227.

¹⁶ “Rum ateşi;M.S. 650 yıllarında Bizans’ta yaşayan, Kallinikos isimli Yunanlı mimar tarafından bulunmuştur. Yunan ateşi de denen uygulama, petrol ile kireç ana madde olmak üzere sülfür, tuz, reçine gibi birtakım ilave maddelerin karışımının hava ve ışıkla temasının engellenmesi esasına dayanmaktadır. Silah, neme maruz kaldığında ateş almaktadır. Yüzlerce yıl çeşitli formları da geliştirilmiştir.” Forbes, **a.g.e.**, s. 95-96.

¹⁷ Ediger, **a.g.e.**, s. 7-17.

Petrol, I. Yüzyılda yaralanmalar, göz kataraktı, müzmin öksürük, nefes darlığı, diare, romatizma, yüksek ateşte tedavi edici olarak kullanılırken, 19.Yüzyılda dahi bugünkü anlamından uzak bir şekilde, doktorlar tarafından baş ağrısı, diş ağrısı, sağrlık, mide bozuklukları, bağırsak kurtları gibi hastalıkların tedavisinde kullanılmıştır.¹⁸

Almanya’da ilk petrol, ileride petrol sahası olarak tanınacak olan Hannover’de, Wietze köyünde, 1670 yılında çıkarılmıştır. Bir arkeolog ve kimyager olan Cizvit papazı Athanasius Kircher, bu yıllarda petrolü kurşun borularla nakletme düşüncesini ortaya atarak,¹⁹ bugünkü boru hatlarının temelini atmıştır.

Amerika’da ticari amaçlı ilk petrol arama faaliyeti “Pensilvania Rock Oil Company” isimli bir şirket tarafından 1850’li yılların sonlarına doğru ABD’nin Pensilvania eyaletinde gerçekleştirilmiştir. Ortakları tarafından etrafa Albay olarak tanıtılan Edwin Laurentine Drake, 1858 yılında başladığı sondajı parasızlık nedeniyle bırakmak üzere iken 28 Ağustos 1859 tarihinde, 23 m derinlikte petrolü bulmuştur. Bu, petrol ticaretinde gazyağının üretiminden sonra ikinci atlama taşı oluşturmuştur.²⁰ Petrolün bulunmasında kullanılan yöntem ise Çin’de 1500 yıldan daha önce tuz çıkarmakta kullanılan toprağı delme yöntemidir.²¹

1200’lü yıllarda Apşeron Yarımadası’nda hüküm süren Türk Hanı, idaresi altındaki Bakü Vilayeti arazisinde tarım yapılamadığı şikâyetleri üzerine, tarlalardan fıskıran ve tarlaları harap eden kokulu çamur ile yakından ilgilenmiştir. Han, yaptığı inceleme sonucu petrol lambası yapılmasını sağlamış ve ticaretine başlamıştır.²² Eski dönemlerden beri bilinen Bakü petroleri uzun yıllar ilkel yöntemlerle işletilmiştir. 1829 yılına kadar elle açılmış kuyu sayısı 82’yi bulmaktadır. 1870 yılında Rus hükûmetinin bölgeyi özel teşebbüse açması ve sondaj yönteminin kullanılmasıyla üretim artışı sağlanmıştır.²³ 1901 yılına gelindiğinde Rusya, petrol üretiminde %51

¹⁸ Yergin, **a.g.e.**, s. 18, 22.

¹⁹ Niyazi Acun, **Dünya Petrol Tarihi ve Türk Petrolü**, Saka Matbaası, İstanbul, 1949, s. 50.

²⁰ Gümüş, Altan, **a.g.e.**, s. 2-4.

²¹ Yergin, **a.g.e.**, s. 23.

²² Tarık Dursun K., **Bir Damla Kan Bir Damla Petrol**, Kurul Yayınevi, İstanbul, 1965, s. 28.

²³ Yergin, **a.g.e.**, s. 55.

ile dünyada birinci konuma yükselirken, ABD %43'le ancak ikinci olabilmiştir.²⁴ Ancak bu hızlı yükseliş plansız ve teknikten yoksun üretim nedeniyle kısa sürede gerilemeye başlamıştır.

Görüldüğü gibi birçok millet, petrol tarihinde ilk petrolü bulmak yolunda efsanelere varan tarihler yaratmışlardır. Bütün bu bilgiler ortadayken petrol tarihi ile ilgili birçok yayında petrolün bulunması 1859 yılına dayandırılmaktadır. Bu gayretin, medeniyetlerin üstünlük mücadelesinden kaynaklandığı söylenebilir. 1859 sonrasında, önceki dönemlerden farklı olan tek husus, ne petrolün yeryüzüne çıkarılması, ne de ticari bir meta olarak kullanılmasıdır. Farklı olan husus; petrole konu olan ticaretin çapının ani olarak büyümüş olmasıdır. 1865 yılında Amerikan iç savaşının sona ermesinin ardından Amerika'da artan sanayileşme hamlesi petrol pazarının da büyümesine neden olmuştur. Enerjiye ve güce ihtiyaç duyan sanayileşme petrol ticaretini artırmış ve Amerikanın da bu ticarete hükmetmesini sağlamıştır. Dolayısıyla, yeryüzünde veya yeraltında bulunan madenlerden ancak ekonomik değeri olanların maden olarak isimlendirilmesi gibi petrol de 1859'dan sonra kazandığı ekonomik değerle bugünkü anlamda petrol olarak anılmaya başlamıştır.

Yeraltında bulunan, yüz yıllardır insanlık tarafından bilinen ve çok büyük ekonomik ve stratejik değeri bulunan petrol dünya ülkeleri tarafından birbirine benzer şekilde tanımlanmıştır. 6326 Sayılı Türk Petrol Kanunu'nun 3. maddesinde de bu tanımlara uyularak petrol şu şekilde tarif edilmiştir. *“a)Yerden çıkarılan veya çıkarılabilen mayi veya gaz halindeki bilcümle tabii hidrokarbonlara, b)Mayi petrol veya gazla birlikte istihsale elverişli olan veyahut bunların içinde erimiş bulunan bilcümle asfalt ve diğer sulp hidrokarbonlara, c)Yukarı ki fıkralarda yazılı maddelerden müştak hidrokarbon mahsullerine petrol denir.”*²⁵

1859 yılından sonra petrol kullanımının hızla yaygınlaşması aydınlatmadan kaynaklanan tüketime bağlanmaktadır. Petrolün damıtılması esnasında meydana

²⁴ Acun, a.g.e., s. 47.

²⁵ **Resmi Gazete**, Sayı: 8659, tarih: 16. 03. 1954.

çıkan gazyağının yoğun olarak satıldığı dönemlerde, çok ucuz fiyata dahi müşteri bulamayan benzin geceleri gizlice akarsulara dökülmüştür.

Ancak, Petrol konusunun uluslararası siyasetin de konusu olması içten patlamalı motorların keşfine dayanmaktadır. Petrolün aydınlatma ve yağlama maksadıyla yoğun şekilde kullanıldığı dönemlerin ardından, 1876 yılında Alman makine mühendisi Nikolaus Otto tarafından modern otomobil motorunun ilk örneğinin yapılmasından sonra petrole olan talep artmıştır.²⁶ 1900 yılında ABD’de kayıtlı araç sayısı 8.000 iken, bu sayı 1912 yılında 902.000’e ulaşmış, bu dönemdeki benzin satış rakamları da üç katına çıkarak 1911’de gazyağı satış rakamlarını geride bırakmıştır.²⁷ Sadece ABD’deki motorlu araç sayısında 12 yıl içindeki artış, talep artışının nedenlerini ortaya koymaktadır. 1897’de Rudolf Diesel tarafından ilk mazotla çalışan motorun geliştirilmesiyle, 1910’dan itibaren dizel motorlu gemiler kullanılmaya başlanmış, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte de dizel motorlu denizaltılar yaygınlaşmıştır.²⁸ Böylece petrol aydınlatma ve yağlama alanının dışında ulaştırma ve sanayi sektöründe yaygınlaşmaya başlamış, uluslararası ilişkilerde hayatî bir önem kazanarak, dış politikaların belirlenmesinde etken olmuştur.

Petrolün aydınlatma ve ulaştırma sektöründe kullanılması ile birlikte endüstrileşme süreci hızlanmıştır. Petrol endüstrisi, petrolün aranmaya başlamasından tüketilmesine kadar geçen bütün safhaları içermektedir. Başka bir deyişle arama, üretim, nakliye, rafinaj, depolama, dağıtım ve satış faaliyetleri petrol endüstrisinin kollarını oluşturmaktadır. Petrol faaliyetleri ayrıca endüstri içinde yer alan kolların üretim zincirindeki sırasına ve nihai tüketiciye yakınlığına göre birincil (upstream) ve ikincil (downstream) faaliyetler olarak iki sınıfa ayrılmaktadır.²⁹ Arama ve üretim safhalarını kapsayan birincil faaliyetler petrol faaliyetleri içinde riski en yüksek olanlardır. Taşıma, rafinaj, depolama, dağıtım ve pazarlama

²⁶ “Yanma sonucu ortaya çıkan basıncı kullanan ilk motorlardan biri 1833’te İngiltere’de W.L. Wright tarafından yapılmıştır. 1860’ta Fransız J.J.E. Lenoir, aydınlatma gazı ile çalışan bir motoru piyasaya sürmüştür. Nikolaus Otto’nun yaptığı motor 1862’de Alphonse Beau de Rochas tarafından geliştirilen dört zamanlı çevrim ilkesine dayanmaktadır.” *Ana Britannica*, C. 25, s. 155.

²⁷ Yergin, *a.g.e.*, s. 78.

²⁸ *Ana Britannica*, C. 25, s. 222.

²⁹ Pınar Özel, *Petrol Sanayiinde Dikey Bütünleşme ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*, Uzmanlık Tezi, DPT, Ankara, 2003, s. 35.

safhalarını kapsayan ikincil faaliyetler ise normal ticari risk dışında bir risk taşımamaktadır. Bu özellikleri itibariyle arama ve üretim faaliyetleri diğer ticari ve sanayi faaliyetlerinden ayrı olarak düzenlenmektedir.

Petrol konusunda üstünlük mücadelesi şirketler arasında da uzun yıllar sürmüştür. 1870'lerde Standart Oil Company ile başlayan petrol sanayisindeki büyüme, sonuçta devasa şirketleri meydana getirmiştir. 1972 yılında, dünyada yapılan tüm sermaye harcamaları içinde en büyük 30 petrol şirketinin toplam harcamalarının payı %50, 1973'te ise yaklaşık %47 seviyesinde olmuştur.³⁰ *Amerikan Forbes dergisi* tarafından geleneksel olarak düzenlenen en büyük 2.000 şirket sıralamasında, 2006 yılında, ilk 20 içerisinde 5 petrol şirketi yer almaktadır.³¹ Birçok ülkenin bütçesinden dahi daha büyük bütçelere sahip olan bu şirketler kendi ülkelerinin ve faaliyet gösterdikleri ülkelerin politikalarında da etkili olmuşlardır. Petrol politikaları ve şirketlerin çıkarları uğrunda savaşlar yaşanmış, ülke yönetimleri değişmiş ve hatta cinayetler işlendiği iddia edilmiştir.³²

Petrol yatırım politikalarının belirlenmesinde petrol hukukunun incelenmesinin önemli bir yeri vardır. Petrol, 1859 öncesinde ilkel maksatların yanında aydınlatmada da uzun yıllar kullanılmıştır. Buna rağmen petrolün Amerika'da ticari anlamda ortaya çıkmasına kadar yapılan çeşitli düzenlemeler bu sahayı harekete geçirmeye yetmemiştir. Hatta 1859 yılından önce oldukça fazla miktarda petrol üreten Romanya da, bu alanda yeterli hukuki ve ticari atılımı meydana getirememiştir. Petrol endüstrisinin doğduğu yıllarda petrol, hukukta özel yeri olmayan ticari bir mal durumundadır. Petrol endüstrisinin doğduğu ABD'de petrolün keşfi ile meydana gelen hukuki meseleler, madenlere uygulanan

³⁰ Aybars Çağlayan, "Çokuluslu Petrol Tekelleri ve Türkiye", **Türkiye Dördüncü Petrol Kongresi**, Ankara, 1978, s. 21.

³¹ http://www.forbes.com/lists/2006/18/06f2000_The-Forbes-2000_Rank.html, 19.02.2007.

³² "ABD Başkanı **John Fitzgerald Kennedy**'nin 1963 yılında, *Dallas*'ta öldürülmesi ile ilgili öne sürülen iddialardan birisi de Kennedy'nin politikalarının diğer büyük endüstri grupları ile birlikte petrol endüstrisinin ileri gelenleri tarafından da hoş karşılanmamasıdır. İtalyan petrol devi ENI'nin kurucusu **Enrico Mattei**'nin de 1962 yılında, izlediği petrol politikası nedeniyle petrol çıkar grupları tarafından öldürüldüğü iddia edilmektedir." Dursun K., a.g.e, s. 52-58; "1923 yılında böcek sokması sonucu öldüğü açıklanan ABD Başkanı **Warren Gamaliel Harding**'in, uluslararası ilişkilerde petrol hakimiyetini zedeleyecek bazı değişikliklere yöneldiği gerekçesi ile petrol devi Standart Oil tarafından zehirletildiği yolunda ispatlanmamış iddialar mevcuttur." Raif Karadağ, **Petrol Fırtınası**, Divan Yay. (5), İstanbul, 1991, s. 15-17,201.

prensiplerden hareketle çözülmeye çalışılmıştır. Özellikle Texas Eyaleti mahkemelerinin aldığı kararlar petrol hukukunun oluşmasında temel teşkil etmiştir. Amerika’da petrolün otaya çıkışı 1859 yılına rastlamasına rağmen bu konudaki ilk hukuki düzenleme Pennsylvania Yüksek Mahkemesi’nin 1866 tarihli kararı ile oluşmuştur.³³

Nasıl petrol faaliyetleri arama, üretim, rafinaj ve satış aşamalarında büyük gelişmelere sahne olmuşsa, petrol hukuku da bu gelişmeye ayak uydurmuştur. Basit arama tekniklerinin kullanıldığı dönemlerde daha ziyade maden kanunlarının geçerli olduğu petrol hukukunda, gelişmelere bağlı olarak birçok değişim yaşanmıştır. 20. yüzyılda petrolün ekonomik olarak değerinin artması, enerji kaynağı olma özelliğinin yanında hammadde olma özelliğinin de büyük gelişme göstermesi, siyasi ve ekonomik şartlarda meydana gelen köklü değişimler ve bu alanda yabancı ülkelere sermaye yatırılması gibi gelişmeler petrol hukukunda yaşanan değişime tesir etmiştir.

Uluslararası petrol şirketlerinin faaliyetlerine karşı duyulan genel güvensizlik ve petrol rezervlerine sahip ülkelerdeki milliyetçilik akımlarının gelişimi, petrol yatırım politikalarını yansıtan yasal mevzuatın gelişimini büyük ölçüde etkilemiştir. Şu ana kadar üretilen petrol miktarı ve tespit edilen rezervler dikkate alındığında bir petrol ülkesi olmayan Türkiye’de de zaman zaman yapılan yasal düzenlemeler aynı güvensizlik nedeniyle büyük tartışmalara sahne olmuştur. Osmanlı dönemindeki kapitülasyonlara dayanan bu güvensizlik 1954 yılında kabul edilen Petrol Kanunu’nun ve bu kanunu değiştiren diğer düzenlemelerin görüşülmesi esnasında Meclis’te ve kamuoyunda yaşanan tartışmalar diğer bölümlerde teferruatlı olarak incelenmiştir.

Petrol, sanayiye ve ticarete hız ve güç getirmiştir. Kullanılan tarım makine ve aletleri ile tarım alanının da gelişmesinde petrolün payı büyük olmuştur. Bu özelliği ile sanayileşmiş ülkeler sanayilerini ve dünya ticaretindeki paylarını korumak için petrole sahip olmayı zaruri görmüşlerdir.

³³ Erdoğan Göğer, **Petrol Hukuku**, A.Ü. Hukuk Fak. Yay. Nu.221, Şenyuva Matbaası, Ankara, 1967, s. 22-23.

Bu güne kadar geliştirilen enerji kaynakları içinde, elde edilme, nakledilme ve kullanım kolaylığı, maliyeti ve ortaya çıkan enerji miktarı açısından değerlendirildiğinde petrolden daha üstün bir enerji kaynağı bulunmamıştır. Kömür, atom, güneş, gel-git, jeotermal, doğalgaz ve su enerjileri de etkin olarak kullanılmakla birlikte, şu an için petrolün yerini alabilecek etkin kullanım şekilleri tespit edilmemiştir. Enerji kaynaklarının önemli bir özelliği de üretkenler için iyi bir gelir kaynağı olmanın yanında devletler açısından da iyi bir vergi kaynağı olmalarıdır. Enerji kaynaklarının gelir ve vergi kaynağı olabilmesi için kişisel imkânlarla üretilmemesi, yani ticari bir mal olmaları gerekmektedir. Hem büyük şirketlerin, hem de devletlerin kendilerinin kontrol edemeyeceği enerji kaynaklarının geliştirilmesine destek vermeyecekleri kolayca tahmin edilebilir. Bunu, dünya enerji piyasasını kontrol ederek uluslararası politikaya hükmeden ve böylece büyük devlet olma vasfını sürdüren devletler açısından da düşünmek doğrudur. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür; ileride petrol yerine kullanılacak muhtemel enerji kaynağı; elde edilme, nakledilme ve kullanım kolaylığı, maliyeti ve ortaya çıkan enerji miktarı ile birlikte küresel şirketlere kazanç sağlama, devletler için vergilendirme kolaylığını devam ettirme ve uluslararası politikaya yön veren devletlerin çıkarları ile bağdaşma gibi özelliklere sahip olacaktır.

Petrol, kömür ile kıyaslandığında temiz bir enerji kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Dr. Nezh H. Neyzi 1963 yılında yazdığı “Türkiye Petrol Sanayii” isimli eserinde petrolün, kül bırakmaması ve az duman çıkarması gibi özellikleri ile temiz bir enerji kaynağı olduğunu belirtmektedir.³⁴ Aradan geçen zaman içinde, artan tüketime de bağlı olarak, petrolün niteliği ile ilgili bu düşünce yerini petrolün çevreyi kirleten bir enerji kaynağı olduğu düşüncesine bırakmıştır. Günümüzde tartışılmakla birlikte, çevre etkileri açısından kömür ve nükleer enerjinin neden olabileceği olumsuzluklara kıyasla uzun bir süre daha tercih edileceği söylenebilir. Sanayileşmiş ülkeler petrolden vazgeçememekle birlikte, orta vadede petrolün çevreye olumsuz etkilerini azaltacak tedbirleri hayata geçirmek için çalışmaktadır.

³⁴ Nezh H. Neyzi, **Türkiye Petrol Sanayii**, İktisat Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yay. V, İstanbul, 1963, s. 11.

Önceleri yalnız gazyağı elde edilen ve geri kalanı atılan, gizlice nehirlere dökülen petrol, zaman içinde teknolojinin gelişmesi ile birlikte sanayinin birçok alanında kullanılan bir hammadde olmuştur. Kullanılan teknolojik seviyeye bağlı olarak değişmekle birlikte basit bir rafineride; %8 benzin, %70 fueloil, %10 kerosin, %12 dizel ürün elde edilmektedir. Kompleks bir rafineride ise; %29 benzin, %8 fueloil, %30 kerosin, %23 dizel, %2 Likit Petrol Gaz (LPG) ürün elde edilmekte ve %8 oranında da rafineri yakıtı ve kayıp olarak sarf olmaktadır.³⁵ Bu oranlardan anlaşılacağı üzere petrolün üretilme ve rafine edilmesindeki asıl amaç yakıt olarak kullanmaktır. Sanayinin ihtiyaç duyduğu hammaddeleri elde etmek petrol üretiminin esas amacı olmamakla birlikte, bugün petrolden üretilen hammaddeler hayatımızın hemen her alanında kullanılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı, petrole dayalı savaş araçlarından tank, savaş uçağı ve ulaştırma vasıtalarının yoğun olarak kullanılmaya başlandığı ilk savaştır.³⁶ Savaşın sonunda İngiliz Ordusu'nda 56.000 tank, 23.000 motorlu araç, 34.000 motosiklet ve bisiklet bulunmaktaydı. 1915 yılının Ocak ayına kadar İngiltere'de imal edilen uçak sayısı yalnızca 250 iken, savaş süresince İngiltere'de 55.000, Fransa'da 68.000 İtalya'da 20.000 ve Almanya'da 48.000 uçak imal edilmiştir.³⁷ Bu araçlar kullananlara büyük üstünlük sağlamış, kullanamayanların ise savaştan yenik çıkmalarına neden olmuştur. Petrolle çalışan gemilerin ise kömürlülere oranla çok daha hızlı olması, bunun yanında daha az iş gücüne ihtiyaç duyması, daha uzun mesafe kat etmesi ve daha fazla savaş yükü taşıyabilmesi gibi faydalı tarafları görülmüştür. 1911 yılı sonunda Donanma Bakanlığına getirilen Churchil hazırlattığı köklü bir programla donanmayı tamamen petrole çalışır hale getirme politikasına

³⁵ Hasan Çil, "Türkiye'de Rafinericiliğin Geleceği", **Türkiye Üçüncü Petrol Kongresi**, Ankara, 1976, s. 49.

³⁶ "Savaşlarda fil kullanılması fikrine kadar dayanan tank'ın tarihi gelişimi, sanayiinin gelişmesi ve içten patlamalı motorların bulunması ile sıçrama yapmıştır. 1898'de, İngiltere'de zırhlı, tekerlekli ve silahlı ilk modeli dizayn edilmiştir. Bu tarihten itibaren Amerika, Fransa ve Rusya'da çeşitli tipte zırhlı araçlar yapılmıştır. Bugünkü anlamından uzak ta olsa savaşlarda ilk kullanımı Birinci Dünya Savaşı ile gerçekleşmiştir. Tank ismi ilk Swinton tarafından kullanılmış ve bütün dillerde yaygınlaşmıştır." **Encyclopaedia Britannica**, Volume 21, London, 1962, s. 786; "1903 yılında, Wright kardeşlerin Amerika'da ilk motorlu uçağın uçuşunu gerçekleştirmesinden sonra Avrupa'da da uçak ile ilgili araştırmalar yayılmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşında ilk bombardıman uçaklarının ve silahlı uçakların kullanılmasıyla savaş taktikleri yeni bir boyut kazanmıştır." **Ana Britannica**, 25. Cilt, s. 71-72.

³⁷ Yergin, **a.g.e.**, s. 169.

başladığı yıllarda, Osmanlı Devleti İngiltere'ye Reşadiye ve Sultan Osman isimli, kömürle çalışacak zırhlıları sipariş etmiştir.³⁸ Dünya genelindeki gemilerin %88,9'u kömürle, henüz %2.65'i petrol ile çalışırken³⁹, İngiltere zamanında alınan bu karar ile üstünlüğü yakalamış, savaş esnasında Kuzey Denizi'ne büyük oranda hakim olmuş, Alman Donanması ise kömür ikmalinin zorlukları nedeniyle varlık gösterememiştir. Savaşan bir taraf olarak Osmanlı Devleti'nin muharebe yeteneği olan bir donanmadan yoksun bulunması ise tarafların deniz gücünün kıyaslanmasına bile gerek göstermemektedir.

Petrole bağımlı olarak savaşmanın verdiği fiziki ve lojistik sorunlar, savaşan devletleri planlarında daima petrolü dikkate almak zorunda bırakmıştır. İngiltere bu mücadeleyi büyük ölçüde ABD'den elde ettiği petrolle sürdürmüştür. Bu konuda yaşanan sorunlar İngiltere'nin petrole ilişkin politikalarını savaş boyunca ve savaş sonrasında değişik açılardan şekillendirmiştir. İngiltere, topraklarında petrol bulunan bir ülke olmadığından, petrolün Orta Doğu'dan sağlanması konusu büyük önem kazanmıştır. İngiltere Savaş Kabinesi olağanüstü yetkili bakanı Sir Maurice Hankey, Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a yazdığı mektupta görüşünü "*İleride oluşacak bir savaşta petrol, bugünkü savaşta kömürün bulunduğu yerde olacaktır veya en azından kömürle aynı paralelde olacaktır. Büyük potansiyelde petrol alabileceğimiz kontrolümüz altındaki yerler İran ve Mezopotamya'dır. Bu nedenle petrol kaynağı olan bu iki yer üzerindeki kontrolümüz İngiltere'nin savaştan beklediği birinci sınıf hedef olmalıdır.*" sözleriyle dile getirmiştir.⁴⁰

İngiltere, 1915 yılında Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Sir Maurice Bunsen başkanlığında "Asya Türkiye'sini İnceleme Komisyonu"nu kurmuştur. Komisyonda, Savaş Bakanlığı temsilcisi olarak, ünlü Sykes-Picot paylaşım anlaşmasının mimarlarından Yarbay Mark Sykes da bulunmaktadır. Komisyonun üç aydan kısa sürede tamamlayarak 30 Haziran'da başbakana sunduğu raporda Osmanlı topraklarının paylaşılmasında petrolün ve diğer ekonomik imtiyazların devletin

³⁸ "1911 yılında sipariş edilen Reşadiye ve 1912 yılında sipariş edilen Sultan Osman zırhlularına tüm taksitleri ödendiği halde İngiltere tarafından içindeki kömürü ile birlikte el konulmuştur." Metin Ayışığı, "İngilizler Tarafından Müsadere Edilen Sultan Osman ve Reşadiye Zırhlıları" **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, Ekim 1994, s. 22.

³⁹ Ali Tanoğlu, **Enerji Kaynakları**, İstanbul Üniv.Yay., İstanbul, 1959, s. 241.

⁴⁰ Yergin, **a.g.e.**, s. 184.

vazgeçilmez hedeflerinden olduğu görülmektedir.⁴¹ Raporun Musul'a yönelik bölümünde Musul'un önemini ise şu şekilde ortaya koyulmaktadır. *“Ticari açıdan bakıldığında zengin petrol yataklarının bulunduğu Musul ve çevresinin İngiltere'nin denetiminde olması gerekir. Bu bölgeyi bir başka devletin kontrol etmesi İngiliz çıkarlarına aykırıdır.”*⁴²

Asya Türkiye'sinin paylaşılması amacıyla 21 Ekim 1915 tarihinde Londra'da görüşmelere başlayan İngiltere ve Fransa, uzun müzakereler sonunda 3 Ocak 1916 tarihinde anlaşmaya varmıştır. Müzakereler sonunda Musul ve havalisi Fransa'ya bırakılırken petrol sızıntıları ile ünlü Hit, Kerkük ve Tuz Khurmatu yörelerinin İngiltere bölgesinde kalmasına Sykes tarafından özen gösterilmiştir. İngiltere'nin isteği üzerine Rusya da anlaşmadan haberdar edilmiştir. İngiltere ve Fransa arasında Rusya'nın da katılımı ile 23 Ekim 1916 tarihinde anlaşma imzalanmıştır.⁴³ İmzalanan Sykes-Picot anlaşması Orta Doğu'nun paylaşımında petrolün rolünü sergilemektedir. Musul'un Fransa'ya bırakılması İngiltere hükûmetindeki birçok yetkiliyi kızdırmış ve o anlaşmanın geçersiz sayılması için başlayan yoğun çabalar Mondros Mütarekesine müteakip Musul'un İngilizlerde kalması ile sonuçlanmıştır.

Petrol penceresinden incelendiğinde, Osmanlı-Almanya ittifakı ilginç bir görüntü yansıtmaktadır. Savaşın başlarında Cemal Paşa komutasında Mısır'a sefer düzenleme hazırlığı içerisinde olan Osmanlı Devleti'nin durumunu, henüz tarafsız olan ABD'nin İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau Washington'a 26 Kasım 1914 tarihinde şu düşünce ile bildirmiştir. *“Türkiye'nin Mısır'ı fethi için yaptığı hazırlıklar Almanya'yı geniş ölçüde kaygılandırmaktadır. Almanlar Türklerin başarısız olmasından değil başarılı olmalarından korkmaktadırlar. Türklerin zafer kazanmaları Kayser'in planlarına aykırı düşecektir. Zira daha önce İngiltere ile yaptığı pazarlıkta Osmanlı Devletinin parçalanmasında pay sahibi olmayı Kayser özellikle istemiştir. Almanya için önemli olan Berlin-Bağdat demiryolu güzergâhına yani bütün Mezopotamya'ya sahip olmaktır. Kazanacağı böyle bir hakka karşılık*

⁴¹ Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1991 (2), s. 15.

⁴² Uluğbay, **a.g.e.**, s. 238-239.

⁴³ Celal Çıtak, **Sir Mark Sykes Hayatı ve Orta Doğu'daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü**, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1997, s. 117,118.

Mısır'ın İngilizlerde kalmasına Alman politikası çoktan razıdır."⁴⁴ Almanya'nın, kendisi ile aynı cephede savaşan Osmanlı Devleti ve petrol politikası hakkında birbirine zıt örnekler bununla da sınırlı değildir.

Rusya'nın savaştan çekilmesinden sonra, Mayıs 1918'e gelindiğinde Osmanlı Ordusu Batum ve Kars dahil topraklarını geri almıştır. Osmanlı orduları bu harekâtı sürdürürken, Almanya da Bakü petrollerine daha önce ulaşmak için Ukrayna'nın güneyini işgal etmiş, ilerlemesini sürdürerek Sivastopol ve Rostov'u ele geçirmiştir. Osmanlı Ordu komutanı Vehip Paşa Gürcülerle barış görüşmelerini sürdürürken, Filistin cephesinde Osmanlı ordusunda görev yapmış Alman Albay Kress von Kressenstein, Tiflis şehrine gelmiş ve Gürcüleri Osmanlı Devleti'ne karşı teşkilatlandırmaya başlamıştır. Hatta bölgedeki yerleşik Almanlardan, savaş sırasında esir düşerek bölgeye getirilmiş Alman askerlerinden ve Gürcülerden bir ordu oluşturmaya başlamış ve Osmanlı ordusunun Bakü'ye ilerlemesini önlemeyi hedeflemiştir. Alman Albayın bu hareketine sinirlenen Vehip Paşa ordusuna 30 Mayıs 1918 günü yürüyüş emri vermiştir. Vehip Paşa'nın bu tutumu karşısında Batum'da görüşmelere katılan Alman General Von Lossov protesto ederek, durumu hükûmetine bildirmek üzere Batum'dan ayrılmıştır. Osmanlı ordusunun oluşturulan Gürcü birliklerini kısa sürede mağlup edip dağıtması üzerine Alman Hükûmeti, Osmanlı ilerlemesini durdurma karşılığında Rusya ile petrolerin bir kısmının Almanya'ya verileceği konusunda anlaşmıştır. Bu anlaşma gereği Alman Genel Karargâhı bütün Alman birlik ve komutanlarının Osmanlı ordusundaki görevlerinden geri çekileceği tehdidinde bulunmuştur. Bölgeye gelen Enver Paşa, Vehip Paşayı görevden alıp, Ordunun görevini de İngiliz ve Bolşevik tehdidine karşı savunma olarak sınırlamak suretiyle krizi aşmıştır.⁴⁵ Bakü petroleri, Almanya'nın petrol politikasını müttefikine rağmen yürüttüğünü açıkça ortaya koymuştur.

12 Mart 1920 günü petrol işlerinden sorumlu Bakan Greenwood'un İngiltere parlamentosundaki konuşması İngiltere'nin petrol politikasını daha fazla açıklamaya gerek bırakmaksızın ortaya koymaktadır. *"...Trajedi, bu ülkeye gelen petrolün %80'inin ABD ve Meksika'da üretilmesine karşılık sadece %2'sinin İngiliz bayrağı*

⁴⁴ Uluğbay, a.g.e., s. 235.

⁴⁵ Uluğbay, a.g.e., s. 253-255.

altındaki topraklarda çıkarılmasıdır. ...Söz veririm ki, hükümet ve benim başında bulunduğum idare, petrolün ve daha çok petrolün İngiliz bayrağı tarafından kontrol edilmesinin yaşamsal öneminin farkındadır. Yeryüzünde petrol aramaya açık olup da petrol aramadığımız tek bir yer bile yoktur. Petrolün kaynağından tüketicisine kadar İngiliz Hükümeti tarafından kontrol edilebileceği tüm petrol kaynaklarını ele geçirmek için büyük çaba sarf etmekteyiz.”⁴⁶

Elbette Greenwood'un bahsettiği çabaların içinde Yunanlıların Anadolu'ya saldırısı ve Anadolu'da iç karışıklıklar çıkarmak da bulunmaktadır. ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'ün Washington'a yolladığı 20 Şubat 1922 tarihli raporun ekini hazırlayan askeri ateşe, İngilizlerin Anadolu'daki olayları petrolü elde etmek için nasıl yönlendirdiğini şöyle yorumlamıştır. *“Yunanlılar önemli bir zafer kazanırsa, Kürt isyanı Türkiye'nin gerisini ciddi bir şekilde tehdit edebilir. Ancak batıdaki savaş Türklerin lehine gelişirse Türkler ellerindeki yarım düzine yetenekli liderden birisiyle Kürt sorununa son verebilir... İngilizler kuşkusuz bu durumu bilmektedirler. Yine de Kürtlerle meşgul olduğu sürece Mustafa Kemal'in Musul'a el koyamayacağını düşünmektedirler. Dolayısıyla Kürt akımına yardımcı olmaktadır.”⁴⁷*

Petrolün enerji sağlayan kaynaklar arasında büyük ölçüde önem kazanması ve uluslararası ilişkilerde temel güç olması Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasına rastlar.⁴⁸ İki dünya savaşı arasındaki dönemde dünya petrol kaynaklarının çevresindeki mücadelede, büyük petrol şirketlerinin yanı sıra bağlı oldukları devletler de yer almışlardır. Ham petrol fiyatlarının seyri ve meydana gelen olayların yansıtıldığı GRAFİK-1 incelendiğinde, olayların petrol fiyatlarını, petrol fiyatlarındaki değişimin ise müteakip olayları tetikleme hakkında fikir yürütülebilmektedir.

Birinci Dünya Savaşında motorlu savaş araçlarının kullanılmaya başlanması savaşın kaderinin belirlenmesinde etken olmuştur. Motorlu araçların İkinci Dünya Savaşı'ndaki etkisi ise daha vahim sonuçlar doğurmuştur. Sürat ve uçma yeteneği

⁴⁶Uluğbay, a.g.e., s. 282.

⁴⁷Uluğbay, a.g.e., s. 313.

⁴⁸Şükrü S. Gürel, **Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri**, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1979, s.19.

kazanan ordular cephe gerisi kavramını ortadan kaldırmış, milletlerin bütün varlıkları ile savaşa katıldıkları ve savaştan etkilendikleri topyekûn harbi ortaya çıkarmıştır.

Gerek Uzak Doğu'da gerekse Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın çıkışı ve gelişmesinde petrol en önemli etken olmuştur. Nitekim Japonlar Pearl Harbour'a, Doğu Hint Adaları'ndaki petrole el koyan ordularını korumak amacıyla saldırmıştır. Hitler'in Sovyetler Birliği'ni işgal etmesindeki en önemli stratejik hedef, Kafkasya'daki petrol yataklarını ele geçirmek olmuştur. Ancak zamanla Amerika'nın petrol konusundaki üstünlüğü ve kararlılığı ortaya çıkmış ve savaş henüz son bulmadan, Almanya'nın ve Japonya'nın petrol stokları tamamen boşalmıştır.

Hitler, savaşa yaklaşımda temel stratejisini saptarken petrol konusunu daima dikkate almış, stratejisini ona göre belirlemiştir. Bu strateji, "Blitzkrieg" yani yıldırım savaşına dayalı, şiddetli fakat kısa süreli, petrol rezerv sorunları çıkmadan, kesin zafere götürecek yoğun mekanize gücün kullanıldığı çarpışmaları esas almıştır. Ancak bu esaslar doğrultusunda, Ağustos ayında Alman generalleri ilk hedef olarak seçtikleri Moskova'ya yürüme müsaadesi istediklerinde. Hitler bu öneriyi reddederek, kış bastırmadan önce Moskova'yı almayı değil, Kafkasya'dan gelen petrol akımını durdurmayı amaçladığını belirtmiştir.

Hitler'in bu düşüncesinde Kafkas petroleri etkili olmuştur. *"Bir tarihinin yazdığına göre ekonomik alanda Hitler'in tutkusu petroldü. Petrole duyduğu ilgi yüzünden petrol konusunda kitaplar okuyor, petrol konuşuyor, dünyanın petrol yataklarının tarihini inceliyordu. Kanısına göre Kafkasya'nın petrolü -Ukrayna'nın verimli kara toprakları dahil- Alman İmparatorluğu içine sokulabilse, o zaman Hitler'in kurduğu Yeni Düzen, sınırları içine, ülkeyi yenilmez yapacakları kaynakları almış sayılırdı."*⁴⁹

Zafer için petrole bağımlı olduğunu bilen Hitler'in, bu konudaki bağımlılığını aşmak için bir diğer umudu da sentetik benzindir.⁵⁰ Birinci Dünya Savaşı'nda

⁴⁹ Yergin, **a.g.e.**, s. 320.

⁵⁰ "Sentetik benzin, kömürün hidrojenasyonu yöntemi ile çeşitli kimyasal işlemlerden geçirilmesi ile elde edilmektedir. Kömürden benzin elde etmek için 1867 yılından beri yapılan çeşitli çalışmalar sonucu 1912 yılında bu konuda başarı sağlanmış fakat günde 1 ton üretim yapabilecek bir fabrika 1921 yılında kurulmuştur. Almanlar 1936 yılında 200.000 ton sentetik (suni) benzin üretme kapasitesine ulaşmıştır. İngiltere de bu yöntemle benzin üretmiştir." Necdet Egeran, "Kömürden Petrol", **Maden Tetkik ve Arama Dergisi**, MTA Ens. Yay., S.4, 1936, s. 19,20.

petrolün rolünün anlaşılması, petrole sahip olmayan ülkeleri, petrolü güvenli ve sürekli üretmenin yollarını aramaya yöneltmiştir. 1944 yılında savaşın sonuna yaklaşıldığı bir ortamda, Alman uçak üretimi zirve noktasına ulaşmakla birlikte, Rusların, Romanya petrollerini ele geçirmiş olması, büyük umutlar bağlanmış olan sentetik benzin üretim tesislerinin ise hava saldırılarına dayanamayacak duruma gelmesi nedeniyle, üretilen uçakları uçurmak mümkün olmamıştır.

Savaş boyunca müttefiklerin petrol gereksinimi, neredeyse tamamen ABD'den karşılanmıştır. Bu durum ABD kaynaklarının zorlanmasına ve hızlı bir üretime neden olmuştur. ABD İçişleri Bakanı Harold Ickes Aralık 1943'de bu konudaki görüşlerini "Petrolsüz Kalıyoruz" başlığı ile yazdığı makale ile açıklamıştır. İçişleri Bakanı ABD kamuoyunu "*Eğer bir gün Üçüncü Dünya Savaşı olursa, bu savaşta başkasına ait petrole dövüşmemiz gerekecek, çünkü o güne kadar Birleşik Devletler'de hiç petrol kalmayacak.*"⁵¹ sözleri ile uyarmıştır. Nitekim Amerika'da hakim olan bu tarz düşünceler, "Koruma Teorisi" denen teorinin oluşmasına yol açmıştır. Bu teori, yurt içi rezervlerin gelecek için saklanması sağlamak amacıyla, yabancı topraklardaki petrol rezervlerinin kontrolünü ve geliştirilmesini öngörmüştür. Bu düşünce Amerikalı yöneticileri Orta Doğu'nun geleceği konusunda bir kez daha düşünmeye ve politika belirlemeye itmiştir.

ABD'deki bu endişenin önemli bir kaynağı müttefiklerle birlikte ABD Ordusu'nun da artan petrol tüketimidir. Savaş esnasında yapılan bir hesaplama göre, denizasıırı harekâta katılan bir asker için gerekli olan 35 kg ikmal malzemesi ve donanımdan yarısını petrol ürünleri oluşturmaktadır. Birinci Dünya Savaşı ile yapılan bir kıyaslamada, İkinci Dünya Savaşı'na katılan Avrupa'daki ABD kuvvetlerinin 100 kat daha fazla benzin tükettiği belirlenmiştir.⁵²

ABD Donanma Bakanı James Forrestal, 1946'ya gelindiğinde ABD'nin bu konuda artık icra safhasına geçmekte olduğunu, Dışişleri Bakanlığı'na Amerikan petrolü yerine Orta Doğu petrolü kullanılması için bir program hazırlamasını önererek ortaya koymuştur. Forrestal'ın, ABD'nin Orta Doğu petrollerine bakışını

⁵¹ Yergin, a.g.e., s. 377.

⁵² Yergin, a.g.e., s. 363.

yansıtan şu sözleri bu tarihten sonra ABD'nin Orta Doğu politikasının oluşmasında etken olmuştur; *“Biliyorum ki yeni bir dünya savaşına girecek olsak Orta Doğu'daki petrol rezervlerine ulaşmamız asla mümkün olamaz; ancak bu arada eğer bu rezervleri kullanırsak kendi rezervlerimizin tükenmesine engel oluruz.”*⁵³

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD, Sovyet nüfûzunun Orta Doğu'ya yayılmasını önlemek için sorumluluk üstlenmiştir. Bu kapsamda, Eisenhower doktrini bölge devletlerinin ekonomik kalkınması yanında, bölge devletlerine askeri yardım sağlanması ve komünist hegemonyasına karşı korunmalarını hedeflemiştir. ABD, Orta Doğu'da etkinlik kurmaya çalışırken, Sovyetler Birliği de mücadeleden geri durmamıştır. 1958 Irak darbesi, Lübnan'ın iç savaşın eşiğine gelmesi, Ürdün'de ve Suriye'de ortaya çıkan krizler ile doktrinin etkisinin çok sürmediği görülmüştür.⁵⁴ Bu dönemden sonra ard arda Suriye'de ve Irak'ta Baas yönetimleri iş başına gelmiştir.

26 Temmuz 1956 tarihinde Süveyş Kanalı'nın Mısır tarafından millileştirilmesi yeni uluslararası sorunlara neden olmuştur.⁵⁵ Uluslararası petrol ticaretini de sarsan millileştirme hareketi İngiltere, Fransa ve İsrail'in kanalı işgal etmelerine, işgal ise Arap milliyetçiliğinin yükselmesine neden olmuştur. Yükselen milliyetçi tepkiler ve petrol üreten ülkelerin kârlarını artırma amaçları, petrol ihraç eden ülkelerin güç birliği oluşturmalarının yolunu açmıştır. Bu maksatla 14 Eylül 1960 tarihinde Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (Organization of the Petroleum Exporting Countries, OPEC) kurulması ile petrolün uluslararası ilişkilerde bir faktör olarak kullanılması yönünde yeni bir gelişme olmuştur.⁵⁶ Bu dönemde Arapların kendi aralarında yaptıkları petrol kongrelerinden beşincisi, ilk kez siyasal bir niteliğe bürünmüştür. 16-23 Mart 1965'te Kahire'de toplanan kongrede, Arap petrolünün bir silah olarak kullanılması gündeme gelmiştir.⁵⁷

Altı Gün Savaşı olarak da bilinen 1967 Arap-İsrail savaşında Arap petrol bakanları savaşın daha ikinci gününde İsrail'e dost olan ülkelere petrol ambargosu

⁵³ Yergin, **a.g.e.**, s. 387.

⁵⁴ Fahir Armaoğlu, **Filistin meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)**, İş Bankası Yay., Ankara 1994, s. 201-206.

⁵⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 152.

⁵⁶ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomik Kuruluş ve Birleşmeler**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 97.

⁵⁷ Gürel, **a.g.e.**, s. 118.

uygulanması için resmen çağrı yapmışlardır. Bu çağrı üzerine Suudi Arabistan, Kuveyt, Irak, Libya ve Cezayir başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batı Almanya'ya petrol akışını durdurmuştur. Savaşın ikinci günü 8 Haziran tarihine gelindiğinde Suudi Arabistan'dan sağlanan petrol akımı yüzde 60 oranında kesilmiştir.⁵⁸ Fakat tüm bu çabalara rağmen, altı gün savaşının üzerinden bir ay geçtikten sonra Arapların petrol silahının ve ambargonun başarısız olduğu görülmüştür. Bunda, ABD iç üretiminin yanında İran ve Venezüella'da üretimin artırılması ve uluslararası şirketlerin işbirliğinin payı büyük olmuştur. Ambargodan en fazla etkilenen ise bizzat ambargo uygulayan ülkeler olmuştur. Gelir kaybına uğrayan bu ülkeler nihayet Eylül 1967'de ambargoyu kaldırmıştır.

1973 Arap-İsrail Savaşı Araplara, 20 yıldır tartıştıkları petrol silahını 1967'den sonra bir kez daha kullanmak için iyi bir fırsat vermiştir. Üretimde %5 kısıntı yapılması fikri ile başlayan ambargo ABD'nin İsrail'e açık yardımı nedeniyle ABD, Hollanda ve destekçi diğer ülkelere bazı üretici ülkelerin ihracatı tamamen durdurması veya bazı ülkelerin %5'ten fazla oranlarda kısıntı yapması şekline bürünmüştür. Petrolün fiyatı 1973 Ekim ayına göre Kasım ayında 5 katına kadar yükselmiştir. Petrol silahını başarıyla uygulamış olan Arap ülkeleri ABD'nin İsrail nezdinde girişimleri sonucu İsrail ile Mısır ve Suriye arasında görüşmelerin başarı ile sürmesi nedeniyle Aralık ayından itibaren ambargoyu hafifletmeye başlamışlar, barış çabalarına destek olmak için de 18 Mart 1974 tarihinde ambargoyu kaldırma kararı almışlardır. 1973 ambargosu 1967'den biraz daha farklı sonuç göstermiştir. Batıda ve ABD'de dahi halk ambargodan etkilenmeye başlamış, fiyat artışları ile benzin istasyonlarında oluşan kuyruklar halkı karamsarlığa girmiştir. Batılılar bu sarsıcı gelişme karşısında kendi çözümünü bulmakta gecikmemiştir. Şubat 1974'te, enerji konusunu görüşmek üzere Washington'da yapılan toplantıda, gelecekteki krizler için hazırlık yapmak üzere Uluslararası Enerji Ajansı'nın (International Energy Agency, IEA) kurulması kararlaştırılmıştır.

Yaşanan iki dünya savaşının ardından, Orta Doğu gerilimleri ile dünyayı sarsan petrol, 1990'larda barışçı bir sürecin başladığına inananlara inat, bir anda yeniden tüm dünyada gündeme gelmiş ve çekişmelerin odak noktası olmuştur. Oysa,

⁵⁸ Yergin, **a.g.e.**, s. 523.

son birkaç yıldan beri, petrolün artık önemli olmaktan çıktığını söylemek adeta moda olmuştur. Daha 1990 ilkbaharında, Irak'ın işgalinden sadece birkaç ay önce ABD'nin üst düzey kurmay subaylarına petrolün stratejik önemini kaybettiği söylenmiştir.⁵⁹ Ancak Kuveyt'in işgali ile bu düşüncelerin geçersizliği bütün çıplaklığı ile ortaya çıkmıştır. Irak'ın bu adımı, ABD liderliğindeki 36 ülke tarafından çok sert karşılık görmüş ve Irak kısa sürede Kuveyt'ten çekilmek zorunda kalmıştır. Petrol, bir kez daha kana tercih edilmiş, dünya gündeminin merkezine oturmuştur.

2 Ağustos 1990'da Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in Kuveyt'i işgal etmekteki amacı sadece topraklarını genişletmek değil, ülkenin zenginliklerine de el koymak olmuştur. Zira Kuveyt ile birlikte Irak'ın petrol rezervleri dünya rezervlerinin %20'sine ulaşacaktı. Bu durumun, Irak'ın dünyada tek süper güç olarak kalan ABD'ye rakip olmasına yol açabileceği öne sürülmektedir. Yaşanan gerçekler ise süper güç olmanın o kadar kolay olmadığını bize göstermektedir. Petrol ihraç eden birçok ülke sahip oldukları yüklü miktarda paraya rağmen süper güç olmak bir tarafa bölgesel bir güç bile olamamışlardır. Süper gücün dayandığı unsurlar yalnız para ve silah değil, daha ziyade gelişmiş sanayi ve teknoloji, bu sanayiye idame ettiren yetişmiş insan gücü, büyük devlet olma kültürü gibi faktörlerdir. Her ne kadar Irak, sahip olabileceği para ve satın alabileceği silahlarla bir süper güç olamayacaksa da, her kendini güçlü hissedenin ABD ve Batı'nın enerji kaynakları üzerinde hüküm sürmesi gibi bir düşünceye kapılabileceği açıktır. Irak'ın Kuveyt'ten çok kısa bir zamanda çıkarılmasını sağlayan harekâtın haklılığını, Saddam Hüseyin'in kişisel hırsları ve Irak'ın ispatlanmamış ileriye dönük hedeflerinden ziyade, bu gerçeğe dayandırmak daha gerçekçi olacaktır. Irak harekâtı öncesi ABD Başkanı George Bush bu gerçeği şöyle ifade etmiştir; *“Dünyanın büyük petrol rezervlerinin kontrolünün Saddam Hüseyin'e geçmesi halinde bundan işlerimiz, yaşam tarzımız, kendi özgürlüğümüz ve dünyanın dört bir yanındaki dost ülkelerin özgürlüğü tümüyle zarar görecektir, acı verecektir.”*⁶⁰

Bu nedenle Saddam Hüseyin'in tahmininin aksine dünyanın güçlü ülkeleri Kuveyt'in işgaline seyirci kalmamıştır. Birleşmiş Milletler derhal Irak'a karşı

⁵⁹ Yergin, **a.g.e.**, s. 10.

⁶⁰ Yergin, **a.g.e.**, s. 723.

ambargo koymuş ve Batı dünyası büyük bir askeri güç oluşturmuştur. Bu devletlerden ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki işbirliğinin o güne kadar benzeri görülmemiştir.

Dünya enerji politikaları gelişmiş ülkelerin siyasi amaçlarına göre şekillendirilmekte ve bu konuda hiçbir riske ve şansa yer verilmeden uygulanmaktadır. 1991 Körfez savaşında yaşananlar da bunun bir örneği olmuş, ABD liderliğindeki gelişmiş ülkeler, kendileri için son derece önemli olan petrol kaynaklarının başka ellere geçmesini engellemek için büyük bir birlik oluşturarak, son sözün kendilerine ait olduğunu göstermişlerdir.⁶¹

2002'nin ikinci yarısından itibaren gündeme gelen ABD'nin Körfez'e yeniden müdahalesi 20 Mart 2003 tarihinde fiili bir askerî harekâta dönüşmüştür. ABD yetkililerinin, Irak'ın elinde bulunan kitle imha silahlarının etkisiz hale getirilmesi maksadıyla böyle bir harekâtın zorunlu olduğunu açıklamalarına karşın, harekâtın henüz devam ettiği 2007 yılına kadar Irak'ta kitle imha silahları bulunamamıştır. ABD'nin amacının, dünyanın en önemli petrol rezervlerine sahip Orta Doğu bölgesini kontrol altına almak olduğu şeklinde yaygın bir görüş vardır. Bir zamanlar dünyanın en büyük üreticisi olan ABD'nin, bugün petrol tüketiminin yarısını dışarıdan ithal etmek zorunda kalmış olması, bu görüşü desteklemektedir.

ABD Başkanı Carter'ın, 1980 yılında *“Her hangi bir dış gücün Basra Körfezini ele geçirmeye yönelik teşebbüsü ABD'nin bölgedeki hayati çıkarlarına bir tecavüz olarak kabul edilecektir. Tecavüz askeri güç dahil gerekli görünen her vasıta ile önlenecektir.”*⁶² şeklindeki açıklaması, Körfezdeki petrol kaynaklarının taşıdığı önemi ve ABD'nin çıkarlarını korumak için izleyeceği hareket tarzlarını açık olarak sergilemektedir. Yine de henüz sonuçlanmamış olan bu süreci tarihi açıdan irdelemek için bir süre daha beklemenin daha doğru sonuçlar vereceği açıktır.

Günümüzde bilinen rezervleriyle petrol, dünyaya dengeli biçimde dağılmamıştır. Genel olarak üretim alanları Kuzey ve Orta Amerika, Orta Doğu ve

⁶¹ Nehir Aydın, **Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri**, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul, 1999, s. 3.

⁶² Vehbi Kara, **Petrole Dayalı Stratejiler ve Uluslararası İlişkilerde Petrolün Önemi**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1997, s. 63.

eski Sovyetler Birliği topraklarında; tüketim alanları ise, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa, Japonya ve Uzak Doğu coğrafyasında bulunmaktadır.⁶³

Dünya petrol talebinin, yılda ortalama % 2,2'lik artışla 2010 yılında, günde 97,1 milyon varil (yılda yaklaşık 4,8 milyar ton) düzeyine ulaşacağı tahmin edilmektedir. BP-AMOCO'nun son dönem çalışmalarından birisine göre de, 2010 yılına kadar ki dünya petrol talebindeki yıllık ortalama artış, % 1,7 seviyesinde kalacak ve 2010 yılı talebi 92 milyon varil/gün civarında olacaktır. Artan dünya tüketimini karşılamada büyük katkı sağlayacak Hazar bölgesinin rezervlerinin büyüklüğü açısından yapılan kıyaslamada potansiyelinin Kuzey Denizi'ninkine yakın olması Türkiye açısından önem taşımaktadır.⁶⁴

Bölgenin petrol potansiyeline ilişkin birbirinden oldukça farklı rakamlar öne sürülmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'na göre Orta Asya ve Trans-Kafkasya'nın ispatlanmış petrol rezervleri, 15 ile 40 milyar varildir. Olası rezervler ise, 70 - 150 milyar varil ilave miktarları öngörmektedir.⁶⁵ AIOC'nin eski Başkanları'ndan Terry Adams ise Azerbaycan ve Kazakistan'ın ispatlanmış rezervler toplamını 27,5 milyar varil, olası rezervler toplamını ise 40-60 milyar varil olarak vermektedir.⁶⁶

Petrol aramanın temel basamağını, jeolojik ve jeofizik araştırmalar oluştırmaktadır. Ancak, bu araştırmalar sonucu elde edilen veriler ne olursa olsun petrolü bulmak için sondaj yapmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Sondaj sonucu, petrole rastlanmadığı gibi rastlanan petrolün ekonomik olmaması gibi bir durumla da karşılaşılabilmektedir. Ekonomik kalitede petrol bulunması durumunda ise bulunan sahanın değerini belirleyebilmek için rezerv belirleme çalışması yapılması gerekmektedir. Rezerv kelime anlamı itibariyle “yatağında veya havzasında bulunduğu hesaplanan, henüz işletilmemiş kömür, demir, petrol vb.”⁶⁷ anlamına

⁶³ Kubilay Baysal; **Uluslararası Petrol Sorunları**, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul 1977, s. 7.

⁶⁴ A.Necdet Pamir, **Bakü-Ceyhan Boru Hatı (Ortaasya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun)**, ASAM Yay., Ankara, 1999, s. 59.

⁶⁵ Fevzi Gümrah, “*Enerjide Mevcut Durum ve Beklentiler*”, **Petrogas**, Botaş Vakfı Yay., Ocak 2001, s. 31.

⁶⁶ Pamir, **a.g.e.**, s. 54.

⁶⁷ <http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=rezerv>.

gelmektedir. Rezerv belirlemek esasen bir tahmine dayansa da gelişen teknolojik imkânlar sayesinde oldukça gerçekçi rakamlara ulaşılabilir.

Rezerv hesaplama yöntemleri her ne kadar bilimsel esaslara dayansa da sonuçların kullanımı konusunda devletlerin ve şirketlerin ticari ve politik kaygılarının etkili olduğu görülmektedir. Doğal bir gerçek olmakla birlikte, daha 1885 yılında bile petrolün bir gün biteceği ve bu günleri gençlerin göreceği iddia edilmiştir. Bu iddialar kaçınılmaz gerçeği ortaya koymakla birlikte, şirketler tarafından piyasa fiyatlarını, üretim miktarını yatırım politikalarını etkilemek için maksatlı olarak ortaya atılmış olabileceği de düşünülmektedir. Zira, daha 1910'lu yıllarda Standard Oil müdürlerinden H.H. Rogers'ın "*Şu duruma bakın, Rusya'ya ve Texas'a bakın, arada sonu gelmeyecek kadar uçsuz bucaksız petrol var. Bu durumu nasıl kontrol edebiliriz.*"⁶⁸ sözleri bu düşünceyi akla getirmektedir.

Geçen zaman içinde artan tüketime rağmen mevcut rezervlere yenileri eklenmiş ve petrol bugünlere kadar insanlara ve petrol üreten şirketlere hizmet etmeye ve kâr sağlamaya devam etmiştir. 2004 yılı verilerine göre yaklaşık 170 milyar ton⁶⁹ olan mevcut dünya rezervleri tahminlere göre 30-40 yıl sonra tükenecektir.

Cumhuriyet döneminde, ülkemizde 1946 yılında Raman-8 kuyusunda ilk ticari petrole rastlanması ile rezervler konusunda çok iyimser tahminler yapılmıştır. Raman-9 kuyusunda da petrole rastlanması ile iyimser tahminler, Türkiye'nin kendi petrol ihtiyacını karşılamaya da ötesine geçerek, Orta Doğu ülkeleri gibi petrol ihraç eden bir ülke seviyesine geleceği düşüncesine kadar varmıştır. Ne var ki yerli üretim miktarı ülke ihtiyacını dahi karşılamaktan uzak kalmıştır (Bkz. GRAFİK-2).

Türkiye'nin petrol potansiyeli hakkında 1965 yılında yapılan bir değerlendirmeye göre Türkiye yüzölçümünün %62'sini teşkil eden 478.800 km² saha hidrokarbon potansiyeli olan veya bu potansiyelin bulunması çok muhtemel saha olarak değerlendirilmiştir. Bu sahaların en yüksek potansiyele sahip kısımları ise

⁶⁸ Yergin, a.g.e., s. 94.

⁶⁹ **BP Statistical Review of World Energy June 2006**, Oil: Proved reserves tablosu, <http://www.bp.com/statisticalreview>, 16.05.2007.

150.000 km² olarak değerlendirilmiştir ki bu da Türkiye yüzölçümünün %20'sini teşkil etmektedir.⁷⁰ Türkiye'nin sahip olduğu rezerv miktarı ise Petrol Reformu Kanunu'nun kabul edildiği 1973 yılı itibarıyla 23,7 milyon ton⁷¹, 2004 yılı verilerine göre ise 40,9 milyon tondur.⁷²

Sonuç olarak, petrolün tarihçesi ve enerji kaynağı olarak önemi ile ilgili şu hususları özetle belirtmek doğru olacaktır;

- Petrol, insanlık tarafından binlerce yıldır bilinmektedir.
- Ticareti yapılmaktadır.
- Gaz lambasının icadı petrolün kullanım şeklini değiştirerek, gelişimini farklı bir sürece sokmuştur.
- İçten patlamalı motorların ortaya çıkmasıyla petrol, sanayi için kaçınılmaz ve vazgeçilmez bir ihtiyaç haline gelmiştir.
- Uluslararası petrol şirketleri, petrolün uluslararası ticarete konu olması ile birlikte, mensubu oldukları devletleri çıkarlarının peşinde sürüklemişlerdir. Petrolün sanayideki öneminin artması ve enerji kaynağı olarak kullanım alanları genişledikçe petrolün ekonomik büyüme hedefleri açısından önemi anlaşılmıştır. Sanayileşmiş devletler büyümelerine devam edebilmek için petrol şirketlerini ihtiyaç duydukları petrolü kesintisiz ve ucuza elde etmek maksadıyla desteklemişlerdir.
- Petrol hiçbir zaman diğer üretim ve tüketim malları gibi işlem görmemiştir. Bu özel düzenleme ve politikalar daima gündemde olmuş ve tartışılmıştır.
- Petrole alternatif enerji kaynakları geliştirme konusunda dünya genelinde arayışlar sürmekle birlikte, kömürden petrole geçiş sürecinin 200 yıl sürdüğü

⁷⁰ Emin İlhan, "Türkiye'deki Petrol Aramalarının Bilançosu ve Geleceği Hakkında Bazı Düşünceler", **Madencilik**, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yay., S.16, Şubat 1965, s. 1069.

⁷¹ A. Alptekin Esin, **Türkiye'de Petrol Üretim ve Tüketimi**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay.:63, Ankara, 1973, s. 93.

⁷² **2004 Türkiye Petrol Faaliyetleri**, PİGM Yay., Ankara, 2005, Tablo-5.

düşünüldüğünde, petrolden alternatif enerji kaynağına geçişin bu kadar uzun olmasa bile kısa sürede de sağlanamayacağı değerlendirilmektedir.⁷³ Petrolün aranması, bulunması, yeryüzüne çıkarılması, taşınması, ayrıştırılması, kimyasal işlemlerden geçirilerek çok sayıda yan ürünün çıkarılması, yan ürünlerin birçok mamul maddenin üretiminde hammadde olarak kullanılması, tüm ürünlerin depolanması, dağıtılması, pazarlanması çok geniş bir endüstri kolunu teşkil etmektedir. Bu kadar geniş bir alandaki ekonomik faaliyetlerin, bir anda başka bir alana kaymasındaki zorluğun yanında, petrol yerine farklı enerji ve hammadde kaynaklarının kullanılmasına her seviyedeki çıkar gruplarının direnç göstermesi de doğal bir gerçektir.

⁷³ Petrole alternatif enerji kaynakları geliştirme konusunda geniş bilgi için Bkz.: Suat Yalın, **Petrol Krizi Nedeniyle Çeşitli Ülkelerde Alınan Ekonomik-Mali ve Enerji Tasarrufu Tedbirleri ile Yeni Enerji Kaynaklarının Araştırılması Konusunda Yapılan Çalışmalar ve Türkiye'nin Durumu**, Ticaret Bakanlığı Dışticaret Genel Sekreterliği Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, 1981, s. 4-107.

I. BÖLÜM

CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE TÜRKİYE’DE PETROL YATIRIM POLİTİKALARI

1. OSMANLI’NIN PETROLLE TANIŞMASI, DEMİRYOLU - PEROL KESİŞMESİ

Dünyada, kömür başta olmak üzere petrol ve diğer hidrokarbonların önem kazanması sanayileşme hareketi ile olmuştur. Artan sanayi kuruluşları, daha ucuz, etkin ve kolay bulunup kullanılabilen enerji ve hammadde kaynağı arayışına girmiş ve petrol bu arayışta bir çözüm olmuştur. Petrol, Osmanlı döneminde diğer madenler gibi işlem görmüş ve enerji kaynağı olarak hak ettiği ilgiyi görememiştir. Osmanlı Devletinin, coğrafyasında mevcut olan petrole gereken ilgiyi gösterememesinin sanayileşme ile ilişkili olduğu açıktır. 1868-1869 yıllarında Osmanlı topraklarındaki kömür üretimi 100.000 ton civarında iken, İngiltere’de 118 milyon ton, Almanya’da ise 37 milyon ton kömür üretilmektedir.⁷⁴ Enerji tüketimi ile sanayileşme arasındaki doğrudan ilişki göz önüne alındığında ve bu dönemde kömürün en temel enerji kaynağı durumuna gelmiş olduğu düşünüldüğünde durum daha anlaşılır hale gelmektedir. 1901-1910 yıllarında İzmir’de faaliyet gösteren sanayi tesislerinin sadece %7’si Türk işletmecilere aittir.⁷⁵ Türkiye’de 1915 sanayi sayımı⁷⁶ sonuçlarına göre faaliyet gösteren kuruluş sayısı 264’tür. Bu kuruluşlarda toplam 14.060 işçi çalışmaktadır. Bütün kuruluşların elindeki çalıştırıcı güç ise sadece 20.957 beygir gücü kadardır. Ülkedeki sanayileşmenin düzeyi hakkında bilgi veren bu kısıtlı sayım sonucuna göre, mevcut sanayileşme seviyesinin kömüre olduğu gibi petrole de çok ihtiyaç duymayacak seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir enerji politikasının oluşturulmasına da gerek görülmemiştir.

⁷⁴ Ediger, **a.g.e.**, s. 94.

⁷⁵ Mehmet Murat Baskıcı, **1800-1914 Yıllarında Anadolu’da İktisadi Değişim**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s. 193.

⁷⁶ “1915 yılında yapılan sanayi sayımı sadece İstanbul, Bursa, Bandırma, İzmir, İzmit, Uşak ve Manisa’da yapılmıştır. Bu sayım, önemli olan sınai kuruluşlar üzerinde durduğundan el ve ev sanatları sayımda yer almamıştır. Sayımda, Sanayii Uyarma (teşvik) Kanunundan faydalanan kuruluşlar gözönünde tutulmuştur.” Necdet Serin, **Türkiye’nin Sanayileşmesi**, Ankara Üniv. S.B.F. Yay.Nu.:167-149, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963, s. 97.

1782’de Avrupa’da Kömür katranının da bulunmasıyla, ham maddelerin işlenmesi hızlanmış, sanayileşme atılımı yaşanmıştır. Sanayi için hammadde arayışına giren Avrupa, sömürge siyaseti ile dünyanın en değerli hammaddelerini ele geçirmeye yönelmiştir. Sanayi için en önemli enerji kaynağı olan taş kömürünün 1822’de Ereğli’de bulunmasından 26 sene sonra işletilmeye başlanması Osmanlılar’daki sanayileşmenin seviyesi hakkında da fikir vermektedir.⁷⁷

Petrol için genelde madenlerden ayrı hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Yavuz Sultan Selim’in 1514-1516 yıllarında çıktığı İran Seferi ile birlikte petrolün bulunduğu topraklara sahip olan Osmanlı Devleti’nde ise petrol için ayrı bir hukuki düzenlemeye ihtiyaç duyulmayarak, petrol diğer çeşit madenler ile aynı hukuki düzenlemeye tabi tutulmuştur.

Osmanlı imparatorluğu’nda madenler konusundaki ilk mevzuat 17 Temmuz 1861 tarihli “Maadin Nizamnamesi”dir. Sultan Abdülaziz’in tahta çıktığı ilk günlerde yayınlanan nizamname madencilik açısından büyük önem taşımakla birlikte, nizamnameye istinaden verilen imtiyaz miktarı dikkate alındığında nizamnameden kayda değer bir fayda elde edilemediği görülmektedir. Zira bu nizamname ile verilen ilk imtiyaz 1867 tarihini taşımaktadır. Yatırım politikaları açısından incelendiğinde; nizamname ile yabancı şahıs ve şirketlere imtiyaz verilemeyeceği, ancak yabancıların Osmanlı tebaasından kişilerce kurulmuş Osmanlı şirketlerine katılabilecekleri hükmü dikkat çekmektedir.⁷⁸

Aradan çok kısa bir zaman geçmesine rağmen, uygulama imkânı bulamayan nizamnamenin yerine 29 Kasım 1868 tarihli Maadin Nizamnamesi kabul edilmiştir. Nizamnamede petrolün “zift ve nefit ve petrol” ifadesiyle yeraltında bulunan “maadin-i asliye” tanımlaması içinde yer alması konumuz açısından önemlidir. Yeni nizamnameyle arama ruhsatlarının 1 yıl süreyle verilmesi, talep edilmesi halinde sürenin 6 ay daha uzatılması, imtiyazların ise 99 yıllığına verilmesi esası

⁷⁷ Ahmet Ali Özeken, **Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi**, İstanbul Üniv. Yay. Nu.: 593, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1955, s. 3; “*Bazı kaynaklar Zonguldak Taş Kömürü Havzasının bulunuş tarihini 1829 olarak vermektedir*” **Madencilik Bülteni**, Maden Mühendisleri Odası Yay., Sayı 61, 1996, s. 18.

⁷⁸ Ediger, **a.g.e.**, s. 87.

getirilmiştir. Maadin Nizamnamesi, yapılan bazı değişikliklerle 1926 yılına kadar geçerliliğini korumuştur.

Ediger, Osmanlılar'da ilk petrol imtiyazının, IV. Murad'ın 1638-1639 yıllarında yaptığı Bağdat seferi esnasında, Kerkük Baba Gürgür'de yeryüzüne çıkmış petrolerin bölgede yaşayan Neftçi ailesi tarafından işletilmesi için verildiğini belirtmektedir.⁷⁹ Bu dönemde yaşamış olan Evliya Çelebi de gezdiği yerlerde rastladığı neft'i seyahatnamesinde konu etmiştir. Van Kalesi'nden bahsederken burada 600 adet mağara olduğunu ve petrolün hem kayalardan sızdığını hem de mağaralarda depolandığını şu ifadelerle belirtmiştir;

“...Bir mağaranın sarnıçlarından birinde bezir yağı ve birinde şırlağan [susam] yağı ve birinde don yağı ve birinde sarı yağ ve birinde katran ve birinde zift ve sair gûnagûn dühüniyat [sürünecek yağlar] var.

...Hatta mağaranın birinde bi-emrillah neft madeni var ki kayadan cereyan ederek bir havz-i azimin [büyük havuzun] içine rızan olur [dökülür] havuz dolunca taraf-i miriden Van Defterdarı vasıtasıyla tüccarlara fûruht [satış] olunur. Ama bu ger şeb ü ruz mesduttur [gece gündüz kapatılmıştır]. Allah göstermesin nefte ateş düşerse toprak döküp söndürürler.”⁸⁰

Hindistan'a ulaşım imkânlarını araştıran İngiliz Hükûmeti 1834 yılında, Osmanlı topraklarında inceleme yapmak üzere Yarbay Francis Rawdon Chesney'i görevlendirmiştir. Chesney'in Fırat Havzasına ilişkin hazırladığı raporda ulaşım imkânları yanında petrol kaynaklarından da bahsedilmiştir. Osmanlı topraklarındaki petrol kaynakları 1870'lerden itibaren batılılar tarafından özellikle araştırılmış ve elde edilen bilgiler ülkelerine gönderilmiştir. 1871 yılında Musul ve Bağdat bölgelerini gezen Alman uzmanlar topladıkları örnekleri incelenmek üzere Almanya'ya götürmüşlerdir.⁸¹

⁷⁹ Ediger, **a.g.e.**, s. 31.

⁸⁰ Evliya Çelebi, **Seyahatname**, seçen ve açıklamalar yapan Mustafa Nihat Özön, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 464.

⁸¹ Uluğbay, **a.g.e.**, s. 29,34.

Bu tarihlerden itibaren batılıların olduğu kadar Osmanlı devlet adamlarının da tespit edilen kaynakları işletmeye yönelik sonuçsuz girişimlerine rastlanmaktadır. Dünyada bilinen ilk rafineri 1823 yılında Kuzey Kafkasya'da Grozny yakınlarındaki Mosdok köyünde kurulmuştur.⁸² 1859 yılında dünya petrol sanayinin kurulmaya başlamasından kısa bir süre sonra, 1868'den beri Bağdat Valisi olan Mithat Paşa ise 1871 yılında Bakuba'da⁸³ küçük bir rafineri kurdurmuştur. Mithat Paşa'nın Valilikten ayrılmasından sonra rafineri kendi haline terkedilmiştir.⁸⁴

Bakü'de petrol arama faaliyetinde bulunan, dinamitin mucidi, ünlü silah üreticisi Alfred Nobel'in kardeşi Ludwig Nobel, 1880 yılında dünyada ilk petrol tankerini denize indirmiştir.⁸⁵ Aynı tarihlerde Osmanlı devletinde petrol aramaları henüz başlamıştır. Dünyadaki birçok örneğinden daha bariz bir şekilde, yeryüzüne kendiliğinden petrol çıkan Bağdat – Musul bölgesine sahip bir devletin, 1639'da işletme imtiyazı verdiği petrolün ciddi boyutlarda olduğunu fark etmesinin 1800'lü yılların sonuna rastlaması manidardır.

Aramalar İskenderun, Trakya, Musul, Erzurum, Van ve Suriye bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Osmanlı Devleti tarafından yabancılara ilk bu dönemde imtiyaz verilmiştir. 1888 yılında Deutsche Bank ve Stuttgart Bank tarafından kurulan Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi, inşa edilecek İzmit-Ankara demiryolunun 20 km. sağında ve solunda petrol dahil madenlerin arama hakkını almıştır.⁸⁶ Bu imtiyaz ile demiryolu karşılığında madenlerin işletme hakkının ilgili şirketlerce ele geçirilmesi yöntemi Osmanlı petrollerinin ele geçirilmesi için uzun yıllar boyunca kullanılmıştır.

Osmanlı topraklarında birçok bölge petrol arama imtiyazına konu olmuştur (Bkz. HARİTA-1). Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında sondajla petrol araması ilk defa İskenderun yakınlarında Çengen bölgesinde yapılmıştır. Sadrazam Kamil Paşa, 23 Ağustos 1887 tarihinde, bu bölgenin petrol imtiyazının Ahmet Necati Bey

⁸² Dursun K., **a.g.e.**, s. 11.

⁸³ "Bağdat-Kerkük yolu üzerinde, Bağdat'a 65 Km. mesafededir."

⁸⁴ Uluğbay, **a.g.e.**, s. 34.

⁸⁵ Acun, **a.g.e.**, s. 48.

⁸⁶ Uluğbay, **a.g.e.**, s. 45.

isminde birisine verildiğini Maliye Nazırlığına bildirmiştir. Bu imtiyaz, Ocak 1889'da Hasan Tahsin isminde birine devredilmiştir. Bölgede bu tarihlerde bir Alman-İngiliz firması tarafından 15 adet sığ sondaj yapılmış ancak olumlu sonuç alınamamıştır. Bu bölgeye ait imtiyaz 1 Mayıs 1913 tarihinde feshedilmiştir.⁸⁷

Sondajla petrol aramasının yapıldığı ikinci bölge Trakya'da Tekirdağ/Mürefte ve Şarköy dolaylarıdır. 1892 yılında Cavit Bey'e verilen imtiyaz, olumlu sonuç alınamaması üzerine iptal edilmiş, 1898 yılında Cavit beyin babası Sadrazam Halil Rıfat Paşa tarafından Romanya'dan getirilen malzeme ve işçilerle açılan kuyulardan alınan numunelerde önemsiz petrol ve doğal gaz emarelerine rastlanmıştır.⁸⁸ Aynı bölgede Osmanlı Bankası da aldığı geniş bir müsaade ile bir kaç sığ kuyu açtırmış, fakat ekonomik değerinde petrole rastlayamamıştır. 1899 yılında ise European Petroleum Company isimli şirket bu bölgede petrol aramak için imtiyaz almıştır. Şirket tarafından Londra'dan getirilen jeolog Andiyeseviç, yaptığı araştırma sonucunda Osmanlı Bankası'nın terk ettiği bölgedeki emareler üzerine rapor hazırlamıştır. 1900 yılında Horadere'de açılan 89,5 metre derinliğindeki kuyuda günlük 2 ton civarında üretim yapılmıştır. Kuyudaki verimin hızla düşmesi neticesi 47 tonluk üretimden sonra kuyu terk edilmiştir. Bu şirket 1906 yılına kadar, Horadere, Mürefte ve Şarköy bölgelerinde çeşitli derinliklerde kuyular açmıştır. Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın ölümünden sonra varisleri kendilerine ait ruhsatı 1914 yılında Avusturyalı Stanislas Mihaliki'ye devretmiştir. Mihaliki'nin yaptırdığı incelemeler sonuç vermemiştir. Aynı yıl Amerikalı Lucian I. Thomas da Trakya'da ruhsat almış ancak savaş nedeniyle faaliyet gösterememiştir.⁸⁹

Erzurum'un Tercan bölgesindeki bilinen petrol kaynaklarının işletilmesi için çeşitli girişimler olmuştur. Sarıca Osman Bey'in imtiyaz isteği, kuyu açmasına izin verdiği Rus Garvişof'un asıl gayesinin askeri bilgi toplamak olduğu gerekçesi ile 1889 yılında kabul edilmemiştir. 1898'e kadar ilgi görmeyen bölge, Dördüncü Ordu Komutanlığı tarafından tekrar gündeme getirilerek, Rusya veya Amerika'dan almak

⁸⁷ Cevat E. Taşman, "Petrolün Türkiye'de Tarihi", **Maden Tetkik ve Arama Dergisi**, MTA Ens. Yay., S.39, 1949, s. 15.

⁸⁸ Gümüş, Altan, **a.g.e.**, s. 6.

⁸⁹ Ekrem Göksu, **Türkiye'de Petrol**, Kağıt ve Basım İşleri A.Ş., İstanbul, 1966, s. 72.

yerine ülke ihtiyacının bu bölgeden karşılanması amacıyla Trabzon tüccarlarından Çulhazadeler'e ruhsat verilmesinin uygun olacağı belirtilmiş, ancak kabul görmemiştir. Padişah bu bölgenin imtiyazının Ahmed Celaleddin Paşa'nın belirleyeceği birisine verilmesini istemiştir. Ahmed Celaleddin Paşa ise 29 Mayıs 1898 tarihinde Alman Mösyö Şarl Rayzer'i belirlemiş, uzun süren bürokratik işlemler sonucu bu şahsa ruhsat verilmesi kabul edilmiş olmakla birlikte akıbeti tespit edilememiştir.⁹⁰ Vakıflara ait bir arazideki petrol madeni için Meşrutiyeti müteakip Evkaf Nezaretince Hacı Necip Bey adında bir şahsa işletme imtiyazı ihale edilmiş, ancak süresi içinde teminatı yatırılmadığı için mukavele fesh edilmiştir. 1916-1917 senelerindeki işgal döneminde Ruslar tarafından sözkonusu alanda galeri usulü ile çalışma yapılmıştır. Sondaj çalışmaları yapıldığı sırada Ruslar bölgeden çekilmişlerdir. 792 Sayılı Kanun ile birlikte Evkaf İdaresi'nin bu petroler üzerinde hakkı kalmamıştır.⁹¹

Cumhuriyet öncesinde petrol aramalarına konu olan diğer bir bölge ise Van bölgesidir. Osmanlı Devleti ile İran arasındaki sınırın tespiti ile görevli komisyonda teknik müşavir olan İngiliz William Loftus, görev bitiminde İngiltere Jeoloji Cemiyeti'nde 1854 yılında yayınladığı incelemede, Van Kalesi'ndeki bitüm⁹² kaynaklarından bahsetmiştir. Böylece Evliya Çelebi'nin tespitleri bir kez daha teyit edilmiştir. Bu bölgede, Kürzot Köyü civarında 1877 yılında Tayfur Paşa'nın tünel açmak suretiyle petrol ürettiği bilgileri mevcuttur.⁹³ 1895 yılında Van Belediye Başkanı Galip Paşa, daha önce Nikoghos Tokmakyan'ın sahip olduğu Van petroleri imtiyazını almak için girişimde bulunmuştur. Ancak Galip Paşa'nın başvurusu onaylanmadığından girişimi sonuçsuz kalmıştır. 1899 yılında buradaki petrolerin Van Gölündeki ulaşım araçlarında kullanılması için Hazine-i Hassa tarafından işletilmesi önerilmiştir. 16 Şubat 1913 tarihinde bu bölgedeki 363 hektarlık bir alanın imtiyazı Müşir Fuat Paşa'ya verilmiştir.⁹⁴

⁹⁰ Ediger, **a.g.e.**, s. 164-169.

⁹¹ Kemal Lokman, **Türkiye'de Petrol Madenleri**, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1933, s. 20.

⁹² "Hayvanların yumuşak kısımlarıyla, tek gözenekli bitkilerin çürümesinden ilk önce türeyen, katı karbon hidroksit bileşimi." Hamit Nafiz Pamir- Önder Öztunalı, **Yerbilim Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara, 1971, s.25.

⁹³ Taşman, **a.g.m.**, s. 14,17.

⁹⁴ Lokman, **Türkiye'de Petrol...**, s.19.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Musul bölgesinde arazi sahipleri tarafından basit el sondajı ile açılan kuyular iltizam usulü ile işletilmiştir.⁹⁵ Gazyağı ticareti ile uğraşanların bu ticaretten sağladıkları büyük gelirin Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa'nın dikkatini çekmesi üzerine, 1889 yılında hazırlanan fermanla⁹⁶ Musul Vilayeti'ndeki petrol kaynakları Hazine-i Hassa'ya bağlanmıştır.⁹⁷ II. Abdülhamit bu kararını 22 Eylül 1898 ve daha sonra 5 Aralık 1902 tarihindeki fermanları ile teyit etmiştir. Padişah'ın bu tavrı, Musul petrollerinin zamanın teknolojik imkânlarından geri bir şekilde işletilmesine rağmen öneminin kavrandığını göstermektedir. Keza, Musul bölgesi batılıların ilgisini de çekmeye başlamış, bölgedeki petrol imkânları hakkında yapılan araştırma sonuçları birbiri ardına batılı başkentlere gönderilmiştir. Kimi zaman arkeolojik kazı yapılması, kimi zaman halk için içme suyu kuyusu açılması maskesi ardına gizlenen jeolojik araştırma gayretleri, madenlerin işletilmesi için imtiyaz alma safhasında demiryolu inşasına dair imtiyazlarla bağlantılı olarak yürütülmüştür.⁹⁸ Osmanlı yönetiminin, yabancıların demiryolu imtiyazları ile ilgilenmelerinin ardındaki asıl amaçlarını fark etmiş olmasına rağmen ne yazık ki bölgedeki petrol kaynaklarını değerlendirecek yeterli sermaye ve personel olmaması nedenleriyle demiryolu projeleri aracılığı ile petrol arama ve işletme hakları yabancılara verilmeye, bu yolla da bir takım siyasi güç elde edilmeye çalışılmıştır.

1889'da Alman İmparatoru II. Wilhelm'in İstanbul ziyareti ile gün yüzüne çıkan Almanya'nın Osmanlı maden ve petrol kaynaklarına ilgisi bu tarihten itibaren demiryolları projeleri ardına gizlenmiş bir şekilde sürmüştür. 1893 yılında İzmit-Ankara demiryolunun başarılı bir şekilde bitirilmesinden sonra Eskişehir-Konya hattının yapımı ve işletmesi de aynı Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi'ne verilmiştir. 1903 yılında %40 Almanların, %40 Fransızların ve %20 üçüncü ülkelerin kontrolünde olacak şekilde Deutsche Bank ile yapılan nihai İstanbul-Bağdat demiryolu sözleşmesi ile demiryolu güzergâhının her iki yanında 20 km.lik imtiyazı

⁹⁵ “İltizam: Hazine malı bir gelir kaynağının belli bir ücret karşılığında kişilere satılması yöntemi” Bekir Sıtkı Baykal, **Tarih Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara, 1974, s.72.

⁹⁶ **6 Şubat 1889 (5 Cemâziye'l-âhir 1306) tarihli Yıldız Sarayı Başkitâbet Dairesi'nin Tezkiresi : B.O.A.**, İrâde Dâhiliye, Nu.:87615.

⁹⁷ Uluğbay, **a.g.e.**, s. 50.

⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. : Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.

başkalarına verilmemiş bölgenin maden arama imtiyazı söz konusu şirkete verilmiştir. Şirket bu imtiyaza dayanarak Bağdat-Musul bölgesinde petrol arama hakkı ile ilgili Hazine-i Hassa yetkilileri ile görüşmelere başlamıştır. 4 Temmuz 1904 tarihinde varılan anlaşma ile bir yıl süre ile bölgede sondaj dahil her türlü arama hakkı verilmiş ancak, bulunacak petrol rezervinin işletilmesi için ayrı bir ferman çıkarılacağı ve 40 yıl süreli ayrıcalık anlaşması yapılacağı, işletmenin Hazine-i Hassa Nezareti denetiminde ve işbirliğinde yürütüleceği hükme bağlanmıştır.⁹⁹ İlerleyen zamana rağmen şirketin yeterli araştırma yapmaması ve Osmanlı makamlarını oyalaması üzerine 27 Ocak 1907 tarihinde şirkete sözleşmeye son verildiği bildirilmiştir. Hemen ardından biraz da bu sözleşmenin iptal edilmesinin nedeni olan İngiliz D'Arcy Grubu ile görüşmeler başlamış ancak sonuçsuz kalmıştır.

Abdülhamit tarafından 14 Eylül 1908'de bir kısım Hazine-i Hassa malları devlet hazinesine bırakılmıştır. Abdülhamit'in 27 Nisan 1909 tarihinde tahttan indirilmesinden sonra tahta çıkan Sultan Reşat tarafından 4 Mayıs 1909 tarihinde imzalanan fermanla Hazine-i Hassa'ya bağlı bulunan diğer varlıklar da devlet hazinesine bırakılmıştır.¹⁰⁰ Böylece Musul-Bağdat petroleri ile birlikte bütün petrol hakları Devlet Hazinesine geçmiştir. Ancak bu bölgenin petrol kaynakları Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar dünya gündeminden düşmediği gibi iki binli yıllarda da dünya gündemini meşgul etmeye devam etmiştir.

Birinci Dünya savaşı öncesi dönem, dünyada petrol sanayi ile ilgilenen şirketlerin hızla büyüdüğü, olağanüstü sermayeye sahip oldukları, uluslararası siyasette etkinliklerinin fark edilmeye başlandığı bir zaman dilimini içermektedir. 1907 yılında Hollanda sermayeli Royal Dutch ile İngiliz Shell birleşip olağanüstü bir güç oluştururken, 1882 yılından beri ABD'de tröstleşen petrol sanayisinin önde gelen şirketi Standard Oil, uzun süren mahkeme maratonunun ardından 1911 yılında 33 şirkete bölündüğünde¹⁰¹ ortaya 7 dev şirket çıkmıştır. Royal Dutch Shell ismini alan şirketin Türkiye'deki petrol yatırımları açısından dikkati çeken bir girişimi 1908'de

⁹⁹ Uluğbay, **a.g.e.**, s. 82.

¹⁰⁰ **TBMM ZC**, Dönem:1, İ:93, C:1, C. 5, TBMM Matbaası, Ankara, 1942, s. 239.

¹⁰¹ Kemal Lokman, "*Beynelmilel Petrol Mücadelesi ve Büyük Petrol Tröstleri*", **Türk Yurdu**, S.20-214, C.3-23, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1929, s. 30 vd.

İstanbul'da bir şube açarak başına da Gülbenkyan'ı getirmesidir.¹⁰² Bu şirket aynı yıl kurduğu Eastern Petroleum Syndicat şirketi ile Türk petroleri imtiyazını ele geçirmek için uzun yıllar sürecek bir mücadeleye başlamıştır.

Meşrutiyet'in ilanından sonra bölge petroleri ile ilgili iki demiryolu projesi gündeme gelmiştir. Bunlardan birisi Glaskow, diğeri Chester projesidir. Biri diğeri rakip olarak çıkan projelerden Glaskow projesi mali açıdan Chester projesini yürüten gruptan daha zayıf olması nedeniyle görüşmelerden çekilmiştir. Chester projesi ile Harput-Van arasında demiryolu inşa edilmesi, bu ana hat üzerinde bir noktadan Musul-Kerkük-Süleymaniye'ye ve Harput'tan Yumurtalık'a yan hat tesis edilmesi tasarlanmıştır. 25 Şubat 1909'da Nafia Nezareti ile imzalanan sözleşmeye göre demiryolunun her iki yanında 20'şer kilometrelik şerit boyunca, daha önce imtiyazı başkasına verilmemiş madenlerin işletme hakkı şirkete verilecektir. Proje ile ilgili görüşmeleri yürüten Arthur Chester, kararlılığını göstermek için Ottoman-American Development Company isimli bir de şirket kurmuştur. Onaylanmak üzere Mebusan Meclisi'ne gönderilen sözleşme üzerinde 1911 yılına kadar Meclis'te çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmaların bir türlü sonuca varmaması üzerine Hükûmet projeyi 28 Ocak 1911'de Meclis'ten çekmiştir. Arthur Chester'ın babası Colby M. Chester 1912-1913 yıllarında da çabalarını sürdürmüş olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı'na kadar sonuç alamamıştır.¹⁰³

Batılı sermayedarların, bölge petrolerini elde etmesi için gayret gösteren en önemli şahsiyetlerden birisi de Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşı Kalust Sarkis Gülbenkyan olmuştur.¹⁰⁴ Paranın peşinde önce İngiliz, daha sonra İran vatandaşlığına geçen Gülbenkyan için bölgedeki petrolü kimin alacağından ziyade bu paylaşımın kendisinin elde edeceği çıkar önemli olmuştur. Oğlu Nubar, İngiltere'de Deterding ile tanışan ve iş ilişkisi kuran babası için "*Babam ve Deterding 20 yılı aşkın bir süre gayet iyi anlaşılan çok yakın iki dost oldular. Acaba bu 20 yıl boyunca Deterding mi*

¹⁰² Uluğbay, a.g.e., s. 92.

¹⁰³ Süreyya Algül, **Osmanlıdan Cumhuriyete Anadolu'da Demiryolları İmtiyazları ve Chester Projesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ün., İstanbul, 1998, s. 34-36, 55.

¹⁰⁴ "*Gülbenkyan, 24 Mart 1869'da Üsküdar/İstanbul'da doğdu. Fransa ve İngiltere'de eğitim gördü. 1902'de İngiliz, 1926'da İran vatandaşlığına geçti. 1955'te Lizbon'da öldü.*" **Encyclopaedia Britannica**, C. 11, Londra, 1962, s. 4.

*babamı kullanmıştı, yoksa babam mı Deterding'i; bunu hiç kimse kesin olarak bilemez...*¹⁰⁵ ifadesini kullanmıştır. Gülbenkyan, 1892 yılında bölgeye gitmeksizin, daha ziyade Anadolu Demiryolu Şirketi'nin verilerinden faydalanarak, Mezopotamya petrol imkânları hakkında hazırladığı raporla birlikte bölge petrollerine ilgi duymaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren Gülbenkyan, ulaşabildiği tüm sermayedarları bu bölgenin petrollerine yönlendirmiştir. Nihayet 1912 yılında İngiliz National Bank of Turkey ve Alman Duetsche Bank işbirliği ile Turkish Petroleum Company kurulmuştur. Gülbenkyan'ın da kurucu olduğu şirkete daha sonra Royal Dutch Shell'in de ortak olmasıyla Gülbenkyan'ın hisseleri %15'e düşmüştür. Ancak İngiltere'nin, şirketin kontrolünü ele geçirme çabaları sonucu hisse yapısı yeniden düzenlenerek, D'Arcy Grubunun Anglo Persian Oil Company (APOC) ismini alan şirketi %50, Royal Dutch Shell %25 ve Deutsche Bank %25 hisse almıştır. Dışlanan Gülbenkyan'a ise APOC ve Royal Dutch Shell'in %2,5 oranında bağış adı altında toplam %5 hisse vermesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁶

Mali ve siyasi açıdan sıkışmış olan Osmanlı Devleti petrol imtiyazı anlaşmasının bir an önce imzalanması için kendi içinde bulunduğu durumun yanında ilgili devletlerin de açık şantaj ve baskılarına maruz kalmıştır. Gümrük vergilerinin artırılması konusunda inisiyatifi bulunmayan, ancak ilgili devletlerin rızası ile karar alabilen yönetim, anlaşmaya razı olmuştur. Uzun süren pazarlıkların ardından 28 Haziran 1914 tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa Musul-Bağdat petrollerinin yeni kurulan şirkete verilmesini vadeden bir mektubu yazdığında Birinci Dünya Savaşı kapıda görünmüştü. Savaş sonrasında müttefikler arasındaki petrol pazarlığında İngiltere tarafından koz olarak kullanılan ve aslında sadece bir niyet açıklamasından ibaret olan belge ile Osmanlı Devleti aslında Bağdat ve Musul vilayetlerindeki petrol haklarını vermemiş, bu kaynakları ileride kendi katılımına ve sözleşmenin genel hükümlerine ilişkin hususları belirleme hakkı saklı kalmak koşulu ile Türk Petrol Şirketi'ne kiralamayı kabul etmiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Yergin, **a.g.e.**, s. 183.

¹⁰⁶ Aynı yer.

¹⁰⁷ Uluğbay, **a.g.e.**, s. 223.

Osmanlı Devleti'nin niyet mektubunu bir an önce somut bir anlaşmaya dönüştürmek isteyen Türk Petrol şirketi, İngiliz Dışişlerinin desteği ile Temmuz ayında Maliye Nezareti ile görüşmelere başlamıştır. Şirket, Osmanlı Hükûmetine, net kârdan yüzde 6-10 arasında pay vermeyi ve yüzde 5 royalti¹⁰⁸ ödemeyi önermiştir. Maliye Nazırı Cavit Bey ise, Osmanlı Hazinesinin şirketin sermayesine yüzde 10 payla katılmasını, şirket yönetim kurulunda Osmanlı Devleti'nin bir temsilcisinin bulunmasını ve royalti ödemesinin artırılmasını teklif etmiştir.¹⁰⁹ 28 Temmuz 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle görüşmeler 31 Temmuz'da sona ermiş, Turkish Petroleum Company isimli şirketin faaliyetleri savaş sonrasına kalmıştır.

İmparatorluğun geri kalan bölgelerinde de petrol imtiyazı ile ilgili talepler olmuştur. Bunlar arasında Yemen vilayeti Fersan adası, Suriye Vilayeti Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığı'na bağlı Havran Sancağı bölgesine ilişkin girişimler dikkat çekmektedir. Kuveyt Şeyhliği ile İngiltere arasında cereyan eden, İngiltere'nin uzun zamandır Osmanlı toprağı olan Kuveyt Şeyhi ile yürüttüğü görüşmeler sonrası, Şeyhin 27 Ekim 1913 tarihinde İngiliz temsilcisine verdiği mektupla bölgedeki petrol yataklarının işletme hakkını yalnız İngiltere'ye vermesi boyutuna ulaşan durum ise petrol yatırımlarından öte, Osmanlı yönetim sisteminin içinde bulunduğu vahameti göstermektedir. Balkan Savaşı ve gümrük vergilerinin artırılması konuları ile uğraşmakta olan Sadrazam Mahmut Şevket Paşa ise Meclise danışmaksızın Kuveyt'in İngiltere'ye bırakılmasına karar vermiştir. Sadrazam kararını Kuveyt'in çölden ibaret olduğu düşüncesi ile açıklamıştır.¹¹⁰

Osmanlı İmparatorluğu topraklarına ağırlıklı olarak Rusya ve Romanya'dan petrol ürünleri ithalatı yapılmıştır. 2 Ekim 1904 tarihinde Meclis-i Vükela Halkalı Ziraat Mektebi Numune Çiftliği'nde denenen petrol motorlu harman makinesinden 5 adet alınması kararını¹¹¹ vermekle beraber petrol, genel olarak aydınlatma ve

¹⁰⁸ “Royalti (royalty) (devlet hissesi): Royaltinin temelleri Orta Çağ İngiliz hukukunda bulunmaktadır. Kralın hüküm ve tasarrufu altında bulunan madenleri (Royal mines) işletme imtiyazını elde eden kimse üreteceği madenlerden kralın hissesini ayırmakla yükümlü idi. Petrol hukukunda royalti, üretilen petrolden belirlenen şartlara ve orana göre devlete ayrılan miktardır.” Göğer, **a.g.e.**, s. 134.

¹⁰⁹ Uluğbay, **a.g.e.**, s. 224.

¹¹⁰ Uluğbay, **a.g.e.**, s. 150,180-183.

¹¹¹ Ediger, **a.g.e.**, s. 291.

yağlama maksatlı ithal edilmiştir. Daha ziyade İstanbul, İzmir, Samsun ve Trabzon gibi liman kentlerine tenekeler içinde, gemilerle getirilen petrol şehirlerde dükkânlarda satılmıştır. Söz konusu limanlar vasıtasıyla yurt dışından ithal edilen petrolün liman ithalatı içindeki payı %1-3 dolaylarındadır.¹¹² 1910 yılında Osmanlı Devleti'nin petrol ürünü ithalat rakamı 177 bin ton civarındadır. Bu ithalatın 122 bin ton kadarı Hazar bölgesinden gelirken Amerika'dan ithal edilen miktar 10 bin ton civarındadır. Romanya'dan ise 32 bin ton petrol ürünü ithal edilmiştir.¹¹³ Osmanlı yönetimi bu ticaretten elde edilen geliri artırmak için vergileri yükseltmenin yollarını aramıştır. Önceleri halkın güvenliği gerekçesi ile ithalatçı şirketlerin depoları tek bir yerde ve tek elde toplanmış böylece yerli firmalara kazanç sağlanmış, 1881 sonrasında ise Duyun-u Umumiye'nin de etkisi ile vergi oranları artırılmıştır. Ancak gelir elde etme hedefine yönelik alınan kısa vadeli bu tedbirler, Türk petrol yatırımları açısından herhangi bir fayda sağlamamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda petrol arama haklarının verilmesinde, 1909 yılına kadar Padişah iradesi ile verilen imtiyaz usulü uygulanırken, bu tarihte Meclis-i Vükela kararıyla uygulanacak iltizam usulü getirilmiştir. 1910 yılında ise Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan tarafından çıkarılacak kanun ile yetki verme uygulaması başlamıştır. Dönem içinde uygulanan politikalar hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. İki ana çatı altında toplanabilecek bu görüşlerden birisi, uzun vadeli yerli yatırımları yönlendirme yerine ekonomik çöküşü durdurmak maksadıyla kısa vadeli politikaların izlendiğidir. Diğeri ise, devletin çıkarları açısından elden gelenin yapıldığı ancak başarılı olunamadığıdır. İleri sürülen iki ana görüşün de gerçeklik payının bulunduğu, ancak politikaların temelindeki unsurların, büyük devletlerin düşmanlığından olabildiğince kaçınmak, petrol imtiyazlarını onlarla geliştirilebilecek bir ittifak için koz olarak elde bulundurmak ve büyük devletler arasında bir denge politikası aracı olarak kullanmak kaygıları olduğu düşünülmektedir. Bu dönemde devlet ileri gelenlerine, küçük sermaye sahiplerine ve paşalara imtiyaz verilmiş olması, İstanbul ve İzmir'de depo uygulaması ile yerli girişimcilerin petrol

¹¹² Baskıcı, a.g.e., s. 240-242.

¹¹³ Parvus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, Yayına Haz. : Muammer Sencer, May Yay., İstanbul, 1977, s. 195.

ticaretinden pay almalarının sağlanması, milli düşüncelerin de etkin olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte ruhsat alanların bu ruhsatların bir kısmını yabancı sermayedarlara satmış olmaları hükûmetin belirli bir petrol politikasından yoksun olarak hareket ettiğini göstermektedir.¹¹⁴

Genel olarak petrol yatırımları konusunda sermaye birikimi, sanayileşme, teknoloji ve eğitilmiş insan gücü itici gücü oluşturmaktadır. Sanayileşme ve teknoloji alanında bulunulan seviye petrol yatırımlarını yönlendirmekten uzak kalmıştır. Sermaye birikimi ise daha ziyade yabancılarda veya yabancı uyuşuna geçmiş Osmanlı tüccarlarda bulunmaktadır.¹¹⁵ Petrol yatırımlarını yönlendirebilecek, bu konuda mühendislik çalışmaları yapabilecek kadroların oluşturulması konusunda da yeterli planlama ve gayretten uzak kaldığı görülmektedir. 23 Eylül 1913 tarihinde Bükreş'te toplanacak 3. Uluslararası Petrol Komisyonuna temsilci gönderilmesine gerek duyulmaması, yönetimin bu konudan ne kadar uzak olduğunu ortaya koymaktadır. Volkan S. Ediger'in tespit ettiği Meclis-i Vükela kararı yönetimin petrol konusuna yaklaşımını da yansıtmaktadır.

“Mezkûr (adı geçen) komisyona Hükûmet-i Seniyece iştirak olunmasına lüzum görülemediğinin cevaben Nezaret-i müşarüinileyhaya ihbarı (adı geçen nezarete bildirilmesi) ve Hariciye Nezaretine malumat itası (bilgi verilmesi) tezekkür kılındı.”¹¹⁶

1913 yılı siyasi ortamında yönetimin sahip olduğu bu düşünceye rağmen teknik personel eğitimi konusunda yıllar önce atılan adımlar da olmuştur. Uzun süreli ve sistematik gelişmeyi gerektiren eğitimde süreklilik sağlanamamıştır. İlk maden mühendisi İbrahim Ethem Paşa Fransa'daki eğitiminin ardından 1839'da yurda

¹¹⁴ Selâhattin Tuncer, “Türkiye’de Petrol Arama, Sondaj ve İstihali”, **İktisat ve Maliye**, Kültür Yayın Ltd. Ş., S.9, 1961, s. 421.

¹¹⁵ “*Ekonomide yabancı denetiminin arttığı Osmanlı'nın son döneminde Osmanlı mültezimlerinin ve tüccarlarının elinde bir miktar servet birikirken, üretim ve ticaretten gelen kazancın çoğu yabancılara ve yabancı uyuşuğa geçmiş Osmanlı (gayrimüslim) tüccarlara gidiyordu.*” Emine Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s. 176.

¹¹⁶ Ediger, **a.g.e.**, s. 291'den naklen **B.O.A.**, Fon Kodu: MV., Dosya Nu.:180, Gömlek Nu.:50, Tarih:26/L/1331.

dönüp maden ocaklarında eğitime başlamıştır.¹¹⁷ Ancak, bu gayretin devamını getirecek, eğitilmiş insan gücü yetiştirmeye yönelik yurt içinde yeterli eğitim imkânları oluşturulamamıştır. 1852 yılında jeoloji ile ilgili ilk kitabın yayınlanmasından sonra 1855'te Mekteb-i Tıbbiye Şahane'de "İlmülarz vel Maadin" ismiyle jeoloji ve mineraloji okutulmaya başlanmıştır.¹¹⁸ 1860 yılında ormancılık ve madencilik alanlarında eğitim yapacak orta dereceli bir okul açılmıştır. Bu okul 1888 yılında Orman Mektebi ile birleştirilmiştir. 1893 yılında da orman bölümü, Halkalı Ziraat Mektebi'ne nakledilmiştir. Maden bölümü de, eğitimi yurt dışında yaptırmak gerekçesi ile kapatılmıştır. Meslek okullarından madencilik bölümünün mezun vermediği bilinmektedir. 1928 yılında Zonguldak Yüksek Maden Mühendisi Mektebi ilk mezunlarını verinceye kadar, ülkeye maden bilim ve teknolojisini getirenler yurt dışında eğitim gören mühendis ve teknisyenler olmuştur.¹¹⁹ 1863 yılında kurulan Darülfünun, petrol yatırımları konusunda ihtiyaç duyulabilecek eğitilmiş insan gücüne katkı sağlayabilecekken, çeşitli nedenlerle sık sık öğrenime ara verilmesi nedeniyle yeterli olamamıştır.

1859'dan itibaren petrol yoğun olarak aydınlatmada kullanılmış, 1876'da içten yanmalı motor teknolojisinin bulunmasıyla petrol, sanayinin de itici gücü olmaya başlamıştır. Gelişmiş ülkeler açısından kömürden petrole geçiş dönemi olarak adlandırılabilir bu dönemde Osmanlı açısından aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Volkan Ş. Ediger bu dönemi "*Dünya petrol çağına girdiğinde biz henüz kömür endüstrisini bile gereğince başlatamamıştık!*" sözleri ile özetlemektedir.¹²⁰ Açık bir şekilde yeryüzüne kendiliğinden çıkan petrol kaynaklarına sahip bir devletin, 1639'da işletme imtiyazı verdiği petrolü kullanamamasının nedenleri imparatorluğun çöküş nedenleri ile paralellik arz edecek

¹¹⁷ "İbrahim Ethem Paşa, dönemin Bahriye Nazırı Koca Hüseyin Paşa tarafından evlat edinilmiş kimsesiz bir Rum Çocuğudur. 1827 Yılında Fransa'ya eğitim için gönderilmiştir. Orta ve yüksek öğrenimini birincilikle tamamlamıştır.1839'dan itibaren çeşitli maden ocaklarında hizmet vermiş, Sadrazam olana kadar devlet kademesinde çeşitli görevler almıştır." Geniş bilgi için bkz Nadir Avşaroğlu, "Meslek mi? Tutku Mu?" **Madencilik Bülteni**, Maden Mühendisleri Odası Yay., S. 62, 1996, s. 31-32.

¹¹⁸ JMO, **Türkiye'de Jeoloji Eğitimi ve Sorunları**, Jeoloji Mühendisleri Odası Yay. Nu.:5, Atılğan Matbaacılık, Ankara, 1979, s. 1.

¹¹⁹ İhsan R. Berent, İ. Kadri Yersel, Fahrettin Doruk, **Maden Mühendisleri Biyografisi**, PEPO Matbaacılık, Ankara, 1990, s. 1.

¹²⁰ Ediger, **a.g.e.**, s. 79.

kadar çeşitli ve köklüdür. Yine de, Osmanlı'nın petrol yatırımları konusunda çağın gerisinde kalmasının belli başlı nedenlerinin;

- Ülkedeki sanayi gelişiminin petrole ihtiyaç duyacak düzeyde olmaması,
- Petrol araması alanında arayış içinde olacak büyüklükte yeterince sermaye birikiminin bulunmaması,
- Yalnız petrolde değil diğer alanlarda da çağdaş girişimciliğin Osmanlı tebaasından bir kısım gayrimüslim ile sınırlı kalması,¹²¹
- Eğitim düzeyinin keşifleri, yenilikleri sağlayabilecek bir düzeyde olmaması,
- Devlet yönetimindeki siyasi çekişmeler, hedef noksanlığı nedenleriyle kısa vadeli çözümlere yönelmesi,
- Devletin çıkarlarına yönelik belirli bir politikanın tespit edilip ivedilikle uygulamaya konulamaması olduğu değerlendirilmektedir.

Kemal Lokman bu dönemdeki petrol arama işlerinin, petrol imtiyazı vermek, imtiyazı feshetmek veya petrol arama ruhsatnamesi vermek veya iptal etmek gibi işlemlerden ibaret kaldığını ve faydalı bir sonuç doğurmadığını belirtmiş ve bu dönemi “*petrol imtiyazı ve ruhsatnamesi spekülasyonu devresi*” olarak adlandırmıştır.¹²²

Sonuç olarak; Osmanlı kendi kontrolü altındaki petrolü fark etmekte, bulmakta ve işletmekte yabancıların gerisinde kalmıştır. Ülkedeki petrolün varlığını fark eden yabancılar ise Osmanlı tebaasından bazı şahısları da kullanarak imtiyaz alma gayretine girmişlerdir.

¹²¹ “Yerli gayrimüslimlerin daha yüksek eğitim düzeyleri, iş anlayışları, ticari deneyim ve becerileri, Müslüman-Türkleri ve geleneklerini yakından tanımaları ve dillerini bilmeleri, Avrupa dillerine aşinalıkları gibi faktörler, onları Avrupalı tüccarlar için vazgeçilmez “doğal” ortaklar yapıyordu. Küçük ticaret ve sanayi, bankacılık ve kıyı ticareti hemen hemen tümüyle onların elindeydi.” Baskıcı, **a.g.e.**, s. 51.

¹²² Kemal Lokman, “Memleketimizde Petrol Araştırmaları”, **Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni**, S.2, Şubat 1958, s. 95.

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI DÖNEM (1914-1923)

Musul petroleri konusunda yabancı ülkelerin ve şirketlerin uzun süredir devam etmekte olan imtiyaz alma çabaları savaşın başlaması ile Osmanlı açısından sonuçsuz kalırken, Batılılar açısından paylaşma mücadelesi aynı hızda sürmüştür. Aslında Osmanlı Hükûmeti de son bir çaba ile Musul petroleri üzerindeki haklarını kurtarmaya yönelik girişimde bulunmuştur. Bu çaba kapsamında Ali Rıza Hükûmetince, henüz güvenoyu almadığı için 8 Ocak 1920 tarihli geçici kararnameyle Meşrutiyet sonrası Devlet Hazinesine devredilen padişah özel mallarının tekrar Hazine-i Hassa'ya iadesi yoluna gidilmiştir. Bu kararnamenin, savaşlarda devletlere ait topraklara el konulabilirken, özel müykiyet kuralları gereği, şahıslara ait mallara el konulamaması düşüncesi ile çıkarılmış olması mümkündür. TBMM Hükûmeti ise 1 Kasım 1920 (1 Teşrinisani 1336) tarihinde çıkarılan 46 Nu.lı “Hazine-i Hassa'ya Ait Bulunan Emlak ve Arazi Muamelatı Tasarrufiyesine Dair Kanun”la bu konuda tedbir almıştır.¹²³ Her ne kadar Meclis tartışmaları bu kapsamdaki çiftliklerin satılması konusuna yoğunlaşmış ise de Kanun'un özünden, imtiyazların kullanma hakkının da Maliye Vekâletine bırakıldığı anlaşılmaktadır.¹²⁴

Savaş esnasında Musul-Bağdat petroleri ile ilgili İngiltere tarafından 23 Kasım 1915 tarihinde önemli bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklama ile 19 Mat 1914 tarihinde İngiltere Hükûmeti, Alman Hükûmeti ve petrol şirketleri arasında imzalanan “Dışışleri Anlaşması”nın geçerliliğinin kalmadığı, ancak İngiliz tarafının çıkarlarının ileride göz önünde bulundurulacağı duyurulmuştur.¹²⁵ Böylece Almanya'nın bu anlaşma ile kazandığı hakların tanınmayacağı ortaya konulmuştur. İngiltere, petrol kaynakları ile ekonomik çıkarlarını korumak ve sömürgesi Hindistan yolunun güvenliğini sağlamaya yönelik politikasının gereği olarak savaş öncesinde yerel yöneticilerle başladığı bölgede hâkimiyet kurma çalışmalarını savaş esnasında hızlandırarak sürdürmüştür.¹²⁶ Hâkimiyet kurma ve paylaşım görüşmelerinin bir diğer cephesi de müttefikler arasında cereyan etmiştir. Bu kapsamda, İngiltere ve

¹²³ TBMM Kavanin Mecmuası, Cilt 1, TBMM Matbaası, Ankara, 1943, s. 50.

¹²⁴ TBMM ZC, Dönem:1, İ: 93, C:1, C. 5, s. 234-240.

¹²⁵ Marian Kent, *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil 1900-1920*, London, 1976, s. 213.

¹²⁶ Ömer Kürçüoğlu, *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1978, s. 16.

Fransa arasında uzun süren görüşmeler yapılmış ve Rusya'nın da katılımı ile Mayıs 1916 ayında Sykes-Picot Anlaşması imzalanarak paylaşım sağlanmıştır. Anlaşma ile Doğu Anadolu Ruslara verilirken, Musul Fransız bölgesinde olacak şekilde Suriye ve Musul kuzeyi Fransızlara, güney bölgesi ise İngilizlere bırakılmıştır.¹²⁷ Musul'un Fransızlara bırakılmasından ötürü İngiltere'de oluşan rahatsızlık, ateşkesi müteakip Musul'un İngilizlere bırakılması ile çözülmüştür. Fransa bu iyi niyeti karşılığında savaş öncesi Turkish Petroleum Company'deki %25 Alman hissesini almıştır.

Savaş öncesinde petrole o kadar önem vermeyen Fransa'nın savaş sonrasında petrolden pay almak için bu kadar çaba sarf etmesinde petrolün artık sadece ulaştırma ve sanayi için değil savaş için de öneminin ortaya çıkmış olması yatmaktadır. Birinci Dünya savaşı esnasında mevcut olan ulaştırma araçlarının yanında tank ve bombardıman uçağı gibi yeni birtakım savaş araçları da aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Savaş nedeniyle, ikmal yollarındaki tehditler nedeniyle petrol ikmalinin aksaması ülkeleri sivil tüketimi kısıtlamaya itmiştir.

Osmanlı Devleti'nde de savaşın etkisi ile petrole olan ihtiyaç savaş öncesi dikkate alındığında göreceli olarak artmıştır. Çünkü Avrupa ülkeleri kadar olmasa da Türk Ordusuna da otomobil, uçak gibi yeni araçlar bu dönemde girmiştir. Bunun sonucu bazı sıkıntılar yaşanmıştır. 1919 yılında İkinci Ordu Müfettişliğinden Harbiye Nezaretine yazılan yazıda benzin yokluğundan dolayı askeri otomobillerin işletilmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir.¹²⁸

Osmanlı Ordusu Birinci Dünya Savaşı'nın güzide savaş araçlarından birisi olan uçaklara sahip olmadan önce pilotlara sahip olmuştur. 4 Temmuz 1911 tarihinde yapılan sınavda başarılı olan iki subay Fransa'ya kursa gönderilmiş ve 1912 yılında kursu tamamlayarak ilk Türk pilotları ünvanını almışlardır.¹²⁹ Aynı tarihlerde Fransa'daki "REP" uçaklarının üretildiği fabrikaya da iki uçak sipariş edilmiştir.¹³⁰ Ancak, fabrika uçakları tamamladığı halde, ödeme yapılabilmesi için gerekli 4.000

¹²⁷ Çıtak, **a.g.e.**, s. 117,118.

¹²⁸ ATASE Arşivi, İSH Koleksiyonu, Kutu 22, Gömlek 50, Belge 50-1.

¹²⁹ N. Metin Güneşen, **Cumhuriyetten Günümüze Türk Kara Havacılığı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2003, s. 10.

¹³⁰ "REP: Robert – Esnol – Pleteri" www.hvkk.mil.tr 23.04.2006

liranın 3.000 lirası bulunamamıştır. Bu uçaklar halktan toplanan yardımlar ve ordu ve donanma mensuplarının maaşlarının dörtte birini bağışlamaları ile alınabilmiştir.¹³¹ Her ne kadar Balkan savaşı esnasında pilot sıkıntısını aşmak için Avrupa gazetelerine ilan verilmek zorunda kalınmışsa da uçak sayısı artarak 1913 yılında 17'ye ulaşmıştır.¹³² Ancak, artan uçak sayısı ile birlikte lojistik destek sıkıntıları meydana gelmeye başlamıştır. Bu sıkıntıların başında da benzin bulunamaması gelmektedir. Kurmay Yüzbaşı Kemal tarafından 1913 yılında Başkumandanlık İkinci Şube Müdürlüğüne çekilen telgraflarda benzin bulunamaması nedeniyle Edirne bölgesinde uçulamadığı belirtilmektedir.¹³³

Balkan Savaşı'ndan sonra uçuş eğitimine verilen önem ile yeterince pilot yetiştirilmiş fakat uçak sayısı pilotlar için yetersiz kalmıştır. Uçak ihtiyacı Birinci Dünya Savaşının başlamış olması nedeniyle Almanya'dan karşılanmaya çalışılmıştır. Bu arada ilk deniz uçakları da satın alınmıştır. 1915 yılı itibariyle Deniz Kuvvetleri elinde 11 adet deniz uçağı bulunmaktadır. 1917 yılı sonlarına doğru Türk Ordusundaki mevcut uçak miktarı 45'tir. Her ne kadar savaş süresince orduya 300 civarında uçak tedarik edilmişse de bunlardan %85'i savaş esnasında kaybedilmiştir. 4 yıllık savaş süresince Fransa'da 67.982, İngiltere'de 50.000, Almanya'da 47.637 uçak üretildiği dikkate alınırsa Türk Ordusunun sahip olduğu uçak sayısının ne kadar az olduğu görülmektedir.¹³⁴ Bununla birlikte bu kadar uçağa dahi benzin bulmak çoğu zaman sorun olmuştur. Irak'ta 6. Ordu'nun emrinde görev yapan uçak bölük komutanı Alman Yüzbaşı Von Aulock 26 Şubat 1916 tarihinde Bağdat'tan gönderdiği raporunda bu sıkıntıları “... burada benzin, yağ, her cins malzeme hatta bir çelik parçasının bile pek çok kıymeti vardır.” sözleriyle ifade etmiştir.¹³⁵ Böyle bir raporun petrol kaynakları ile ünlü Bağdat'tan gönderilmiş olması ilginç bir rastlantı olarak görülmektedir.

¹³¹ Mazlum Keyüsk, **Türk Havacılık Tarihi 1912-1914**, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1950, s. 28.

¹³² İrfan Sarp, **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Hv. Bas. ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 1986, s. 31,32.

¹³³ Keyüsk, **a.g.e.**, s. 117.

¹³⁴ Sarp, **a.g.e.**, s. 84,85.

¹³⁵ Sarp, **a.g.e.**, s. 77,78.

Kurtuluş Savaşı esnasında 1921 yılında Fransa'dan 10, İtalya'dan 2 uçak temin edilmiş, ayrıca 1922 yılında İtalya'dan 20 tane uçak da satın alınmıştır. Bu dönemde de benzin sıkıntısı önemli bir etken olmuştur. Benzin hem Rusya'dan hem de Antalya yolu ile İtalyanlardan pahalıya tedarik edilmiş ve hayvan sırtında çok zor şartlarda Batı Cephesine nakledilmiştir. Bu şartlarda elde edilen benzin cephede de itina ile kullanılmış, en önemli anlar için özenle saklanmıştır.¹³⁶

Savaş esnasında, Musul ve Bağdat dışında petrol madenlerinin aranmasına dair ruhsat işlemleri devam etmiştir. Alınan ruhsatlara dayalı olarak üretim yapıldığına rastlanmamakla birlikte şahıslar arasında devir işlemleri gerçekleşmiştir. Bu ruhsatlar; 1916, 1917 ve 1918 yıllarında devir işlemleri yapılan Kastamonu Vilayeti Sinop Bucağı Boyabat Kazası Ekinvıran Karyesi, 1917 ve 1919 yıllarında ruhsat verme ve devir işlemleri yapılan Aydın Vilayeti Nazilli Kazası Kuyucak Nahiyesi Ortakçı Karyesi, 1916 ve 1919 yıllarında ruhsat verme ve devir işlemleri yapılan Aydın vilayeti Bolvadin Kazası Yenice Karyesi, 1919 yılında ruhsat verme işlemleri yapılan Aydın vilayeti Denizli Sancağı Sarayköy Kazası Kumluca ve Tırkaz Karyeleri, 1917 ve 1918 yıllarında ruhsat verme ve devir işlemleri yapılan Suriye Vilayeti Nebek Kazası Kutifa Nahiyesi Muazzemiye ve Reciye Karyeleri petrollerine aittir.¹³⁷

Erzurum ve Van bölgelerinde, Birinci Dünya Savaşının 1916-1917 işgal yıllarında Ruslar tarafından Güney Kafkasya Demiryolları nam ve hesabına etütler yapılmış, Hasankale ve Kürzot'ta işletmeye girilmiş, hatta çıkarılan bir miktar petrol Van Gölü'nde işleyen gemilerde kullanılmıştır. Ancak ekonomik petrole rastlanmayışı ve Bolşevik ihtilali nedenleriyle faaliyetlere devam edilmemiştir.¹³⁸ Dokuzuncu Ordu Komutanlığı tarafından 13 Aralık 1918 tarihinde, Harbiye Nezaretine gönderilen yazı ekinde Avusturyalı Doktor Herzog tarafından hazırlanan Kürzot petrol madenleri hakkındaki rapora yer verilmiştir.¹³⁹ Raporda Herzog, Kürzot Köyüne iki saatlik mesafedeki madenin Pensilvania (ABD)'daki kadar

¹³⁶ S.Tanman, **Türk Havacılık Tarihi, İstiklal Harbi 1918-1923**, C. 2., 2. Kitap, Hava Basımevi, Eskişehir, 1953, s.187.

¹³⁷ Ediger, **a.g.e.**, s. 341-343.

¹³⁸ **B.C.A.**, D. 21241, Fon Kodu 30.10.0.0, Yer: 182.258.1, Tarih: 06.04.1943.

¹³⁹ ATASE Arşivi, İSH Koleksiyonu, Kutu 137, Gömlek 168, Belge 168-2.

kaliteli olmadığını ancak devamlı olduğunu, 30 senedir bilindiğini, Ruslar tarafından eski kuyuların işletilmeye çalışıldığı, hatta Kürzot Köyüne araba yolu inşa edildiği bilgilerini vermektedir. Herzog, bu tesislerin Ermeniler tarafından tahrip edildiğini, yakından geçen derenin suyunun kuyulara yöneltilerek kuyuların su ve kum ile doldurulduğunu belirtmektedir.¹⁴⁰ Ermenilerin bölge insanına yaptığı katliamdan nasibin alan Kürzot petrollerinin tekrar işletilmesini de incelemiş olan Herzog, ihtiyaç duyulan malzemenin gönderilmesi ile kuyuların işletilebileceğini teklif etmiş olmakla beraber sonuç hakkında bir belgeye rastlanmamıştır. Aynı bölgede ve Doğu Anadolu bölgesinde bazı noktalarda “Omnium International de Petrol” isimli bir şirket tarafından, 1922 yılında, TBMM Hükûmeti’nin izni ile jeolojik inceleme yaptırılmıştır. Şirket, 1923 yılında kurulan Omnium Şark Sınâî A.Ş. adıyla Cizre ve Şırnak bölgesinde imtiyaz almak istemişse de doğal kaynakların Hükûmet tarafından değerlendirilme düşüncesinden dolayı talebe sıcak bakılmamıştır.¹⁴¹

15. Kolordu Komutan Vekili (Miralay) Kâzım tarafından 3. Kafkas Fırkası Komutanlığına gönderilen 19 Ağustos 1920 tarihli telgraftan Erzurum Tercan’da bulunan petrol kaynaklarından istifade etmek için çalışma yapıldığı anlaşılmaktadır. Telgrafta, buradaki petrol emarelerinin Azerbaycan’dan gelen mühendislerle 15 gün süre ile incelettirildiği, memleketi ihya edecek olumlu sonuçlar alındığı belirtilmiş ve Mühendis Mahmut Aziz Beye Bakü’de bulunduğu sürede rafinaj konusunda teknik bilgi edinmesi talimatının ulaştırılması istenmiştir. Bakü’de bulunan Türk İştirakiyyun [sosyalistler] Teşkilâtı aracılığı ile Bakü’de bulunan doktor Fuat Beye verilen 17 Eylül 1920 tarihli ve Mühendis Aziz imzalı bir nottan ise; İstanbul ile irtibatı kalmayan Anadolu’nun yakıt sıkıntısı çektiği ve Ordu’nun çare olarak Erzurum’da bulunan petrol madenlerini işletmeye karar verdiği belirtilip, bu madeni işletebilmek için Azerbaycan Şura Cumhuriyeti’nden makine ve teçhizat ayrıca petrolden benzin ve mazot elde edebilmek için de basit rafinaj malzemesi yardımı istemiştir. İncelenen belgelerde istenen malzemenin 21 Aralık 1920 tarihi itibarıyla

¹⁴⁰ ATASE Arşivi, İSH Koleksiyonu, Kutu 137, Gömlek 168, Belge 168-3.

¹⁴¹ Ediger, **a.g.e.**, s. 384.

hazır olduğu ancak savaş ortamı ve diğer bazı nedenlerden ötürü nakledilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmıştır.¹⁴²

Birinci Dünya Savaşı sonunda, vatanın diğer bölgelerinde başlayacak işgallerde görüldüğü üzere Osmanlı Devleti artık fiilen, kaybetmiş bir devlet olarak dahi kabul edilmemektedir. İşgaller devlete yönelik değil bunun ötesinde milletin tüm varlıklarına ve özgürlüğüne yöneliktir. Kaybedilmiş varlıklardan Musul'un ayrı bir önemi vardır. Mondros mütarekesi imzalandığında Türk Ordusunun kontrol ettiği topraklar içinde olmasına rağmen Musul İngiltere'ye terk edilmek durumunda kalmıştır. Bu itibarla Musul'un kaybedilmiş olmasının petrol varlıkları üzerinde, Cumhuriyet Döneminin ileriki günlerinde dahi hissedilen sonuçları olmuştur. Kurtuluş savaşı esnasında bölgenin tekrar kazanılmasına yönelik yürütülen askeri ve siyasi çalışmalar, elde mevcut imkânların yetersizliğine rağmen son ana kadar sürdürülmüştür.

Savaşın sona ermesi ile birlikte petrol tüketiminde bir artış görülmüştür. Belki bunun da etkisi ile stratejik önemi kavranmış olan petrol nedeniyle barış görüşmeleri bir yerde petrol paylaşım görüşmelerine dönüşmüştür. İngiliz şirketlerinin İngiliz Hükûmeti'nin desteği ile özellikle Orta Doğu'da faaliyetlerini artırması karşısında Amerikan şirketleri de barış görüşmeleri aracılığıyla petrolden pay almaya çalışmışlardır. Amerika barış görüşmelerine katılırken, Standard Oil of New York şirketi 1919 yılında Irak'ta petrol arama çalışmaları yapılması kararı almıştır. Ancak barış görüşmelerinden istediği sonucu alamayan şirket için Turkish Petroleum Company'deki Alman hisselerinin Fransızlara verilmesiyle birlikte işler iyice zorlaşmıştır. Bu durum Amerika'nın barış görüşmelerinden çekilmesine, Turkish Petroleum Company'ye savaştan önce Sadrazam Said Halim Paşa tarafından verilen niyet mektubuna itiraz edilmesine ve II. Abdülhamit'in mirasçılarının desteklenmesinin de dahil olduğu bir takım stratejilerin benimsenmesine neden olmuştur.¹⁴³ ABD Mayıs 1920'de, İngiltere'den bölgedeki manda yönetimleri ile ilgili konu çözülmeyen imtiyaz verilmeyeceği yönünde daha önce aldığı garantiyi

¹⁴² B.C.A., D. M24, Fon Kodu 230.0.0.0, Yer: 148.48.4, Tarih: 13.07.1921.

¹⁴³ Öke, a.g.e., s. 95-105.

hatırlatan bir nota vererek İngiltere'nin dikkatini çekmiştir.¹⁴⁴ Ayrıca Ağustos 1921'de, Amerikan şirketlerinin bölgedeki çıkarlarını korumaya yönelik ikinci bir nota vermiştir.¹⁴⁵

İngiltere, Türk Petrol Şirketi ayrıcalığının geçerliliği üzerine politikalarına devam ederken Ankara Hükûmeti'nin Musul'a yönelik olası bir harekâtının önüne geçmek için çok taraflı bir politika izlemiştir. Bu kapsamda, bir taraftan Batı Anadolu'yu işgal eden Yunanistan'ı desteklemiş diğer taraftan Doğu Anadolu'da ayrılıkçı hareket yaratma yönünde gayret göstermiştir.¹⁴⁶ İngiltere, işgal altında tuttuğu Irak'ta da Ankara Hükûmeti'ne sempati besleyen ve kaderlerini Ankara Hükûmeti ile birlikte gören topluluklara karşı da baskı uygulamıştır.¹⁴⁷

Musul-Bağdat petroleri üzerindeki iddialar ve pay kapma çabası yalnız müttefikler ve Amerika arasında değil çok taraflı bir şekilde gelişmiştir. Bu taraflardan birisi de Abdülhamit'in 32 mirasçısıdır. Mirasçılar adına hareket eden emekli Albay Edwards, Mart 1921'de İngiliz Dışişlerine başvurarak özel mülkiyet olan petrol hakkının müttefik devletler arasında paylaşamayacağını iddia etmiştir. Edwards, mirasçıların haklarının tanınması durumunda petrolün İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda işletileceği vaadinde bulunmuştur. İngiltere, ABD'ye karşı zor durumda kalınması halinde kullanılmak üzere bu teklifi bir kenarda tutarken, mirasçılar şanslarını Amerika'da denemeye çalışmışlardır.

Amerika ise Ankara Hükûmeti ile siyasi bir görüşmeye yanaşmamakla birlikte çıkarlarını korumak adına bir irtibat tesisinde fayda görmüştür. 1921 Aralık ayında Ankara Hükûmeti ile bu arada Mustafa Kemal ile de Ticaret Bakanlığı temsilcisi olarak görüşen Gillespie'ye Başbakan Rauf Bey, Türkiye'nin Musul'u talep edeceğini, burası ve Van bölgesi için Amerikan petrol şirketlerinin

¹⁴⁴ Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)**, Çev. Tefik Alanay, Milliyet Yay., İstanbul, 1972, s. 298.

¹⁴⁵ Evans, **a.g.e.**, s. 305.

¹⁴⁶ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. Nu. 11, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1993, s. 392-397; Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 57; Öke, **a.g.e.**, s. 137 vd.; Veli Güven, **Türk-İngiliz İlişkileri (1923-1960)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1992, s. 31-37.

¹⁴⁷ Öke, **a.g.e.**, s. 171; Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 399-409.

başvurularının ayrıcalıklı muamele göreceğini ifade etmiştir.¹⁴⁸ Ayrıca, yapılan görüşmelerde Chester projesine yönelik Amerikan tutumu öğrenilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu görüşmeleri, Musul'un alınması ve barışın sağlanması yolunda Ankara Hükûmeti'nin Batılı ülkeler arasındaki petrol çekişmesinden faydalanma gayreti olarak yorumlamak mümkündür.

Chester Projesini canlandırmak isteyen Colby M. Chester, 1920 yılı başlarında projesi için siyasi destek arayışı maksadıyla başvurduğu Amerikan Dışişlerinden gerekli desteği alamazken,¹⁴⁹ 1921 yılı sonlarında Amerikan şirketlerinin Musul-Bağdat petroleri için aralarında oluşturdukları konsorsiyum 1922 yılı başında Türk Petrol Şirketi ile görüşmelere başlamış ve Amerikan Dışişleri'nin desteğini de arkalarına almışlardır. 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruzun başarıya ulaşması ve işgalci Yunan Ordusunun kısa sürede yenilmesinin ardından Ankara'da barış görüşmeleri yapılırken Amiral Chester Ankara'ya gelmiştir. Amiral Ankara Hükûmeti'ne 1909 yılında sunulan Chester Projesi gibi bir demiryolu ve maden imtiyazı projesi önermiş ve ilke anlaşmasına varmıştır. Amiral'in ortağı Clayton-Kennedy ve oğlu Arthur Chester Eylül 1922'de Ankara'da yürüttükleri görüşmelerde 20 gün sonra Nafia Vekâleti ile sözleşme imzalamışlardır.¹⁵⁰ Clayton-Kennedy, 5 Ekim 1922'de İstanbul'dan şirketin başkanı Goethals'a çektiği telgrafta, BMM'nin güvence parasının İstanbul'daki bir bankaya yatırılmasından sonra projeyi onaylayacağını bildirmiştir.¹⁵¹

Lozan öncesi, Musul'un ele geçirilmesi için görüşmelerde üstünlük sağlamak maksadıyla İngiliz ve Türk tarafları bir takım gizli çabalara da yönelmişlerdir. İngilizler, Irak'ın işgali sonrasında aşiret reisi ve ağalarını elde etmek için siyasi subaylarını Kürtlerin yaşadıkları bölgelere göndermişlerdir. Bu subaylardan "Kürdistan politikası"nın düzenleyicisi Binbaşı NOEL Kerkük şehrinde, Binbaşı

¹⁴⁸ Uluğbay, a.g.e., s. 311.

¹⁴⁹ Selim İlkin, "*Chester Demiryolu Projesi*", **Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Bildiriler ve Tartışmalar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s. 744.

¹⁵⁰ İlkin, a.g.m., s. 749.

¹⁵¹ Uluğbay, a.g.e., s. 318.

SOON Süleymaniye'de ve Yüzbaşı HAY adlı subay da Erbil bölgesinde görevlendirilmiştir.¹⁵²

Ankara Hükümeti ise gayri nizami güç kullanımına başvurmuştur. Bu kapsamda Mustafa Kemal tarafından, Milli Müdafaa Vekâletine “Misak-ı Milli sınırları içinde kalan Musul İli'nin kurtarılması amacıyla Revandüz bölgesine bir kısım kuvvet gönderilmesi” talimatı vermiştir.¹⁵³ Bu maksatla görevlendirilen Kaymakam Özdemir Bey, bir binbaşı, altı üsteğmen, altı teğmen, altı asteğmen, bir subay namzedi ve bir hesap memuru ile aşiretlerden topladığı milisler ve Fransız Ordusu'ndan Türklere kaçmış olan Tunuslu ve Cezayirli erlerle 22 Haziran'da Revandüz'e gelmiştir. İngiliz güçleri ile çeşitli çarpışmalara giren Özdemir Bey, 31 Ağustos'ta Derbent Muharebesi ile İngilizleri hezimete uğratmış ve Eylül ayı ortalarında Şaklava İlçesi'ne girerek Musul'la irtibatı sağlamıştır.¹⁵⁴ Anadolu'da başarı ile devam eden mücadele ve bu harekât sonucu bölgedeki aşiretler İngilizlere karşı cesaretlenmiştir. Bölgede oluşan Türk taraftarlığı sonucu İngiliz birlikleri ile çatışmalar artmış Süleymaniye, Kerkük ve Musul bölgesi halkı bağlılıklarını bildirmek için vergilerini Ankara'ya göndermeye başlamıştır. Zor durumda kalan İngilizler Süleymaniye'yi boşaltmak zorunda kalmış, Süleymaniye Türklerin eline geçmiştir. İngilizler, Türk kuvvetlerine ve köylere karşı havadan bombalama harekâtı ile üstünlük sağlamaya çalışmıştır. Özdemir Bey'in başarıları üzerine Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, 7 Eylül 1922'de Doğu ve El-Cezire cepheleleri komutanlarına çektiği telgraflarda Musul'u elde etme yolunun silahlı mücadele olduğunu bildirmiştir. Aşiretler ve yerli halktan kuvvet toplanarak Özdemir Bey Müfrezesi takviye edilmiş ve İmadiye-Süleymaniye hattı üzerinden Musul-Kerkük'e taarruzla görevlendirilmiştir. Ancak Lozan Konferansının belirsizliği nedeniyle Batı'ya kuvvet kaydırma zorunluluğunun belirmesi ile harekâta geçilememiştir. İngilizlerin 8 Nisan 1923'te başladığı harekât sonucu Hakkâri ile irtibatı kesilen Özdemir Bey kuvvetleri hassas bir durumda kalınca İran'a çekilmiş, silahlarını İran makamlarına teslim

¹⁵² Qassam Al Jumaly - İzzet Öztoprak, **Irak ve Kemalizm Hareketi (1919 - 1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s. 83.

¹⁵³ Gnkur. ATASE, **Türk İstiklal Harbi C. IV: Güney Cephesi**, Ankara, 1966, s. 267.

¹⁵⁴ Öke, **a.g.e.**, s. 80-82.

etmek suretiyle 10 Mayıs'ta Van'a ulaşmışlardır. Böylece Özdemir Bey liderliğindeki Türk gayri nizami harekâtı sona ermiştir.¹⁵⁵

20 Kasım 1922 tarihinde Lozan Konferansına giden heyete verilen 14 maddelik talimatın Musul ile ilgili bölümünde “*Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları istenecektir. Konferansta bundan farklı olarak ortaya çıkacak güçlükler için Vekiller Heyeti'nden talimat alınacaktır. Petrol vesaire imtiyazları sorununda İngilizlere bazı ekonomik çıkarlar sağlanması görüşülebilir.*”¹⁵⁶ ifadesi yer almıştır. Heyetin Lozan'a hareketinden önce Meclis'te yapılan görüşmelerde Başbakan Rauf Bey yaptığı konuşmada “*Meclisi Âlinizin ve zannediyorum ki, bugüne kadar cihanın malûmudur ki, Musul Vilayeti Misak-ı Milli hudutlarımıza dâhildir. Bu hususta İngilizlerin muhalif fikirde oldukları anlaşılıyor. Ve bu anlaşmazlık da petrol kaynaklarına dayanıyor. Hükûmetimizin iktisadî hayatta şartları, serbest ticaret meselesidir.*”¹⁵⁷ sözleri ile İngilizlere verilebilecek ekonomik çıkarları serbest ticaret kavramına dayandırmıştır.

Bu talimat ile Lozan'a gelen heyet, müttefikler arasındaki petrol çekişmesinden faydalanmaya yönelik görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerde Türk tarafının tezlerinin desteklenmesi karşılığında, petrol hakkının verilmesinde ayrıcalık tanınacağı vaadi de kullanılmıştır. Bu kapsamda 21 Kasım 1922 günü Amerikan delegesi Child ile görüşen Cemaleddin Arif Bey olumlu bir yaklaşım görememiştir. Zira ABD şirketleri ile Türk Petrol Şirketi arasındaki görüşmeler halen devam etmektedir.¹⁵⁸

İngiliz Heyet Başkanı Lord Curzon ile 27 Kasım 1922 günü benzer bir görüşme yapan İsmet İnönü de Musul'un isteneceği düşüncesine kesin bir ret cevabı almıştır. İnönü, Türkiye'nin fakir bir ülke olduğu ve petrolden pay verilmesi düşüncesini ortaya atarak konuyu petrole getirmiştir. Bu teklif Curzon'un beklediği

¹⁵⁵ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, a.g.e., s. 39,40.

¹⁵⁶ Bilal Şimşir, **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, TTK Yay., Ankara, 1990, s. XIV.

¹⁵⁷ Cengiz Kürşat, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Lozan Murahhas Heyeti'ne Verilen Talimatlar*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yay., Lozan Konferansı Özel Sayı 18, Temmuz 1998, s. 18.

¹⁵⁸ Ömer Turan, **The Armenian Question at the Lausanne Peace Talks', in The Armenians in the Late Ottoman Period**, TBMM Yay., Ankara, 2001, s.7; Uluğbay, a.g.e., s. 325.

bir fırsat olmuştur.¹⁵⁹ Ancak Musul meselesinin petrolle ilgisi olmadığını söyleyerek taviz vermekten uzak durmuş, Türk tezini ise Dünya kamuoyuna petrol çıkarı ile ilgili gösterme fırsatı elde etmiştir. İnönü iki gün sonra konu üzerinde İngiliz Dışişleri Müsteşarı Tyrell ile görüşmesinden sonra, İngilizlerin petrole Türkiye'yi iştirak ettireceklerini ve iktisadi yardım yapacaklarını Ankara'ya bildirmiştir.¹⁶⁰

Devam eden görüşmelerde, 30 Kasım 1922 tarihinde, neticede ulaşılan çözüme yakın öneriler gelmiştir. Bu kapsamda İngiliz Dışişleri Müsteşarı Tyrell ile Rıza Nur Bey arasında geçen görüşmede Musul petrollerinin işletilmesine Türkiye'nin de sermayedar olarak katılması konusu ele alınmıştır. Alt düzeyde devam eden görüşmelerde Türk heyeti, 2 milyon Sterlin gerektirecek böyle bir durumu karşılayabileceklerini ifade etmiştir. İngiliz heyeti Lord Curzon'un talimatı ile Türk heyetine, şirkete sermayedar olmak yerine, şirketin Irak Hükûmetine ödeyeceği royalty'nin bir bölümünün Türkiye'ye ödenmesi seçeneğini sunmuştur. Türk heyeti bu seçeneğin incelenebileceğini belirtmiştir.¹⁶¹ 1926 yılında ulaşılan sonuç ile 1922 yılında yapılan görüşmenin taşıdığı benzerlik dikkati çekmektedir. İsmet İnönü'nün 7 Aralık 1922 günü İngiliz heyeti ile yaptığı toplantıda İngiliz heyeti Musul'un verilemeyeceğini belirtmiş, ancak Süleymaniye ve kuzeyini Türkiye'ye bırakan bir plan önermiştir.¹⁶² Lord Curzon'un son önerileri Londra'da memnuniyetsizlik yaratmıştır. Lord Curzon'la 10 Aralık tarihinde tekrar görüşen İnönü, Londra'nın yeni talimatı gereği Musul konusunda kesin bir hayır cevabı almıştır.

İsmet İnönü Lozan'da petrol konusu ile ilgili birçok taraf ile görüşmüştür. Yapılan görüşmeler hakkında Ankara sürekli bilgilendirilmiştir. Türkiye'de petrol aramacılığı yapmak isteyen bir girişimci ile ilgili Başbakan Rauf Orbay'ın cevabı telgrafı mevzuat eksikliğine rağmen izlenen petrol yatırım politikasını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir; *“Halen yürürlükte bulunan Maadin Nizamnamesi'nin maden aranması ve ayrıcalık verilmesine ilişkin kuralları devletin*

¹⁵⁹ Öke, a.g.e., s. 92.

¹⁶⁰ Uluğbay, a.g.e., s. 329.

¹⁶¹ Şimşir, a.g.e., s. 152.

¹⁶² Şimşir, a.g.e., s. 183.

çıkartmalarını korumayacağından değiştirilmektedir. Bu değişiklik tamamlanuncaya kadar Van ve Bitlis yöresinde petrol ayrıcalığı talep eden girişimci ile yapılacak sözleşmede devlete sağlanacak olanakların belirlenmesi ve sermayeye mutlaka devletin de katılması zorunludur.”¹⁶³

Musul petroleri konusunda daha önce İngiltere ve Amerika nezdinde girişimlerinden olumlu cevap alamayan II. Abdülhamit’in mirasçılarının temsilcisi Untermyer 29 Aralık 1922 günü İsmet İnönü ile görüşmüştür. Untermyer, mirasçıların haklarının tanınması durumunda Türk Hükûmeti’ne pay sağlanacağını belirtmiştir. İnönü, petrol bulunan araziden bir kısmı Türk egemenliğinden çıksa bile Türk uyrukluların yararlanmasını sağlayacak bu öneri karşısında Hükûmetten acele cevap verilmesini istemiştir. Başbakan Rauf Bey, 2 Ocak tarihli cevabında; sınırlar içindeki emlak ve arazilerin Devlet Hazinesine ait olduğunu kabul etmeleri halinde sınırlar dışındaki mirasçıların haklarının kabul edilebileceğini belirtilmiştir. Başbakan Musul’un ulusal sınırlar içinde olduğunu bu nedenle petrol ayrıcalığı konusunda yükümlülük altına girilmeyeceğini de özellikle vurguladıktan sonra böyle bir durumda Amerikan Hükûmeti’nin Musul’un iadesi için Türkiye’ye destek verip vermeyeceğinin oradaki Amerikan heyetinden doğrulanmasını istemiştir.¹⁶⁴ Mirasçıların çok taraflı sürdürdükleri girişimlerinin ileride devam edip etmediği hakkında somut bilgiye rastlanmamıştır.

İngiltere tarafı görüşmelerde Musul konusundaki katı tutumunu sürdürürken, 5 Ocak 1923 günü İnönü ile görüşen İngiliz Dışişleri Müsteşarı 7 Aralık’ta yapılan öneriye benzer şekilde Musul’u vermeden bir kısım arazi ile petrolden pay vermeyi teklif etmiştir. İnönü ise Musul’un Türkiye için bir vatan konusu, İngiltere için ise petrol sorunu olduğunu ifade ederek Musul’u istemekte ısrar etmiştir.¹⁶⁵

23 Ocak 1923 tarihinde yapılan konferans oturumunda taraflar son kez tezlerini savunmuşlardır. Lord Curzon konunun bağımsız bir organa havale edilmesini ve verilecek hükme boyun eğilmesini teklif etmiştir. Fransız ve İtalyan

¹⁶³ Şimşir, a.g.e., s. 379.

¹⁶⁴ Şimşir, a.g.e., s. 312.

¹⁶⁵ Şimşir, a.g.e., s. 338.

temsilcileri de İngiliz önerisini desteklemişlerdir. İngiltere 25 Ocak'ta teklifini hayata geçirecek şekilde Milletler Cemiyeti'ne başvurmuştur.

Bu günlerde Ankara'da devam eden Chester Projesinin değerlendirilmesi sonuçlanmak üzeredir. 25 Ocak tarihli telgrafla İnönü'ye, projenin incelenmesinin tamamlandığı, projeyi Meclis'te onaylamak için zamanlamanın uygun olup olmadığı sorulmuştur. İnönü, barış yapılamasa da söz konusu projenin tercih edilmesinin uygun olacağını bildirmiştir.¹⁶⁶ İcra Vekilleri Heyeti Chester Projesi ile ilgili sözleşmeyi 30 Ocak 1923 tarihinde onaylanmak üzere T.B.M.M.ne göndermiştir.¹⁶⁷

4 Şubat tarihinde Türk Heyetinin sunduğu tekliflerde Musul konusunun bir yıl içinde İngiltere ile karşılıklı görüşmeler yolu ile çözülmesi bulunmaktadır. Konferansın diğer konularında da karşılıklı tam bir uzlaşma sağlanamaması üzerine konferans aynı gün dağılmıştır. Türk heyetinin Ankara'ya dönmesinden sonra Meclis'te ve kamuoyunda büyük tartışmalar yaşanmıştır. Hükûmet, müzakerelerle ilgili çalışmalarını tamamlayarak 8 Mart 1923 tarihinde karşı öneri olarak İngiltere, İtalya ve Fransa'ya bildirmiş ve konferansın 28 Nisan'da toplanması teklif edilmiştir. Musul konusunun barışı izleyen bir yıl içinde İngiltere ve Türkiye arasında çözümleneceği, anlaşmaya varılamaması halinde Milletler Cemiyeti'ne başvurulacağı hususunun da bulunduğu teklifler arasında yer almıştır. Müttefiklerce konferansın belirtilen tarihte Lozan'da toplanması kabul edilmiştir.

Dönem içinde dış siyaset aracı olarak da kullanılan ve incelemesi tamamlanmış olan Chester Projesi 8 Nisan'da Meclis'te görüşülerek 9 Nisan'da onaylanmıştır. Şarkî Anadolu Demiryolları'na Dair Kanun ismiyle kabul edilen proje kapsamında Musul-Kerkük ve Süleymaniye'yi de kapsayan 1.435 metre demiryolu döşenmesi öngörülmüştür. Sözleşmenin, demiryolunun her iki yanındaki 20'şer kilometrelik bir şeritteki madenlerin işletilmesi ayrıcalığını sağlaması, işleteceği petrol bölgelerindeki kuyulardan petrolü boşaltacağı noktalara boru hatları döşemesine olanak vermesi açısından, projenin bir demiryolu projesinden ziyade petrol projesi olduğu herkes tarafından olduğu gibi Hükûmet tarafından da

¹⁶⁶ Şimşir, **a.g.e.**, s. 426, 437.

¹⁶⁷ Algül, **a.g.e.**, s. 63.

bilinmektedir.¹⁶⁸ Bu açıdan, projenin zamanlama olarak barış anlaşması görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde imzalanması petrol yatırım politikasının dış politika aracı olarak kullanılmaya çalışıldığını bir kez daha göstermektedir.

Ankara'nın bu politik açılımına karşı İngiltere gerekli önlemleri almakta geç kalmamıştır. Washington'daki İngiliz Büyükelçisi Auckland Geddes 30 Nisan'da verdiği nota ile Amerikan Dışişlerinden ilişkileri etkileyebilecek bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için Chester Grubuna Ankara'nın kendi denetiminde olmayan bu Musul bölgesinde ayrıcalık verme hakkının olmadığını bildirilmesini istemiştir.¹⁶⁹

Kesintiye uğrayan Lozan Konferansı Türkiye'nin önerisi ile 28 Nisan 1923'te tekrar başlamıştır. 24 Temmuz 1923'te imzalanan barış anlaşması ile Musul sorununun, Türkiye-Irak arasındaki sınır adıyla, anlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak 9 ay içinde İngiltere ve Türkiye arasında çözülmeye çalışılacağı, çözüme ulaşılamazsa Milletler Cemiyeti'ne götürüleceği esası teyit edilmiştir.¹⁷⁰

Henüz savaş durumunun devam ettiği bu dönem her türlü zorluğa rağmen petrol yatırımları konusunda yasal düzenlemeler de yapılmıştır. Bu kapsamda, 23 Nisan 1920'de açılmış olan Büyük Millet Meclisi'nin, egemenliğini ve haklarını korumak için petrol yatırımlarını da kapsayan, imtiyazlar konusunda 7 Haziran 1920'de kanun çıkarması dikkate değerdir. Ülkenin tüm zor şartlarına rağmen çıkarılan 7 Numaralı "16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükûmetince Akdedilen Bilcümle Mukavelat, Uhdat ve Sairenin Keenlemyekün Addi Hakkında Kanun"la Büyük Millet Meclisi, İstanbul'un işgalinden sonra İstanbul Hükûmeti tarafından akdedilmiş veya edilecek veya devredilecek ruhsatnameleri yok saymıştır. *"Birinci Madde- İstanbul'un işgali tarihi olan 16 Mart 1336 (1920)'dan itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvibi haricinde İstanbul'ca akdedilmiş veya edilecek bilumum muahdat (antlaşmalar) ve mukavelat ve ukudat (akidler) ve mukarreratı*

¹⁶⁸ Algül, a.g.e., s. 64.

¹⁶⁹ Uluğbay, a.g.e., s. 413.

¹⁷⁰ **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yay., Lozan Konferansı Özel Sayı 18, Temmuz 1998, s. 70.

(kararlar) resmiye ve verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ ve intikalatı ve ruhsatnameleri ile mütarekeden sonra akdedilmiş bilcümle muahedatı hafıye ve doğrudan doğruya veya bilvasıta ecanibe verilmiş imtiyazat ve maadin ferağ ve intikalatı ile ruhsatnameleri keenlemyekündür (hiç olmamış gibi).”¹⁷¹

İstanbul Hükûmeti'nin kararlarını yok sayan bu Kanun'dan sonra, önceden sahip olunan ruhsatname veya imtiyazların düşman devlet tebaalarına devredilmek istenmesi veya düşman devletler tebaalarının ellerindeki ruhsatname ve imtiyazlara dayanarak işletme teşebbüsünde bulunmaları nedenleriyle, genel olarak maden ruhsatnamelerinin devri ve madenlerin işletme işlemleri hakkında özel nitelikte bir kararname çıkarılmıştır. Kurtuluş Savaşı henüz sürerken BMM Hükûmeti tarafından 18 Ocak 1921 tarihinde çıkarılan “Maden Taharrisi Ruhsatname ve İmtiyazlarının Muhasim Devletler Tebasına devir ve Ferağ Edilmemesi Hakkında Kararname” ile ruhsatname devri ile ilgili ilk düzenleme yapılmıştır.¹⁷²

BMM Hükûmeti'nin konu ile ilgili düzenlemelerine rağmen İstanbul Hükûmeti 1922 yılında son imtiyazını vermekle meşgul olmuştur. Bu tarihte, İstanbul Hükûmeti tarafından, Amerikalı Lucian I. Thomas'a Edirne Vilayeti Gelibolu Sancağı Mürefte ve Şarköy Kazaları petrol kaynakları için 60 senelik bir imtiyaz verilmiştir.

Netice olarak, bugünkü petrol rezervlerinin çoğunu topraklarında bulduran Osmanlı, bu servetten faydalanamamıştır. Osmanlı'nın petrole gerektiği kadar yakından ilgilenmemesinin birçok nedeni vardır. Birçok alanda yaşanan modernleşme çabalarına¹⁷³ rağmen çağı yakalayamamanın ortak nedenlerini bir kenara bırakırsak, petrol konusunda geri kalınmasına doğrudan etki eden nedenleri; sanayileşme konusunda geri kalınması, bunun bir sonucu olarak sanayinin gereksinimi olan enerjilerden öncelikle kömür konusunda geri kalınması, petrol yatırımlarını gerçekleştirebilecek düzeyde sermaye birikiminin olmaması nedeniyle diğer alanlarda olduğu gibi enerji işletmeleri alanında da yabancı sermayedarlara

¹⁷¹ TBMM Kavanin Mecmuası, Cilt 1, s. 8.

¹⁷² Ediger, a.g.e., s. 349.

¹⁷³ Geniş bilgi için bkz. Hakan Uzun, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modernleşme Süreci**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2000.

muhtaç kalınması, varlığının farkına varılan petrolün yerli girişimcilerce işletilememesi, bunun yerine bu varlığın yabancılardan korunmaya gayret sarf edilmesi, devletin geleceğinin korunması için bir politika aracı olarak görülmesi, ancak devlet sistemindeki aşınmanın bir yansıması olarak varlığı bilinen petrolün öneminin tam olarak anlaşılabilmesi, nerelerde ne kadar bulunduğunun bilinmemesi şeklinde sıralayabiliriz.

Bu döneme yansıyan petrol faaliyetleri ile ilgili politikaları şu şekilde özetlemek mümkündür.

- Savaş öncesinde görülen yönetim zafiyeti, savaş dönemindeki politikalara da yansımıştır. Hedefi olmayan ve sonuç getirmeyen ruhsat işlemleri devam etmiştir.

- İngiltere başta olmak üzere İttifak Devletlerinin savaş politikalarında Osmanlı topraklarının ve petrol kaynaklarının paylaşılması esaslı önemli bir yer tutmuştur. Buna karşın, Osmanlı, bu kaynakların savaştan korunması için yeterli tedbir almamıştır.

- Savaşın sonunda, petrol kaynaklarına sahip bu toprakların kaybedildiği kabul edilerek, buralara ilişkin varlıklar padişah özel hazinesine devredilerek kurtarılmaya çalışılmıştır.

- İstanbul Hükûmeti'nin bu teslimiyetçi tavrına karşın, Ankara Hükûmeti tüm imtiyaz haklarının devlete ait olduğu yönünde politika izlemiştir.

- Ankara Hükûmeti, Lozan görüşmelerinden önce Musul'u vatanın bir parçası olarak görmüş ve İngiliz işgalinden kurtarmak için askeri hazırlıklar yapmıştır. Barış öncesi batıdan kuvvet kaydırmanın zorluğu nedeniyle gayri nizami birliklerle yürüttüğü harekât büyük başarılarına rağmen, yeterli askeri destek sağlanamaması ve İngiltere'nin bölgede sahip olduğu askeri açıdan teknik üstünlükleri nedenleriyle sürdürülememiştir.

- Lozan görüşmelerinde Musul'un alınması, bunun karşılığında petrolün işletilmesinde ayrıcalık tanınması politikası yürütülmüştür. Musul ile birlikte petrole de sahip olunması esasına dayanan bu politika sonuca ulaştırılamamıştır. Amerika ve

İngiltere ile bu ülkelere mensup petrol şirketleri kendi aralarında anlaşmayı, çıkarları açısından daha uygun görmüşlerdir.

- BMM Musul petroleri konusunda Chester Projesi'ne dayanan bir imtiyaz vermiştir. Zamanlama olarak, Lozan görüşmelerinin kesildiği bir dönemde kabul edilmesine rağmen, demiryolundan çok petrol projesi olan Chester Projesi hayata geçememiştir.

- Musul'un kaybedilmesi ihtimaline karşı, en azından ekonomik fayda sağlamak üzere petrolden pay alınması da zaman zaman izlenen politikaların amacı olmuştur.

- Petrol faaliyetleri, 1926 öncesinde Maden Nizamnamesi'ne göre yürütülmüştür. Nizamname'nin bu konuda Devlet'in çıkarlarını yeterince korumadığı gerekçesi ile değiştirilmesi, gerekli değişiklikler yapıncaya kadar bu faaliyetlerde sermayeye Devlet'in de katılması gerekliliği düşünülmüştür.

II. BÖLÜM

YAPILANMA VE YIDEVLET YATIRIMLARI DÖNEMİ (1923-1954)

1. YAPILANMA VE DEVLET YATIRIMLARI DÖNEMİNİ HAZIRLAYAN ETKENLER

Bu dönem, Türkiye açısından Musul sorununun, İngiltere ve Amerika açısından Musul petroleri sorununun çözüm uğraşlarının devam ettiği olaylarla başlayan bir dönemdir. Bu nedenle, dönemin başında tarafların, Musul meselesini kendi lehlerine sonuçlandırma gayretleri görülmektedir.

Satrancın bir taşı olarak, Ankara'nın elinde tuttuğu Chester Projesi, petrol işletme haklarının verilmesi karşılığı Musul'un iadesini sağlamak için İngiltere ve Amerika'yı zorlamak üzere halen masada durmuş, ancak şirket Amerikan iş çevrelerindeki çabalarına rağmen ihtiyaç duyduğu kredi desteğini bulamamıştır. Amerika'nın en büyük petrol şirketlerinin İngilizlerle tüm Orta Doğu petrollerini paylaşmak üzere görüşmelerini sürdürdüğü bir ortamda şirketin destek bulmasını beklemek de pek doğru değildir. Amerika, izlediği "açık kapı" politikasının bir gereği olarak, 8 Kasım 1923 tarihinden itibaren Türk Petrol şirketi ile görüşen diğer Amerikan şirketlerinin oluşturduğu gruba destek vermeye başlamıştır.¹⁷⁴ Chester ayrıcalığının mali ve politik destek bulamaması ve neticede şirketin öngörülen sürede yapım çalışmalarına başlayamaması, üzerine Ankara Hükûmeti kısa sayılabilecek bir süre sonra, 18 Aralık 1923 tarihinde Chester Projesini iptal etmiştir.¹⁷⁵ 1909'dan beri sahnede olan ve Ankara Hükûmeti tarafından da aylarca incelenen bir projenin, kısa bir sürede iptal edilmesi, Hükûmetin Musul politikasında Chester Projesini kullanmaktan vazgeçtiğini ortaya koymaktadır.

Fakat İngiltere konuyu bir an önce Milletler Cemiyeti'ne götürerek kendi lehine sonuçlandırmak ve kontrolü altında bulunan ve Amerikalı şirketlerle görüşmelere devam eden Türk Petrol Şirketi'nin durumunu güçlendirmeyi

¹⁷⁴ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 290.

¹⁷⁵ İlkin, a.g.e., s. 779.

hedeflemiştir. Lozan Antlaşması'nın 3. maddesi ile öngörülen ikili görüşmeler 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da eski Bahriye Nezareti binasında başlamıştır. "Haliç Konferansı" olarak isimlendirilen toplantılara Türkiye adına Meclis Başkanı Ali Fethi Bey, Diyarbakir Mebusu Fevzi Bey, Ordu Mebusu Faik Bey, Hariciye Hukuk Müşaviri Nusret Bey ve Yarbay İshak Avni Bey, İngiltere adına ise Sör Percy Cox başkanlığındaki heyet katılmıştır. Haliç Konferansı, İngilizlerin çözümü Milletler Cemiyeti'nde arama hedefleri nedeniyle çok kısa bir sürede 5 Haziran 1924 günü, herhangi bir çözüm sağlanamadan sona ermiştir.¹⁷⁶

İngiltere'nin başvurusu üzerine Milletler Cemiyeti Konseyi 30 Eylül 1924 tarihinde, Türkiye-Irak sınırını görüşmek üzere toplanmıştır. Toplantıda gerekli hazırlıkları yapıp bir rapor hazırlamak üzere üç kişilik bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. 13 Kasım 1924 günü çalışmalarına başlayan komisyon Cenevre, Londra, Ankara ve Irak'ta sürdürdüğü çalışmalar sonucunda 16 Temmuz 1925 günü raporunu sunmuştur.

Milletler Cemiyeti Konseyi 16 Aralık 1925 tarihinde aldığı kararla 29 Ekim 1924'te yine Konsey tarafından belirlenmiş olan Brüksel Sınırı'nı, Türkiye-Irak sınırı olarak belirlemiştir. Musul'un, Mondros Mütarekesi'ne rağmen İngiltere tarafından işgali ile başlayan ve Lozan görüşmeleri, Haliç konferansı ve sorunun Milletler Cemiyeti Komisyonunda incelenmesi dönemlerinin tümü İngiltere'nin uluslararası siyasetteki etkisinin altında geçmiştir.

Türkiye ile İngiltere arasında 21 Nisan 1926 tarihinde başlayan sınır görüşmeleri, İngiliz Büyükelçisi Linsday ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey arasında yapılmıştır. Tevfik Rüştü Bey petrol konusu ile ilgili olarak Türkiye'ye hak tanınmasını istemiştir. Hisse sahibi olmak anlamına gelen bu teklif kabul görmemiştir. 3 Haziran 1926 gününe kadar süren görüşmeler sonunda, sınırda Türkiye lehine küçük bazı değişiklikler yapılması ve Irak'ın Türk Petrol Şirketi'ne tanınan ayrıcalıktan alacağı royalti gelirinden yüzde 10'unu 25 yıl süre ile

¹⁷⁶ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 43, 44.

Türkiye'ye vermesi ile anlaşma sağlanmıştır.¹⁷⁷ Varılan anlaşma 5 Haziran'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında Ankara'da imzalanmış ve 7 Haziran 1926'da Meclis'te onaylanmıştır.¹⁷⁸ Böylece Türkiye'nin Musul Vilayeti ile ilgili hak iddiaları hukuken sona ermiştir. Yalnız “*Musul ve Petrol hakları Lozan'da yitirilmemiştir. İkisi de çağrı yakalayamayan, Basra körfezi'ni İngiliz hâkimiyetine terk eden ve Sevr'e giden yolu hazırlayan ve o belgeyi imzalayan yönetimlerce kaybedilmiştir. Lozan ve sonrasında verilen uğraş, kaybedileni geri alma kavgasıdır. ... Cumhuriyeti kuranlar, Musul'u ve petrolünü geri alamazlar dahi petrol “royalti”sinin yüzde 10'unu elde etmiştir.*”¹⁷⁹ Bugün için de, Türkiye'nin Musul petroleri ile ilgili %10'luk royalti gelirinden doğan haklarının, Irak'ın anlaşma gereği ödeme yükümlülüğünü aksatması ve 25 yıllık süreyi tamamlamaması nedeniyle hukuken devam ettiği iddia edilmektedir. Hesaplamalara göre Irak'ın anlaşma gereği Türkiye'ye ödememiş olduğu tutar sayısal olarak 26 milyon Sterlin (72,8 milyon dolar)'dır. Bunun bugünkü karşılığı çeşitli hesaplamalara göre 755,2 ile 1,644.7 milyon dolar arasındadır.¹⁸⁰

Petrol oyununun İngiltere tarafı ise , Nisan 1922'den beri Türk Petrol Şirketi ile Amerikan şirketleri adına Standart Oil Co. of New Jersey arasında sürmekte olan görüşmelerin 31 Temmuz 1928 tarihinde sözleşmenin imzalanması ile sonuçlanmıştır. Varılan uzlaşma ile yeni paylaşım oranları;

% 23,75 Amerikan şirketleri (yakın Doğu'yu Geliştirme Şirketi)

% 23,75 Royal Dutch Shell

% 23,75 Fransız Sermayesi

% 23,75 APOC

% 5 Gülbenkyan şeklinde olmuştur.¹⁸¹

¹⁷⁷ “*Mim Kemal Öke, anlaşmanın, petrol gelirinden alınacak yüzde onluk payın peşin olarak 500 bin Sterlin alınması esası ile imzalandığını belirtmektedir. Ancak Hikmet Uluğbay, toptan ödemenin bir seçenek olarak ek mektupta yer aldığını ancak bu seçeneğin kullanılmadığını, 1931 yılından itibaren bütçe hesaplarında Irak'tan petrol gelirinin yüzde onu olarak tahsilat yapıldığını belirttiğinden, anlaşmanın esasen toptan ödemeye dayanmadığı, bunun bir seçenek olarak bulunduğu görüşü kabul edilmiştir.*” Öke, **a.g.e.**, s. 193; Uluğbay, **a.g.e.**, s. 446.

¹⁷⁸ **TBMM Kavanin Mecmuası**, Cilt 4, TBMM Matbaası, Ankara, T.Y., s. 1015-1020.

¹⁷⁹ Uluğbay, **a.g.e.**, s. 490.

¹⁸⁰ Geniş bilgi için bkz. Uluğbay, **a.g.e.**, s. 448-467.

¹⁸¹ Yergin, **a.g.e.**, s. 201.

Döneme damgasını vuran diğer olaylara genel olarak bakıldığında bu dönemin; İmparatorluk sonrası yeni bir devletin kurulduğu, kültürel, sosyal, hukuki alanlarda olduğu gibi ekonomik alanda da köklü değişimlerin devlet ve toplum hayatında yaşanmakta olduğu, 1929'da yaşanan ekonomik buhranın bütün dünyayı etkilediği, Birinci Dünya Savaşı sonrası düzenlemelerin devletleri tatmin etmediği ve buna bağlı yeni sorunların yaşandığı, dünyayı etkisi altına alan İkinci Dünya Savaşının patlak verdiği, Türkiye'de çok partili hayata geçildiği görülmektedir. Bu itibarla 1954'e kadar olan dönem dünya ve Türkiye tarihi açısından oldukça önemli bir zaman dilimi olmuştur.

Henüz yapılanma dönemindeki genç Cumhuriyet'te, bütün alanlarda olduğu gibi ekonomi ve sanayi alanında da değişim yaşanmaktadır. "1927 Sanayi Tahriri Neticeleri"ne göre Birinci Dünya Savaşı öncesi dönem dikkate alındığında büyük gelişme meydana geldiği görülmektedir. İzmir İktisat Kongresinin de etkisiyle ülkede göreceli bir ilerleme sağlanmıştır. Sayım neticelerine göre; Türkiye'de 65.245 işletme bulunmaktadır (Bkz. TABLO-1). Bu işletmelerin %1,3'ünün (872 işletme) 20 kişiden fazla çalışmanı vardır (Bkz. TABLO-2). Diğerleri daha küçük çaptaki işletmelerdir. Bu oranlardan sanayinin henüz yeterince çeşitlenmediği ve mevcut kuruluşların ise zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Daha da önemli olanı sanayide kullanılan 4.850 adet motorun toplam gücü 163.548 beygirdir (Bkz. TABLO-3). Bu motorlardan 1.212'si yağ, petrol veya benzin ile çalışırken diğerleri su, kol kuvveti, hava gazı, rüzgâr ve elektrik ile çalışmaktadır. Petrol, benzin, alkol vb. ile çalışan motorlar daha ziyade ziraat, maden, dokuma ve ağaç sanayisinde kullanılmaktadır.¹⁸² Sayısal olarak 1915 tarihine göre ilerleme olduğu söylene de aradan geçen 12 seneye göre enerji kullanımındaki ilerleme yeterli değildir.¹⁸³ 1923 yılında Cumhuriyeti kuran ve ulusal bilinci yükselten siyasal kadrolar ekonominin ve devletin olanaklarının kısıtlılığının da farkında olmuştur. 1923 yılında gerçekleşen 145 milyon liralık ithalatta, hurma ile ağır maden yağları için harcanan para ve limon

¹⁸² Merkez İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, **1927 Senesi Sanayi Tahriri Neticeleri**, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1928, s. 9.

¹⁸³ 1915 Sanayi Sayımı ile ilgili bilgi için bkz.: Birinci Bölüm, s. 26.

ile ziraat aletleri için harcanan para aynı seviyededir.¹⁸⁴ Bu yıla ait rakamlar, Türkiye'deki ekonomi ve sanayinin durumunu bir başka açıdan ortaya koymaktadır. Sanayideki ilerlemenin kısıtlı seviyede olmasında, Birinci Dünya savaşı ve ardından verilen Kurtuluş Savaşının büyük etkileri olmuştur. Sanayileşmedeki ilerleme seviyesinin petrol başta olmak üzere enerji talebini yeterince artırmadığı, yetersiz enerji kullanımının ise bir sarmal şeklinde sanayileşmenin hızını kestiği açıktır.

1923'deki genel ekonomik durumdan sonra petrol tüketimi ile ilgili ilk 10 yıldaki duruma bakmakta da fayda bulunmaktadır. Cumhuriyet döneminin ilk 10 yılında yaklaşık 830 bin ton petrol ürünü ithal edilmiş ve karşılığında 71.347.822 lira ödenmiştir. Bu rakam aynı dönemde gerçekleşen 376.610.000 liralık ticaret açığının %19'unu, toplam ithalatın ise %4'ünü teşkil etmektedir.¹⁸⁵ 1929 ekonomik buhranın yaşandığı bu dönemde petrol fiyatlarının rakamsal ve göreceli olarak düşmesi neticesinde (Bkz. TABLO-7) ortalama senelik 83 bin ton petrol ithal edilmesine karşın ödenen para 7,1 milyon ortalamasından 3,5 milyona kadar düşmüştür. Henüz yeterince makineleşme olmamasına rağmen Türkiye için petrol ithalatının önemli bir unsur olduğu görülmektedir. Hem bu yükün altından kalkmak, hem de makineleşmeyi hızlandırmak için yurt içi petrol aramasını gerçekleştirmek üzere teşkilatlanmanın gerekliliği görülmüştür.

Devletlerin petrol mevzuatı, dünyada gelişmekte olan milliyetçilik fikirlerinden etkilenen düzenlemelerin başında gelmektedir. Petrol arama faaliyetleri ile ilgilenen başta yabancılar olmak üzere özel şirketlere duyulan güvensizlik, çıkarılan petrol kanunlarına da yansımıştır. Milliyetçi düşüncelerle düzenlenen milli mevzuatlar dünya enerji ihtiyacının olduğu kadar ülkelerin enerji ihtiyacının karşılanmasında zaman zaman dolaylı aksaklıklara neden olmuştur.¹⁸⁶ Osmanlı İmparatorluğu döneminde büyük sıkıntılara neden olan kapitülasyonların Türk ekonomisi üzerinde yarattığı olumsuz tesirler bu politikanın oluşmasında rol oynayan önemli bir neden olarak kabul edilebilir. Henüz, Devlet'in yönetim şekli dahi

¹⁸⁴ Uğur Korum, "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları" **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Ün. Siyasal Bilgiler Fak. Yay.: 513, Ankara, 1982, s. 66.

¹⁸⁵ Lokman, **Türkiye'de Petrol...**, s. 21-22.

¹⁸⁶ Göger, **a.g.e.**, s. 13.

belirlenip cumhuriyet ilan edilmeden evvel icra edilen Türkiye İktisat Kongresi (İzmir, 17 Şubat-4 Mart 1923) kapitülasyonlara karşı alınacak tavrı net bir biçimde kamuoyuna duyurmuştur. Kapitülasyonlara karşı takınılan haklı ve sert tavra rağmen kapitülasyonlara gidecek yolu açmamak şartıyla yabancı sermayeye olumlu bakıldığı da anlaşılmaktadır. Atatürk, Kongre açış konuşmasında; *“Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vâsidir[geniştir, engindir]. Çok sây [emek] ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sâyimize inzımam etsin [emeğimize katılsın] ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin.”*¹⁸⁷ İktisat Vekili Mahmut Esat Bey ise yaptığı konuşmada yabancı sermaye ile ilgili düşüncesini; *“Biraz evvel Gazi Paşamızın dedikleri gibi biz Türkiye’yi, iktisadiyatını bir esirler ülkesi halinde ecnebi sermayesinin elinde terk ve tevdi edemeyiz [bırakamayız]. Fakat memleketimizde meşru bir surette kazanmak yaşamak isteyen yabancı sermayesine kanun ve nizamlara tabi olmak üzere Türkiyelilerden fazla bir imtiyaz, bir hile ardında koşmamak şartıyla memleketimizde her türlü teshilatı [kolaylaştırmayı], hatta diğer milletlerin gösterdiği teshilattan fazla kolaylıkları irae etmeğe [göstermeye] her zaman hazırız.”*¹⁸⁸ şeklinde ifade etmiştir.

Geleceğe liberal bir bakış açısı ile bakan İktisat Kongresi, Osmanlı’dan kalan cılız miras üzerine kuracağı cumhuriyeti özel teşebbüs dışında bir güç fiilen olmadığı için buna dayandırmak ve onun gerektirdiği liberal fakat millici tutumu takınmak durumunda kalmıştır.¹⁸⁹ Bu düşünceler, Kongre sonunda kabul edilen 12 maddelik Misak-ı İktisadi Esasları’nın 9. maddesine şu şekilde yansımıştır; *“Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz...”*¹⁹⁰

¹⁸⁷ A. Gündüz Ökçün, **1923 Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara, 1968, s. 253.

¹⁸⁸ Ökçün, **a.g.e.**, s. 263.

¹⁸⁹ Korum, **a.g.m.**, s. 64.

¹⁹⁰ Ökçün, **a.g.e.**, s. 388-389.

Cumhuriyet Hükûmeti'nin ilk icraatlarından biri ülkedeki petrol varlığını araştırmak olmuştur. Hükûmet, ileriye dönük yaptırdığı bu çalışmanın yanında, Osmanlı döneminde verilen ruhsatlarla da uğraşmak durumunda kalmıştır. Bu kapsamda, verilen birçok ruhsat iptal edilmiştir.

1897 yılında fermanla Halil Rıfat Paşa'ya ihale edilen ve Avusturyalı Stanislas Mihaliki'nin 20 Mart 1914 tarihinde Halil Rıfat Paşa'nın mirasçılarından aldığı Tekirdağ Mürefte ve Şarköy petroleri imtiyazı Birinci Dünya Savaşı nedeniyle kanuni süresi içinde imalatta bulunmak üzere teşebbüste bulunulmadığından 16 Eylül 1925 tarih ve 2514 sayılı Kararname ile fesh edilmiştir.¹⁹¹

Mürefte ve Şarköy bölgelerinde, 1914 yılında verilen 12/39, 12/40, 12/44, 12/45, 12/46, 13/1 sayılı ruhsatlarla ilgili olarak, 1915 yılında yapılan numune analizlerine göre ticari petrol bulunduğu (%33,5 gazyağı, %20,2 madeni yağ, %46,5 parafin, asfalt, bitüm vs.) anlaşılmaktadır. Ruhsatlara ait dosyalarda yapılan incelemede; düzenlenen raporlarda tüm makine ve sondaj için gerekli teçhizatın uzun zaman önce satın alındığı, ancak politik durum nedeniyle getirilemediğinin belirtildiğine dair kayıtlar vardır.¹⁹² 20 Mayıs 1914 tarih ve 13/2 sayılı ruhsata ait inceleme raporunda ise yapılan numune analizlerine göre yine ticari petrole rastlandığı, 22 Haziran 1922 tarihinde 99 seneliğine ihale edildiği anlaşılmıştır. Ancak ihale edilen bu saha ile birlikte 7 sahaya ilişkin ruhsat, 7 Haziran 1920 tarihli ve 7 numaralı "16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükûmetince Akdedilen Bilcümle Mukavelat, Uhudat ve Sairenin Keenlemyekün Addi Hakkında Kanun"a dayanarak ve Maden Nizamnamesi'nin 21. maddesi gereği başvuru tarihi itibariyle ruhsatnamelerin kullanılmalari için herhangi bir müracaat olmadığı gerekçesi ile

¹⁹¹ **B.C.A.**, D. 212-10, Fon Kodu 30.18.1.1, S. 2514, Yer: 15.59.10, Tarih: 16.09.1925.

¹⁹² **B.C.A.**, D. 1246, Fon Kodu 310.10.0.22, S. 48, Yer: 892.1297.0, Tarih: 20.03.1914; **B.C.A.**, D. 1245, Fon Kodu 310.10.0.22, S. 47, Yer: 892.1296.0, Tarih: 21.03.1914; **B.C.A.**, D. 1244, Fon Kodu 310.10.0.22, S. 46, Yer: 892.1295.0, Tarih: 20.05.1914; **B.C.A.**, D. 131, Fon Kodu 310.10.0.22, S. 41, Yer: 892.1290.0, Tarih: 20.05.1914; **B.C.A.**, D. 1239, Fon Kodu 310.10.0.22, S. 38, Yer: 892.1287.0, Tarih: 23.03.1913; **B.C.A.**, D. 1240, Fon Kodu 310.10.0.22, S. 39, Yer: 892.1288.0, Tarih: 21.05.1914.

hükümsüz sayılmıştır. 12 Mart 1925 tarihinde kabul edilen kararname ile söz konusu ruhsatlarla ilgili hakların geçersiz olduğu kabul edilmiştir.¹⁹³

Petrol varlığı olan bir diğer bölge olan Van/Kürzot bölgesinde 16 Şubat 1913 tarihinde 363 hektarlık bir sahanın imtiyazını alan Müşir Fuat Paşa, bu hakkını 1 Nisan 1924 tarihinde Fransız Emil Mayen'e devretmiştir. Emil Mayen bu ruhsat alanında çeşitli jeolojik araştırmalar yaptırmıştır.¹⁹⁴ Bu ruhsat da 1937 yılında üretim yapılmadığı, mesul müdür tayin edilmediği ve Emil Mayen ile belirttiği adresle irtibat sağlanamadığından feshedilmiştir.¹⁹⁵

Hükûmet, Osmanlı döneminde verilen ve herhangi bir fiili arama yapılmayan ruhsatları, Maadin Nizamnamesi hükümlerine göre iptal etmiştir. Böylece, petrol kanunu kabul edilmeden önce olduğu gibi sonra da Osmanlı döneminde verilen ruhsatlarla ilgili gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

Cumhuriyet Hükûmeti sanayileşmenin önünü açmak maksadıyla, öncelikle, ekonomiye ve sanayiye aktarılabilir kaynak temin etmek için madencilğe yönelmiştir. İlk iş olarak da "Maadin Nizamnamesinin" tadil edilmesi planlanmıştır. 1925 yılında, Hükûmet tarafından yapılan tadil çalışmaları uzun zaman alacağı gerekçesi ile öncelikle aciliyeti olan bazı maddeler için değişiklik kanunu hazırlanmıştır. Meclis'te yapılan görüşmelerde, Hükûmet tarafından verilen 3.000 maden ruhsatına karşılık 3 madenin işletildiği, bu bakımdan, Türkiye'de maden ruhsatı alanların işletmecilikten ziyade ruhsattan para kazanma yoluna gittikleri belirtilmiştir.¹⁹⁶ Görüşmeler sonucu 12 Nisan 1925 tarihinde kabul edilen 608 Sayılı Kanun'la, madenlerin işletilmeden atıl bırakılmasının önüne geçmek için, 15 yıl işletilmeyen madenlerin keşfedilmemiş maden sınıfına gireceği hükmü getirilmiştir. Ayrıca petrol arama ruhsatlarını da ilgilendirecek olan Maadin Nizamnamesinin 45. maddesinde yapılan değişiklikle; keşfedilmiş veya terk edilmiş madenlerden ihaleleri feshedilmiş olanların, doğrudan doğruya hükûmetçe idare edilen şirketlere veya sermayesinin en az %51'i Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına ait Türk şirketlerine

¹⁹³ B.C.A., D. 212-8, Fon Kodu 30.18.1.1, S. 1656, Yer: 13.16.6, Tarih: 12.03.1925.

¹⁹⁴ Lokman, **Türkiye'de Petrol...**, s. 19.

¹⁹⁵ B.C.A., D. 212-31, Fon Kodu 30.18.1.2, S. 2/6998, Yer: 76.60.9, Tarih: 25.06.1937.

¹⁹⁶ **TBMM ZC**, Dönem:2, İ:94, C:3, Cilt 17, TBMM Matbaası, Ankara, T.Y., s. 101.

ihale edileceği esası belirlenmiştir. Önemli bir husus da Kanun'un dördüncü maddesi ile madenlerde çalıştırılacak şahısların Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olması, ülkede bulunmayan maden mühendisleri, fen memurları, mütehasıs ustabaşlar ve mütehasıs ustaların geçici olmak üzere yabancı uyruklu olabilecekleri, ancak bunların yanında da kendi mesleklerinden bir Türk gencinin yetiştirilmesi zorunluluğu getirilmiş olmasıdır.¹⁹⁷ Yapılan değişikliklerde, milli esash yatırımların desteklenmeye çalışıldığı görülmektedir. 1925 yılında, Maden Kanunu'nda yapılan bu değişiklikler, 1926 yılında kabul edilecek olan petrol kanununa da yansımıştır.

Kanun hazırlığı yapılmıca kadar Hükümet petrol alanında her türlü işlemleri kendi üzerine almıştır. Bu dönemde 1925 yılında Hükümet nam ve hesabına Dr. M. Lucius adında bir yabancı getirilmiş ve ülkede petrol belirtileri olan Mürefte, Çıralı, Elmalı, Pulk, Hasankale, Katranlı, Neftik ve Boyabat hakkında jeolojik etütleri yaptırılmıştır.¹⁹⁸ Dr. Lucius'un raporları bundan sonraki çalışmalara öncülük etmiştir.

Belirlenen politikanın özenle sürdürüldüğü ülkedeki millileştirme hareketlerinden anlaşılmaktadır. Devlet'in mali imkânsızlıklarına rağmen 1928 yılından itibaren benzer nedenlerle yabancılardan satın alınarak millileştirilen; Anadolu Demiryolları İşletmesi (1928), Mersin-Tarsus-Adana İşletmesi (1929), Bursa-Mudanya İşletme (1931), İzmir-Afyon ve Manisa –Bandırma İşletmesi (1934), Aydın Demiryolu İşletmesi (1935), Şark Demiryolları İşletmeleri (1937) gibi demiryolları işletmelerinin ve Haydarpaşa Liman İşletmesi (1928), İstanbul Rıhtım İşletmesi (1934), İzmir Rıhtım ve Tramvay İşletmesi (1937), İstanbul Su İşletmesi (1933), İstanbul Telefon İşletmesi (1936), İstanbul Elektrik İşletmesi (1938), İstanbul Üsküdar-Kadıköy Tramvay İşletmeleri (1938), İzmir Telefon İşletmesi (1938) gibi diğer işletmelerin millileştirilmesi¹⁹⁹ yabancılardan önemli yatırım alanlarındaki faaliyetlerine son verme amacına yöneliktir. Memleketteki yabancılardan kontrolündeki stratejik işletmelerin bir bir devletleştirildiği böyle bir ortamda,

¹⁹⁷ **TBMM Kavanin Mecmuası**, Cilt 3, TBMM Matbaası, Ankara, T.Y., s. 146-147.

¹⁹⁸ Taşman, **a.g.m.**, s. 17.

¹⁹⁹ Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve T.C.nin Birinci Sanayi Planı 1933**, TTK Yay. seri XVI S. 14, TTK Basımevi, Ankara, 1972, s. 12.

stratejik kaynak olarak görülen petrol yabancı yatırımcılara bugünkü anlamda açılmak istenmemiştir.

2. 792 SAYILI PETROL KANUNU'NUN KABULÜ

Musul meselesi Türkiye'nin arzu ettiği gibi sonuçlanmamış ve 5 Haziran 1926 tarihinde İngiltere ile imzalanan anlaşma ile Musul, fiilen olduğu gibi hukuken de elimizden çıkmıştır. İngiltere ile anlaşma imzalanmasından 3,5 ay önce 24 Mart 1926 tarihinde ilk Türk Petrol kanunu kabul edilmiştir. Kanun tasarısı, iki sene süresince komisyonlarda incelenmiştir. Amerika, Romanya, Rusya gibi petrol kaynaklarına sahip ülkelerdeki mevzuatın incelenmesi sonucu hazırlanan kanun tasarısının,²⁰⁰ Meclis'te görüşüldüğü dönemde, Ticaret Vekili Ali Cenani Bey, Van'da bir bölge için verilmiş imtiyazdan ve Rize Sancağında verilmiş bir arama ruhsatından başka, Türkiye'de verilmiş bir ruhsat bulunmadığını belirtmiştir.²⁰¹ Devlet yatırımlarına dayalı bir politika öngören Kanun hakkında görüşlerini açıklayan Maliye Bakanı Hasan Bey, bunun gerekçesini açıklarken, petrolün siyasi önemi nedeniyle bütün madenler hakkında herkesin hatta yabancıların sahip olduğu arama hakkının petrol için de verilmesi için siyasi ve idari imkân bulunmadığı üzerinde durmuştur.²⁰²

Türk Petrol Kanunu, petrol arama ve işletme hakkını Hükûmete vermesinden dolayı devletçi bir kanun olarak görülmektedir. Yıkıcı bir savaşı bizzat yaşamış, koca bir imparatorluğun tasfiyesine şahit olmuş, Orta Doğu'nun doğal kaynaklarını ele geçirmek için verilen siyasi ve askeri mücadeleleri görmüş olan devlet kadrolarının Lozan Anlaşmasının imzalanmasından henüz 3 yıl geçmişken böyle bir yaklaşım göstermeleri doğal karşılanmaktadır.²⁰³ Petrol Kanunu'nun devletçi olduğu söylemi, Kanun'un birinci maddesinde "*Türkiye hududu dahilindeki bilcümle arazide bitüm ve petrol ve müştakatı tabiîyesi madenlerinin taharri ve işletilmesi hakkı Maadin*

²⁰⁰ TBMM ZC, Dönem:2, İ:76, C:1, Cilt 23, TBMM Matbaası, Ankara, T.Y., s. 322.

²⁰¹ Aynı yer.

²⁰² TBMM ZC, Dönem:2, İ:76, C:1, Cilt 23, s. 326.

²⁰³ Cahit Doğan, "*Petrol Meselemizin Dünü*", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 3, Aralık 1979, s. 141.

*Kanunu ahkâmına tabi olmak kaydıyla Hükûmete verilmiştir.”²⁰⁴ hükmüne dayandırılmaktadır. Ticaret Bakanı Ali Cenani Bey bu maddenin gerçekte şahısların müstakilen arama yapmalarını engellemek için konulduğunu belirtmiştir.²⁰⁵ Ancak, Kanun’un ikinci maddesinde yer alan “*Hükûmet bu hakkı bizzat veya efrat ve şirketler ile bilihtilaf berveçhi âti istimal eder*” hükmünden özel teşebbüsün tamamen dışlanmadığı, Hükûmet ile birlikte arama ve üretim faaliyetine katılmalarının mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Türkiye’nin benimsediği devletçilik anlayışının klasik devletçilik anlayışından farklı olduğu bilinmektedir. Atatürk’ün, İkinci Sanayi Kalkınma Planında yer alan ifadelerinde Türkiye’deki devletçilik ilkesini “*Bu, Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye’ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını Devlet’in eline almak.*”²⁰⁶ şeklinde tanımlaması göz önüne alındığında Petrol Kanunu’nun özel teşebbüsü tamamen dışlamadığı, ancak Türk Milleti’nin gelişmesi için zaruri olan sahalarda bireyler tarafından gerçekleştirilemeyen yatırımların da devlet tarafından gerçekleştirilmesi için tedbir alındığı görülmektedir. Bu nedenle, Kanun’un ruhuna hakim olan devletçi yaklaşımı Atatürk’ün İkinci Sanayi Kalkınma Planında yer alan devletçilik prensi ile ilgili sözleri ile açıklamak doğru olacaktır. Buradaki asıl sorun özel teşebbüsün petrol faaliyetlerinden tamamen dışlanması değil, özellikle yabancı sermaye açısından teşvik edici unsurların Kanun’da yer almamasıdır.*

792 sayılı Petrol Kanunu toplam 22 maddeden oluşmaktadır. Bu dar kapsamından da anlaşılacağı üzere petrol yatırımları ile ilgili birçok konu; araştırma, arama ve işletmeye ilişkin birçok husus Kanun ile belirlenmemiştir. Ham petrolün nakli ve rafine edilmesi hiç dikkate alınmamıştır. Kanun incelendiğinde, dönem içinde benimsenen petrol yatırım politikasının belirlenmesine yönelik şu özellikleri göze çarpmaktadır.

- Türkiye’de petrol taharri (arama) ve işletme hakkı Hükûmete verilmiştir.

²⁰⁴ Kanun metni için Bkz. **Resmi Gazete**, sayı:341, Tarih: 06.04.1926.

²⁰⁵ **TBMM ZC**, Dönem:2, İ:76, C:1, Cilt 23, s. 324.

²⁰⁶ İnan, **a.g.e.**, s. 15.

- Keşif ve jeolojik araştırma ruhsat süresi bir sene, taharri (arama) ruhsat süresi 6 sene ile sınırlanmıştır.
- 100 hektarlık her bir arama sahasında 2 sene zarfında 300 metre derinliğe erişecek şekilde 1 sondaj icra etmek ve 6 senenin sonunda üç ayrı arama sahasında toplam 900 metreye ulaşmış 3 sondaj icra etmiş olmak şart koşulmuştur. 2 senede bir 300 metre arama sondajı açılmaması halinde sondaj yapılmayan arazi üzerindeki haklar kaybedileceği, 2 senenin sonunda 300 metreden fazla sondaja devam edilmek istenmesi halinde her 150 metre için arama süresinin 1 sene uzatılacağı belirtilmiştir.
- 100 Hektarlık sahada işletilebilecek petrole rastlanması halinde, sahanın 25 hektarının işletme hakkının 30 sene süre ile arayıcılara verilmesi, 75 hektarlık alanın işletme hakkının devlete intikal etmesi öngörülmüştür.
- Kuyuların üretim miktarına göre değişmek üzere devlet hissesi oranları belirlenmiştir. Devlet hissesi oranları %3 ile %20 arasında değişmektedir.

Bu özellikleri itibariyle 792 Sayılı Petrol Kanunu ile Türkiye’de henüz petrol sahaları ile ilgili yeterince araştırma yapılmamış olmasına rağmen jeolojik araştırmaları özendirilmekten uzak kalındığı, muhtemel sahaların araştırılmasına müsaade etmeyecek tarzda sınırlı süreler belirlendiği, araştırma ve tecrübeden yoksun bir şekilde sondaj derinlikleri tespit edildiği, özel sektörün ve devletin ekonomik gücünün, teknolojik birikiminin ve yetişmiş personel durumunun göz ardı edildiği görülmektedir. Bu itibarla Kanunla uygulanmaya çalışılan petrol yatırım politikasının ağırlıklı olarak devlet yatırımlarına dayandığı, özel sektörü özendirilmekten uzak ve fırsat tanımayan bir yapıda olduğu, devletin elindeki imkânlar da dikkate alındığında gerçekçilikten uzak olduğu değerlendirilmektedir. Petrol yatırımlarına bu şekilde yaklaşılmasının zamanın şartlarından kaynaklanan nedenleri bulunmaktadır. Bunların başında Osmanlı dönemindeki kapitülasyonların etkisi gelmektedir. Uygulanan devletçi anlayış, Atatürk’ün ifade ettiği gibi yabancı sermayeyi tamamen dışlamamıştır. Bu itibarla, Kanun’da Hükûmet’in petrol arama hakkını diğer şahıs ve şirketlerle de yerine getirebileceğinin belirtilmesini bu kapsamda değerlendirmek gerekmektedir. Ancak yabancı sermaye için bugün geçerli

olan teşviklerin verilmesinde de cömert davranılmamıştır. Nitekim, sonradan izlenen millileştirme politikaları bu alanda yabancı sermayeye çok da sıcak davranılmayacağını göstermiştir.

Bu dönemdeki yatırımların kapitülasyonlardan etkilendiği belirtilmiştir. Niyazi ACUN Cumhuriyet Hükûmetlerinin kapitülasyonlardan etkilenmiş olmalarını şöyle ifade etmektedir; “ *Saltanat hükûmeti devrinde imtiyazlarla kapitülasyonların bu milletin başına ne felaketler ve sefaletler getirdiğini bilen Cumhuriyet Hükûmeti ricali ve başta Lozan’da kapitülasyonların ilgası için tek başına cenk edip zafer kazanan “İsmet İnönü” Raman petrollerinin işletmeciliğinin sınırlarını çoktan çizmiş bulunmaktadır. Bu işletme işini fedakâr ve cefakâr Türk petrol mühendisi ve jeologlarına gördürmekle bu memlekete bu cepheden de büyük hizmetlerde bulunmuştur.*”²⁰⁷ Ekrem Göksu ise petrol yatırımlarının devletçi bir yatırım anlayışı ile sürdürülmesinin “*kendi yağımızla kavrulacağız, kapitülasyonları unuttun mu?*”²⁰⁸ sözleri ile savunulduğunu belirtmektedir.

3. PETROL ARAMA VE İŞLETME İDARESİ’NİN KURULMASI

792 Sayılı Petrol Kanunu Türkiye’deki petrol arama haklarını Hükûmete vermiş olmakla beraber Hükûmet nezdinde bu faaliyeti yürütmek üzere bir teşkilat bulunmamaktadır. Bu itibarla, 1933 yılına kadar geçen süre içinde Petrol Kanunu herhangi bir sonuç vermemiştir. Bu durum karşısında Hükûmet’in gerekli tedbirleri aldığı, diğer alanlarda olduğu gibi petrol alanında da faaliyet gösterecek kuruluşların devlet eli ile kurulduğu görülmektedir. Bu kapsamda, 1929-1930 yıllarında yapılan jeolojik incelemelerden alınan olumlu sonuçları değerlendirmek maksadıyla, petrol aramak ve arama neticeleri elverişli olursa işletmek üzere 20 Mayıs 1933 tarih ve 2189 Sayılı Kanun ile İktisat Vekâleti’ne bağlı Petrol Arama ve İşletme İdaresi kurulmuştur.²⁰⁹ Kanun’un 2. maddesi ile İdare, 792 Sayılı Petrol Kanunu kapsamında ruhsat alma zorunluluğundan, ayrıca zaman ve saha kısıtlamaları ile fesih ve iptal

²⁰⁷ Acun, **a.g.e.**, s. 350.

²⁰⁸ Göksu, **a.g.e.**, s. 146.

²⁰⁹ **TBMM ZC**, Dönem:İ:54, C:2, Cilt 15, TBMM Matbaası, Ankara, 1933, s. 211.

şartlarından muaf tutulmuştur. Her ne kadar 1926 yılında Petrol Kanunu'nun kabulü ile birlikte ilk jeolojik araştırmalar başlatılmışsa da, üç personelden oluşan çekirdek niteliğindeki teşkilatlanma için ilk adımın 1933 yılında atılmış olması, ülkedeki petrol kaynaklarının durumu hakkında yeterli kanaat sahibi olmadan kapsamlı bir teşkilatlanmaya ihtiyaç duyulmamasına bağlanmıştır. Petrol Arama ve İşletme İdaresi'nin başına 29.05.1933 tarihli ve 14479 Sayılı Kararname ile tecrübelerine istinaden Cevat Eyüp Taşman getirilmiştir.²¹⁰ Petrol arama işleri ile ilgilenmek üzere sorumlu bir idare kurulmasına rağmen bu İdare'nin elindeki petrol arama imkânları durumunu "1929 ve 1930 seneleri zarfında yapılmış olan bazı iptidai etütlere varis olmakla beraber bu etütleri ilerletmek için elde, yalnız bakılmak ve üzerine bir işaret dahi yapılmamak şartıyla verilen ve mahrem addedilen 1/200.000 mikyasındaki topoğrafik haritalardan başka bir şey yoktu"²¹¹ cümlesi ortaya koymaktadır.

Petrol yatırımları maksadıyla ilk teşkilat olan Petrol Arama ve İşletme İdaresi'nin kurulmasına karşın, enerji yatırımlarında kömür uzun bir süre öncelikli olmuştur. İsmet İnönü, Dördüncü Tasarruf Haftası dolayısıyla Ankara Halkevinde 12 Aralık 1933 tarihinde yaptığı konuşmada, kömüre verilen önemi şöyle ifade etmiştir. "Kömür için düşündüğümüz esas zihniyet, memleketin kömür tüketimini medeniyetin ilerlemesi ile doğru orantılı olarak geliştirmektir. Kömür üretimi az olan memleketler medeni hayatta geri kalmış olanlardır. Kömür yalnız aile hayatı açısından geçim şartlarından sayılır madde değildir. Bir kudret vasıtasıdır. Kudret vasıtası demek her türlü gelişmeyi sağlayan demektir."²¹² Kömüre verilen önem elde kömür rezervi bulunmasından kaynaklanmaktadır. Petrolün de kudret kaynağı olduğu

²¹⁰ "Müdür: Cevat Eyüp Taşman, Muhasebeci: Muhittin Akkaya, Danışman Jeolog: Sidney Paige" Halit Edip Özcan, **Fotoğraflarla Ulusal Petrol 1929-1954**, TPAO Arama Daire Bşk.lığı, Arşiv ve Tarih Yay.-1, Ankara, Eylül 2006, s. 3; "1892 yılında Bolu"da doğmuştur. İstanbul Robert Koleji'ni bitirdikten sonra Hükümet tarafından ABD'de eğitime gönderilmiştir. Columbia Üniversitesi'nde maden mühendisliği okumuştur. Eğitimin bitirdiğinde Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle yurda dönememiştir. Amerika'da petrol jeoloğu olarak çalışırken 1929 yılında yurda çağırılmıştır. 1933 yılında Petrol Arama ve İşletme İdaresi'nin, 1935'de MTA Ens. Petrol Grubu'nun başına getirilmiştir. 1945 yılında Petrol Baş Müşavirliği görevine atanmış, 1953 yılında bu görevine ilave olarak tekrar MTA Ens. Petrol Grubu Direktörlüğüne atanmıştır. 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun hazırlığını yapan 8 kişilik komisyonda görev yapmıştır. 1955 yılında Petrol Dairesi'ne teknik müşavir olarak atanmış, 03.10.1956 tarihinde vefat etmiştir." Kemal Lokman, "Türk Petrol Âleminin Büyük Bir Kaybı", **Maden Tetkik ve Arama Dergisi**, MTA Ens. Yay., S.49, 1957, s. 158-164; **B.C.A.**, D. 170-40, Fon Kodu 30.18.1.2, S.14479, Yer: 36.40.20, Tarih: 29.05.1933.

²¹¹ Acun, **a.g.e.**, s. 190.

²¹² İnan, **a.g.e.**, s. 174.

bilinmekle beraber ülkede henüz petrol kaynağı olduğunu oraya koyacak somut verilere ulaşılmamıştır. Petrol Arama ve İşletme İdaresi'nin kurulması bu verilere ulaşmak için atılmış ilk somut adımdır.

4. MADEN TETKİK VE ARAMA ENSTİTÜSÜ'NÜN KURULMASI

MTA Enstitüsü'nün kuruluşu, 1933 yılında Petrol Arama ve İşletme İdaresi ile birlikte kurulan Altın Arama ve İşletme İdaresi'ne uzanmaktadır. Aynı yıllarda bu iki ayrı idarenin dışında, maden araştırmaları yapmak üzere bir de Jeoloji Enstitüsü kurulması düşünülmüştür. İki sene zarfında, Petrol ve Altın Arama ve İşletme İdarelerinin mevcut yapısı ile bir sonuç alınmayacağına anlaşılması üzerine 20 Haziran 1935 tarihinde 2804 sayılı yasa ile tasarlanan Jeoloji Enstitüsü'nün faaliyetlerini kapsayacak şekilde Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kurulmuştur.²¹³

Enstitünün ilk Genel Müdürlüğüne maden mühendisi Reşit GENCER atanmıştır. MTA Enstitüsü kurulunca, Altın ve Kömür İdareleri ile birlikte Petrol Arama ve İşletme İdaresi MTA Enstitüsü'ne bağlanarak, Petrol Arama Grubunu teşkil etmiştir. Bu Grubun başına Cevat Eyüp Taşman getirilmiştir. İlk jeofizikçilerimizden Pertev Bediz, MTA Enstitüsü'nün ilk kurulduğu günlerde ABD'den getirilen Jeolog Howdie Kirk'ten de aldığı bilgilere dayanarak, MTA Enstitüsü'nün kuruluşunun Atatürk'ün direktifi ile olduğunu ve Cevat Eyüp Taşman'ın MTA Enstitüsü'ne gelmesini de Atatürk'ün temin ettiğini belirtmektedir.²¹⁴

Kuruluş yasasının 2. maddesinde MTA'nın amacı "*Memleketimizde işletmeğe elverişli maden ve taşocağı sahaları bulunup bulunmadığını ve işletilen maden ve taşocaklarının daha faydalı surette işletilmelerinin nelere mütevakıf olduğunu araştırmak ve buna muktezi veya müteferri bulunan arama ameliyatı, fenni ve jeolojik tetkikat, kimyevi tahlil ve fenni tecrübeler yapmak, harita almak, plan, mürtesem, maktalar resmetmek, proje ve fenni raporlar, rantabilite hesapları tanzim etmek gibi bütün teknik ve ilmi işleri görmek ve memleketin madenlerinde ve maden*

²¹³ Maden Tetkik ve Arama Dergisi, MTA Ens. Yay., S.34, 1945, s. 297.

²¹⁴ Özcan, a.g.e., s. 1,4.

sanayiinde çalışacak Türk mühendis, fen memuru, ustabaşı ve mütehassıs işçi yetiştirmek” olarak belirtilmiş, 4. maddesinde ise İktisat Vekâleti’ne bağlı olan Enstitü’nün, görevlerini Vekâlet’in müsaadesi ile başkalarına da yaptırabileceği konusunda da yetkilendirilmiştir.²¹⁵

MTA Enstitüsü, bu dönemde petrol arama alanında Türkiye’deki tek teşkilat olmuştur. Bu itibarla ve mevcut yasal yapıda, MTA Enstitüsü’nün yürüttüğü petrol faaliyetleri ile ilgili herhangi bir ruhsatname veya belge almasına ihtiyaç görülmemiştir.

5. YAPILANMA VE DEVLET YATIRIMLARI DÖNEMİ GELİŞMELERİ

Henüz Petrol Kanunu kabul edilmeden önce Ticaret Bakanlığı ile Türk Ticaret ve Sanayi Bankası arasında, Stanislas Mihaliki’ye ait iken fesh edilen ruhsatların kapsadığı iki bölge ile ilgili olarak petrol arama sözleşmesi yapılmıştır. Onaylanmak üzere 7 Şubat 1926 tarihinde Bakanlar Kurulu’na gönderilen Türk Ticaret ve Sanayi Bankası ile yapılan bu sözleşme 28 Mart 1926 tarihinde, 792 Sayılı Petrol Kanunu kabul edildikten dört gün sonra onaylanmıştır.²¹⁶ Aynı tarihte Kocaeli’nin Bahçecik Nahiyesi Hamidiye köyünde üç kısım arazi üzerinde de Türk Ticaret ve Sanayi Bankası’na petrol arama izni verilmesine dair sözleşme de onaylanmıştır.²¹⁷ Sözleşmenin Kanun’dan önce yapılmış olmasına rağmen Kanun hükümlerine göre düzenlenmiş olması dikkat çekmektedir. Türk Ticaret ve Sanayi Bankası, Trakya bölgesindeki petrol arama izni almaya yönelik çalışmalarını 1926 yılı sonunda da sürdürmüş ve Mustafa beye ait olan Tekirdağ Mürefte bölgesinde başka bir ruhsatnameyi devralmıştır.²¹⁸ Türk Ticaret ve Sanayi Bankası’na verilen bu ruhsatnameler kanuni müddet içinde sondaja başlanmadığı gerekçesi ile iptal edilmiştir.²¹⁹

²¹⁵ TBMM ZC, Dönem:5, İ:38, C:2, Cilt 4, TBMM Matbaası, Ankara, 1935, s. 210.

²¹⁶ B.C.A., D. 212-14, Fon Kodu 30.18.1.1, Yer: 18.22.5, Sayı 3387, Tarih: 28.03.1926.

²¹⁷ B.C.A., D. 212-13, Fon Kodu 30.18.1.1, Yer: 18.22.4, Sayı 3386, Tarih: 28.03.1926.

²¹⁸ B.C.A., D. -, Fon Kodu 30.18.1.1, Yer: 22.77.13, Sayı 4488, Tarih: 15.12.1926.

²¹⁹ Lokman, *Türkiye’de Petrol...*, s. 15.

792 Sayılı Kanun'un kabulü ile Türkiye'de petrol arama ve işletme hakkının Hükümet'e verilmesinden sonra 9 Mart 1927 tarihinde kabul edilen 4867 Sayılı Kararname ile Türkiye'deki petrol bölgelerinde esaslı surette araştırma yapılması sonucu, madenlerin iktisadi ve rezerv durumu tespit edildikten sonra uygun bölgelerde kurulacak müesseseler vasıtasıyla işletilmesi ve bir sene kadar süreceği tahmin edilen araştırmanın tamamlanmasına kadar hiç kimseye petrol araştırması için müsaade verilmemesi kabul edilmiştir.²²⁰ Bir yıllık sürenin dolması nedeniyle İktisat Vekâletince bu sürenin uzatılıp uzatılmayacağı ve özel şahıslara ruhsat verilip verilmeyeceğinin sorulması üzerin 11 Nisan 1928 tarihinde çıkarılan kararname ile bu süre yenilenmiştir.²²¹ Böylece Hükümet henüz ekonomik durumu ve rezerv miktarı hakkında bir fikir sahibi olmadığı petrol kaynaklarını, durum tespiti yapılincaya kadar kontrolünde tutmayı tercih etmiştir.

Hükümetin bu kararlı tutumuna rağmen bazı istisnai durumlarda 4867 Sayılı Kararname'nin dışına çıkarak özel arama izinleri verdiği görülmektedir. Bu yönde 11 Nisan 1928 tarihinde çıkarılan 6427 Sayılı Kararname ile Antalya civarında Hükümet namına arama yapmak üzere, Maden Mühendisi Naci ve Bakü petrol madenleri eski amirlerinden Hasan Mustafa Beylere ruhsatname verilmesi kabul edilmiştir.²²²

Hükümetin esaslı araştırma yapılması kararından sonra 1933 yılında Petrol Arama ve İşletme İdaresi kuruluncaya kadar Türkiye'de çeşitli sahalarda petrol varlığına yönelik araştırmalar yapılmıştır. Hükümet adına çalışma yapan personel için mevcut ayrı herhangi bir teşkilât bulunmadığından, 22.09.1929 tarihinde kabul edilen 2409 Sayılı Kararname ile bu personelin İktisat Vekâleti bünyesinde istihdam edilmesi yoluna gidilmiştir.²²³ İran, Türkiye ve Musul'da 775 milyon ton petrol

²²⁰ B.C.A., D. -, Fon Kodu 30.18.1.1, S.4867, Yer: 23.15.9, Tarih: 03.09.1927.

²²¹ B.C.A., D. 212-20, Fon Kodu 30.18.1.1, S. 6406 Yer: 28.21.1, Tarih: 11.04.1928.

²²² B.C.A., D. 212-21, Fon Kodu 30.18.1.1, S. 6427, Yer: 28.22.2, Tarih: 11.04.1928.

²²³ B.C.A., D. 170-19, Fon Kodu 30.18.1.2, S.8409, Yer: 5.48.15, Tarih: 22.09.1929.

rezervi bulunduğu, bunun da kabaca 250 milyon tonunun Türkiye’de olduğu tahminlerinin²²⁴ yapıldığı bu dönemde;

1925 yılında; Jeolog M. Lucius tarafından Hükûmet adına Tekirdağ/Mürefte, Antalya, Erzincan / Pulk köyü, Erzurum / Hasankale, Katranlı, Divanîhüseyin, Naftik yörelerinde,

1927 yılında; Sorbon Üniversitesi öğretim üyelerinden Nafiz ve Malik beyler tarafından Emil Mayen adına Van / Kürzot yöresinde,

1928 yılında; Shirley L. Mason tarafından Standart Oil şirketi adına Mürefte yöresinde, Kemal Lokman tarafından Emil Mayen adına Kürzot yöresinde, Mühendis Bekir Vehbi tarafından Cımağıl yöresinde,

1929 yılında; Jeolog M. Lucius ve Mühendis Hadi Bey tarafından Hükûmet adına Cizre yöresinde,

1929-1930 yıllarında; Cevat Eyüp, Kemal Lokman ve Jeolog M. Lucius’tan oluşan bir ekip tarafından Hükûmet adına Mürefte, Antalya / Çıralı-Yanartaş, Muskaryayla yörelerinde, John M. Dale tarafından Hasan Mustafa Bey ve O’Brein adına Mürefte yöresinde,

1930 yılında; Cevat Eyüp, Kemal Lokman ve Jeolog M. Lucius’tan oluşan bir ekip tarafından Hükûmet adına Mardin, Savur, Midyat, Cizre, Şırnak yörelerinde, Jeolog Dr. Hoffmann tarafından Compagnie Française des Petroles adına Çıralı, Yanartaş, Bayburt / Cımağıl, Hasankale, Katranlı, Divanîhüseyin, Naftik, Pulk yörelerinde, Cevat Eyüp ve Kemal Lokman’dan oluşan bir ekip tarafından Hükûmet adına Rize / Mapavri, Cımağıl, Hasankale, Katranlı, Divanîhüseyin, Naftik, Kürzot, Erciş, Van / Çakırbey, Pulk, Sinop / Ekinveren, Sivas yörelerinde,

²²⁴ Kemal Lokman, “*Beynelmilel Petrol Mücadelesi*”, **Türk Yurdu**, S.21-22/215-216, C.3-23, Türk Ocakları Merkez Heyeti matbaası, 1929, s. 17.

1932 yılında; Mühendis Petenekoff tarafından Nizamettin Şevki Bey adına Pulk yöresinde jeolojik araştırmalar yapılmış ve hazırlanan raporların bir kısmı uluslararası bilimsel dergilerde yayınlanmıştır.²²⁵

Bütün bu çalışmalar petrol arama çalışmalarının ilk basamağı olan jeolojik araştırma alanında, henüz Hükûmet dışında petrol yatırımlarını organize edecek bir kuruluş olmamasına rağmen Türkiye’de Hükûmet veya kişi/kuruluşlar adına önemli çalışmaların yapıldığını göstermektedir. Yabancı sermayenin 1930’lu yıllara kadar Türkiye’de petrol yatırımlarına ilgi göstermemesi, dönem iktidarlarının tavrından değil, yabancı sermaye için yeterli teşvik unsurlarının olmaması ile birlikte, petrol kaynaklarını belirlemek için arama faaliyetlerinin fazla masraflı bulunması ve 1929 ekonomik bunalımı nedeniyle işletilmekte olan petrol kaynakları dışında yeni kaynaklara önemli bir ihtiyaç duyulmamasındandır.²²⁶

Bu dönemde Kemal Lokman tarafından düzenlenen ve 1933 yılında yayınlanan “Türkiye Petrol Madenleri” isimli eserde yer alan “Türkiye Petrol Madenlerini Gösterir Harita” (Bkz. HARİTA-2) günümüze kadar petrol aramalarının yoğunlaştığı yerlere işaret etmesi bakımından dikkat çekmektedir.

1933 yılına kadar yapılan araştırmalar petrol kaynaklarına ulaşmak için daha çok araştırma yapılması gerektiğini ortaya koymuştur. Nitekim Birinci Sanayi Planındaki “Altın ve Petrol” başlığını taşıyan raporda petrol konusuna özetle şu şekilde değinilmiştir. *“Petrol bulma bakımından en geçer yolun memleketimizin baştanbашa taranması olduğu muhakkaktır. Ancak hem uzun bir zamanı hem de çok büyük harcamaları gerektirmesi nedeniyle şimdilik petrol bulunma ihtimali yüksek olan bölgelerde arama faaliyetleri yoğunlaştırılacaktır. Bu bakımdan, bugüne değin yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre petrol çıkmasına en elverişli görülen alan Mardin-Cizre-Siirt üçgeni içerisinde bulunmaktadır. Bu bölgelerde yapılan ilk taramalarda araştırmaların özellikle Nusaybin çevresinde yoğunlaştırılmasının*

²²⁵ Lokman, **Türkiye’de Petrol...**, s. 13-14.

²²⁶ Oğuz Türkyılmaz, *“Türk Petrolünde Yabancı Tekeller”*, **Türkiye Üçüncü Petrol Kongresi**, Ankara, 1976, s. 25.

uygun olacağı sonucuna varılmıştır. Yakında bu bölgelerde petrol aramalarına başlanacaktır.

Ancak petrol aramalarından hiçbir sonuç alınamazsa, ülkenin akaryakıt ihtiyacının bazı bölgelerde mevcut olduğu anlaşılan bitümlü şistlerden elde edilmesine, o da olmazsa kömür ve linyitlerimizden sentetik olarak üretilmesine çalışılacaktır.”²²⁷ Rapordaki ifadelerden, özellikle milli güvenlik kaygısıyla, memleketin akaryakıt ihtiyacının yurt içinden karşılanmasının esas alındığı anlaşılmaktadır. Bu maksatla petrolün bulunması öncelikli olmak üzere, gerekirse petrol dışındaki kaynaklardan da faydalanmak, ancak ne olursa olsun akaryakıt ihtiyacını yurt içinden karşılamak hedef olarak belirlenmiştir.

Almanya’da uzun süren çalışmalar sonucu Leuma (Loyma) fabrikasında ilk suni benzin üretildiği 1933 yılında, Petrol Arama ve İşletme İdaresi 2 Amerikalı jeolog ve 1 İsviçreli paleontolog ile petrol olma olasılığı olan tüm bölgelerin incelemesini yeniden yaptırmıştır (Bkz. RESİM-3,4). Çalışma sonuçlarına göre, derin bir kuyu açılmasına karar verilmiştir. Bu maksatla Amerika’dan 44.000 liraya satın alınan buharlı sondaj makinesi çok zor nakliye koşulları altında sondaj mahalline götürülmüştür. Mardin/Midyat-Baspirin Bucağı yakınlarındaki kuyuda sondaja, Baspirin-1 ismi ile 13.10.1934 tarihinde İktisat Vekili Celal Bayar’ın da katıldığı sade bir törenle başlanmış (Bkz. RESİM-5), 15.06.1936 tarihinde, 1351 metrede kuru olarak terk edilmiştir.²²⁸ Böylece Cumhuriyet Hükûmetlerinin zaman zaman ağır eleştirilere maruz kalacakları petrol arama faaliyetleri fiilen başlamıştır. Tüm olumsuz şartlarına rağmen, petrolün sanayi ürünü olarak kullanılmak üzere dünyada ilk defa sondajla çıkarılmasından 75 yıl sonra Türkiye’de ilk derin sondajın yapılabilmiş olması büyük bir şanssızlıktır. Bu nedenle bu sondaj; *“Yine de 1934’ten itibaren fiilen aramalara başlamamız sevindirici olabilirdi. Ancak eksik personel ve malzeme ile yetersiz bilgi çerçevesinde cereyan eden bu faaliyet öylesine masum ve*

²²⁷ Ahmet Demir, “Atatürk Döneminde Türkiye’de Enerji Politikaları” **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Yay.:513, Ankara, 1982, s. 214.

²²⁸ Gümüş, Altan, **a.g.e.**, s. 9; Özcan, **a.g.e.**, s. 12.

önemsizdir ki, bunlardan sadece bir tarihçe çıkarırken bahsetmek yerinde olabilir.”²²⁹ şeklinde değerlendirilmektedir.

Başarısız sonuç alınan ilk sondajdan sonra kurulan ilk Hükûmet olan I. Bayar Hükûmeti programlarında petrol meselesine şu şekilde değinmiştir. “*Bu sahalarda esaslı sondaj ameliyeleri yapılmadıkça mühim petrol hazineleri bulunup bulunmadığı hakkında doğru bir fikir sahibi olabilmeliğimize maddi imkân yoktur. Binaenaleyh, tesadüf ihtimallerini arttırmak ve taharri müddetini kısaltmak için sondajları çoğaltmak ve Maden Tetkik Arama Enstitüsünüün teçhizatını ve elemanlarını ona göre takviye etmek lazım gelmektedir.*”²³⁰

Baspirin sondajının yapıldığı dönemde, 1934 yılında Irak Petrol Şirketi Türkiye petrollerine ilgi duymaya başlamıştır. Boyabat ve diğer bazı bölgelerde petrol sızıntılarını tetkik maksadıyla gönderilen jeologlar idari güçlüklerle karşılaşmaları nedeniyle bir şey yapamadan geri dönmüşlerdir. Sondajları çoğaltmanın gerekliliği bilinmekle birlikte yabancı sermayeye sıcak bakılmaması nedeniyle şirket, bazı milletvekilleri aracılığı ile Petrol Kanunu’nun tadili için bulunduğu girişimlerden de sonuç alamamıştır.²³¹

Bununla birlikte ilgi sahasındaki petrol yatırımları takip edilmiştir. Bu kapsamda Irak petrollerinin bir kısmının Suriye üzerinden Trablusşam’a taşınmasını sağlayacak boru hattının tamamlandığı ve petrolün 18 Temmuz 1934’te petrolün Trablusşam’a ulaştığı Dışişleri Bakanlığı’nca Başbakanlığa bildirilmiştir.²³²

Irak petrollerinin taşınması konusunda Dışişleri Bakanlığı tarafından Başbakanlığa bildirilen bir diğer husus ise Irak’ta petrol işleten British Oil Developpement şirketinin bulduğu petrolü denize ulaştırmak için Nusaybin-Halep demiryolundan indirimli olarak istifade etmeyi düşündüğü ve bu konuda Hükümet’e müracaatta bulunabileceği ile ilgilidir. Konu hakkındaki Dışişleri Bakanlığı’nın

²²⁹ Doğan, a.g.e., s. 144.

²³⁰ <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP9.htm>, 19.11.2006.

²³¹ S.H. Longrigg, **Oil in the Middle East**, London, 1954, s. 85’ten nakleden: Halûk V. Saltıkgil, “*Dünyada ve Türkiye’de Petrol, Ateşe Tapanlardan Petrole Tapanlara*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.30, 1970, s. 54.

²³² B.C.A., D. 436142, Fon Kodu 30.10.0, Yer: 259.742.17, Tarih: 04.08.1934.

20.12.1935 tarihli yazısı, 02.09.1937 tarihine kadar Başbakan'a sunulan evrakların arasında kaldığı için yazı gereği herhangi bir işlem yapılmamıştır. Başbakanlık tarafından Dışişleri Bakanlığına, söz konusu yazı içeriği hakkında bir işlem yapmaya imkân olup olmadığının sorulmasından, söz konusu şirketin de bu sürede Hükümet'e müracaatta bulunmadığı değerlendirilmiştir.²³³

MTA Enstitüsü'nün kuruluşunu takip eden yıllar, petrol yatırımlarının somut olarak hayata geçirilmesinin planlandığı yıllar olmuştur. 1936'da hazırlıkları başlayan ve 1938'de yürürlüğe konulması öngörülen İkinci Sanayi Planı'nda; yurt içinde petrol aramak ve petrol tasarrufunu teknoloji tercihleri ile sağlamak petrol politikasında iki unsuru olarak öne çıkmıştır. Planda;

- Ham petrol ile daha pahalı olan petrol ürünleri arasındaki fiyat farkının yurt içinde kalması (rafinaj tesislerinin kurulması),

- Sentetik benzin üretilmesinin ekonomisinin incelenmesi,

- Benzine alkol katılmasının araştırılması hedeflenmiştir. Kurulması planlanan rafineri ile 1,5 milyon liralık döviz tasarrufu sağlanacağı hesaplanırken, sentetik benzinin maliyetinin dış alım fiyatının üç katı olacağı tespit edilmiştir. Fiyat farkına rağmen konu milli güvenlik kapsamında değerlendirilerek 25.000 ton kapasiteli sentetik benzin sanayinin 3 milyon lira ile kurulması planlanmıştır.²³⁴

Birinci ve İkinci Sanayi Planlarında petrol yatırımları hedefleri, Atatürk'ün öngörüsü ile ve zamanın teknolojisini yakalamaya yönelik olarak belirlenmiştir. Atatürk'ün sağlığında hazırlanan ve uygulanmasına karar verilen ve çalışılan projeler, ileriki dönemlerde gerçekleştirilen projelere model olmuştur.²³⁵

Petrol Arama ve İşletme İdaresi'nin ilk sondajı başlatmasından sonra MTA Enstitüsü'nün kurulması ile birlikte yurdun genellikle petrol emareleri görülen ve

²³³ B.C.A., D. 422134, Fon Kodu 30.10.0.0, Yer: 234.581.16, Tarih: 04.09.1937.

²³⁴ Ali Nejat Ölçen, "1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları" **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Ün. Siyasal Bilgiler Fak. Yay.:513, Ankara, 1982, s. 146,147.

²³⁵ A. Demir, **a.g.e.**, s. 218.

daha önce petrol aranmış bölgeleri başta olmak üzere çeşitli bölgelerinde sondaj çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Kısıtlı imkânlarla açılan sondajlar genelde sığ nitelikteki sondajlardır. Bu kapsamda; Trakya Bölgesinde, Hoşköy (Hora)'de, 1935 yılında 53 ila 111 m derinlikte dört kuyu açılmış, petrol emarelerine rastlanmakla birlikte, ekonomik görülmediği için bölge terk edilmiştir. Aynı bölgede, Mürefte'de 1936-1937 yıllarında 29 ila 331 m derinliklerde dokuz sığ kuyu açılmış, 1 numaralı kuyuda metan gazına, diğer kuyularda ise petrol emarelerine rastlanmıştır. Hayrabolu (Kabahöyük) bölgesinde 1938-1939 yıllarında yapılan çalışmalarda 371 m derinlikteki kuyuda petrol emarelerine rastlanmış, ancak bu bölgedeki çalışmalar İkinci Dünya Savaşı nedeniyle durdurulmuştur. Van bölgesinde eskiden beri bilinen Kürzot civarında 1937, 1938, 1943 ve 1945 yıllarında aralıklarla süren çalışmalarda, açılan 122 ve 148 m derinlikteki kuyular kuru olarak terk edilmiş, galeri usulü ile açılan 350 m. uzunluktaki ocaklardan ancak bir defaya mahsus 4 ton petrol alınabilmiştir.²³⁶

Altı yıl süren İkinci Dünya Savaşı nedeniyle sondaj makineleriyle yedek parçalarının ve diğer teknik aletlerin teminindeki güçlükler petrol arama işlerini aksatmıştır.²³⁷ Bu dönemdeki çalışmalar oldukça kısıtlı imkânlarla gerçekleştirilmiştir. Açılan sondajlar genellikle sığ sondajlardır. Hatta 1945 yılında Polatlı'da açılan altı kuyudan beşi sadece 10-50 m derinliktedir.²³⁸ Bu dönemi, Türk petrolcülüğünün yapılanma dönemi olarak adlandırmak mümkündür. Fakat yapılanmanın belirli bir programın parçası olarak gelişmiş olduğunu söylemek güçtür. Bu dönemde yürütülen çalışmalar bir yapılanma programının parçası olmaktan ziyade anlık ihtiyaçların karşılanmasına dönüktür. Bir an önce petrol bulma umuduyla, petrol sızıntılarının olduğu bölgelerde sondaj faaliyetleri yapılmıştır. Teknolojik ve bütçe imkânlarının yetersizliği yüzünden açılan kuyular dünyadaki örnekleri göz önüne alındığında oldukça yetersizdir. Petrol kaynaklarının ortaya çıkarılması maksadıyla, ağırlıklı olarak Devlet imkânlarının kullanılmasını esas alan politika, bu nedenle petrolün bulunmasında uzun zamana ihtiyaç duymuştur.

²³⁶ Taşman, a.g.e., s. 22.

²³⁷ Maden Tetkik ve Arama Dergisi, MTA Ens. Yay., S. 34, 1945, s. 253.

²³⁸ Acun, a.g.e., s. 164.

1937’de başlanan Hermis-1 sondajında karşılaşılan zorluklar hakkındaki şu ifadeler, tüm çalışmalarda karşılaşılan zorlukları özetle ortaya koymaktadır. “*Kuyuda rastlanan arızaların en mühimi ve en çok vakit kaybettireni deliğin şakulden sık sık inhiraf etmesi [sapması]; bunu tashih [düzeltmek] için kuyunun içinin doldurularak ve dinamit patlatılarak cidarlarının [çeperlerinin] tashihine tevessül edilmesi ve borunun kopması olmuştur. 240 km lik karayolundan Diyarbakır’a gidip dinamit almak, çıkan kükürtlü gazlar içinde sondaja başlayabilmek için Ankara’dan maskeler temin etmek veyahut kırılan bir parçanın tamiri için İstanbul’a gitmek de, bu kuyunun 1938 ortalarına kadar devam etmesine sebep olan diğer amiller olmuştur.*”²³⁹

1940 yılına kadar olumsuz sonuçlanan çalışmaların kaderi, yapılan jeolojik araştırmalar neticesi Ramandağ bölgesinde bir sondaj açılmasına karar verilmesi ile değişmiştir. Sondajın Zivik Köyü bölgesinde açılması kararlaştırılmışken, eldeki çelik boruların yetersizliği nedeniyle Zivik Köyü’nün 350 metre kadar daha aşağısındaki Maymune Boğazında, 24.7.1939 tarihinde Raman-1 sondajına başlanmıştır (Bkz. RESİM-6). Kuyuda, 20 Nisan 1940 tarihinde 1048 metre derinlikte Cumhuriyet döneminin ilk petrolüne rastlanmıştır. Kuyudan ilk zamanlar günlük olarak 20,8 API gravitede²⁴⁰ 10 ton petrol çıkarılırken bu miktar sonradan 3 tona düşmüştür. Türkiye’nin petrol üretilen ilk kuyusu olan bu kuyu 1944 yılına kadar hizmet vermiştir. Aynı dönemde açılan Raman-5 kuyusunda da petrole rastlanmış ve günlük 1 ton üretim yapılmıştır.²⁴¹ Bu kuyuda 1944’e kadar hizmet vermiştir.

²³⁹ Özcan, **a.g.e.**, s. 20.

²⁴⁰ “*Amerikan Petrol Enstitüsü (API) tarafından çıkarılan özgül ağırlığa bağlı API gravite tanımı, bütün dünyada petrolün sınıflandırılması için genel kabul görmüştür. Gravite, uluslararası bir birim olup genelde 10 ile 48 arasında değişmektedir. Gravite petrolün yoğunluğu anlamına gelmeyip, yoğunlukla ters orantılıdır. Bu tanıma göre, düşük özgül ağırlıklı petrolün API gravitesi yüksektir. Petrolün graviteye göre sınıflandırılması; Hafif >31, Orta 20-31, Ağır 10-20, Tabii Bitümen <10 şeklindedir. Kolay üretilebilir olması, taşınabilmesi ve işlenebilmesi sebebi ile günümüzde dünya petrol talebinin %90’ı hafif ve orta petrol ile karşılanmaktadır.*” <http://www.pigm.gov.tr/uretimi.php>, 05.10.2007.

²⁴¹ Taşman, **a.g.e.**, s. 20.

İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği bu günlerde petrol aramacılığı konusunda sağlanan bu başarılar üzerine dönemin Başbakanı Refik Saydam İktisat Vekili Hüsnü Çakır ile birlikte 1 Mayıs 1940 tarihinde, konuya verdiği önemi göstermek için petrol çıkarılan Raman'a gitmiştir.²⁴² Ülkede petrolün bulunmasının yarattığı hava neticesi, kendisine ulaşan petrol sızıntılarına dair ihbarları İktisat Bakanlığı'na İnceletmiştir. Bu kapsamda Başbakan'ın talimatı ile MTA Enstitüsü tarafından Eğirdir Gölü'nde yapılan incelemede mevcut sızıntının ticari işletmeye müsait olmadığı tespit edilmiştir.²⁴³

Türkiye'de ekonomik anlamda ilk petrol ise 1946 yılında Raman-8 kuyusunda bulunmuştur. Ancak depolama sorunu nedeniyle uzun süre üretim yapılamamıştır. İlk günlerde 7 ton kadar üretim yapabileceği değerlendirilen kuyunun verimi daha sonra 4 tonu kadar düşmüştür. 1948'de asitleme yapılması sonucu kuyunun verimi 70 tona kadar çıkarılmıştır.²⁴⁴ 2004 yılında da petrol üretimi devam eden bu kuyuya "eski emektar" adı verilmiştir.

Bu dönemde Raman'da yakalanan başarı süratle devam ettirilmiş ve 1947 yılında sondajına başlanan Raman-9 kuyusunda da 1948 yılında ekonomik petrol bulunmuştur. 40-50 ton civarındaki üretim, yapılan asitleme sonrası 70 tona kadar çıkmıştır.²⁴⁵ Bu keşifle birlikte artan umutlar duygusal ifadelerle dile getirilmiş; dünya petrol krallarının Raman petrollerini ele geçirmek istediğinden bahisle, bunu yapamadıkları takdirde Türkiye pazarını kaybedecekleri, Türkiye'nin petrolü olmayan ülkelere belki ucuza petrol satabileceği veya ileri sanayi ülkelerine takas yolu ile petrol vereceği iddiaları ortaya atılmıştır.²⁴⁶ Kısıtlı imkânlarla bulunan petrol uğrunda yürütülen çalışmalar "1948 Şubat ayında MTA camiasının imanlı ve devamlı çalışmalarının ilk mesut semeresini veren 9 numaralı kuyuda çalışanlar ancak o mıntıkaya has ve günlerce süren kâh yağmurla kâh sulu karla esen devamlı ve şiddetli cenup doğu rüzgârlarına göğüs germek zorunda kalmışlardı. Kuyudan

²⁴² Aynı yer

²⁴³ B.C.A., D. 21233, Fon Kodu 30.10.0.0, S.2/15807, Yer: 182.257.13, Tarih: 17.01.1942

²⁴⁴ Göksu, a.g.e., s. 74.

²⁴⁵ Göksu, a.g.e., s.75.

²⁴⁶ Dursun K., a.g.e., s. 138; Acun, a.g.e., s. 196.

boru ve tijleri²⁴⁷ çıkarıp indirirken kulenin üst şerefesinde saatlerce donmak tehlikesine maruz kalan asil Türk işçilerinin vazife bağlılığı çok övülmeğe değer bir keyfiyettir. Gündüz bile nahoş olan bu boru indirip çıkarma ameliyesinin şerefecilik işi gece yarısından sabaha kadar olan vardiyada ısırtıcı rüzgârlar karşısında insan tahammülünü en kesin bir imtihandan geçirtir.²⁴⁸ ifadeleri ile aynı duygusallıkla topluma aktarılmıştır.

1949'da yapılan bazı hesaplamalara göre Raman – 9 kuyusunun o gün olduğu gibi sürekli olarak günde 50 ton petrol verdiği kabul edilerek, bu sahada açılacak 25 kuyu ile yıllık tüketim miktarı olan 450.000 ton petrolün karşılanabileceği ümit edilmiş, tüketim fazlasının yurt dışına ithalinin; *“Raman petroleri Orta Doğu'da petrol krallarının pazarlarını tehdit etmektedir. Harpte ve sulhta gizli savaşı durmadan korkunç bir surette devam eden petrol harbini, Cumhuriyet Hükûmeti layıkıyla anlamıştır...Eğer ümitler tahakkuk ederse, 14 numaralı kuyudan günde beş bin ton istihsal edilecektir. Bu mümkün olduğu takdirde; Petrol Ofisin, Raman petrolerinden yüzde olarak elde edilen benzin, gazyağı ve mazot miktarı memleketimizin günlük ihtiyacını tamamile karşılayacaktır. Bu hesaba göre, diğer kuyulara memleket dışında pazarlar arayacağız.²⁴⁹”* ifadeleri ile ihtimal dahilinde olduğu belirtilmiştir.

Raman'da bulunan petrol devlet kademesini de umutlandırmış, Başbakan Hasan Saka ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ayrı ayrı tarihlerde, kalabalık heyetlerle Raman sahasını ziyaret etmişlerdir (Bkz. RESİM-2). Ziyaret esnasında MTA Enstitüsü Grup Direktörü Necdet Egeran, Cumhurbaşkanı'na yaptığı açıklamada; Hatay – Adana ve Antalya güney, Van – Erzincan – Sivas doğu, Karaman – Konya – Tuz Gölü Orta ve Trakya batı petrol sahalarının mevcut olduğuna dair yeterli belirtiler bulunduğunu ifade etmiş ve Raman-9 kuyusuna İsmet İnönü adının verilmesini teklif etmiştir. Ziyaret sırasında kuyu başında kendisine petrol

²⁴⁷ *“Sondajda dönme hareketini ve devirdaim sıvısını matkaba kadar ileten, kalın cidarlı boru”*
<http://www.turkcebilgi.net/sozluk/madencilik-terimleri/tij-14182.html>, 10.01.2008.

²⁴⁸ Acun, **a.g.e.**, s. 192.

²⁴⁹ Acun, **a.g.e.**, s. 199-200.

gösterilmek maksadıyla vananın açılması üzerine İnönü'nün “*kapat, kapat. Aman kapat zayı olmasın.*”²⁵⁰ sözleri, yaşanan petrol sevincini ve önemini göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Stalin rejiminin Türkiye'ye yönelttiği tehditler sonucu Türkiye, Batı'nın askeri, ekonomik ve siyasi sistemine dahil olma çabası içine girmiştir. 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini, Batı'ya ve ABD'ye tek yanlı bağımlılık sürecini başlatan dönüm noktası olmuştur.²⁵¹ Türkiye'nin Batı'ya yönelimi 1949'da Avrupa Konseyi'ne girmesi, 1950'de Kore Savaşı'na Batı'nın yanında katılması ve ardından 1952 yılında NATO'ya kabul edilmesi ile devam etmiştir.²⁵² Osmanlı dönemindeki kapitülasyonlara duyulan tepki sonucu yabancı sermayeden uzak durma politikasının bir gereği olarak 1928 yılından itibaren ülkedeki yabancı şirketler büyük sıkıntılara rağmen tek tek millileştirilmiştir. 1944 yılında son yabancı şirket de millileştirilinceye kadar ülkeye yabancı sermaye sokulmamıştır. Bu yıllara kadar ekonomide milli karakterli üretim ve tüketim modeli esas alınmıştır. Tam bağımsız bir Türkiye için siyasal bağımsızlık kadar ekonomik bağımsızlığı da gözetilen politikalar izlenmeye çalışılmış, bu bilinç yerleştirilmiştir.²⁵³ İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Türkiye'nin Batıya yönelmesi ile bu politika terk edilmiş ve yabancı sermayenin yurda gelmesi için çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır.²⁵⁴ Dünya ve Türkiye siyasetinde meydana gelen gelişmeler neticesi ABD ile yakınlaşmaya başlayan ilişkiler petrol çalışmalarına da yansımıştır. Çalışmalar daha ziyade Amerika'dan getirilen jeolog, sondör ve teçhizat ile yapılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, petrol aramalarının kamuoyunda tartışılmaya başladığı bir dönem olmuştur. Fakat, petrol yatırımları, yapılan planlarda hak ettiği yeri almamıştır. 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nda, petrol yatırımları “*Enerji*

²⁵⁰ TPAO, **İlk Elli Yıl**, İmaj İç ve Dış Tic. A.Ş., Ankara, 2004, s. 25.

²⁵¹ İhsan Şerif Kaymaz, “*Amerikan Devlet Sistemi ve “Türk” İmajı (Kıbrıs Barış Harekatı ve Silah Ambargosu Örneği)*”, **İletişim**, Gazi Ün. İletişim Fak. Dergisi, S. 20, 2005, s. 112.

²⁵² Geniş bilgi için bkz. Yusuf Sarıay, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, M. Derviş Kılınçkaya (ed.), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004 (5), s. 434-440; Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990; Mehmet Atay, **İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dünya Siyasal Ortamında Türkiye'nin İttifak Arayışları ve NATO'ya Giriş Süreci**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1995.

²⁵³ Baran Tuncer, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu**, Ankara Ün. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay. Nu: 241, Ankara, 1968, s. 69.

²⁵⁴ Atay, **a.g.e.**, s. 120,121.

mevzuunda başlıca meselelerden biri olan petrol aramaları da yurdumuzda 1933 yılından beri devam edegelmektedir."²⁵⁵ şeklinde ifade edilmiştir. Tarıma öncelik veren planda, sanayinin ön planda olmamasının bir sonucu olarak petrol yatırımları da yukarıdaki ifade ile sınırlı kalmıştır. Aynı Planda, memleketin başlıca enerji kaynaklarının; taşkömürü, linyit, kok, odun ve tezek olarak 5 grupta toplanması²⁵⁶ da aynı düşünceyi doğrulamaktadır. Bu unsurlar, kalkınma planının, işletmeye değer petrol bulunacağı ihtimalini gözardı ettiğini göstermektedir.

Bulunan Petrol miktarının artması ile birlikte işletilmesi sorunu ortaya çıkmıştır. Amerika ile başlayan yakınlaşma petrol yatırımları için Marshall Planından istifade etme düşüncelerini ortaya çıkarmıştır. 28 Aralık 1948 tarihinde Ankara'da, Marshall Yardım Heyetine Raman petrolünün yurt içinde ve yurt dışında piyasaya sürülebilmesi için ihtiyaç duyulan hususlar aktarılmıştır. Bu dönemde ekonomik alanda liberalleşme düşüncelerini savunanların petrol yatırımları konusunda sermaye sahibi vatandaşlarla işbirliği yapılması veya hisse senetleri çıkarmak suretiyle ihtiyaç duyulan paranın bir kısmının temin edilmesi düşüncesini tartıştıkları görülmektedir.²⁵⁷

792 Sayılı Petrol Kanunu'nun kabulünden sonra petrol yatırımları konusunda alınan mesafe yeterli görülmemeye başlanmıştır. Bulunan petrolün işletilmesi Hükûmeti meşgul eden bir mesele olmuştur. Ekonomi Bakanı Cavid Ekin bu konu hakkında yaptığı açıklamada "*Raman petrolü memleketimiz için ümit vericidir. İktisadi kalkınmamızda büyük rolü olacağı kesindir. Kuyuların işletme meselesine gelince: Yabancı ellere verilmesi kat'iyen mevzuu bahis değildir. Kendi petrolümüzü kendimiz işleteceğiz.*"²⁵⁸ düşüncesini ifade etmiştir. Başbakan Şemseddin Günaltay ise 21 Nisan 1949'da gazetecilere yaptığı açıklamada; "*Kanuna göre hiçbir ecnebi şirkete imtiyaz veremeyiz. İşletmek hususunda mütehassıs ve bilgili adamlarla ve bir şirketle anlaşabiliriz. Şükranı şayandır ki, memleketin muhtelif yerlerinde petrol bulunduğu hemen kat'iyet kesbetmiş gibidir. Fakat bu sahada bilenlerden ve*

²⁵⁵ İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, ODTÜ İdari Bilimler Fak. Yay. Nu. 24, Kalite Matbaası, Ankara, 1974, s. 110.

²⁵⁶ Tekeli, İlkin, **a.g.e.**, s. 110.

²⁵⁷ Acun, **a.g.e.**, s. 417.

²⁵⁸ Acun, **a.g.e.**, s. 390.

tecrübeli olanlardan istifade etmemiz lazımdır."²⁵⁹ ifadelerini kullanmıştır. Bir taraftan yetkili makamlarca Raman'da bulunan petrolün işletme hakkının yabancılara kesinlikle verilmeyeceği ifade edilirken diğer taraftan yerli imkânlarla işletme zorlukları ile karşılaşılmaya başlanmıştır. Bu zorlukların maddi boyutunu aşmak maksadıyla Hükûmet Marshall planı gereğince, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na Raman Dağı sahasını geliştirmek için 15.000.000 dolar ihtiyaç göstermiştir.²⁶⁰ Bu ikilem ilgileri, Türk petrol yatırım politikalarında çıkış yolu aramaya itmiştir.

Türkiye'de petrolün bulunduğu artık bilindiği için bir an önce bu kaynaktan istifade etme duygusu oluşmuştur. Bu duygu ile dile getirilen görüşler, MTA Enstitüsü'nü görevini yapmadığı noktasına gelmiştir. Müfit İter 20.05.1948 tarihinde yazdığı yazıda kurumu savunarak, yatırımları hızlandırıp bir an önce sonuç almak için görüşünü şöyle belirtmiştir. *"Her isteyenin iştirakini sağlayacak şekilde büyük bir şirketin kurulmasını ve kısır bir devletçilik zihniyeti ile değil ve fakat iktisadî demokrasinin bütün icaplarına uyularak hareket edilmesini ve nihayet işletmenin memur görüşü ile teşkilâtlandırılarak masrafa boğulmamasını ve yerli malın ithal edilen akaryakıt fiyatından daha pahalıya elde edilmemesini istiyoruz...Köşe ve bucakta uyuyan sermayeleri harekete getirdiğimiz zaman, bütün bu işleri başaracak paranın Türk'te mevcut olduğunu göreceğiz."*²⁶¹

Benzer bir tartışma MTA Enstitüsü yöneticileri hakkında da yaşanmıştır. MTA Enstitüsü Genel Müdürü İhsan Ruhi Berent'in görevinde kalabilmek için Raman'da petrol vardır iddiasını ortaya attığı, daha sonra da Raman'da petrol bulunmadığı halde petrolün bulunduğunu açıkladığı iddia edilmiştir. Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas konuya açıklık getirmek ve çalışmalarını savunmak durumunda kalmıştır.

Cemil Sait Barlas, petrolün bulunduğu bu dönemde petrol imtiyazının yabancı şirketlere devredileceği yönündeki eleştirilere karşı, Türkiye'de Kanun gereği petrol imtiyazının yabancı şirketlere devredilemeyeceğini, Hükûmet'in Kanun

²⁵⁹ Acun, a.g.e., s. 415.

²⁶⁰ Acun, a.g.e., s. 390.

²⁶¹ Müfit İter, "Dünya Petrol Vaziyeti ve Memleketimizde Petrol", **İktisadî Yürüyüş**, S. 200, 20.05.1948, s. 21.

dahilinde yatırım yapmak için her şeyden istifade etmeye çalıştığını belirtmiştir.²⁶² Buradan imtiyaz devretme düşüncesinden uzak olmakla birlikte, yabancı sermayeden istifade etmeyi düşündüğü anlaşılmaktadır.

Bulunan petrolün işletilmesi sorununda bir çözüm bulmak üzere 03.11.1949 tarihinde Başbakanlık tarafından bir komisyon teşkil edilmiştir. Maliye Bakanlığı, İşletmeler Bakanlığı, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı, MTA Enstitüsü ve Petrol Ofisi yetkililerinden oluşan heyet 21.03.1950 tarihinde hazırladığı raporunda, müstakil bünyede yeni bir işletme yaratılmasını çözüm olarak belirlemiştir. İşletmenin doğrudan doğruya devletçe meydana getirilmesi ise kapalı bir devlet iktisatçılığı zihniyetine neden olacağı ve sonuç alınmayacağı gerekçesi ile kabul edilmemiştir. Bu konuda hazırlanan kanun tasarısı gerekçesi ile beraber Başbakanlığa sunulmuştur.²⁶³ Söz konusu tasarının seçimlerden sonra Mayıs 1950'de Hükûmet değişikliği olması neticesi kanunlaşamadığı ve yeni kuruluşun bu nedenle kurulamadığı düşünülmektedir.

İkinci Dünya Savaşı yılları Türkiye açısından sıkıntılarla dolu geçmiştir. Savaşa girilmemiş olmasına rağmen birçok tüketim malı karneye bağlanmıştır. 1940'ta ilk petrol bulunmasına rağmen çalışmaların daha ileri seviyelere ulaştırılması yaşanan sıkıntılar nedeniyle oldukça gecikmiştir. Bu dönemde, Türk petrol yatırımlarının İkinci Dünya Savaşı'ndan etkilendiği görülmektedir. Belki bu sıkıntıların halk üzerindeki yansımalarının da etkisiyle Irak petroleri ile ilgili hak iddiaları bu yıllarda da gündeme gelmiştir. Irak ve Suudi Arabistan petrolerinin ortaklarından olduğunu ileri süren Mahmut Demirhan, 4 Temmuz 1945 tarihinde, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı mektupta; başka bir ortağının, varis bırakmayarak ölmesi nedeniyle, %50 hissenin devlete kaldığını bildirmiştir. Mahmut Demirhan, bu petrolere ortak olması ve vatana hizmet vazifesinin bir gereği olarak bildirdiği söz konusu durumun, petroleri haksız olarak işletenlere karşı talihin son defa tanıdığı bir fırsat olduğunu da belirtmiştir.²⁶⁴ 1926 sonrasında Irak petroleri

²⁶² Acun, **a.g.e.**, s. 380, 386.

²⁶³ **B.C.A.**, D. E7, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 73.465.4, Tarih: 21.03.1950.

²⁶⁴ **B.C.A.**, D. 436298M, Fon Kodu 30.10.0, Yer: 259.747.44, Tarih: 04.07.1945.

üzerinde Türkiye'nin haklarına yönelik politikadaki durgunluk, bu mektupla da bozulmamıştır.

Çalışmalar elverişsiz şartlarda ve kısıtlı imkânlarla yapılmasına rağmen yine de bir takım eleştiriler meydana gelmiştir. Bu eleştirilerin başlıca konusunu, Türkiye'de petrol ürünleri ticaretini kontrolünde tutan yabancı şirketlerin petrollerini satmak için Raman Dağı'nda aranmakta olan petrolün çıkarılmasını engellediği iddiası teşkil etmiştir. 1948 yılı itibariyle 368.000 ton petrol ürünü tüketimi bulunan Türkiye'nin aynı yıl itibariyle 450.000.000 tonluk dünya üretimi (dünya üretimi içinde ABD'nin payı 267.000.000 tondur) için ifade ettiği pazar payı bu iddiayı çok da gerçekçi kılmamaktadır.

Petrol sahalarının işletilmesinden ayrı olarak, üretilen petrolün işlenmesi de dönemin sorunlarından biri olmuştur. Türkiye'nin ilk Rafinerisi olan İstanbul Beykoz yakınlarındaki Boğaziçi Rafinerisi bu yolda ilk çözüm olmuştur. Boğaziçi Rafinerisi Yaşua kardeşler tarafından kurulan "Türkiye Neft Sanayi A.Ş." adına Romanya'dan getirilip kurulmuştur. Rafinerinin kapasitesi 40 ton/gündür. Gümrük tarifelerinden istifade etmek suretiyle daha az vergi ödemek amacıyla kurulan ve 1930-1934 yılları arasında Romanya'dan getirilen ham petrolü işleyen rafineri 1934 yılında faaliyetini durdurmuştur.²⁶⁵

Türkiye'nin ilk milli rafinerisi ise 1941 yılında kurulma çalışmaları başlayan ve 1942 yılında faaliyete geçen Maymune Boğazı Rafinerisi'dir (Bkz. RESİM-7). Bu rafineri 1940 yılında MTA Enstitüsü tarafından 25.000 liraya satın alınan Boğaziçi Rafinerisi'nin parçaları ile kurulmuştur. 3 ton/gün kapasiteli deneme rafinerisi Raman-1 ve Raman-5 kuyularından üretilen petrolü işlemiştir.²⁶⁶ İşlenen petrol, arama faaliyetlerinde kullanılan araçlar ile sondaj kulelerinin ihtiyacını karşılamıştır. 1946 yılında Raman-8 kuyusunda petrol bulunmasından sonra deneme rafinerisinin kapasitesi 9 ton/güne çıkarılmıştır.

²⁶⁵ Gümüş, Altan, **a.g.e.** s. 11.

²⁶⁶ Lokman, "Memleketimizde Petrol...", s. 100.

Artan üretim nedeniyle Maymune Boğazı Rafinerisi ihtiyacı karşılayamamış, petrol arama faaliyetlerinin yanında, ülke ihtiyaçları için de üretim yapmak üzere Temmuz 1948’de 200 Ton/gün kapasiteli Batman²⁶⁷ Rafinerisi’nin inşasına başlanmıştır. Boğaziçi Rafinerisi’nden sökülen ve Maymune Boğazı Rafinerisi’nde kullanılmayan parçalardan da faydalanmak suretiyle rafineri 1948 Kasım ayında faaliyete geçirilmiştir.²⁶⁸ Bu rafineri Amerika’dan istenen rafinerinin iki yıldan önce verilemeyeceğinin bildirilmesi üzerine aslında bir zorunluluk sonucu, eldeki oldukça eski malzeme ile derme çatma inşa edilmiştir. Amerika’nın iki yıldan önce rafineri tesis edilemeyeceğini bildirmesine rağmen bu dönemde konu ile ilgili Amerika’ya duyulan sempatinin bir örneği olarak şu ifadeler dikkate değerdir. “*Hükûmet, zengin petrol kuyuları bulduktan sonra dostumuz Amerika’dan rafineri tesisi istemiştir. İkinci Cihan Savaşında onların da rafineri tesisleri hayli yıpranmış ve harp devamınca yerlerine yenileri konulamadığından, bu gibi imalât için çalışan fabrikaları kendi ihtiyaçlarına cevap vermek üzere çalıştırmış.*”²⁶⁹

1951 yılında Garzan petrol sahasının bulunmasıyla, günün koşullarına göre yükselen tüketimi karşılamaya yönelik ciddi beklenti içine girilmiştir.²⁷⁰ Garzan petrol sahasının da keşfiyle artan üretimi işleyebilmek için 1952 yılı Aralık ayında 330.000 Ton/yıl kapasiteli modern Batman Rafinerisi ihale edilerek inşasına başlanmıştır. Rafineri inşaatında çalışacak teknik personel bulmanın zorluğu nedeniyle çevre illerdeki kaynakçı ve borucular yetmediğinden İstanbul tersanelerinde çalışanlar da yüksek ücretle Batman’a getirilmiştir.²⁷¹ Rafinerinin inşası TPAO döneminde, 1955 yılında tamamlanmıştır. Modern Batman Rafinerisi Raman ve Garzan sahalarından boru hattı ile taşınacak petrolü işleyerek doğudaki 15 ilin akaryakıt ihtiyacını karşılayacak şekilde planlanmıştır.²⁷²

²⁶⁷ “*Batman Rafinerisi Siirt Beşiri İlçesine bağlı 10 haneli İluh Bucagında kurulmuştur. Türk petrol tarihinde önemli bir yere sahip olan Batman, İluh adı ile 1937 yılında bucak olmuş, 1950’li yılların başında Batman adını almıştır. 2 Eylül 1957’de ilçe olan Batman petrol sanayiinin de katkıları ile hızla gelişerek 2 Eylül 1957’de İlçe, 16 Mayıs 1990 tarihinde de Türkiye’nin 72. ili olmuştur.*” <http://www.batman.gov.tr/www/genelbilgiler/batman.tarihce.html> 09.02.2007; Güngör Uras, “*Koç Batmanlıları Sevindirdi*” **Milliyet**, 09.02.2007.

²⁶⁸ Gümüş, Altan, **a.g.e.** s. 11.

²⁶⁹ Acun, **a.g.e.**, s. 306.

²⁷⁰ Gümüş, Altan, **a.g.e.** s. 11.

²⁷¹ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 29.

²⁷² Göksu, **a.g.e.**, s. 108.

MTA Enstitüsü dönemi, Türk petrol yatırımlarının milli yapıda petrol arama gayretlerini sürdürdüğü ve ilk olumlu sonuçların alındığı bir dönem olmuştur. Çalışmalar yalnız milli kaynaklarla ve yurt dışından getirilen az miktarda teçhizatla yürütülmüştür. Petrol aramacılığı alanında yurt içinde yeterli sayıda bilgili ve tecrübeli uzman bulunmaması nedeniyle, 1925 sonrasında olduğu gibi yabancı teknik personelden de yararlanılma yoluna gidilmiştir.²⁷³ MTA Enstitüsü'nün 1954 yılına kadar açtığı kuyu sayısı 69'dur. Bir fikir vermesi açısından dünya petrol faaliyetleri ile ilgili rakamlara göz atmakta fayda vardır. 1949 yılı dikkate alındığında dünyada 5.400 civarında sondaj aleti olduğu ve yılda 33.000 kuyu açıldığı tahmin edilmektedir. Bu kuyuların ortalama derinliği 1.200 metredir.²⁷⁴

MTA Enstitüsü kuruluşundan itibaren personel zafiyetini gidermek için önemli çalışmalar yapmıştır. 1938'de yurt dışına öğrenci göndermeye başlayan MTA Enstitüsü 1941-1942 yıllarından itibaren bu öğrencilerden istifade etme imkânı bulmuştur.²⁷⁵ 1958 yılına kadar Amerika ve Almanya başta olmak üzere yurt dışında 183, yurt içinde 392 öğrenciye eğitim imkânı sağlamıştır. Yetiştirdiği elemanlar daha sonraki dönemde TPAO ve Petrol Dairesi'nin kadrolarında görev almış ve hatta yabancı şirketlere de personel desteğinde bulunmuştur.²⁷⁶

Türkiye'deki ilk petrol yatırımlarını ortaya koyarken, ilk yıllardaki petrol ürünleri pazarlaması ile ilgili yatırımlar hakkında da fikir sahibi olmakta fayda vardır. Türkiye'de ilk petrol ürünleri pazarlayan şirket Rus Naphte-Syndicate'dır. Sovyet Ticaret Komiserliğine bağlı şirket Batum'dan getirdiği ürünleri Ankara, İzmir, Samsun, Mersin ve Adana gibi ülkenin geniş bir alanına yayılmış şubeleri aracılığı ile pazarlamıştır. Şirket faaliyet gösterdiği süre içinde Türkiye pazarının yarısına hakim olmuştur.²⁷⁷ İkinci Dünya Savaşı nedeniyle Türkiye'deki faaliyetlerini durdurmuştur.

²⁷³ A. Demir, **a.g.e.**, s. 211.

²⁷⁴ Acun, **a.g.e.**, s. 399.

²⁷⁵ Kemal Lokman, **Cumhuriyetin 50. Yılında Petrol Endüstrimizin Durumu**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1974, s. 5; Yurt dışına gönderilen öğrenciler hakkında Bkz.: Seyfi Yıldırım, **Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1940-1970): Prosopografik Bir Çalışma Örneği**, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniv., Ankara, 2003.

²⁷⁶ Neyzi, **a.g.e.**, s. 126.

²⁷⁷ Lokman, **Türkiye'de Petrol...**, s. 97.

Madeni yağ satmak amacıyla 1905 yılında İstanbul'da faaliyete başlayan Vacuum Oil Company²⁷⁸ ve 1911 yılında faaliyete başlayan Standart Oil Company of New York adlı şirketler 1931 yılında Amerika'daki merkezlerinin birleşmesi neticesi Socony-Vacuum Corporation Türkiye Şubesi adıyla akaryakıt depo, dağıtım ve satış faaliyetlerine devam etmişlerdir. Şirket, 1952'de alınan bir kararla Türk A.Ş.ne dönüşerek, adını Sokoni Vakum Petrol Anonim Ortaklığı olarak değiştirmiştir. Şirketin adı 1955'te Mobil Oil T.A.O., 1959'da ise Mobil Oil T.A.Ş. olmuştur.²⁷⁹

Bu dönemde, Türkiye'de akaryakıt satışı ile meşgul olan diğer bir şirket ise The Shell Company of Turkey Ltd.dir. Şirket Türkiye'deki faaliyetine Royal Dutch Petroleum Company'nin, 1909 yılında İstanbul'da gazyağı satışına başlayan Naphte Caspienne Corporation'ı 1932 yılında alması ile girmiştir. Hollanda sermayeli Royal Dutch Petroleum Company'nin 1934'te İngiliz sermayeli Shell Transport and Trade Co. Ltd. ile birleşmesinden sonra da faaliyetlerini sürdürmüştür.²⁸⁰

Romanya'da İngiliz, Fransız ve Romen sermayedarlar tarafından kurulan Steaua Romana isimli şirket ise 1919 yılında İzmir'de yaptırılan depoları aracılığı gazyağı satışlarını yürütmüştür. 1922 yılında İstanbul'da da bir şube açan şirket, 1928'e kadar Romanya-İngiliz Şark Petrol Şirketi, 1939'a kadar da Steaua Romana British Ltd. ismi ile faaliyet gösterdikten sonra İkinci Dünya Savaşı'nda Romanya'nın Almanya tarafından işgal edilmesi ile faaliyetlerini Anglo-İranean firmasına devretmiştir. Şirketin Türkiye'deki teşkilatı 1 Ocak 1949 tarihinde BP (Aegean) Ltd. Şirketine devredilmiştir.²⁸¹

Türk Neft Sanayi Türk Anonim Şirketi de İstanbul Boğaziçi Umuryeri'nde bir rafineri tesis ederek petrol ürünleri pazarlama faaliyetine dahil olmuştur. 1931

²⁷⁸ “Bu şirket ilk faaliyetine İstanbul'da “Gargoyle” markalı madeni yağ satışı ile başlamıştır. İstanbul'daki şubesi Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Mısır ve Kıbrıs satışlarını da idare etmiştir.” Neyzi, **a.g.e.**, s. 194.

²⁷⁹ Göksu, **a.g.e.**, s. 115.

²⁸⁰ Göksu, **a.g.e.**, s. 116.

²⁸¹ Neyzi, **a.g.e.**, s. 198.

yılında Yako Behar ve Firuzan Ali tarafından kurulmuş olan şirket 1936'da Türk Petrol ve Madeni Yağlar T.A.Ş. ismini almıştır.²⁸²

Genelde yabancı sermayedarlar tarafından kurulan ve içlerinde dünya çapında büyük petrol şirketlerinin de bulunduğu kuruluşlar, petrol arama faaliyetlerine yönelmemişlerdir. K3Ar maksatlı faaliyet gösteren bu kuruluşların, tüm zorluklarına rağmen, tamamen ticari bir faaliyet olan pazarlama alanında faaliyet göstermesi dikkat çekmektedir. Nezih H. Neyzi pazarlama şirketlerinin kâr etmek için katlandıkları zorlukları şu şekilde anlatmaktadır; “1922 senesine kadar, petrol memlekete fıçı (Bkz. RESİM-1) ve tenekeler içinde getirilirdi. Halk diline “gaz sandığı” diye geçen tabir bu tenekelerin delinmeden uzak mesafelere gidebilmesi için hazırlanmış hususi sandıklarından gelmiştir. Petrol şirketleri gazı tevzi etmek ve dünyanın her yerine gönderebilmek için her çareye başvurmuşlardır. Mesela, denizaşırı bir memleketteki bir tasfiyehaneden Diyarbakır’daki küçük bir bakkala teneke içinde gaz götürmek gayet masraflı ve riskli bir iş olmakla beraber bu külfetten kaçınılmamıştır.”²⁸³ Bütün bu zorluklara katlanan yabancı şirketlerin petrol arama faaliyetlerine katılmamakla beraber pazar olarak Türkiye’de faaliyet göstermekten çekinmedikleri görülmektedir.

İkinci Dünya savaşı yılları Türkiye petrol yatırımları açısından önemli bir kararın alındığı yıllar olmuştur. Akaryakıt ürünleri daha önce yabancı şirketlerce getirilirken 1941 yılında, bu alanda faaliyet göstermek üzere, 1940 yılında çıkarılan 3780 Sayılı Milli Korunma Kanunu’na dayanarak, 14.02.1941 tarih ve 2/15169 Sayılı Kararname ile kabul edilen K/103 Sayılı Koordinasyon Heyeti²⁸⁴ kararıyla Petrol Ofisi kurulmuştur.²⁸⁵ Petrol Ofisi, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle Türkiye’deki faaliyetlerini durduran Rus Naphte-Syndicate şirketinin Türkiye’deki teşkilâtının Ticaret Bakanlığı tarafından satın alınması suretiyle Hükümet tarafından 1940 yılında kurulan Petrol Limited Şirketi’nin yerine kurulmuştur.²⁸⁶ Sivil ve askeri

²⁸² Göksu, **a.g.e.**, s. 120; Neyzi, **a.g.e.**, s. 198.

²⁸³ Neyzi, **a.g.e.**, s. 203.

²⁸⁴ “18.01.1940 tarih ve 3780 Sayılı Milli Korunma Kanunu 4. maddesi gereği 24.02.1940 tarih ve 2/12879 Sayılı Kararname ile teşkil edilmiştir.” 3780 Sayılı Kanun için Bkz. **Resmî Gazete**, Sayı: 4417, Tarih: 26.01.1940 .

²⁸⁵ Acun, **a.g.e.**, s. 244.

²⁸⁶ **1972 Petrol Faaliyeti**, PİGM Yay. Nu. 17, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1973, s. 10.

ihtiyaçlar için lüzumlu her cins akaryakıtı satın almak ve satmak, memleketin muhtelif yerlerinde stoklar oluşturmak, memleket içindeki akaryakıt nakliyatı işleri ile meşgul olmak amacıyla kurulmuş olan Petrol Ofisi, 14.05.1941 tarihinde çıkarılan bir karamame gereği Petrol Limited Şirketi'ne ait bütün hak ve varlıkları satın almıştır.²⁸⁷ Yeni kurulan Petrol Ofisi'nin tanıtıcı işareti olarak kurt kullanılmış olmasının milli düşüncelerden kaynaklandığı sanılmaktadır (Bkz. RESİM-8).

6. 1923-1954 DÖNEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu dönemin başlarında Türkiye'nin Musul Vilayeti ile ilgili hak iddiaları hukuken sona ermiştir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında hakim olan yönetim bozukluğunun bir sonucu olarak elden çıkma noktasına gelen Musul, Milli Mücadele döneminde kaybedileni geri alma yolunda verilen uğraşlara rağmen kurtarılamamıştır. Türkiye'nin, Irak Devleti'nin petrol gelirinden alacağı %10 hakkının ödenmesinde zaman içinde aksamalar olmuştur. Bugün için de, Türkiye'nin Musul petroleri ile ilgili %10'luk royalti gelirinden doğan hakları, Irak'ın anlaşma gereği ödeme yükümlülüğünü aksatması ve 25 yıllık süreyi tamamlamaması nedeniyle, zaman zaman gündeme gelmektedir. Dışişleri Bakanı Yaşar YAKIŞ'ın 2003 yılında "*Musul ve Kerkük petrolerinde, anlaşmalardan doğan haklarımız olup olmadığını inceleyiyoruz*"²⁸⁸ şeklindeki açıklamasından sonra, basında Türkiye'nin Irak petrolerinde tahsil edilmemiş 12 yıllık alacağının olduğu yönünde haberlere rastlanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Hükûmet, ülkedeki petrol varlığını araştırmak üzere 1925 yılında yabancı uzman getirterek araştırma yaptırmıştır. Daha sonra, yapılan yasal düzenleme ve teşkilatlanma çalışmaları bu araştırmanın sonucuna göre şekillenmiştir.

Bu dönemde yaşanan yeniliklerde Batıya yönelmiş olmasına rağmen, imparatorluk döneminde uzun yıllar acısı çekilen kapitülâsyonlardan dolayı Batı sermayesinin ülke kaynakları üzerinde hakim olması sonucunu doğurabilecek benzer

²⁸⁷ B.C.A., D. 212-40, Fon Kodu 30.18.1.2, S.2/15807, Yer: 95.42.2, Tarih: 14.05.1941.

²⁸⁸ "*Petrolde bizim hakkımız var*", **Hürriyet**, 07 Ocak 2003, s. 1.

düzenlemelerden özenle sakınılmıştır. Yabancı sermaye ihtiyatlı yaklaşılması, 792 Sayılı Petrol Kanunu'nda arama ile ilgili zaman tahditlerinin çok kısa olması ve Kanun'un arama ve işletme hakkında şirketlerin faaliyet göstermelerini zorlaştıran ağır şartları nedeniyle, yabancılar petrol aramacılığına ilgi göstermemiştir.²⁸⁹ Eldeki kaynak, teknoloji ve yetişmiş personel yetersizliği nedenleriyle Kanun'un ilk 15 yılında petrolün bulunması mümkün olmamıştır.

1947 yılına kadar MTA Enstitüsü'ne hazineden 33.990.071 TL. kaynak aktarılmıştır. Enstitünün 5 milyon TL. kadar da kendi gelirleri olmuştur. Enstitü yalnız petrol arama değil diğer madencilik alanlarında da faaliyet gösterdiğinden 12 yıllık sürede bu meblağdan petrol arama faaliyetleri için harcanan miktar 9.848.728 TL. olmuştur.²⁹⁰ MTA Enstitüsü tarafından 1954 yılına kadar Türkiye'de toplam 69 kuyu açılıp, 72.674 metre sondaj yapılırken,²⁹¹ üretilen ham petrol miktarı 95.881 ton²⁹² olmuştur. 20 yıllık bu süre zarfında petrol aramaları için 84 milyon TL. harcanmıştır.²⁹³ Yatırım için ayrılan kaynak miktarından, Türkiye'de ticari petrole rastlanan 1946 yılından sonra bu alanda yatırımlara ağırlık verildiği görülmektedir. Ancak bu miktarlar yerli petrolün bir an önce bulunmasını sağlamaktan uzak kalmıştır. Bir kıyaslama yapmak için, yabancı şirketlerin Türkiye'de faaliyet göstermeye başladığı 1954 yılından itibaren 1957 yılı sonuna kadar geçen 4 yıllık sürede toplam 72,5 milyon TL., 1958 yılında ise sadece bir yıllık süre 105,2 milyon TL. yatırım yaptığı dikkate alınır, Türk petrol yatırımlarının mali boyutu daha iyi değerlendirilebilmektedir.²⁹⁴ Petrol arama faaliyetlerine az miktarda kaynak ayrılabilmiş olması, yurt dışından tedariki zorunlu malzeme ve uzmanların getirilmesinde karşılaşılan güçlükler nedeniyle, petrol aramalarında arzu edilen şekilde ilerleme sağlanamamıştır.²⁹⁵

²⁸⁹ Saltıkgil, **a.g.e.**, s. 54.

²⁹⁰ Acun, **a.g.e.**, s. 378.

²⁹¹ Göksu, **a.g.e.**, s. 82.

²⁹² "Toplam rakam 1953 yılı sonu itibariyledir." **1990 Petrol Faaliyeti**, PİGM Yay. Nu. 35, Ankara, 1991, s. 40.

²⁹³ TPAO, **Türkiye'de Petrol**, Ankara, 1966, s. 5.

²⁹⁴ **1958 Petrol Faaliyeti**, Petrol Dairesi Neş. Nu. 3, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1959, s. 40.

²⁹⁵ TPAO, **Türkiye'de Petrol**, s. 6.

Yukarıdaki veriler dikkate alındığında, Türkiye’de yurt içi petrol yatırımlarına ayrılan kaynak miktarının gayet düşük seviyede, yabancı şirketlerle kıyaslandığında, arzulanan seviyede petrol keşfini ve üretimini sağlamaktan uzak olduğu görülmektedir. Türkiye, sermaye yetersizliği yanında, yetişmiş personel ve teknoloji zafiyeti nedenleriyle, coğrafi yakınlığına rağmen, petrol yatırımlarının yoğunlaştığı önemli bölgelerden Orta Doğu ve Hazar bölgesinde yatırımlara yönelememiştir.

İkinci Dünya Savaşı’nın sürdüğü 1939–1943 yıllarında Türk Hava Kuvvetleri’nin uçak sayısı 500’e ulaşmıştır.²⁹⁶ İthal yakıtı ödenen dövizde tasarruf sağlamak amacıyla, 1942 yılında orduda kullanılan benzine yüzde 20 oranında biyoetanol katılmıştır.²⁹⁷ İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bütün dünyada olduğu gibi Türkiye’de de petrol ürünleri tüketiminde bir artış görülmüştür. 1938-1940 yıllarında Türkiye’de 170 bin ton civarında petrol ürünü tüketilirken, 1941-1944 yıllarında tüketimde bir düşüş görülmüştür. 1945 yılından itibaren dünya tüketimi gibi Türkiye tüketimi de artmaya başlamıştır. 1948 yılında 368 bin tona²⁹⁸ yükselen petrol ürünleri sarfiyatında akaryakıt tüketim miktarı benzinde 127.200 ton, motorinde 74.300 ton olarak gerçekleşmiştir. 1954 yılında ise bu rakamlar iki kattan fazla artarak benzin tüketimi 287.300 ton, motorin tüketimi ise 345.500 ton seviyesine çıkmıştır.²⁹⁹ Bütün bu artışların çeşitli nedenleri vardır. Dünya ölçeğinde de geçerli olan, savaşın neden olduğu kısıntıların kalkması bunlardan ilkidir. Batı ile yakınlaşan ilişkiler sonucu sanayileşmede ve motorlu araç sayısında görülen artış ikinci nedendir. Keza, TABLO-6’da 1948 ile 1954 yılları arasında motorlu araç sayısının ortalama 3 kat arttığı görülmektedir. Petrol ürünleri tüketiminin artmasındaki bir diğer neden ise, 1948-1952 yılları arasındaki devrede zirai kalkınmayı ön planda tutan Türkiye İktisadi Kalkınma Planı sonucu tarıma ağırlık verilmesi³⁰⁰ ve Marshall Planı ile Türkiye’ye gelen tarım aracı sayısındaki artıştır. 1949 yılında 9.170 olan traktör

²⁹⁶ www.hvkk.mil.tr 23. 04. 2006.

²⁹⁷ Filiz Karaosmanoğlu, http://www.tarim.gov.tr/arayuz/10/icerik.asp?fl= duyurular/ ayin_konugu /ayin_konugu_kasim 2006.htm 25.04.2007.

²⁹⁸ Acun, **a.g.e.**, s. 247.

²⁹⁹ **1972 Petrol Faaliyeti**, PİGM Yay. Nu. 17, s. 11.

³⁰⁰ Tekeli- İlkın, **a.g.e.**, s. 49.

sayısı 1954 yılında 37.743'e ulaşmıştır. 1952 yılında 3.222 olan biçerdöver sayısı ise iki yıl sonra 4.706'ya çıkmıştır.³⁰¹

Petrol yatırımları konusunda en yetkin kuruluş olan MTA Enstitüsü'nün Ekonomi Bakanlığına bağlı olması nedeniyle faaliyetleri bu Bakanlık tarafından denetlenmiştir. Fakat, Bakanlığın bu teknik faaliyetlerin ayrıntılarına kadar inebildiği ve bu nedenle yapılan denetlemenin etkinliği konusunda tereddütler bulunmaktadır.³⁰²

Cumhuriyet sonrası petrol yatırımlarında yapılanma dönemi olarak da adlandırılabilir bu dönemin politikalarını şu şekilde özetlemek mümkündür.

- Lozan görüşmelerinde petrolün işletilmesinde ayrıcalık tanınması Musul'un alınması karşılığında bir araç olarak kullanılırken, bu dönemde petrol işletmesine ortak olunması bir amaç haline gelmiştir. Görüşmeler ortaklık yerine Türk petrol şirketi'nin Irak'a ödeyeceği royalti gelirinin %10'unun 25 yıl süre ile Türkiye'ye ödenmesi prensibi ile sonuçlanmıştır.

- 1936 yılında tamamlanan ilk derin sondaj çalışmasına kadar geçen ilk on yıllık süre örgütlenme safhası olarak tanımlanmaktadır. Örgütlenmede de devletçi bir anlayışın tercih edildiği görülmektedir.

- 1954 yılına kadar Devlet eliyle yürütülen çalışmalar sonucu Raman ve Garzan'da ekonomik değerde petrol bulunmuştur. Ancak, sermaye yetersizliğinin yanı sıra, malzeme ve personel açısından da yurt dışına bağımlı olunması, yeraltında bulunduğu umulan petrolün bir an önce işletilmesi için küçümsenemeyecek zorluklarla karşı karşıya kalındığını ortaya koymuştur. Hızla artmakta olan tüketimin mevcut sistemle karşılanamayacağı sonucuna varılmıştır. Petrol yatırımlarında karşılaşılan bu güçlükler, petrol faaliyetlerine yabancı özel sermayenin de katılması düşüncesini doğuran ana etken olmuştur.

³⁰¹ T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler 1923-2004**, TÜİK Yay., Yay. Nu.0535, Ankara, s.205; Neyzi, **a.g.e.**, s. 168.

³⁰² Göger, **a.g.e.**, s. 180.

- Hükûmet, işletme zorluklarının maddi boyutunu aşmak maksadıyla Marshall planı gereğince Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'ndan, Raman Dağı sahasını geliştirmek için maddi destek almak ihtiyacı duymuştur. Bu zorluklar 1949'da Petrol Kanunu'nun tadil edilmesi gerektiği düşüncelerini doğurmuştur.

- Bir taraftan imkânlar ölçüsünde petrol arama faaliyetleri yürütülürken diğer taraftan da uzman personel yetiştirme ve teknik malzeme edinme gayretine yönelmek suretiyle petrol yatırımlarını yürütebilmek için ileriye dönük alt yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.

- Memleket ihtiyacını karşılayacak miktarda yerli petrolün bulunmasını sağlamak üzere kanuni düzenleme hazırlıklarına başlanmıştır.

- Yabancı petrol şirketleri, Osmanlı döneminden itibaren petrol ürünleri pazarlaması alanında faaliyet göstermişlerdir. Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerini sürdüren şirketler, pazarlama alanına gösterdikleri ilgiyi, arama alanına göstermemişlerdir.

III. BÖLÜM

PETROL YATIRIM POLİTİKALARINDA LİBERAL DÖNEM

1. LİBERAL PETROL YATIRIM POLİTİKALARINA GEÇİŞ (1954-1973)

a. Petrol Yatırım Politikalarının Liberalleşmesini Hazırlayan Etkenler

1954 yılına gelindiğinde Türkiye'nin petrol ihtiyacı iyice artmıştır. Türkiye'de ilk defa ciddi anlamda petrolün bulunduğu 1940 yılında Türkiye'nin yıllık petrol ürünleri ihtiyacı 172.000 ton iken, 1946 yılında ilk defa ticari anlamda petrole rastlandığı yıl bu rakam 227.000 tona yükselmiş, 1955'de ise 1.200.906 ton olmuştur.

Petrole olan ihtiyacın bu şekilde artmasının belli başlı iki nedeni vardır. Birincisi ülkedeki sanayi kuruluşlarının sayısında meydana gelen artıştır. Türkiye'de imalat sanayindeki işyeri sayısı artış oranı 1951 yılında % 4,9, 1952 yılında % 10,2, 1953 yılında %15,8 gerçekleşerek toplam işyeri sayısı 3.504'e ulaşmıştır.³⁰³ Sanayinin gelişmek için ihtiyaç duyduğu en önemli girdilerden birisi enerjidir. Türkiye'de 1956 verilerine göre kişi başına düşen elektrik enerjisi 72 Kwh iken, Norveç'te 6.860, İngiltere'de 2.300, İtalya'da 850 ve Yunanistan'da 210 Kwh'tir.³⁰⁴ Türkiye'nin enerji açığının kapatılmasında yeraltında var olduğuna inanılan petrole büyük umut bağlanmıştır.

Petrole duyulan ihtiyacın artmasında ikinci bir neden ise motorlu araç sayısındaki artıştır. Ancak Türkiye'nin 1950 yılında ürettiği ham petrol miktarı 8.782 tondur. Bu rakam her ne kadar 5 yıl önce hiç üretim yapılmadığı dikkate alındığında çok anlam ifade etse de petrol ithalatına ödenen paranın süratle artması İkinci Dünya Savaşı'ndan oldukça etkilenmiş bir ülke için çok zor anların yaşanmasına neden olmuştur.

³⁰³ T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **İstatistik Göstergeler 1923-1995**, DİE Yay., Yay. Nu.1883, DİE Matbaası, Ankara, Temmuz 1996, s. 185,188.

³⁰⁴ Neyzi, **a.g.e.**, s.83'den naklen Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdürlüğü, **Elektrik Enerjisi Yıllık Durum Bülteni**, S. 58, 1958, s. 17.

Bütün bunların yanında 1946 yılında rastlanan petrol, yöneticilerin umudunu artırmış, 1948'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1949'da Başbakan Hasan Saka, 1950'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Adnan Menderes, beslenen umudun göstergesi olarak petrol bulunan Raman bölgesine birer gezi düzenlemişlerdir.

Basında Türk petrolü hakkında umut vaat eden yazılar çıkmaya başlamıştır.³⁰⁵ Kamuoyunda ve yöneticilerde oluşan Türkiye'de de toprak altında petrol bulunduğu yolundaki beklenti ve ithal petrole ödenen dövizin ve petrol yatırımlarına yeterli bütçe ayıramamanın yarattığı sıkıntı nedenleriyle arayış içine girilmiştir. Yapılan arama çalışmaları için mühendislik ve teknik konularla ilgili yurt dışından yabancı personel getirilmesi zorunluluğu ise maliyeti artırması sebebiyle milli imkânları zorlayan bir etken olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya siyasetinde Amerika Birleşik Devletleri'nin etkinliğinin iyice belirginleşmesine paralel olarak Orta Doğu petroleri üzerindeki payı da artmıştır. Orta Doğu petroleri üzerinde İngiltere'nin kontrolü 1939'da %76'dan 1952'de %33'e düşerken Amerika'nın kontrolü %17'den %59'a çıkmıştır.³⁰⁶ ABD'nin dünya siyasetinde olduğu gibi dünya petrol kaynakları üzerindeki hâkimiyetinin de güçlenmiş olması nedeniyle 1952 yılına geldiğinde Türk Hükûmeti, petrol aramacılığı konusunda destek almak üzere Amerika'ya yönelmiştir.

1947 yılında çıkarılan 13 Sayılı Kararname ile başlayan yabancı sermayeyi yurt içinde yatırıma yönlendirme çalışmaları 1951'de kabul edilen 5821 Sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu ve 1954 yılında kabul edilen 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile sürmüştü, fakat istenilen sonuçlar alınamamıştır.³⁰⁷ 1948 yılından itibaren Türkiye'nin ödemeler dengesinin bozulması ve dış ticaretin de açık vermesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu politika değişikliği, petrol yatırımları konusunda da benzer politikanın zeminini hazırlamıştır.

³⁰⁵ "Raman En Mühim Petrol Merkezlerinden Olacak", *Cumhuriyet*, 09.03.1948, s. 1.

³⁰⁶ Dursun K., *a.g.e.*, s. 133.

³⁰⁷ "5821 Sayılı Kanun ile 5 milyon dolar, 6224 Sayılı Kanun ile de 37 milyon dolar civarında yabancı sermaye girişi olmuştur." Neyzi, *a.g.e.*, s. 129.

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi Türkiye'nin petrol yatırım politikasını da etkilemiştir. Parti programında yer alan ve yabancı teşebbüs ve sermayesinin ülkeye getirilmesini amaçlayan ifadeler yeri geldikçe hayata geçirilmiştir. Dünya Bankası tarafından hazırlanan ve 1951'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a sunulan, maden ürünlerini işleyen sanayi dallarının geliştirilmesi yerine, özel sektörün maden arama ve işletme faaliyetlerine öncülük etmesini öneren Barker Raporu da Demokrat Parti'nin bu politikasını desteklemiştir.³⁰⁸

Petrol yatırımları konusunda ilk teşkilatlanmanın başladığı 1933'ten 1951 yılına kadar geçen 19 yıllık sürede, bütçe sadece 4 yıl açık vermiştir. 1952 yılında itibaren bütçe açıkları süreklilik göstermiştir. Devlet borçları açısından da benzer durum görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde kişi başına düşen devlet borcu miktarı 22 lira iken, savaş sonunda 70 liraya 1953'te ise 100,9 liraya yükselmiştir.³⁰⁹ Demokrat partinin yabancı sermaye konusundaki politikası, bütçe açıkları nedeniyle siyasi bir tercihten öte zorunluluk halini almıştır.

II. Menderes Hükûmeti göreve başladığı 09.03.1951 tarihinde açıkladığı hükûmet programında petrol politikası ile ilgili yeni düzenlemeler yapacağını işaretlerini vermiştir. Programdaki *“Yakıt ve petrol işlerimizin de yeni Hükûmetin müspet bir neticeye bağlayacağı mevzular arasında yer alacağına bilhassa tebarüz ettirmek isteriz.”*³¹⁰ ifadesi 12 Kasım 1952 tarihinde çıkarılan 3/15833 Sayılı Kararname'nin temelini teşkil etmiştir. Çıkarılan Kararname ile Türkiye'de petrol araştırmaları ve işletmeciliği serbest rekabete açma çalışmaları başlamıştır. Dönüm noktası sayılabilecek bu Kararname; *“petrol kaynaklarımızı en kısa bir zamanda tespit ederek çalışır bir hale getirip, kıymetlendirmek gayesi ile aramalar yaparak, bulunacak menbaların, dünya petrol siyasetinin gerektirdiği çerçeve içinde, askeri ve iktisadi menfaatlerimize en uygun şartlarla işletmeyi taahhüt veya bu hususta işbirliği yapmayı kabul edecek sermaye sahibi hakiki veya hükmi yabancı şahısları yurdumuza celbedip, çalışmalarını mümkün kılacak ve bunlarla Hükûmetimiz*

³⁰⁸ Fevzi Günel, **Petrol Sektöründe Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın Yeri**, Uzmanlık Tezi, TODAİE, Ankara, 1982, s. 16.

³⁰⁹ Kıray, **a.g.e.**, s. 133, 163.

³¹⁰ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP20.htm>, 19.11.2006.

arasında mukaveleler sağlayabilecek her türlü kanuni, idari ve mali tedbirlerin alınması ve bu maksadı tahakkuk ettirebilmek için, lüzumlu şartların tespitinde, fikirlerinden istifade edilmek üzere, dünya petrol mevzuatı ve tatbikatına ve kanunun fenni, iktisadi ve mali meselelerine vakıf mütehasısların temin ve celbi için her türlü işlemin yapılmasına...³¹¹ ifadelerini içermektedir. Böylece, petrol yatırımlarına yabancı sermayenin çekilmesi için teşvik kanunlarından ayrı bir düzenleme yapılması çalışmaları da başlamıştır. Petrol yatırımlarının özelliğinin yanında, çıkarılan yabancı sermayeyi teşvik düzenlemelerinden beklenen sonuçların alınamaması nedeniyle yabancı şirketlerin MTA Enstitüsü verilerinden de istifade ile jeolojik araştırma yapmalarının yolu açılmıştır.³¹²

Çıkarılan bu kararname, diğer liberalleşme uygulamaları ile birlikte dış basında da övgü konusu olmuştur. Associated Press Ajansı 09.12.1952 tarihinde haberi duyururken “*Petrol sanayini kendi başına geliştirmeye kalkışmış olan bir memleketin bu işi serbest bırakması ilk defa vuku bulmaktadır. Bu hareket muhtelif kalkınma programlarını tatbikinde senelerden beri Türkiye’de çalışmakta olan Amerikalılar için dahi sürpriz teşkil etmiştir.*”³¹³ şeklinde yorumlamıştır.

Bir Amerikan gazetesi olan Springfield News 17.01.1953 tarihli haberinde konuya şöyle yer vermiştir. “*Yakın Şark’ta birbirini takiben, muhtelif memleketlerin petrol kaynaklarını millileştirdikleri veya bu kaynakların geliştirilmesi işinde kullanılacak yabancı sermayeye zorluklar çıkardıkları bir sırada Türkiye’nin, devlet malı olan petrol sahalarını yabancı işletmelere açmak suretiyle, bu temayüllerin aksine bir harekette bulunması ferahlık verici bir hadisedir.*”³¹⁴

Amerika’da yayınlanan 24.01.1953 tarihli Plain Dealer isimli gazete ise “*Dünyanın pek az memleketi şahsi teşebbüsü teşvik edip devletçilikten uzaklaşmak için Türkiye kadar gayret sarf ediyor...Bu siyasetin ilk neticesi olarak Hükûmet ticaret filosunu hususi bir şirket olan Deniz Bankasına devretti. Bu 1952 senesinin*

³¹¹ Esin, a.g.e., s. 100.

³¹² Emin İplikçi, **Türkiye’de Petrol Aramaları**, MTA Ens. Konferanslar Yay. Nu.:3, Ankara, 1959, s. 3.

³¹³ B.C.A., D. F11, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 103.641.5, Tarih: 04.02.1953.

³¹⁴ B.C.A., D. F11, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 103.641.8, Tarih: 13.02.1953.

Mart ayında yapıldı. Kasım'da ise petrol kaynaklarının inkişafı için yabancı sermaye memlekete davet edildi."³¹⁵ haberi ile Türkiye'nin liberalleşme gayretleri duyurulmuştur.

Raman ve Garzan petrol sahalarının bulunmasından sonra şu tez resmi görüş haline gelmiştir. "*Bulunmuş olan petrol sahaları, Türkiye'nin büyük petrol rezervlerine sahip olduğunu göstermektedir. Bu rezervleri kendi imkânlarımızla geliştirmeye kalktığımız takdirde bunu yıllar yılı gerçekleştiremeyiz. Hâlbuki bu büyük yatırımları yapabilecek petrol şirketlerine Türkiye'de istedikleri şartları sağlarsak kaynaklarımızı çok kısa zamanda geliştirip, yurt ihtiyaçlarını karşılamak yoluyla döviz tasarrufu sağlandıktan başka, ihraç yoluyla, ek döviz kaynağına kavuşmamız büyük bir ihtimaldir.*"³¹⁶ Bu görüş 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun gerekçesinde de yer almıştır. Gerekçede ifadesini bulan politikayı yaşama geçirmek üzere hazırlanan tasarı 4 Mart 1954 tarihinde Meclis'te görüşülmeye başlanmıştır.

b. 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun Kabulü

Yabancı özel sermayenin bir ülkede yatırıma geçmesi uygun şartların oluşturulmasına bağlıdır. Bu şartları oluşturmak için çalışmalarına başlayan Necdet Egeran, yeni kanun ihtiyacını Cevat Eyüp Taşman ile birlikte ortaya koyduklarını ve hazırlanacak yeni kanunun Maden Kanunu'na paralel bir yapıda olması gerektiği fikrini, zamanın Bakanı Sıtkı Yırcalı'ya anlattıklarını belirtmektedir. Bakan'ın olur vermesi üzerine Maden Dairesi Müşaviri Safi Teziç, Hukuk Fakültesi profesörlerinden Muvaffak Akbay, Necdet Egeran ve Cevat Eyüp Taşman'dan oluşan ekip tarafından bir tasarı hazırlanmıştır. Ancak hazırlanan tasarı ile yabancı petrol şirketlerinin yatırıma gelmeyeceği kanaati oluşunca, yabancı bir uzmana ihtiyaç duyulmuştur. Yeni hazırlanan İsrail Petrol Kanunu'nu hazırlamış olan Max Ball bu dönemde fark edilmiştir. Max Ball'ın hukukçu ve ABD'de uzun yıllar Petrol Dairesi Reisliği yapmış olması uygun uzmanın bulunduğu inancını doğurmuştur.

³¹⁵ Aynı Belge.

³¹⁶ Süphi Gürsoytrak, "*Senato'da Petrol*", **Forum**, S.268, 1965, s. 16.

Bakanlıkça da yapılan araştırma sonucu 3/15833 Sayılı Kararnamede tarif edilmiş olan uzman Max Ball Ankara'ya davet edilmiştir.³¹⁷

Hükûmet'in Max Ball'a kanunda bulunması istenilen prensiplerle ilgili verdiği talimatları şu başlıklarda toplamak mümkündür:³¹⁸

- Türkiye'nin ihtiyacını karşılayıp ihracata imkân verecek ham petrolün memlekette aranması ve bulunmasının özel teşebbüs eli ve yatırımları ile süratli ve fasılasız sağlanması,

- Özel teşebbüsün kuracağı rafinerilerin işleyeceği ham petrolden elde edilen ürünlerle memleket ihtiyacının karşılanması.

Amerikalı hukukçu ve jeolog Max Ball'ın müşavirliğinde oluşturulan komisyon, yeni bir petrol kanunu hazırlamak üzere 1953 sonlarında çalışmalara başlamıştır. Max Ball öncelikle, mevcut kanuni düzenlemeler hakkında bilgi toplarken bir taraftan da Türkiye'nin jeolojisi, ekonomik yapısı, yolları, limanları hakkında bilgi edinmiştir.³¹⁹ Türkiye'de ve Amerika'da yapılan çalışmalar sonucu hazırlanan metin 1954 başında Hükûmete verilmiştir. Kanun hazırlıkları, yatırımların imtiyaz ve vergi esasına göre özel sektör tarafından yapılması prensiplerini göz önüne alarak yapılmıştır.³²⁰

Önceki bölümde belirtildiği üzere, Türkiye'deki yatırımlardan beklenen yalnız bir an önce memleketin ihtiyacının karşılanması değil, aynı zamanda petrolün yurt dışına satılmasıdır. Bu düşünce Petrol Kanun Tasarısı gerekçelerinin VII nci Bölümünde şu şekilde ifade edilmiştir. *“Bu suretle memleket, kalkınmasında muhtaç*

³¹⁷ Özcan, **a.g.e.**, s. 80; *“Erdoğan Göger'e göre:Petrol Kanunu'nun hazırlanması, Amerikan Hükûmeti'nin tavsiyesi ile İsrail Petrol Kanunu'nu hazırlamış olan Max Ball'a verilmiştir.”* Göger, **a.g.e.**, s. 54.

³¹⁸ Göger, **a.g.e.**, s. 54.

³¹⁹ İplikçi, **a.g.e.**, s. 4.

³²⁰ *“Günümüzde petrol arama ve üretim anlaşmaları üç türde yapılmaktadır. Bunlar, imtiyaz ve vergi anlaşmaları, üretim paylaşımı anlaşmaları ve risk hizmet anlaşmalarıdır. İmtiyaz ve vergi anlaşmalarında devlet kazancını iki yoldan birlikte elde etmektedir. Birincisi petrol üretimine bağlı olarak elde edeceği imtiyaz (devlet hissesi), diğeri vergilerdir.”* Geniş bilgi için Bkz. Metin Kamil Ercan, **Uluslararası Petrol Arama ve Üretim Yatırımlarının Yapısı ve Finansal Yönden İncelenmesi**, TPIC Yay., Ankara, 1996, s. 29.

bulunduğu akaryakıtı döviz harcamadan elde edecektir. İstihsal ihtiyaçtan fazla olursa ayrıca döviz kazanacaktır.”

Petrol Kanunu henüz Meclis’e gelmeden, kamuoyunda geniş tartışmalar yaşanmasına neden olmuştur. İktidar yanlısı Zafer Gazetesi ile muhalefet yanlısı Yeni Ulus Gazetesi, Kanun lehinde ve aleyhinde görüşleri okuyucularına duyurmuştur.

İşletmeler Vekili Sıtkı Yırcalı, hazırlanmakta olan kanundan beklentilerini Zafer gazetesine şu şekilde belirtmiştir. “Şimdiye kadar kendi imkânlarımızla yaptığımız tetkikler memleketin petrol rezervleri hakkında çok büyük ümitler vermiş bulunmaktadır. Yeni politikamızı ilan ettiğimizden bu yana tanınmış on büyük petrol kumpanyası veya birleşmiş gruplar memleketimizde ilk tetkiklerini yapmış bulunmaktadırlar. Hazırladığımız kanun layihası Büyük Millet Meclisi’nin tasvibine ihtiram edip te kanuniyet kesbettiği zaman, gerek bunların, gerekse bunlara katılacak diğer şirketlerin memleketimizde çalışmak için en müsait zemini maddi ve manevi bulacaklarını ümit etmekteyiz.”³²¹

Tasarı aleyhindeki görüşlere karşı Zafer gazetesinde yayınlanan başmakalede ise; “Ortaya atılan iddialar hilafına devletin petrol imtiyazlarından istifadesi bugün dünyada kabul edilen nisbetlerden eksik değil fazla olacaktır. Devlet, petrolcü şirketlerin, zarar etse bile kuyularından çıkacak petrolün %12,5, kârdan da vergi olarak en az %23,5 ve bir amortisman devrinden sonra ise ayrıca %50’ye kadar çıkacak munzam bir vergi alacak.”³²² ifadeleri ile tasarı savunulmuştur.

İşletmeler Vekili Sıtkı Yırcalı, hükûmetin petrol yatırımlarını hangi esaslarla yabancı sermayeye açtığını ise şu şekilde belirtmiştir. “Peşinen şunu hatırlatayım ki, kanun tasarımız Amerika ve Kanada dahil olmak üzere bizim şartlarımıza uygun bütün memleketlerce kabul edilmiş tip şartlardan farklı değildir. Ve hatta bazı noktalarda memleketimize daha üstün menfaatler temin etmektedir. Buna mukabil, göze aldığı riskleri ve koyduğu paranın karşılığını temin etmeyi isteyen şirketlerin

³²¹ Zafer, 6 Ocak 1954.

³²² Zafer , 5 Şubat 1954.

memleketimizle aynı şartlar içinde bulunan diğer petrol sahalarından daha az menfaatler karşılığında memleketimize gelebileceklerini düşünmek hata olur.

Onlar da iktisadi faaliyetlerinin teminat altında bulunmasını ve bu faaliyetlerinin karşılığını diğer sahalarda olduğu gibi sağlamayı düşünürler. İşte kanun tasarısı, bu iki çeşit mülahazayı son şekli ile temin etmiş bulunmaktadır.”³²³

Kanun tasarısı hakkında muhalefetin görüşleri ise Yeni Ulus gazetesinde yer almıştır. Nihat Erim, kanunun aceleye getirildiğini şu ifadelerle belirtmiştir. *“Petrol hakkındaki kanun tasarısı Büyük Millet Meclisi’ndedir. Birkaç gündür komisyonda görüşülmektedir. Bu kanunun da alelacele çıkarılmak istendiği anlaşılıyor. Belki de Cumhurbaşkanı Amerika’da bulunduğu sırada yürürlüğe konacaktır...Mademki Türk petrolcülerinin yabancı sermaye ile işbirliği yapmak suretiyle işletilebileceğine herkes inanıyor, partilerin de bu meselede müşterek bir karara varmaları güç olmaz. İktidar partisi böyle bir neticeyi aramaya tenezzül etmiyor...Amerikalı petrolcünün Türkiye’nin menfaatlerini en iyi sağlayan bir tasarı hazırladığı iddia edilebilir mi? Bu gibi işlerde petrol tröstlerinin menfaati üstün gelmez mi?”³²⁴*

Yeni Ulus gazetesinin İsrail Petrol Kanunu ile tasarımı kıyasladığı haberi şu ifadeleri içermektedir. *“Amerikalı petrolcü Ball’ın hazırladığı tasarımı İsrail Parlamentosu memleket bünyesine uygun hale getirmiştir. İsrail’de gelir vergisinin tahdit edilmemiş olduğu da dikkatten kaçmamaktadır.*

Amerikalı petrolcülerin adamı olduğu anlaşılan Max Ball’ın hazırladığı petrol kanunu tasarısının bazı noktalarının hiçbir medeni ve bağımsız memlekette kabul edilemeyeceğine dair izahlarımız her gün kuvvet kazanmaktadır.”³²⁵

Nihat Erim’in petrol şirketlerine müktesep haklar tanıyan 136. madde ve devlet hissesi hakkındaki yazısında tasarı şu şekilde eleştirilmiştir. *“Tasarının 136. maddesinin hiçbir batı memleketinde eşi veya benzeri yoktur. Varsa açıkça ve aynen ortaya konsun görelim.*

³²³ Zafer, 2 Mart 1954.

³²⁴ Yeni Ulus, 31 Ocak 1954.

³²⁵ Yeni Ulus, 7 Şubat 1954.

Devlete ayrılan pay yüzde 12,5'tur. Bu azdır. Kanada'da devlet payının yüzde 20'yi aştığı haller vardır ve ortalaması daima yüzde 12,5'un üstündedir. Türkiye'de henüz petrol bulunup işletme safhasına geçilmedi ki Kanada'daki kadar devlet payı isteyelim deniyor. Bu yanlış bir düşüncedir. Arama safhası masrafları ayrıca mahsup edilebilir."³²⁶

Nihat Erim'in "Burası Sömürge Değildir" başlığı ile yazdığı makalede Türkiye'nin saygın bir ülke olarak eşit muamele görmesi gerektiği, petrol şirketlerinin kapitülasyon zihniyeti ile hareket etmemeleri gerektiği üzerinde durulmuştur. "Lozan'da kapitülasyonları kaldırdık. Aradan otuz yıl geçti. Yabancı sermayenin zihniyeti değişmemiş. Memleketimize gene eski emperyalist zihniyetle gelebileceğini zannediyor. Ne yazık ki D.P. iktidarı da, korkunç bir gaflet ve ihtiras içinde ağır tarihi mesuliyeti, akılları durduran bir hafiflikle yüklenmeğe hazır görünüyor."³²⁷

Tasarının Muvakkat Encümendeki görüşmeleri esnasında 136. maddesi kabul edilmemiştir. Tasarı lehinde basında yapılan yorumlarda tasarıda yer alan müktesep hakların imtiyaz olmadığı, riayetsizlik halinde Hükûmet'in iptal etme yetkisinin bulunduğu, rejimi sarsacak hüküm bulunmadığı belirtilmiştir.³²⁸ Buna karşın 136. madde içerdiği "Bu kanuna göre verilmiş olan arama ve işletme ruhsatnameleri belge veya bunların muaddel şekilleri, taallûk ettikleri arama ve işletme sahalarına ve petrol ameliyelerine münhasır olmak üzere bu kanunun taraflara yüklediği mükellefiyet ve mecburiyetler ve tanıdığı haklar bakımından, Cumhuriyet Hükûmeti ile petrol hakkı sahibi arasında aktolunmuş bir mukavele mahiyetinde olup mer'iyet müddetleri boyunca, kusur olmadıkça, hüküm ve şartları ihlal edilmedikçe veya tarafların karşılıklı rızaları bulunmadıkça değiştirilemez ve fesholunamaz." hükmü nedeniyle, hükümler devlet ilkesi ile bağdaşmadığı için kabul edilmemiştir.³²⁹ Her ne kadar yatırım yapan şirketlerin yatırım kararı aldıkları şartlarda değişiklik olması halinde yatırımlarını sonlandırmaları olası ise de Devlet hüküm ve tasarrufu altında

³²⁶ **Yeni Ulus**, 7 Şubat 1954.

³²⁷ **Yeni Ulus**, 12 Şubat 1954.

³²⁸ **Zafer**, 9 Şubat 1954.

³²⁹ Dursun K., **a.g.e.**, s. 148, 149.

bulunan kaynakların tabi olacağı rejimi belirleme hakkına sahiptir. İmtiyaz mukavelesi anlamına gelecek söz konusu maddenin kabulünü hükümler bir devletten beklemek mümkün değildir.

Yeni Ulus Gazetesi'nde "Petrollerimizi Yok Pahasına Kaptırmayalım" başlığı ile yapılan haberde 136. maddenin tasarıdan çıkarılmış olmasına rağmen tasarıda soru işaretleri taşıyan kısımlar sıralanmıştır. "*136. madde tasarıdan çıkarılmış. Vergi tahdidi de kalkmış. Pek memnun olduk. Fakat bunlarla iş bitmedi. Şu soruların cevabını kim verecektir.*

1. Türk Devleti serbestçe petrol işletebilecek midir?

2. Yabancı devletlere petrol işletme hakkı veriliyor mu?

3. Devlet hissesi Mısır'da olduğu gibi %15'e çıkarılamaz mı?

4. Devlet hissesi safi kâra bakmaksızın çıkan ham petrolden mutlaka alınacak mıdır?

5. Petrol keşfedilen sahanın yarısı kura ile ayrılıp devlete tahsis edilecek mi? Kanada'da böyledir. Milli savunma ihtiyaçları ancak bu yoldan sağlanabilir.

6. İşletme ruhsatı 50 yıllık bir imtiyaz olarak kalacak mıdır?³³⁰

Yaşanan tartışmalar en sonunda meclise de taşınmış ve 1/735 sayılı tasarı 4 Mart 1954 tarihinde Meclis'te görüşülmeye başlanmıştır. Meclis'te yapılan oylamada, 792 sayılı Petrol Kanunu gibi bu tasarının da önemine istinaden öncelikle görüşülmesi kabul edilmiştir.

İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, tasarı hakkında yaptığı konuşmada en kısa zamanda yerli ve yabancı şirketlerin rekabeti ile rezervlerin işletileceğini ve Devlet emeği ile elde edilmiş neticelerin hususi menfaatlere devredilmesinin söz konusu olmadığını belirtmiştir.³³¹ Ancak bu dönemde Türkiye'de petrol arama maksadıyla

³³⁰ Yeni Ulus, 1 Mart 1954.

³³¹ TBMM ZC, Dönem:9, İ:57, C:1, Cilt 29/1, TBMM Matbaası, Ankara, 1954, s. 196, 197.

kurulmuş bir şirket bulunmadığı da tasarının gerekçesinde bildirilmiştir.³³² Yerli şirketten kast edilenin kurulacak olan TPAO olması halinde ise rekabetin devlet ile yabancı sermaye arasında olacağı açıktır. Bu itibarla Devleti temsil eden bir şirkete karşılık çok sayıda yabancı şirketin bulunması rekabetin eşit koşullarda olmadığı iddialarına zemin hazırlamış ve ileriki dönemlerde daima tartışma konusu olmuştur.

Muhalefeti temsil eden CHP ise öncelikle kanun tasarısının hazırlanmasının tek bir yabancı uzman ile bir bakanlık teşkilatının dar kadrosuna bırakılmış olmasını eleştirmiştir. CHP, petrol yatırımlarının özel teşebbüse bırakılmış olmasının, ülkede bu konuda özel teşebbüs bulunmadığı, Türk özel teşebbüsü bulunsa dahi tasarının 4. maddesinde belirtilen tecrübeye sahip olma gereğini yerine getiremeyeceği için fiilen yabancı şirketlere bırakmakla eşdeğer olduğunu savunmuştur. Bu itibarla petrol kaynaklarının Devlet ile beraber hususî teşebbüsün kuracağı kurumlarla işletileceğinin ve geliştirileceğinin ifade edilmesi durumunda tasarıya müspet oy vereceklerini bildirmiştir³³³

Görüşülen tasarı 7 Mart 1954 tarihinde yapılan oylama sonucu yasalaşmıştır. Kabul edilen 6326 Sayılı Yasa 16 Mart 1954 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.³³⁴ İsmet İnönü kabul edilen Kanun'u 27.04.1954 tarihinde yaptığı seçim konuşmasında şöyle eleştirmiştir. “...*Yabancı sermayeden istifade fikri bize kapitülasyon getirmemeli ve Türk Devleti'ni kendi ülkesinde devlet haklarından mahrum etmemelidir. Bizim tezimiz budur. Petrol Kanunu lâyihası, Türk Devleti'ni petrol aramaktan ve işletmekten menetmek esası üzerine kurulmuştur.*”³³⁵

Petrol Kanunu incelendiğinde, Kanun'un hazırlanışı aşamasında bazı prensiplerin göz önünde tutulduğu görülmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'nin petrol ihtiyacının karşılanmasında yurt içi rezervlerin bir an önce bulunması ve işletmeye açılması için yeterli para, teknoloji ve tecrübe ihtiyacı nedeniyle, yabancı şirketlerin yurt içinde petrol aramasına zemin hazırlanmıştır. Bu prensip, tasarının gerekçesinde

³³² TBMM ZC, Dönem:9, İ:57, C:1, Cilt 29/1, s. 202.

³³³ TBMM ZC, Dönem:9, İ:57, C:1, Cilt 29/1, s. 201,268, 269.

³³⁴ Resmi Gazete, Sayı:8659, Tarih:16.03.1954.

³³⁵ Muammer Aksoy, “*Büyük Milli Davamız: Petrol Davasında Tehlikeli ve Utanılacak Çabalar*”, Forum, S. : 267, 1965, s. 16.

şu şekilde yer almıştır; “*Petrol kaynakları ancak hususî teşebbüs eliyle aranıp işletilecektir. Hususî teşebbüs ve sermayenin müessir olabilecek vüsatte ve miktarda bu sahaya girebilmesi için Devlet’in ne arayıcı ve işletmeci ne de herhangi bir suretle petrol hakkı sahibi olarak hususî teşebbüsün karşısına çıkmaması icap etmektedir*”³³⁶ Yabancı şirketlere sunulacak imkânların, bu şirketlerin Türkiye’yi tercih etmelerini sağlamak için diğer petrol üreten ülkelerin sunduğu imkânlardan daha üstün olması esasına dikkat edildiği görülmektedir. Şirketlerin jeolojik durumunu, dolayısıyla petrol imkânlarını öğrendikleri Orta Doğu ülkeleri için 1950’lerde kabul ettikleri şartları, Türkiye için kabul etmelerine imkân olmadığı gerekçesi ile şirketler lehine yapılan düzenlemelerde 1936’larda yapılan Orta Doğu imtiyaz anlaşmaları dikkate alınmıştır. Kanun’un ekonomik sistemi de genel olarak bu anlayışla oluşturulmuştur.³³⁷

Şirketlerin petrol faaliyetlerini aralıksız sürdürmelerini sağlamak ve ülke yararını gözetmek maksadıyla faaliyetlerini “hüsünüyetle”³³⁸ sürdürme hükmü getirilmiştir. Şirketlerin hüsünüyetle hareket etmelerini temin maksadıyla devlet hakkının³³⁹ bir tedbir olarak düşünüldüğü görülmektedir. Bu açıdan, Kanun cezai müeyyideleri prensip olarak benimsememiştir. Kanun, 132. madde dışında bu mahiyette bir düzenleme içermemiştir. Bu madde ise mevzuata veya Kanun’da yazılı şartlara uymama halinde uygulanabilecek olan geçici durdurma veya fesih müeyyidesini içermektedir.

6326 Sayılı Kanun ile 792 Sayılı Kanun’dan farklı olarak getirilen bir yenilik de bulunan petrolün nakledilmesi ve rafine edilmesi işlemlerinin de Kanun kapsamına alınmış olmasıdır. İleriki dönemlerde bu düzenleme, birtakım yanlış uygulamalar sonucu petrol Kanunu’nun başarısız olmasına yol açtığı yorumları ile karşılaşmıştır.

³³⁶ TBMM ZC, Dönem:9, İ:57, C:1, Cilt 29/1, s. 202.

³³⁷ Göger, a.g.e., s. 62.

³³⁸ “Bir petrol ameliyatının yapılmasında, tecrübeli bir şahıstan aynı hal ve şartlar altında beklenebilecek gayret, ehliyet, verimlilik, basiret ve tedbirliliğe hüsünüyet denir.” 6326 Sayılı P.K. 3. madde 21. fıkra.

³³⁹ “Devlet Hakkı: Muayyen bir arazide bir petrol ameliyatı yapmak hakkına karşılık Devlete arazi vüsatine göre ödenen sabit meblağlara devlet hakkı denir.” 6326 Sayılı P.K. 3. madde 28. fıkra.

6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun çıkmasında etkili olan zorunluluklardan bir tanesi de Türkiye'de yeterli sayıda yetişmiş personel bulunmamasıdır. Bu nedenle Kanun'la yabancı şirketlere yabancı personel çalıştırma hakkı tanınmıştır. P.K.nun 119. maddesinde yabancı şirketlerin Bakan onayı ile mesleki veya idari yabancı çalıştırabilecekleri belirtilmiştir. P.K.nun, 1932 tarih ve 2007 Sayılı bazı küçük sanatları Türk vatandaşlarının yapmasına izin veren Kanun'un bu alanda uygulanmayacağı hükmü Türkiye'nin petrol yatırım politikasına, istihdam politikasından daha fazla önem verdiğini göstermektedir. Buna karşın, Türk personel yetiştirilmesini sağlamak için de gerekli düzenleme yapılmıştır. Bu kapsamda, Kanun'un 120. maddesi ile işletme ruhsatı ve belge sahibi olan şirketlere istihdam ettikleri yabancı personel sayısının en az %15'i kadar Türk vatandaşını her türlü masrafları şirketlerce karşılanmak suretiyle yurt dışında veya yurt içinde yetiştirme zorunluluğu getirilmiştir.

Dünyada mevcut petrol kanunları genel özellikleri itibariyle devletçi, liberal veya karma ekonomi anlayışına göre düzenlenmektedir. Türkiye daha önce devletçi anlayışa sahip sistemi denemiştir. 6326 Sayılı Petrol Kanunu incelendiğinde Türkiye'nin izlemeye çalıştığı petrol politikasının liberal bir politika olduğu anlaşılmaktadır. Kanunla, yabancı yatırımcıları teşvik edici kurallar getirilmiştir. Petrol faaliyetinde bulunmak için yüklü yatırım yapmak durumunda olan yatırımcıya aldığı riskleri karşılayan haklar tanımaya çalışmıştır. Kanun'un 78. maddesi ile devlet hissesi üretilen petrolden % 12,5 olarak belirlenmiştir. Nakden veya aynen alınabilecek olan devlet hissesinin bu oranı, 1950'den sonra yabancılar tarafından petrol üretilen ülkelerde % 50-50 kâra ortak olma prensibi ile yaklaşık aynı seviyede olduğu, Libya, Fas, Tunus ve İspanya'da daha sonra kabul edilen kanunların Türk Petrol Kanunu'na benzer hükümler ihtiva ettiği belirtilmiştir.³⁴⁰

Petrol Kanunu'nda Devlet'e yapılacak ödemelerle ilgili şirketler lehine unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar; aramalar için yapılan masrafların %80'inin devlet tarafından mahsup edilebileceği, petrol ameliyatı için gerekli malzemenin ithal vergi ve resimlerinden muaf tutulacağı, vergilendirme zararının 10 yıl müddetle

³⁴⁰ İplikçi, **a.g.e.**, s. 7.

devredilebileceği, arama masraflarının zarar kaydedilebileceği, petrol bulunup işletildiği takdirde % 27,5 nispetinde tükenme payının masraf olarak kabul edilebileceği, keşif yapmış arayıcının ödeyeceği devlet hakkının aynı dönem içerisinde ödeyeceği devlet hissesinden mahsup edileceği, ayrıca, yatırılan sermayenin ve elde edilen kârın transferinde kur garantisi sağlanacağı şeklinde, şirketlere kolaylıklar getirmektedir. Şirketler lehine yapılan düzenlemeler ile ilgili çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Petrol Kanunu lehine görüş belirtenlerce, bu düzenlemeler petrol aramacılığını teşvik kapsamında makul seviyede değerlendirilirken, Petrol Kanunu’nu eleştirenlerce milli çıkarların korunmadığı şeklinde algılanmıştır.

Erdoğan Göğer, Petrol Kanunu’nun vergilere ilişkin hükümlerinin, yatırılan sermayenin geri ödemesini temin ettiğini öne sürmektedir. Bu düşünceye göre; *“yatırılan sermaye zarar devri suretiyle safi kazançtan alındıktan sonra normal vergi söz konusu olmaktadır. Kanun’un bu tutumuna göre, petrol endüstrisine yatırılan sermaye Türkiye’ye verilen bir borç mahiyetindedir. Arayıcı ve işletmeci bakımından bu borcun ödenmesi petrolün bulunmasına bağlıdır.”*³⁴¹

Kanun’un 55. maddesi ile arama ruhsat süresi 6 yıl olarak belirlenmiş ve bu süre zarfında yapılacak sondajlar ve diğer faaliyetlerle ilgili süreler belirlenmiştir. 65. madde ile de işletme süresi ise 40 yıl olarak belirlenmiştir. Bu sürenin, toplam 20 yılı geçmemek üzere uzatılabilme imkânı da tanınmıştır. 792 Sayılı Kanun’da 30 yıl olarak belirlenmiş olan bu süre, günün koşullarına göre oldukça uzun görülmüştür. Belirlenen süreler çağın devlet hükümlerine hakları ile bağdaşmadığı konusunda eleştiriye maruz kalmıştır.³⁴²

Petrol Kanunu’nun 25. maddesi ile hukuki açıdan şirketlere tanınan bir diğer ayrıcalık ise müracaat ve petrol hakkı sahibinin Petrol Dairesi’nin kararlarına karşı Bakana, Bakan’ın kararlarına karşı da Danıştay’a itiraz etme hakkıdır. Petrol Dairesi’nin kararlarına Bakan nezdinde itiraz hakkı olan şirketlerin itirazlarının Kanun’un 29. maddesi gereği Bakan tarafından petrol komiserine incelenmesi esası

³⁴¹ Göğer, **a.g.e.**, s. 160.

³⁴² Doğan, **a.g.e.**, s. 155.

getirilerek, devlet kurumu olan Petrol Dairesi ile yabancı şirketler eşit statüde görülmüştür. Bu prensibe karşın petrol komiserinin mütalaasına dayanarak Bakanın verdiği karara karşı yabancı şirketler Danıştay'a başvurabildiği halde 29. madde ile Petrol Dairesi'nin, Bakan'ın kararına itirazı engellenmiştir.

Petrol Kanunu'nun 45. maddesine göre 10.4.1954 tarih ve 2/2774 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Türkiye 9 petrol bölgesine ayrılmıştır (Bkz. HARİTA-3). Bu bölgelerden III ve IV ncü bölgeler millî güvenlik gerekçesiyle³⁴³ kısmen kapalı tutulmuştur. III ve IVncü bölgelerin kapalı kısımları HARİTA-3'de görülmektedir. Kapalı bölgelerde yalnız MTA Enstitüsü'nün faaliyet göstermesi öngörülmüştür. MTA Enstitüsü tarafından bu kapsamda "stratigrafik istikşaf sondajı" adı altında 24 adet sondaj açılmış, kuyuların bazılarında hidrokarbon belirtilerine rastlanmasına rağmen üretime elverişli petrol bulunamamıştır.³⁴⁴ Bu bölgelerde yabancı petrol şirketlerine olduğu gibi eşitlik uğruna millî kuruluş olan TPAO'ya da arama hakkı tanınmamıştır.³⁴⁵

6326 Sayılı Petrol Kanunu'nda görülen en büyük politika eksikliği ise yerli özel sermayenin hiç düşünülmemiş olmasıdır. Çeşitli ülkelerde yerli özel sermayenin yabancı sermaye ile birlikte petrol yatırımlarına yönlendirilmesi için, yabancı sermayeye vergi muafiyeti gibi bazı teşvik edici düzenlemeler bulunmaktadır.³⁴⁶ Kanun'da, petrol yatırımlarının özel sermaye tarafından yerine getirilmesi fikrine dayanmakla beraber, sermaye zayıflığı, tecrübe ve teknoloji noksanlığı bulunan, bu nedenlerle desteğe ihtiyaç duyan yerli yatırımcı için, bu tür özel bir düzenleme yapılmamıştır. Yatırımlar yabancı özel sermaye ile kamu kuruluşu olan TPAO'nun tekeline bırakılmıştır.

Yeni petrol politikası hakkında basında çeşitli görüşler yer almıştır. İstanbul'da yayınlanan L'Economiste d'Orient dergisi Türkiye'nin yeni petrol politikasını;

³⁴³ Doğan, a.g.e., s. 153.

³⁴⁴ Günal, a.g.e., s. 15.

³⁴⁵ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s. 459.

³⁴⁶ Ercan, a.g.e., s. 44, 45.

1. Yatırımların geniş malî kaynaklara ihtiyaç duyması, hatta sondajların somut sonuçlarını alıncaya kadar harcanması gereken kaynağın çok fazla olması,

2. Yatırımların ve sondajların yabancı ülkelerden sağlanan donanımlara ihtiyaç duyması, Hükümetin bu maksatla yeterli döviz sağlayamaması, petrol bulunsa dahi işletmek için de fazla miktarda dövize ihtiyaç duyulacak olması,

3. İran'ın petrolünü millileştirmesi sonrasında petrolüne pazar bulamadığından hareketle, dünya petrol pazarını elinde bulunduran tröstlerin inisiyatifi dışında hareket etmenin İran'ın durumuna düşme riski taşıması, bu durumda yerli sermayenin petrolü bulsa dahi ancak yurt içinde satma durumunda kalacak olması nedenlerine dayandırmıştır.³⁴⁷

Basında olumlu görüşler olduğu gibi olumsuz görüşler de belirtilmiştir. Bu kapsamda Kanun hakkında olumlu görüş belirtenler “Amerikalılara satılmış profesör”, “sözde ilim adamı” ithamları ile karşılaşmışlardır.³⁴⁸

c. Kanun Kapsamındaki Kamu Teşkilatlanması

Petrolün nitelikleri itibariyle ekonomik olduğu kadar siyasi etkilerinin de bulunması nedeniyle devletler, 20nci Yüzyılın ilk yıllarından itibaren petrol endüstrisini denetleyen ve kararlar alan idari teşkilatlara ihtiyaç duymuşlardır.³⁴⁹ Türkiye’de de 6326 Sayılı Petrol Kanunu kabul edildiğinde, Kanun’un 17-38. maddeleri ile hükmi şahsiyeti bulunan, katma bütçe ile idare olunan ve doğrudan İşletmeler Vekiline bağlı olan Petrol Dairesi kurulmuştur. Kanun’un 17. maddesinde Petrol Dairesi’nin kuruluş amacı Kanun’un tatbiki olarak belirtilmiştir.

Petrol Dairesi’nin kurulması ile birlikte petrol endüstrisinin denetiminde uzman bir birim oluşturulmuştur. Ancak, Petrol Dairesi’nin, Kanun ile oluşturulan personel kadrosu ile yeterli denetimi yapmaktan uzak olduğu eleştirileri

³⁴⁷ “La Nouvelle Politique Petroliere de la Turquie”, **L’Economiste d’Orient**, S.750, 15 Haziran 1954, s. 466.

³⁴⁸ Göksu, **a.g.e.**, s. 146.

³⁴⁹ Göger, **a.g.e.**, s. 177.

yapılmıştır.³⁵⁰ Petrol Dairesi'ne tek başına, P.K.nun uygulanması sorumluluğu verilirken, mali konularda Maliye Bakanlığı'na da yetki tanınarak çoklu denetim imkânı da sağlanmıştır. Kanun'un 24. maddesi ile Kanun'un amacının gerçekleştirilmesi için alınması gereken tedbirleri tayin ve tespit etmek üzere, Petrol Dairesi Reisi'nin başkanlığında Bakanlıklar Arası Kurul toplanması da sağlanarak, bu konudaki politikaların oluşturulmasında Devlet içinde koordinasyonun ve etkinliğin sağlanması amaçlanmıştır.

Petrol Kanunu'nun kabul edildiği tarihte 6327 Sayılı Kanun'un³⁵¹ 1. maddesi ile Bakanlar Kurulu'na hususi hukuk hükümlerine tabi olmak üzere bir anonim ortaklığın teşkili görevi verilmiştir. Bakanlar Kurulu'nun 19.10 1954 tarih ve 3883 sayılı kararı ile 6327 Sayılı Kanun'un 2. maddesinde belirtilen faaliyetleri yürütmek üzere TPAO kurulmasına dair ana sözleşme onaylanmıştır.³⁵² TPAO'nun kurulduğu dönem dünya açısından da benzer şirketlerin kurulduğu bir dönem olmuştur. 1953 yılında Brezilya milli petrol şirketi PETROBRAS³⁵³ ve İtalyan milli petrol şirketi Ente Nazionale Idrocarburi (ENI)³⁵⁴, 1955 yılı sonunda Japon petrol devi Japan Petroleum Exploration Co., Ltd. (JAPEX)³⁵⁵, 1956 yılında Mısır milli petrol şirketi "The Egyptian General Petroleum Corporation" (EGPC)³⁵⁶ kurulmuştur.

TPAO'nun ana sözleşmesinin 2. ve 3. maddelerinde kuruluş sermayesinin 150 milyon TL. olması ve sermayenin %51'inin Hazine'ye, %49'unun şahıs, banka ve kuruluşlara ait olması öngörülmüştür. Ancak yeterli iştirak olmaması nedeniyle Hazine'nin payı %51'in üstüne çıkmıştır. Sözleşmeye göre Hazine, Emekli Sandığı, Türkiye İş Bankası, Etibank, Sümerbank, Yapı ve Kredi Bankası, İştas Ankara Ticaret ve Mümessillik Türk Anonim Ortaklığı, Anadolu Anonim Türk Sigorta Şirketi, Ankara Anonim Türk Sigorta Şirketi ve Ahmet Neyzi isimli şahıs sermayedar olarak TPAO'nun kuruluşunda yer almıştır. %51 oranındaki A grubu

³⁵⁰ Göğer, a.g.e., s. 182.

³⁵¹ **Resmi Gazete**, sayı:8659, tarih:16.03.1954.

³⁵² Günal, a.g.e., s. 42.

³⁵³ http://www2.petrobras.com.br/ingles/ads/ads_Petrobras.html, 10.11.2007.

³⁵⁴ <http://www.eni.it/eni/internal.do?RID=@22aHdl0?xoidcmWopk&catId=-1610634637&cntTypeId=1004&portalId=0&lang=en>, 10.11.2007.

³⁵⁵ <http://www.japex.co.jp/english/company/index.html>, 10.11.2007.

³⁵⁶ <http://www.gulfoilandgas.com/webpro1/prod1/SupplierCat.asp?sid=3236>, 10.11.2007.

hisselerin münhasıran Hazineye ait olması buna mukabil %49'luk B grubu hisselerin hakiki ve hükmü şahıslara tahsis edilebileceği belirtilmiştir.³⁵⁷ Zaman içinde B grubu hisselerden bir kısmı el değiştirmiştir.

Kanun'da TPAO'nun amacı; Petrol Kanunu hükümleri dahilinde Türkiye'de petrol ameliyelerini icabında petrol ve petrol mahsullerinin alım, satım ve tevziini yapmak ve faaliyet mevzuuna dahil işler için her türlü ticari muamelelere girişmek, faaliyetleri ile ilgili olmak üzere ticaret şirketleri kurabilmek, Türkiye'de ve yabancı memleketlerde kurulmuş bu nevi şirketlere iştirak edebilmek şeklinde belirtilmiştir.

TPAO, kuruluşuna ait işlemleri 15 Aralık 1954 tarihinde tamamlayarak, MTA Enstitüsü'nden devralacağı tesisleri 15 Şubat 1955'te devralmıştır.³⁵⁸ MTA Enstitüsü 17.3.1954 tarihinden sonra yatırımlara açılmış olan bölgelerdeki daha önce başlamış olan jeolojik ve jeofizik çalışmalarını tamamlayarak çalışmalarını kapalı olan III ve IV ncü bölgelere yöneltmiştir.³⁵⁹

TPAO'nun ilk Genel Müdürü Şehap E. BİRGİ kuruluş günlerine ilişkin anılarında, MTA Enstitüsü'nden devraldıkları personel ve MTA Enstitüsü'nün eğitim için yurt dışına gönderdiği öğrencilerden de istifade ettikleri için personel sıkıntısı çekmediklerini anlatmaktadır. BİRGİ'nin anılarında dikkati çeken asıl nokta, Mobil Şirketi'nin, o zamanki adı ile Socony Vacuum'un Genel Müdür Yardımcısının ziyaretine ilişkin bölümdür. Genel Müdür Yardımcısının petrol sanayinin tek başına kurulamayacağını, bu yolda ilerleyen İran'ın millileştirme isteğini gerçekleştirmediğini ve hatta Başbakan Musaddık'ın hapse girdiğini belirten, imalı sözleri karşısında BİRGİ hazırlıklı olduklarını belirtmekle yetinmiştir.³⁶⁰ Bu konuşma, petrol sanayinde yalnız milli sermayeye pay verilmesinin, yabancı sermayenin dışlanması, ekonomik zorluklar dışında bir takım siyasi zorluklarla da karşılaşılabileceğini göstermesi açısından dikkat çekmektedir.

³⁵⁷ Günal, **a.g.e.**, s. 46, 47.

³⁵⁸ İplikçi, **a.g.e.**, s. 8; TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 34.

³⁵⁹ Neyzi, **a.g.e.**, s. 137.

³⁶⁰ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 34.

d. Petrol Kanunu'ndaki Değişiklikler

(1) 29.05.1955 Tarih ve 6558 Sayılı Kanun

Petrol Kanunu'nun kabul edilmesinden kısa bir süre sonra yapılan seçimlerle 17.05.1954 tarihinde tekrar iktidara gelen Demokrat Parti Hükûmeti, Petrol Kanunu ile uygulamaya konulan petrol politikasındaki kararlılığını Hükûmet Programında da vurgulamıştır. *“Yabancı sermayeyi Teşvik Kanunu ile petrollerimizin işletilmesi mevzuundaki tedbirlerimizde de gayet kararlıyız.*

Memleketin sanayileşmesinde, zengin tabii kaynaklarımızın ve petrollerimizin bir an önce işletmeye açılmasında ve milletimizin hizmetine arzında yabancı sermaye ve teknik bilginin teşviki mesaisine verdiğimiz ehemmiyet, her türlü menfi neşriyat ve propagandalara rağmen, milletimizin tasvibine mazhar olmuş bulunmaktadır.

...Memleket müdafâasından iktisâdi kalkınmaya kadar müessiriyet derecesi ve şümülü malum olan ve buna rağmen yıllar boyunca sürüp giden acı bir kararsızlığın kurbanı olarak, toprak altında mühmel [bırakılmış, ilgisizliğe uğramış] ve faydasız uyuyup kalan petrollerimizin yurt faydasına ve milletimizin istifadesine girmesini temin için aldığımız kararın Büyük Millet Meclisince, kanunlaştırılmak suretiyle tasvip buyurulduğu malumunuzdur.

Bu husustaki çalışmalarımıza asla ara vermeksizin devam ederek petrollerimizi memleket için müsmir [verimli] bir hale getireceğiz.”³⁶¹

Hükûmetin bu kararlılığının sonucu, Petrol Kanunu'nun kabul edilmesinin üzerinden henüz 6 ay geçmeden, Kanun'un özel şirketlere yeterli imkân tanımadığı gerekçesi ile 40 maddesinin tadil edilmesi gündeme gelmiştir. Yabancı şirketlerin isteklerine göre düzenlenen tadil metni 15 Eylül 1954 tarihinde Hükûmete verilmiştir. Tadil metni 21 Mayıs 1955 tarihinde 6558 sayılı yasa olarak Melis'ten geçmiştir.

³⁶¹ <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP21.htm>, 19.11.2006.

Tasarının meclisteki görüşmelerinde; dünyada petrolün bolladığı, İran, Irak ve Kuveyt'te petrol üretiminin arttığı, bu nedenle Türkiye'de bulunmuş petrolerin işletilmeyerek yedek petrol olarak tutulacağı iddialarından bahisle Petrol Kanunu'nun bunu önleyip, işletilmeyi sağlayıp sağlayamayacağı endişesi dile getirilmiştir. İşletmeler Vekili Samet AĞAOĞLU bu tarz endişelere karşı; *“Petrol bulunduğu zaman muhakkak surette işletilecektir. Böyle bir endişeye karşı, hatta biraz vehim de olsa, hatta gayrimümkün de olsa, kanun tasarımızda –evvelki kanunda da olduğu gibi- yeni tadillerimize gayet esaslı müeyyideler konulmuştur.”*³⁶² diyerek, bunun mümkün olmadığını dile getirmiştir.

Kanun genel olarak uygulamadan doğan sorunlar ile açıklık bulunmayan hususlarda düzenlemeler içermiştir. Bunun yanında petrol hakkı sahiplerine ilave bazı teşvik unsurları getirilmiştir. Bu kapsamda petrol hakkı sahiplerine ithal ettikleri sermaye için kur garantisi sağlanmıştır. Petrol ameliyatı maksadıyla ithal edilecek malzemenin gümrük ve diğer ithal vergi ve resimlerinde muafiyet süresi 15 yıldan 25 yıla çıkarılmıştır.

Daha önce Etibank Mali Müşaviri olarak da görev yapmış olan Marmara Petroleum Corporation isimli Amerikan şirketinin Türkiye temsilcisi olan Nazif İNAN, Petrol Kanunu'nu hakkında yabancı şirketlerden edindiği intibayı, Başbakan'a ilettiği değerlendirilen notta şu sözlerle aktarmıştır. *“Petrol Kanunu'nu bugünkü şekli ile kabul etmiş olan Cumhuriyet Hükûmeti, memleketimizin petrol servetlerini işletmek ve kıymetlendirmek maksadı ile yatırılmış olan “Ecnebî Sermaye” muhitinde, derin ve kuvvetli bir itimad yaratmıştır. Kanun tatbikatında, bu itimad duygusu mahfuz kaldıkça, Türkiye'ye “petrol bulmak, işletmek için gelmiş olan ecnebî sermaye”, bundan sonra daha geniş ölçüde ve daha büyük hamlelerle, memleketimizin yer altı kaynaklarının kıymetlendirilmesinde, müsbet ve semereli neticeler sağlayacaktır. Bu müşahede benim şahsi bir düşüncem ve temennim olmakla beraber, uzun müddettir kendileriyle temasda bulunduğum, gerek kendi şirketim ve*

³⁶² TBMM ZC, Dönem:10, İ:75, C:1, Cilt 7, TBMM Matbaası, Ankara, 1955, s. 203.

gerek dünyaca tanınmış diğer şirketlerin muhitlerinde yer almış ve kuvvet bulmuş bir intibadır.”³⁶³

(2) 29. 05. 1957 Tarih ve 6987 Sayılı Kanun

Ülkede yaşanan döviz kıtlığı ve artan petrol tüketimi nedeniyle yurt dışına döviz ödeme zorunluluğundan kurtulmak için Hükûmet 29 Mart 1957 tarihinde BP, Caltex, Mobil ve Shell şirketleri ile yurt içinde rafineri kurulması için anlaşma (Prose Verbal) imzalamıştır.³⁶⁴ Söz konusu anlaşma ile Hükûmet 1957 Haziran ayının sonuna kadar rafineri kurulabilmesi için şirketler tarafından öne sürülen gerekli yasal düzenlemeleri yapma sözü vermiştir. Hükûmet, Devletin içinde bulunduğu mali zorlukları kısmen gidermek, iş sahası açmak ve yerli petrolün bulunması durumunda işlenmesini sağlamak maksatlarıyla, ithal ham petrolün nakli, işlenmesi ve toptan satışı ile ilgili konuları Petrol Kanunu kapsamına alan 6987 Sayılı Kanun’u Meclis’ten geçirmiştir.³⁶⁵

29 Mayıs 1957 tarihinde kabul edilen Kanun ile şirketlerle imzalanmış olan anlaşma ve ona ekli resmi yazışmalardaki prensipler kanun hükmü haline getirilmiştir.

Bu kapsamda Petrol Kanunu’nun 2. maddesinde belirtilen Kanun’un amacı, ithal ham petrol ile yapılacak rafinajı da içerecek şekilde genişletilmiş: *“Bu kanunun maksadı, Türkiye Cumhuriyeti petrol kaynaklarının hususî teşebbüs eli ile ve yatırımlarıyla süratle, fasulasız ve verimli bir şekilde geliştirilip kıymetlendirilmesini ve bu maksada uygun olduğu nispette Türkiye dâhilinde yabancı menşeli petrol ile yapılan petrol ameliyatının aynı surette inkişafını sağlamaktır.”* şeklinde değiştirilmiştir.³⁶⁶

Her ne kadar Kanun’un amacı, petrol kaynaklarının geliştirilip kıymetlendirilmesini sağlamak olarak belirtilse de 1957’de yapılan değişiklikle petrol faaliyetinin anlamı iyice genişlemiş ve risksiz bir alan olan petrol rafinerilerine

³⁶³ B.C.A., D. E20, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 92.579.2, Tarih: 14.01.1957.

³⁶⁴ “Prose Verbal rafineri belgeleri müracaatlarının birer ekidir.” Bkz.: Göğer, a.g.e., s. 57.

³⁶⁵ Göğer, a.g.e., s.56.

³⁶⁶ TBMM ZC, Dönem:10, İ:74, C:1, Cilt 19, TBMM Matbaası, Ankara, 1957, s. 359.

geniş imkânlar tanınmıştır. Yapılan düzeleme ile ithal ham petrol, yerli ham petrolün karşısına rakip olarak çıkmıştır. İthal ham petrolün üzerinde gümrük ve ithal vergi ve resimleri dışında bir yük kalmamıştır. Bu yük ise ithal petrolden elde edilen ürünlerin yurt içinde satılması halinde geçerlidir. Şirketlerin ithal petrolü, vergileri karşılayacak uygun fiyat şartlarında ithal etmeleri halinde riskli ve zahmetli petrol arama faaliyetlerini sürdürmeleri için ticari nedenlerin zayıf olduğu görüşü hakim olmuştur.

Petrol kanunları, petrol endüstrisi içinde bütün faaliyet alanlarını kapsamına almamaktadır. Düzenledikleri faaliyet alanlarında çok farklı uygulamalar getiren petrol kanunları endüstrinin belirli dallarına yönelik hazırlanmakta ve bu alanlar petrol ameliyatı kavramı altında toplanmaktadır. Petrol endüstrisi bir bütün olmakla birlikte, çeşitli alanların taşıdığı risklerin girişimciler tarafından karşılanmasını sağlamak amacıyla petrol kanunları bu alanlara özel düzenlemeleri içermektedir.

Petrol faaliyetlerinin taşıdığı riskler nedeniyle genel olarak arama, üretim faaliyetlerini ve arayıcıya avantaj sağlamak amacıyla bulduğu petrolü nakletme, depolama ve rafine etme hakkını kapsadığı genel kabul gömüştür. Petrol endüstrisinde yer alan faaliyetler içinde en fazla riske sahip olan arama ve üretim faaliyetlerinin taşıdığı riski katlanılabilir hale getirmek için riske katlanan hak sahiplerine diğer faaliyetleri benzer avantajlı şartlarda yürütme hakkı tanınması doğal karşılanmaktadır. Arama ve üretim faaliyetleri ile benzer uygulamalara sahip olacak olan; bulunan petrolün nakledilmesi, depolanması ve rafine edilmesi faaliyetlerini arayıcılara tanınan hak kapsamı dışında farklı değerlendirmek ve bu faaliyetlere münferiden arama ve üretim için tanınan haklardan faydalanma yolunu açmak Petrol Kanunu'ndan beklenen başarının elde edilmesine fayda sağlamayacağı şeklinde değerlendirilmiştir. Petrol Kanunu'ndan beklenen amacın sağlanması için ithal ham petrolle yürütülen petrol endüstrisinin hiçbir safhasını Kanun'un kapsamına almak doğru bulunmamıştır. İthal ham petrolü ile yürütülecek faaliyetlere ayrıcalık tanımak, yaşanan ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için taviz vermek olarak görülmüştür.³⁶⁷

³⁶⁷ Göğer, a.g.e., s. 88.

Bu değişiklik kamuoyunda geniş tartişmalara neden olmuştur. Erdoğan Göğer, bu Kanun'un Hükümet açısından, yabancı petrol şirketlerinin birikmiş ve transfer edilmemiş olan ürün teslimatlarına ilişkin alacaklarının yurt içinde kalması ve böylece borç yüküne kısa vadeli rahatlama sağlama düşüncesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. 29 Mart 1957 tarihinde şirketlerle imzalanan anlaşmada bu konu *“Tasfiyehaneye iştirak edenlere veya bunların müesseselerine olan mevcut emtia borçları hak sahipleri tarafından lazım olduğu miktarlarda tasfiyehanenin inşasında ve hak sahiplerinden her birinin bu işle ilgili işletme sermayesi için kullanılacaktır. Emtia borçları Hükümetin döviz şeklinde borcu olduğu için bu borçların yukarıdaki amaçlar için kullanılması hak sahipleri tarafından Türkiye'ye ithal edilmiş nakdi fonlar gibi muamele görecektir.”* şeklinde yer almıştır.³⁶⁸

Erdoğan Göğer'in ithal ham petrol ile faaliyet gösteren rafineriler hakkındaki görüşüne göre; *“...Petrol endüstrisine yatırılan sermaye Türkiye'ye verilen bir borç mahiyetindedir. Arayıcı ve işletmeci bakımından bu borcun ödenmesi petrolün bulunmasına bağlıdır. Yabancı petrol işleyen rafinerici için ise böyle bir borca girilmesini anlamaya imkân yoktur. Rafineri tamamen risksiz bir ameliye olduğuna göre borcun ödenmesi bir şarta da bağlı değildir. Bu itibarla Kanun'un ithal ham petrolü işleyen rafinericiler karşısındaki tutumunun Türkiye'nin lehine olduğunu kabule imkân görülemez.”*³⁶⁹ Dolayısıyla ithal ham petrol ile işleyen rafinerilere, petrol arama ve işletmeciliğini teşvik maksadına dönük hükümler içeren Petrol Kanunu ile bir takım haklar tanımak doğru bulunmamıştır. Hele bu hakları tanıırken, yerli ham petrole tanınan bir takım vergi kolaylıklarını ortadan kaldırmak anlamsız bulunmuştur.

6326 Sayılı Kanun'la Türkiye, Petrol hukukunu geniş anlamda tanımlayan ve uygulayan ülkelere örnek teşkil etmiştir. 6326 Sayılı Kanun'da zaman içinde yapılan değişiklikler farklı şekillerde yorumlanmıştır. Yapılan yorumlardan bir kısmı Petrol Kanunu'nun Orta Doğu'daki imtiyaz antlaşmalarına benzer şekilde hareket ederek

³⁶⁸ Göğer, a.g.e., s. 70-71.

³⁶⁹ Göğer, a.g.e., s. 160.

arama ve üretim dışında kalan ameliyeleri³⁷⁰ de kapsamına aldığı, içerikleri farklı olan ameliyelere özel imkânları tanınmasının kısa zamanda yıpranmasına neden olduğu ileri sürülmüştür.³⁷¹

e. 1954-1973 Yıllarındaki Gelişmeler

Kanun gereği hazırlanması gereken Nizamname hazırlanıncaya kadar arama ve işletmeye ilişkin hükümleri yürürlüğe girmemiş, ancak teşkilat, müsaade ve belge ile ilgili hükümleri uygulanmıştır. Böylece şirketlere Nizamnamenin yürürlüğe girmesi ile arama ruhsatnamesi başvurusu yapacakları arazi ile ilgili önceden araştırma yapma fırsatı tanınmıştır.³⁷²

Max Ball Petrol Kanunu'nda olduğu gibi Nizamnamenin hazırlanmasında da görev almıştır. Nizamname ile ilgili yapılan hazırlıklar Türkiye'de Devlet Şurası (Danıştay) tarafından incelemeye tabi tutulmuş ve 13 Eylül 1955 tarihinde yayınlanmıştır. Daha önce Petrol Kanunu kapsamında çalışmalara başlamış olan 12 şirket, 14 Ekim 1955 tarihinde, 187 adet arama ruhsatnamesi için başvuruda bulunmuşlardır.³⁷³ Ruhsat başvurularının yüksek olması aramalarla ilgili ümitleri artırmıştır. Başvurularda Trakya bölgesi 63 arama sahası ile başı çekmiştir. Bölgenin denize yakınlığı, geçmişte Mürefte ve Şarköy dolaylarında görülen petrol sızıntıları ve açılan sığ kuyularda petrol ve doğal gaz emarelerine rastlanmış olması başvuruların bu derece yüksek olmasına neden olmuştur.

Şirketlerin ruhsat taleplerine konu olan ilginç bir bölge de II nci Ankara bölgesidir. Kasım 1955'te Esso Şirketinin Tuz gölünü kaplayan 8 arama ruhsatı almasıyla diğer şirketler de bölgeye yönelmiştir.³⁷⁴ Petrol Kanunu'nun yürürlüğe

³⁷⁰ "a) Arama, keşif, inkişaf, istihsal tasfiye ile petrolün ve petrol mahsullerinin depolanmasına, nakledilmesine ve satılmasına; (Petrol mahsullerinin doğrudan doğruya tüketiciye perakende olarak veya tevzi müesseseleri tarafından satışı, satış için gerekli depolama ve nakliye işleri hariç)
b) Yukarıdaki ameliyelerden her hangi biri için lüzumlu enerji ve su tesislerinin, bina, kamp ve diğer biçimle tesislerle teçhizatın inşasına, kurulmasına ve işletilmesine;
c) a ve b bentlerinde sözü geçen ameliyelere mütaallik idari faaliyetlere, "petrol ameliyatı" veya sadece "ameliye" denir. 6326 Sayılı P.K. 3. madde 8. fıkra.

³⁷¹ Göger, a.g.e., s. 16.

³⁷² İplikçi, a.g.e., s. 4.

³⁷³ Aynı yer.

³⁷⁴ İplikçi, a.g.e., s. 6.

girmesi ile birlikte azımsanamayacak ruhsat başvurusu olmuş ve 03.10.1956 tarihinde yabancı sermaye eli ile İskenderun'da açılan ilk sondaja Başbakan da davet edilmiştir.³⁷⁵ Başvuru sayısının yüksek olması ve kısa sürede sondaja başlanması 1960'lı yıllara kadar Kanun'un başarısı açısından olumlu yorumlara neden olmuştur.

1965 yılına gelindiğinde yabancı şirketlerin arama çalışmalarının durgunlaştığı görülmüştür. Bazı büyük şirketler Türkiye'den tamamen ayrılmış, bazıları ise faaliyetlerini azaltmışlardır. Ayrılan büyük şirketlerin yerine imkânları kısıtlı olan şirketler ruhsat almaya başlamıştır.³⁷⁶ Bu durum Petrol Kanunu'nun kamuoyunda tartışılmasına neden olmuş ve konu hakkında çeşitli çözüm önerileri üretilmiştir. Bu konuda Ekrem Göksu, doğu ve batı diye ikiye ayrılmış dünya devletleri ile gerekli anlaşmaları yapmadan; gerekli finans kaynaklarını, lüzumlu teknik malzemeyi ve personeli temin etmeden petrol aramaya ve işletmeye imkân olmadığını belirtmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin petrol imkânları açısından bir İran veya Irak olmadığı, bu nedenle petrol faaliyetlerinden beklenen neticenin petrol ihraç eden ülke konumuna geçmek olmaması gerektiği saptamasını yapmıştır. Bu saptama bugüne kadar geçerliliğini korumuştur. Göksu'ya göre yapılması gereken; ülkedeki petrol potansiyelini süratle tespit etmek, petrol üretimini artırarak döviz kaybını önlemek, fuel oil ve LPG kullanımını yaygınlaştırmak ve petrokimya ve gübre sanayini kurmaktır. En önemli husus ise milli petrol politikasının tespit edilmesi olarak belirlenmiştir.³⁷⁷ Daha sonraki yıllarda, Türkiye'de üretilen petrolün genellikle ağır petrol olması ve rafinerilerde zorunlu olarak fuel-oil üretilmesi nedeniyle, bu fuel-oil'in yakacak olarak veya elektrik üretiminde kullanılmasının doğru olduğu, buna karşın petrol ithalat miktarını aşağılara çekmek için yerel kaynaklardan kömür ve hidroelektriğe ağırlık verilmesinin gerektiği savunulmuştur.³⁷⁸ Milli bir petrol politikası izlenmesi gerektiği konusunda yazılan oldukça fazla sayıdaki kitap ve makalenin birçoğunda ise petrolün millileştirilmesi savunulmuştur.³⁷⁹

³⁷⁵ B.C.A., D. A7, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer.: 20.115.8, Tarih: 24.09.1956.

³⁷⁶ İlhan, a.g.m., s. 1062.

³⁷⁷ Göksu, a.g.e., s. 162-166.

³⁷⁸ Türkyılmaz, a.g.m., s. 30.

³⁷⁹ Dursun K., a.g.e., s. 5.

Yabancı şirketlerin dürüst olmayan davranışlarından kaynaklanan ve Osmanlı döneminden beri devam eden kanaat neticesi, Petrol Kanunu'nun uygulanması ile ilgili bir takım sıkıntılara işaret eden iddialar dile getirilmiştir.

Bunların başında yabancı şirketlerin yaptıkları araştırmalar sonucu sondaj açtıkları, ancak petrole rastladıkları zaman orayı çimento ile kapattıkları iddiası gelmektedir. Ticari zihniyetle tezat teşkil eden bu iddia teknik bilgiden yoksun bazı çalışanların gördüklerini yanlış yorumlamalarına dayanmaktadır. Petrol arayan şirketlerin hiçbir surette bir devlet veya milleti temsil etmedikleri, tamamen kendi menfaatleri icabı Türkiye'de buldukları ve Petrol Dairesi'nin açılan kuyuları çok sıkı kontrol altında tuttuğu savunması³⁸⁰ ise kısmen doğrudur. Zira petrol şirketleri kendi menfaatleri için Türkiye'de bulunmakla birlikte, günümüzde dahi şirketler ve devletler stratejik seviyede birbirlerine gerekli desteği sunmaktadırlar. Petrol Dairesi mühendisleri yetersiz imkânlar ve zor şartlarda çalışmışlardır. Dünyanın en büyük şirketlerinin milyonlarca dolarlık faaliyetlerini, cüzi miktarda maaş alan personele kontrol ettirmenin bir takım zorluklarının bulunduğu açıktır.

Diğer bir iddia ise yabancı şirketlerin, elinde bulunan sahalardan üretimi sürdürmeyi ve Türkiye'de buldukları petrolü üretmeyerek rezerv olarak bulundurmaya tercih ettikleridir. 1960 sonrasında dünya petrol arzının ve eldeki rezerv miktarının artması neticesi uluslararası şirketler için petrol pazarlaması petrol aramacılığının önüne geçmiştir.³⁸¹ Türkiye'de ise bulunan petrolün kalitesinin düşük olması, petrolü çıkarmak için yapılması zaruri olan masrafların yüksekliği ve dünya piyasasında geçerli petrol fiyatlarının düşüklüğü, çıkarılacak petrolden ekonomik fayda elde edilmesinin zor olduğu düşüncesini doğurmuştur.³⁸² Petrol kanunu'nda önlem alınmış olmasına rağmen şirketlerin petrol kanunu'nun hükümlerine aykırı olarak böyle bir yol izledikleri hakkında kamuoyunda sıkça tartışma yaşanmıştır. 1962 yılında Mobil'in, bulduğu Silvanko sahasında ticari değerinde petrol bulunmadığı

³⁸⁰ Göksu, a.g.e., s. 148.

³⁸¹ Muammer Aksoy, "Türkiye'nin Petrol Davası", **Kalkınan Dünya**, Güneş Matbaacılık, S.1, Şubat 1965, s. 19.

³⁸² Dursun K., a.g.e., s. 139,141.

gerekçesi ile üretim yapmaması nedeniyle bu sahaya Petrol Dairesi tarafından el konulmuştur. Daha sonra TPAO'ya devredilen sahada üretime geçilmiştir.³⁸³

Yine yabancı şirketlerin, kontrolleri altında tuttıkları paravan şirketleri de kullanarak petrol olması muhtemel çok geniş sahaların ruhsatını aldıkları iddia edilmiştir.³⁸⁴ Fakat bu şirketlerin yeterli arama yapmadıkları, böylece bu bölgelerde milli imkânlarla arama yapılmasını engelledikleri, Türkiye'ye ithal ettikleri petrolü satarak daha kolay ve garanti kâr sağladıkları ileri sürülmüştür.³⁸⁵ Bazı yabancı şirketlerin iddia edildiği üzere sırf kanuni vecibelerini yerine getirmek için sondaj açtıkları Kanun'u savunan kesimlerce de kabul edilmektedir.³⁸⁶ Ancak, Petrol Kanunu ile şirketlerin aramaları yavaşlatmaya ilişkin çabalarını önlemek için gerekli önlemler alınmıştır. Kanun'un yeterli özenle uygulanması halinde bu iddiaların gerçekleşmesi imkânı yoktur. Petrol Dairesi Reisi olarak 28.11.1958 tarihinde Nafia Vekâleti'nde konferans veren Emin İPLİKÇİ, 1958 tarihine kadar yapılan teftişlere göre petrol arama faaliyetlerinin genel olarak Kanun dahilinde ve hüsnüniyet kurallarına göre işlediğini ifade etmiştir.³⁸⁷ Ancak, özellikle büyük şirketlerin Türkiye'den çekilmeye başladıkları 1960'lı yılların başlarında bu tür iddialar yoğunlaşmıştır.

Bahsedilen iddiaların da etkisiyle, Petrol Kanunu'nun 10 yıllık uygulamasından sonra, arzu edilen hedeflere ulaşılamaması sonucu Kanun aleyhinde çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşler petrol endüstrisinin tamamen devletleştirilmesi noktasından, özel sektöre imkân tanınması fakat kamu kesiminin önceliklerinin sağlanması noktasına kadar çeşitli hususları kapsayan ideolojik bir boyutta sürmüştür.³⁸⁸ İdeolojik tartışmalar öyle bir boyuta taşınmıştır ki milli petrol şirketi TPAO, kullandığı TP kısaltması nedeniyle Türkiye İşçi Partisi ile ilişkilendirilmiştir.³⁸⁹ Tartışmalar Meclis çalışmalarına da yansımış ve 1965 yılında

³⁸³ İlhami Binici, "Türkiye'nin Petrol Politikası Nedir?", **Elektrik Mühendisliği Mecmuası**, Elektrik Mühendisleri Odası Yay., S. 171-172, 1971, s. 7.

³⁸⁴ Binici, **a.g.e.**, s. 8,9.

³⁸⁵ TPAO, **Türkiye'de Petrol**, s. 18.

³⁸⁶ Göksu, **a.g.e.**, s. 168.

³⁸⁷ İplikçi, **a.g.e.**, s. 17.

³⁸⁸ Cahit Talas, "Petrol ve Madenlerimiz", **Forum**, S.267, 1965, s. 10.

³⁸⁹ "Petrol Harbi", **Kalkınan Dünya**, Güneş Matbaacılık, S. 1, Şubat 1965, s.1.

çeşitli partilere mensup 150'ye yakın milletvekilinin verdiği 2/848 sayılı kanun teklifi ortaya çıkmıştır.³⁹⁰ 6326 Sayılı Kanun'un amacını gerçekleştiremediği gerekçesi ile sunulan teklif, devletleştirmeye kadar sert tedbirler içermemekle birlikte, kamu kesimine öncelik sağlamaya yönelik tedbirler içermektedir. Bu tedbirler özetle; ruhsatnamelerin sürelerinin kısaltılması, devlet hakkı ve hisseleri miktarının tespitinde sabit oranların yerini takdire bırakması, tükenme payının ve kur garantisinin kaldırılması, kapalı bölgelerde TPAO'nun faaliyet göstermesine izin verilmesi, Siirt Bölgesinde yabancı şirketlere yeni ruhsat verilmemesidir.³⁹¹ Bu tasarı ile Türkiye'nin gelirlerinin artması beklenmiştir. Fakat bu beklentinin yerine gelmesinin özel yatırımların artan hızda sürmesine bağlı olduğu, söz konusu düzenlemelerin yatırımları azaltma ihtimali de bulunduğu değerlendirilerek, yaklaşan seçim öncesi değişiklik yapmaya ihtiyaç duyulmamıştır.

Kamuoyundaki tartışmalar 27.10.1965 tarihinde kurulan I. Demirel Hükûmeti Programına da yansımış, Hükûmet, petrol yatırım politikasının temelini, *"...memleketin petrol ve petrol ürünleri ihtiyacının bir an önce tamamen milli kaynaklarımızdan karşılanması, petrol ithalâtı yüzünden dışarıya ödenmekte olan büyük meblağların tasarrufu ve Türkiye'nin kısa zamanda ham ve işlenmiş petrol ile petrol ürünleri ihraç eden bir ülke haline gelmesi"*³⁹² olarak ortaya koymuştur.

Kanun'un uygulanması ile ilgili yabancı şirketlerin görüşleri ise genelde olumlu yöndedir. Türkiye'de yatırım yapan yabancı şirketlerden Shell, 6558 ve 6987 Sayılı Kanun'lar ile değişikliğe uğrayan Petrol Kanunu'nun, karşılıklı hak ve menfaatleri koruduğunu belirtmiştir.³⁹³ Mobil ise, Türkiye'nin 6326 Sayılı Kanun ile petrol sanayi kurma amacının gerçekleşme yolunda olduğunu iddia etmiştir.³⁹⁴ Mobil ve Shell'in görüşünde ortaya koyduğu, memlekette petrol sanayini kurmak Petrol Kanunu'nun çıkarılma amacı değildir.³⁹⁵ Kanun'un amacı, petrolün kısa sürede

³⁹⁰ **Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Dönem:3, B:28, O:1, Cilt 31, TBMM Matbaası, Ankara, 1973, s. 128.

³⁹¹ Muammer Aksoy, *"Petrol Komisyonu ve Petrol Davamızı Baltalayan Bir Enerji Bakanı"*, **Forum**, S.271, 1965, s. 9-11.

³⁹² <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP30.htm>, 19.11.2006.

³⁹³ Shell, **Petrol Kanunu Tadili Hakkındaki Görüşümüz**, 1965, s. 1.

³⁹⁴ Mobil, **Türkiye Petrol Endüstrisi Hakkında Muhtıra**, İstanbul, 1965, s. 1.

³⁹⁵ Shell, **a.g.e.**, s. 1.

bulunmasını ve işletilmesini sağlamaktır. Devlet'in arama ve üretim dışındaki risksiz faaliyetler için Petrol Kanunu çıkardığını iddia etmek mümkün değildir. Söz konusu şirketlerin Kanun hakkında bu olumlu değerlendirmelerine karşın üzerinde durduğu diğer konular ise şunlardır;

- Transfer hakkı ile ilgili gecikme ve aksaklıkların giderilmesi,
- Yerli ham petrolün ithal petrol karşısında rekabet edebilmesine yarayan gümrük muafiyeti miktarının azaltılması,
- Devlet'in, özel yatırım karşısına, TPAO ve Petrol Ofisi gibi kamu kuruluşları ile rakip olarak çıkmaması.³⁹⁶

Yabancı şirketlerin bu talepleri 27.10.1965 tarihinde kurulan I. Demirel Hükûmeti'nin Programında *“İşletme ve satışta, Devletle özel teşebbüsün yan yana bulunduğu petrol sanayiindeki teşekküllere şart ve imkân eşitliği sağlanacaktır.”*³⁹⁷ ifadesi ile karşılık bulmuş ve Petrol Kanunu'nun uygulanmasında, tespit edilen güçlüklerin giderileceğini, Kanun'un ekonomiye en yararlı hale getirileceğini belirtmiştir.

1963-1967 dönemini kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, petrol ihtiyacının yurt içinden karşılanması esasına dayanan petrol yatırım politikasını öngörmüştür.³⁹⁸

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planına göre 1967 yılında petrol üretim hedefi 4.780.000 ton olarak belirlenirken, gerçekleşen rakam 2.751.720 ton olmuştur. Buna karşın 1977 hedefi 9.956.000 ton³⁹⁹ olarak belirlenmiştir ki bu şu ana kadar Türkiye'de gerçekleşen üretim rakamları göz önüne alındığında planın afakî olduğu ortaya çıkmaktadır. Planda, 1963 yılı için ham petrol ithalatına 439,3 milyon TL., dönem içinde toplam 2.644 milyon TL. ödeneceği tahmin edilmiştir. Petrol yatırımları kapsamında ise 1963-1967 yılları arasında petrol arama sondajlarına

³⁹⁶ Shell, **a.g.e.**, s. 1-16; Mobil, **a.g.e.**, s. 1-15 .

³⁹⁷ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP30.htm>, 19.11.2006.

³⁹⁸ DPT, **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, Ankara, Ocak 1963, s. 199.

³⁹⁹ DPT, **a.g.e.**, s. 41.

toplam 239,9 milyon TL., geliştirme sondajlarına 375 milyon TL. ayrılması planlanmıştır.⁴⁰⁰

Birinci Plan döneminde Türkiye’de petrol aramacılığında bir ilk yaşanmış ve ilk deniz sondajı yapılmıştır. 1966 yılında Seyhan-1 ismi ile Akdeniz’de açılan sondaj 4046 metrede kuru olarak terk edilmiştir. 1973 yılına kadar dördü Akdeniz’de, ikisi Karadeniz’de olmak üzere toplam altı sondajdan müspet netice alınmamıştır.⁴⁰¹

1969 yılı ile birlikte Türkiye’de petrol faaliyetlerine açık bölge sayısı 11’e çıkarılmıştır. 17.10.1968 tarihinde kabul edilen ve 01.02.1969 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan 6/10884 Sayılı Kararname ile X. bölgenin doğusunda kalan Ağrı kuzeyi, Kars, Ardahan ve Artvin’in bir kısmını içine alan kesim hariç tüm bölgeler aramaya açılmıştır (Bkz. HARİTA-4).

Bu dönemde, arama ve üretim dışındaki ikincil faaliyetlerde yeni bir takım düzenlemelerin yapılmasına yol açacak sıkıntılar yaşanmıştır. Tüketime üretime nazaran daha büyük oranda artması ve Türkiye’nin ithalatı ham petrol şeklinde değil de petrol ürünü şeklinde yapıyor olması bu konuda döviz kaybını artıran önemli bir etken olmuştur. 1956 yılında Türk Petrol ve Madenî Yağlar T.A.Ş. tarafından Başbakan Adnan Menderes’e gönderilen mektupta döviz yokluğu nedeniyle yaşanan sıkıntı ve yabancı şirketlerin aldıkları tavır şu şekilde bildirilmiştir. *“1955 senesi Mayısında, memleketimize akaryakıt temin eden dört ecnebi şirketin kredi ile olan teslimatı kesip peşin tediye [ödemede] ısrar eylemeleri üzerine, günden güne bozulan tevzi ve stok muvazenesi nihayet bugünkü çok müşkül durumu tevliid eylemiştir [doğurmuştur]. Durum cidden vahimdir. Stoklar sıfıra müncer olmuş [sürüklenmiştir], ana depolar boşalmıştır. Yolda malımız yoktur. Memleketteki ziraî faaliyet başlamış bulunmaktadır. Köylü müstehlike [harcayan] traktörleri için*

⁴⁰⁰ DPT, **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, s. 201-201.

⁴⁰¹ Kemal Lokman, **İstikbalin Petrol Kaynakları Denizlerde ve Türkiye’deki Durum**, Ankara, 1975, s. 11.

luzumlu yakıt temin edilememekte ve birçok vilayet merkezlerimiz karanlıkta kalmak tehlikesine maruz bulunmaktadır.”⁴⁰²

Artan tüketim ülkede faaliyet gösteren yabancı büyük petrol şirketlerini tüketimden kâr sağlama düşüncesine yöneltmiştir. İthal petrol ürünleri için ödenecek dövizin karşılanmasında Hükûmetin sıkıntı içinde olması ise Hükûmeti yurt içinde rafineri kurulması fikrine yöneltmiştir. Bu yolla bir miktar döviz tasarrufu sağlanması, iş alanı açılması ve yurttan petrol sanayinin kurulması için bir adım atılması düşünülmüştür. Dünyadaki örneklerine bakıldığında gelişmiş ülkelerin de ham petrol ithal edip ülkedeki rafinerilerde işlediği görülmüştür. Daha 1954 yılında Petrol Kanunu kabul edilmeden rafineri kurma taleplerini dile getiren⁴⁰³ yabancı şirketlerden Mobil Oil, Shell, California Texas Oil Co. (Caltex) ve B.P. şirketleri, 1957 yılında Hükûmete müracaat ederek, yıllık 3.200.000 ton kapasiteli rafineri kurmak istediklerini bildirmişlerdir. Bu yatırım sayesinde söz konusu şirketlerin birikmiş olan 40 milyon dolar alacaklarının da Hükûmet'ten tahsil edilmesi konusunda anlaşılmıştır.⁴⁰⁴ 6987 Sayılı Kanun'un kabul edilmesinden kısa bir süre sonra söz konusu şirketler rafineriyi Mersin ile İskenderun arasında bir bölgede kurmak istediklerini bildirmişlerdir.⁴⁰⁵

İnşa edilecek rafinerinin ham petrol ihtiyacının öncelikle yerli üretimden karşılanması ancak kapasitesini tamamlamaya yönelik ithal petrol de kullanılması planlanmıştır.

29 Mart 1957 tarihinde BP, Caltex, Mobil ve Shell şirketleri ile yurt içinde rafineri kurulması için anlaşma (Prose Verbal) imzalanmasının ardından TPAO rekabet gücü yaratmak için bir rafineri kurmaya yönelmiştir. Petrol Ofisi'ne petrol ürünleri temin eden ve piyasayı elinden kaçırmak istemeyen Caltex Şirketi bu durumda dörtlü gruptan ayrılarak Hükûmet ile ayrı bir anlaşma imzalamıştır.⁴⁰⁶

⁴⁰² B.C.A., D. A7, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 20.113.8, Tarih: 21.04.1956.

⁴⁰³ TBMM ZC, Dönem:9, İ:57, C:1, Cilt 29/1, s. 198.

⁴⁰⁴ Neyzi, a.g.e., s. 155.

⁴⁰⁵ “Petrol Dairesi Reisi'nin Başbakan'a gönderdiği değerlendirilen not” Bkz.: B.C.A., D. E20, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 92.579.11, Tarih: 0.0.1957.

⁴⁰⁶ Göger, a.g.e., s. 56.

Böylece ATAŞ Rafinerisi ile rekabet edecek Tütün Çiftliği Rafinerisi'nin kurulması için adım atılmıştır.

12 Ekim 1959 tarihinde TPAO ile Caltex firması İzmit civarında bir rafineri tesis edilmesi için, 10.12.1959 tarihinde Petrol Dairesi'nden belge almıştır. Bu maksatla %51 hissesi TPAO'ya, %49 hissesi Caltex'e ait olan 10 milyon dolar sermayeli İstanbul Petrol Rafinerileri Anonim Şirketi (İPRAŞ) kurulmuştur. Caltex sermaye hissesini döviz olarak, TPAO ise arazi tahsisi, yol yapımı gibi katkılarla sağlamıştır. Caltex'in hisselerinin 10 yıl sonra TPAO'ya satılması ve rafinerinin tamamen yerli bir yapıya kavuşması öngörülmüştür. 23 Nisan 1960 tarihinde temeli atılan İPRAŞ Rafinerisi 1961 yılı sonunda faaliyete geçmiştir.⁴⁰⁷ Dönem içinde iki kez kapasite artırımı yapılan rafinerinin kapasitesi 1964 yılında 2,2 milyon tona, 1971 yılında da 5,5 milyon tona ulaşmıştır. Anlaşma gereği 1972 yılında Caltex'e ait hisseler TPAO'ya devredilerek rafineri tamamen milli bir kimlik kazanmıştır.⁴⁰⁸

Caltex firmasının daha sonra TPAO ile İPRAŞ'ı kurmak üzere anlaşması üzerine, rafineri diğer üç şirket tarafından kurularak, 1962 yılında faaliyete geçirilmiştir. Rafinerinin faaliyete geçtiği yıl itibariyle Türkiye'de üretilen yerli petrol miktarı 595.408 ton, askeri harcamalar haricindeki sivil tüketim ise 2.245.649 tondur.⁴⁰⁹ İnşa fikri daha sonra oluşmasına rağmen daha önce faaliyete geçen bir milyon ton kapasiteli İPRAŞ Rafinerisi ve 1960 yılında kapasitesi 700 bin tona yükseltileen Batman Rafinerisi dikkate alındığında bu projenin kapasitesinin yurt içi ihtiyacının üzerinde olduğu görülmektedir.

Mersin'de inşa edilen rafinerinin Anadolu Tesfiyehanesi Anonim Şirketi (ATAŞ) adı ile faaliyete geçmesini müteakip, 1962 yılında BP, Batman Rafinerisi'nin ürünlerini satmayacağını bildirmiştir. Yerli petrol ile faaliyet gösteren Rafineriyi zor durumda bırakan ve yerli petrol üretimi açısından da olumsuz sayılan bu gelişme karşısında TPAO, 24 Mayıs 1962 tarihinde Petrol Dairesi'ne başvurarak petrol sanayinin gelişiminin engellenmemesi için yerli petrol ürünlerinin öncelikle

⁴⁰⁷ Neyzi, a.g.e., s. 153,154; TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 49.

⁴⁰⁸ **1980 Petrol Faaliyeti**, PİGM Yay.Nu:25, Ankara, 1981, s. 30.

⁴⁰⁹ **1962 Petrol Faaliyeti**, Petrol Dairesi Neş. Nu. 7, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1963, s. 13.

satılmasına imkân sağlanmasını istemiştir. Petrol Dairesi'nden olumsuz cevap alan kuruluş aynı talebi 12 Temmuz 1962'de Sanayi Bakanı'na iletmiştir. Bakan tarafından görevlendirilen petrol komiserinin tercihli satış isteğini reddetmesinden sonra Sanayi Bakanı tarafından anlaşmazlıkta taraf olan Petrol Dairesi Reisi'nin başkanlığında Bakanlıklar Arası Komisyon kurulmuştur. Komisyon, 15 Mart 1963 tarihinde ham petrol ithalinde Petrol Kanunu'nun 2. maddesine göre herhangi bir tedbir almaya gerek olmadığına karar vermiştir.⁴¹⁰

Bu aşamada TPAO'ya gerekli desteği vermeyen Hükûmet, bu tavrı ile bir şekilde ham petrol ithalatını desteklemiştir. TPAO, Komisyon kararını Petrol Kanunu'nun amacına aykırı bularak, rafineri faaliyetlerindeki yerli ve ithal ham petrol çekişmesini Danıştay'a taşımıştır. Danıştay 8. Dairesinin 10.12.1963 tarihli kararında yerli ham petrolün korunması için Kanun'un 2. maddesine uygun tedbirlerin alınması gerektiği hükmüne varılmıştır.⁴¹¹

6326 Sayılı Kanun tasarısı Meclis'te görüşülürken Devlet'in hükümlerini zedeleyeceği gerekçesi ile 136. maddenin tasarıdan çıkarılmış olmasına rağmen 29 Mart 1957 tarihinde ATAŞ, 2 Ekim 1959 tarihinde de İPRAŞ Rafinerisi'nin kuruluşu aşamasında ilgili şirketler ile Hükûmet arasında imzalanmış olan anlaşmalar (Prose Verbal) ile Petrol Kanunu'nun ruhundan uzaklaşdığı, Petrol Kanunu'nun değişmesi halinde dahi anlaşmaların yürürlükte olduğu ve şirketlere haklarını alma imkânı verdiği görülmektedir.

Aynı yıllarda Türk girişimciler tarafından da rafineri kurma teşebbüsünde bulunulmuştur. Marmara Petrol ve Rafineri İşlere A.Ş. tarafından, Fransa'dan temin edilen kredi ile İstanbul civarında senelik 800.000 ton kapasiteli bir rafineri kurmak için 3 Eylül 1958 tarihinde Petrol Dairesi'nden belge alınmıştır.⁴¹² Yerli petrol bulununcaya kadar ithal petrol ile işlemesi, yerli petrol bulunduktan sonra da bu petrol ile faaliyet göstermesi planlanan rafinerinin inşası gerçekleştirilememiştir. Aynı girişimciler 7 Şubat 1968 tarihinde, İstanbul/Çatalca Mimar Sinan Köyü

⁴¹⁰ B.C.A., D. F, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 95.594.4, Tarih: 15.03.1963.

⁴¹¹ A. Şadan Dinçer, **Türk Petrol Hukuku ve Petrol Sözlüğü**, Sermet Matbaası, İstanbul, 1977, s. 78.

⁴¹² **1958 Petrol Faaliyeti**, Petrol Dairesi Neş. Nu.3, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1959, s. 19.

bölgesinde, 800.000-1.000.000 ton kapasiteli yeni bir rafineri için Petrol Dairesi'nden belge almışlardır.⁴¹³ Rafineri için gerekli dış kredi uzun zaman temin edilemediğinden inşa programında aksamalar olmuş ve tesis tamamlanamamıştır.⁴¹⁴

Bu dönemde bir diğer Rafineri müracaatı da yerli sermaye ile faaliyet gösteren Ersan Petrol Sanayi A.Ş. tarafından yapılmıştır. Şirkete Kahramanmaraş Narlı mevkiinde, günlük 2.700 varil kapasiteli, asfalt ve fuel-oil üretecek bir rafineri için 27 Ekim 1967 tarihinde belge verilmiştir.⁴¹⁵ Rafinerinin uzun süren bir hazırlık aşamasını müteakip 1971 yılında montajına başlanmış, 1974'te montajı tamamlanmış ancak şirketin Adıyaman Kâhta bölgesindeki petrol üretim rakamları düştüğü için faaliyete geçememiştir.⁴¹⁶ Tasfiyehane Belgesindeki tesise diğer kaynaklardan ham petrol teminini engelleyen özel hükmün 1995 yılı Aralık ayında Bakanlar Kurulu kararı ile kaldırılmasından sonra Rafinerinin faaliyete geçirilmesi ile ilgili ortaklık kurulması çalışmaları halen devam etmektedir.⁴¹⁷

Türkiye, yurt içinde ihtiyacını karşılayacak petrol bulma umudunu kaybettiğçe petrol faaliyetlerinin diğer alanlarına yönelmiştir. 1965 yılında, 6302 Sayılı Kanun'da değişiklik yapılmasına dair Kanun ile yerli ham petrolden elde edilen ürünler üzerindeki gider vergisinin artırılması sonucu yerli ham petrol ile ithal ham petrol arasındaki denge ithal petrol lehine bir kez daha bozulmuştur. Bu düzenlemenin etkisi ile Türkiye'de faaliyet gösteren İPRAŞ ve ATAŞ Rafinerileri kapasite artırımına yönelmiştir. 1965 yılında göreve başlayan I. Demirel Hükûmeti'nin programına işlenmiş petrol ithal etmemek ham petrolü ise menfaatlere en uygun pazarlardan satın alabilmek için yeni bir milli rafineri kurulacağı kararını almasından⁴¹⁸ sonra 3 Haziran 1966'da TPAO'ya İzmir'de bir rafineri kurulması için belge verilmiştir. Yerli ham petrol üretim miktarı mevcut kapasitelerin altında olduğu halde, rafinerilerin kapasitelerinin artırılması ve yeni rafineri inşasına yönelmesi, Türkiye'nin 6326 Sayılı Petrol Kanunu'nda ifadesini bulan yurt içi

⁴¹³ Kemal Lokman, **Türkiye'de Petrol Rafinerileri**, 1967, s. 12.

⁴¹⁴ **1970 Petrol Faaliyeti**, Petrol Dairesi Neş. Nu. 15, Ankara, 1971, s. 17.

⁴¹⁵ **1967 Petrol Faaliyeti**, Petrol Dairesi Neş. Nu. 12, Or Ajans Kâğıt ve Basım İşleri, İstanbul, 1968, s. 5.

⁴¹⁶ **1974 Petrol Faaliyeti**, PİGM Yay. Nu. 19, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1975, s. 17.

⁴¹⁷ <http://www.ersanpetrol.com.tr>, 06.10.2007.

⁴¹⁸ <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP30.htm>, 19.11.2006.

kaynaklardan petrol ihtiyacını karşılama hedefinden vazgeçtiğini, ithal petrol ile ihtiyacın karşılanması için yeni tedbirler aldığı ortaya koymaktadır.⁴¹⁹ 1972 yılında İzmir Rafinerisi'nin inşa edilmesi ile birlikte Türkiye'nin rafineri kapasitesinin % 66'sı TPAO'nun kontrolüne geçmiştir. TPAO'nun boru hatlarında da tekel konumda olması nedeniyle, arama yapan şirketler buldukları petrolü Devlet eli ile taşımak ve yine Devlet'e veya ATAŞ'a satmak durumunda kalmıştır. Bu durum Devlet'e gelir sağlarken ülke içinde ham petrol üreten şirketleri düşük kâr oranı nedeniyle faaliyetlerinden vazgeçme eğilimine sokmuştur. Petrol Kanunu'nun, 1954 sonrasında, geniş bir faaliyet sahasını kapsamına almasına neden olan hatalı uygulamalar sonucu, arama faaliyetleri önceliğini yitirmiş, geri planda kalmıştır.

Türkiye'nin planlı döneme geçtiği 1963 yılı sonrası, petrol sektöründe yeni tesislerin kurulduğu ve sektörün hızla geliştiği bir süreç olmuştur. Kurulan tesislerden başka idari yapılanmada da bir toparlanma yaşanmıştır. 1962 yılında hazırlanan petrol sanayi sektör programında bu dağınıklığın Petrol Dairesi çatısı altında toplanmasının gerektiği belirtilmiştir.⁴²⁰ Bu ihtiyaca istinaden Başbakanlık, Sanayi Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren enerji kuruluşları Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı çatısı altında toplanmıştır.⁴²¹

Petrol Ofisi'nin kurulmasına dayanak olan Milli Korunma Kanunu 1960 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Fakat aynı yıl kabul edilen 79 Sayılı Kanun'un⁴²² geçici 2. maddesindeki "*hususî birer teşkilat kanunu yürürlüğe konuluncaya kadar bunlar; kuruluşlarına, işleyişlerine ve vazifelerine ait kararlar ve bu kararların alakalı bulunduğu Milli Korunma Kanunu hükümlerine göre faaliyetlerine devam ederler*" hükmü kapsamında Petrol Ofisi faaliyetlerini sürdürmüştür.

Yabancı şirketler, arama dışındaki faaliyetlere ağırlık verirken, TPAO da yasanın kendisine tanıdığı "...petrol mahsullerinin alım, satım ve tevziini yapmak..." hakkına dayanarak 1960'lı yıllarda kendi dağıtım teşkilatını kurmaya başlamıştır.

⁴¹⁹ Göger, **a.g.e.**, s. 72.

⁴²⁰ DPT, **Sektör Programları Petrol Sanayi**, Ankara, Kasım 1962, s. 19.

⁴²¹ Mustafa Özcan Ültanır, "*75 Yılda Enerji Politikası Aşamaları*", **Enerji Dergisi**, S. 10, Uzman Yayıncılık, Ekim 1998, s. 22.

⁴²² **Resmî Gazete**, sayı:10605, tarih:16.09.1960.

Dönemin TPAO Genel Müdürü İhsan Topaloğlu anılarında Petrol Ofisi'nin verimsiz çalıştığını, %25'lik pazar payını 6500 çalışan ile sağladığını ancak Mobil'in 550 kişi ile %35 pazar payına sahip olduğunu ifade etmiştir. 1962 yılı Petrol Sanayi Sektörü Programında, petrol sektörünün arama, üretim, rafinaj, dağıtım ve pazarlama olmak üzere zincirleme faaliyetlerden oluştuğundan bahisle bu safhaların birbirinden ayrı değerlendirilemeyeceği belirtilmiştir. Bu itibarla petrolle ilgili bütün arama, üretim, rafinaj, dağıtım ve pazarlama işlerinin tek bir karar organının yönetimi altında yürütülebilmesi için Petrol Ofisi'nin TPAO'ya bağlı bir ortaklık haline getirilmesi önerilmiştir.⁴²³ TPAO, 1961-1963 döneminde Petrol Ofisi'nin de TPAO'ya bağlanması fikrine destek bulamamıştır.⁴²⁴ Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, petrol sanayinde alınacak tedbirler bölümünde bulunan "*Petrol Ofisi, Devletin sahibi bulunduğu veya katıldığı rafineri tesislerinin mallarının sürümünü sağlayacak duruma getirilecek ve yönetimde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı yetkili kılınacaktır.*"⁴²⁵ İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında benzer şekilde "*Petrol arama, üretim, iletim, dağıtım ve satış faaliyetlerinde bulunan kamu kuruluşları tek bir organizasyonda birleştirilecektir.*"⁴²⁶ ibaresi bulunmasına rağmen her iki Plan döneminde TPAO ile birleşme de sağlanamamıştır. Petrol Ofisi'nin ayrı bir bakanlığa yani Ticaret Bakanlığına bağlı olmasının da bütünleşmede ayrı bir engel teşkil ettiği söylenebilir. 1961 yılında, Ticaret Bakanlığı'nın muhalefetine rağmen Petrol Ofisi'nin TPAO ile bütünleşmesini sağlayacak bir tasarı Meclis'e getirilmiştir. Mobil Şirketi tarafından finanse edildiği iddia edilen Durum Dergisinde yürütülen tasarı karşıtı propagandanın da etkisi ile tasarı Komisyondan çıkamamıştır.⁴²⁷ TPAO, 1960'ta kurmaya başladığı ve 1966 yılı itibarıyla 160 akaryakıt istasyonuna sahip olduğu⁴²⁸ dağıtım teşkilatını da siyasi baskılar sonucu Petrol Ofisi'ne devretmek zorunda kalmıştır.⁴²⁹ 1968 yılında gerçekleşen devirden sonra Petrol Ofisi

⁴²³ DPT, **Sektör Programları Petrol Sanayi**, Ankara, Kasım 1962, s. 22.

⁴²⁴ "*Petrolde Yabancı Sermaye, Muammer Aksoy ile Mülâkat*", **Kalkınan Dünya**, Güneş Matbaacılık, S.1, Şubat 1965, s. 7.

⁴²⁵ DPT, **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, s. 203.

⁴²⁶ DPT, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, Ankara, 1967, s. 441.

⁴²⁷ Dursun K., **a.g.e.**, s. 153.

⁴²⁸ TPAO, **Türkiye'de Petrol**, s. 30.

⁴²⁹ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 53.

TPAO'nun pazarlama imkânlarının da sağladığı katkı ile pazar payını %26'ya yükselterek pazarlama şirketleri arasında lider konuma geçebilmiştir.⁴³⁰

TPAO, Türkiye'de petrol sektöründe milli dikey bütünleşme sağlanması için sektörle ilgili tüm faaliyet kollarında önderlik yapmıştır. Bu kapsamda, özellikle 1959-1967 yılları arası dönem petrol ürünlerinin yurt içinde milli imkânlarla üretilmesine yönelik çeşitli adımlar atılmış ve tesisler kurulmuştur. Petrol Ofisi kurulduktan sonra petrol arama faaliyetlerini bizzat yürüten milli kuruluş olan MTA Enstitüsü ile ve daha sonraki dönemde de TPAO ile dikey bütünleşmeyi⁴³¹ sağlayacak bir politika güdülmemiştir. Petrol sanayinde dikey bütünleşik şirketlerin rafinaj ve pazarlama faaliyetlerini petrol arama faaliyetlerini desteklemek için kullandığı bilinmektedir.⁴³² Türkiye'de bu yönde politika geliştirilmemesinin yurt içi petrol yatırımlarını olduğu kadar, TPAO'nun güçlenmesine katkı sağlamayarak, yurt dışı yatırımlarını da olumsuz etkilediği görülmüştür.

Birinci Dünya Savaşından sonra petrokimya sanayii, otomotiv sanayiinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere fakat yavaş bir gelişme göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı ise bu sanayi dalının çok hızlı bir şekilde gelişmesini sağlamıştır. Bu gelişmede, savaş nedeniyle doğal hammadde ve kaynak akışının kesilmesinin yanısıra kömüre dayalı kimya sanayiinin artan ihtiyacı karşılayamaması etkili olmuştur.⁴³³ Bu gelişmelere bağlı olarak 1960'lı yıllarda Türkiye'de de petrokimya sanayiinin kurulması ihtiyacı doğmuştur. 1961 yılında başlayan araştırma çalışmaları, Yüksek Planlama Kurulu'nda yatırım sorumluluğunun TPAO'ya verilmesi, gerekirse yabancı ortak bulunması kararının alınması sonucunu doğurmuştur. Dönemin TPAO Genel Müdürü İhsan Topaloğlu üç kişilik bir heyetle birlikte ortaklık yapılabilecek şirketlerin araştırılması için ABD'ye gitmiştir. Şirketlerle yapılan görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamamıştır. Görüşmelerin

⁴³⁰ Esin, **a.g.e.**, s. 227.

⁴³¹ "Dikey bütünleşme, bir firmanın belirli bir uğraş alanının birden fazla aşamasında faaliyette bulunmasıdır. Petrol sanayiinde dikey bütünleşme, işin birincil faaliyetler (arama, üretim) ve ikincil faaliyetler (rafinaj, taşıma, depolama, dağıtım, pazarlama)boyutunun bir arada yürütülmesidir." Pınar Özel, **Petrol Sanayiinde Dikey Bütünleşme ve Türkiye'de Uygulanabilirliği**, Uzmanlık Tezi, DPT, Ankara, 2003, s. 35.

⁴³² Özel, **a.g.e.**, s. 42.

⁴³³ **1967 Petrol Faaliyeti**, Petrol Dairesi Neş. Nu. 12, s. 57.

olumsuz geçmesinde hisse dağılımında %51 yerli yatırım ağırlığı ve ithal edilecek sermayenin 10 yıl boyunca Türkiye’de kalması şartının etkin olduğu açıktır. Hükûmete aktarılan görüşme sonuçları değerlendirilmiş ve 10 Nisan 1964’te tesisi TPAO’nun tek başına kurmasına karar verilmiştir.⁴³⁴ Petrokimya A.Ş. (PETKİM) %55 TPAO, %25 Emekli Sandığı ve %20 Ordu Yardımlaşma Kurumu iştiraki ile 1965 yılında kurulmuştur.⁴³⁵

Bu dev ve aynı zamanda petrol arama yatırımlarını destekleyecek adımı 1965 yılında gazyağı, fuel oil, diesel oil, madeni yağ ve sigortacılık alanında faaliyet göstermek üzere %55 TPAO ve %45 Petrol Ofisi iştiraki ile ISİLİT Petrol ve Tic. Ltd. Ş.nin; 1966 yılında başta sıvılaştırılmış petrol gazı üretmek üzere %49 TPAO, %49 Eureka Metal A.Ş. ve %2 TPAO tarafından tayin edilmiş şahısların iştiraki ile İPRAGAZ A.Ş.nin; 1969 yılında mühendislik çalışmaları yapmak üzere %19 TPAO, %15 Azot Sanayi T.A.Ş., %15 Türk Şeker Fabrikaları A.Ş. %11 Şeker Sigorta A.Ş. ve %40 Haldor Popsoe Chemical Engineering şirketinin iştiraki ile Türk Mühendislik Müşavirlik ve Müteahhitlik A.Ş. (TÜMAŞ)nin; 1971 yılında suni gübre üretimi yapmak üzere %60 TPAO ve %40 İPRAŞ iştiraki ile İstanbul Gübre Sanayi A.Ş. (İGSAŞ)nin kurulması takip etmiştir.⁴³⁶

Petrolün bir yerden bir yere ulaştırılmasında boru hatları ile taşımacılığın en ucuz yöntem olduğu bilinmektedir. Boru hatları ucuzluğun yanında süreklilik de sağlamaktadır. Ancak üçüncü ülkelerden geçen boru hatları ülkeleri siyaseten birbirine bağlamasına karşın kriz durumunda petrol ulaşımının aksaması riskini de taşımaktadır. Uluslararası nitelikteki boru hatları, kara ve su yollarında olduğu gibi geçtiği ülkelerin stratejik değerini artırmaktadır. 1961 yılından itibaren Batman bölgesinde üretilen petrol miktarının artması, sonraki dönemlerde Shell tarafından Diyarbakır, Mobil tarafından da Siirt bölgesinde yeni sahaların bulunması ve İzmit’te İPRAŞ ve Mersin’de ATAŞ rafinerilerinin kurulması sonucu, bu bölgelerden üretilen petrolün Akdeniz’e ulaştırılması düşünülmüştür. Boru hatları ile yapılan nakliyatın stratejik öneminin yanında, iklim ve trafik şartlarından etkilenilmemesi, taşıma

⁴³⁴ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 56-57.

⁴³⁵ Kemal Lokman, **Türkiye’de İlk Petro-Kimya Endüstrisi**, 1968, s. 41.

⁴³⁶ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 57, 58, 66.

kapasitesinin dış etkilere bağlı olmaması, boş kapların ve araçların geriye gönderilme zorunluluğunun bulunmaması nedeniyle zamandan tasarruf sağlanması, bakım ve sürdürülebilirlikteki kolaylıkların yanı sıra, taşımanın ekonomik olması gerekçeleri⁴³⁷ ile bu düşüncenin bir ürünü olarak Batman-Dörtyol arasında bir boru hattı tesis edilmesi proje olarak DPT'ye teklif edilmiştir. TPAO tarafından savunulan projeye yabancı petrol şirketlerinden Mobil ve Shell karşı çıkmıştır. Bu şirketler 1964 yılından itibaren öncelikle TPAO'ya bu konuda belge verilmesini engellemeye, daha sonra boru hattının kendilerince kurulmasını sağlamaya ve son olarak da boru hattına ortak olmaya çalışmışlardır.⁴³⁸ Mobil, Türkiye'nin hafif petrolü bulmasının daha öncelikli olduğunu ileri sürerken, Shell ise söz konusu boru hattına ortak olmak istediğini aksi takdirde kendi çıkardığı iyi kalitedeki petrolün TPAO'nun petrolüne karıştırılmasını kabul etmeyeceğini öne sürmüştür. Bu tartışmalara rağmen 1964 yılında alınan Batman-Dörtyol boru hattı tesisi ile ilgili belge⁴³⁹ sonrası inşasına başlanan boru hattı 4 Ocak 1967 tarihinde hizmete açılmıştır.⁴⁴⁰ TPAO, boru hattı için serbest taşıyıcı olarak belge aldığından, hattın kapasitesi müsait olduğu sürece başka bir şirketin serbest taşıyıcı olarak bu sahada boru hattı inşa etmesi engellenmiştir.⁴⁴¹ Boru hattı, 21 API graviteli 70.000 varil / günlük ham petrol taşıma kapasitesinde inşa edilmiş, maliyeti 350 milyon lira civarında olmuştur. Boru hattından ilk üç yılda toplam 411 milyon lira gelir elde edilmiştir.⁴⁴² Kısa sürede maliyeti karşılayacak düzeyde sağlanan gelirin yanında, boru hattının tek el konumuna rağmen, bölgede petrol aramacılığını teşvik etme yönünde de etkisi olduğu değerlendirilmektedir.

Boru hattının açılması ile birlikte demiryolu ile yapılan taşıma geri plana düşmeye başlamıştır. 1966 yılında Devlet Demiryolları'nın taşıdığı petrol ve petrol ürünleri 960.200 ton ve karşılığında sağlanan gelir 75.773.000 lira iken, boru hattının

⁴³⁷ Esin, **a.g.e.**, s. 202.

⁴³⁸ Gürsoytrak, **a.g.e.**, s. 16.

⁴³⁹ "Belge: Arama, keşif, inkişaf ve istihalden başka bir petrol ameliyatı yapmak üzere bu kanuna göre verilen müsaade" 6326 Sayılı P.K. 2. madde .

⁴⁴⁰ Kemal Lokman, "Yurdumuzda İlk Petrol Boru Nakil Hattı", **Kimya Mühendisliği**, TMMOB Kimya Mühendisleri Odası Yay., S.21, Şubat 1967, s. 5.

⁴⁴¹ TPAO, **Türkiye'de Petrol**, s. 12 .

⁴⁴² Esin, **a.g.e.**, s. 206, 208.

faaliyete geçtiği 1967 yılında bu rakamlar birden bire 358.200 ton ve 22.118.000 liraya düşmüştür.⁴⁴³

1958 yılında gündeme gelen bir diğer uluslararası petrol boru hattı projesi de İran ile Türkiye arasındaki proje olmuştur. İran Hükümeti adına İran milli petrol şirketi (National Iranian Oil Company - NIOC) ile Dışişleri Bakanlığı arasında yapılan görüşmeler sonucu İran ile 18 Ekim 1958 tarihinde anlaşma imzalanmıştır. İran'ın kuzeyinde çıkarılacak petrolü Türkiye üzerinden Akdeniz'e taşımayı öngören anlaşmada; boru hattının İran milli petrol şirketi tarafından kurulması, güzergâhının Türkiye petrol havzaları içinden veya yakından geçirilecek şekilde iki tarafın mutabakatı ile tespit edilmesi ve belirli bir oranda Türk petrolünün de boru hattı vasıtasıyla taşınması öngörülmüştür. Ayrıca İran, boru hattı ile taşınacak petrolün %10 kadarını Türkiye'nin istemesi halinde ilan edilen fiyattan %6 oranında daha ucuz bir fiyatla satmayı da kabul etmiştir.⁴⁴⁴ Süveyş Krizinden sonra tankerle petrol taşımacılığının katettiği gelişmeyi gerekçi gösteren İran Başbakanı, taşımacılıkta kullanılan dev tankerlerden sonra bu hattı ekonomik bulmadığını açıklamıştır.⁴⁴⁵ Böylece proje gerçekleşmemiştir.

f. 1954-1973 Döneminin Değerlendirilmesi

Bu dönemde kabul edilen 6326 sayılı yeni Petrol Kanunu ülkede petrol bulunması beklentilerini artırmıştır. Petrol Kanunu'nun hazırlanmasında katkıları olan Amerikalı Max Ball "*Petrol Kanunu'nun neşrinden 5 sene sonra Türkiye'de petrol bulunup işletilebilirse, bunu, büyük muvaffakiyet olarak kabul etmemiz lazımdır.*"⁴⁴⁶ sözleri ile beklentisini dile getirmiştir. Buna karşın gerekçesinde iç tüketimin karşılanması ve ihracat yapılması için çıkarıldığı zikredilen Kanun'un, aradan yıllar geçmesine ve üzerinde de birçok değişiklik yapılmasına rağmen hedefine ulaşmadığı görülmektedir.

⁴⁴³ Esin, **a.g.e.**, s. 222.

⁴⁴⁴ **1958 Petrol Faaliyeti**, Petrol Dairesi Neş. Nu. 3, s. 20.

⁴⁴⁵ Seyfi Taşhan, "*Petrol İhtiyaçlar, Buhranlar ve Politikalar*" **Dış Politika**, Hacettepe Üniv. Dış Politika Ens. Yay., S. 2, 1973, s. 30.

⁴⁴⁶ İplikçi, **a.g.e.**, s. 7.

Petrol yatırımlarını artırmak ve özellikle yabancı şirketleri yurt içinde faaliyet göstermeye yöneltmek amacıyla yapılan düzenlemelerin başarısının, öncelikle bu maksatla faaliyet gösteren şirketlerin ve aldıkları ruhsatların sayısının artması , arama faaliyetlerinin yürütüldüğü alanın yüzölçümleri, araştırma ve sondaj faaliyetlerinde yarattığı olumlu değişimlerle ortaya konulabileceği düşünülmektedir. Liberal yapıdaki 6326 Sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesi ile birlikte yabancı şirketler Türkiye'de petrol yatırımlarına yönelmiştir. 1973 yılına kadar Türkiye'de petrol arama ve işletme faaliyetinde bulunan 68 şirketten 62'si yabancı, 1'i yerli yabancı ortaklığı, 5'i yerlidir (Bkz. TABLO-9). 62 yabancı şirketten yalnız 4'ü petrol sahası keşfinde bulunmuştur. Yabancı şirketlerin ezici bir çoğunluğu Petrol Kanunu'nun amacına ulaşması adına Türkiye'ye herhangi bir katkı sağlamamışlardır. Üstelik muhtemel petrol sahalarında ruhsat alarak TPAO'nun bu bölgelerde çalışmasını kısıtlamışlardır.

TABLO-10'da sunulan jeolojik ve jeofizik çalışmalar incelendiğinde; Petrol Kanunu'nun kabulü ile birlikte 1956-1959 yıllarında TPAO dışındaki şirketlerin günümüze kadar geçen süre itibariyle en üst seviyede çalışma yaptıkları görülmektedir. Bu yıllarda TPAO dışındaki şirketlerin 155,63 ekip/ay jeolojik, 156,18 ekip/ay jeofizik çalışma tempoları 1959'dan sonra büyük bir düşüş göstermektedir. Özellikle yabancı şirketlerin bu araştırma sonuçlarına göre sondaj faaliyetlerine yoğunlaştığı iddiası, Türkiye açısından araştırmalarda sürekliliğin gerekli olması açısından ve ayrıca TPAO'nun artan seviyedeki çalışmaları göz önüne alındığında haklı görülmemektedir. TPAO, jeolojik ve jeofizik alandaki çalışmalarını 1959 yılı ile birlikte artırmaya başlamış ve bazı dönemler hariç bu artışı sürdürmüştür.

Yabancı şirketler petrol yatırımları maksadıyla 1954-1965 yılları arasında 105,7 milyon doları rafineri şirketlerince olmak üzere, toplam 236 milyon dolar sermaye ithal etmişlerdir.⁴⁴⁷ 5 yıl sonra 1970 yılına gelindiğinde bu rakam, 15 milyon dolar ilave ile ancak 251 milyon dolar seviyesine ulaşabilmiştir. Bu

⁴⁴⁷ **1965 Petroleum Activities in Turkey**, Petrol Dairesi Neş. Nu. 10, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1966, s. 23.

sermayenin 85 milyon doları rafineri şirketleri tarafından ithal edilmiştir.⁴⁴⁸ Yani toplam yatırım miktarının 1/3'ü arama faaliyetleri dışında, rafineri yatırımları için kullanılmıştır. Geriye kalan 166 milyon doların ise ancak 45 milyon doları nakit olarak getirilmiştir. Geriye kalan kısmı ise malzeme ve diğer kıymetler olarak getirilmiştir. 1972 yılı sonuna kadar yabancı şirketler tarafından ithal edilen 2.213.579.939 liraya karşılık aynı sürede 1.169.276.259 lira yurt dışına transfer etmişlerdir.

Açılan kuyulara bakıldığında 1965 yılı dönem içinde açılan 80 kuyu ile zirvenin yakalandığı yıl olmuştur. Bu yıldan sonra 1975 yılına kadar bu seviye bir daha yakalanamamış, bazı yıllarda 50 kuyu seviyesine kadar düşmüştür.

Bütün bu çalışmalardan elde edilmek istenen sonuç ham petrol üretimi olduğuna göre bu rakamları da incelemek gerekmektedir. Ancak, şu ana kadar keşfedilen petrol sahalarının rezervleri itibariyle değerlendirildiğinde, Türkiye'de çok büyük sahalara rastlanmadığı açıktır. Türkiye'nin jeolojik yapısının buna elverişli olmadığı da iddia edilmektedir. Bu nedenle önceki dönemlere göre kısa süreli üretim artışı sağlayan yeni alanların keşfini, petrol politikalarının başarısı olarak sunmak hatalıdır. Türkiye'de petrol politikalarının başarısı, sürekli jeolojik ve jeofizik araştırma yapmaya ve sonuçta küçük de olsa petrol sahalarını keşfederek ham petrol üretiminde sürekliliği sağlamaya bağlıdır. TABLO-8'deki ham petrol üretim rakamları incelendiğinde 1964 yılına kadar TPAO'nun üretimde lider olduğu görülmektedir. 1965 yılından itibaren özellikle Shell'in sağladığı üretim artışı ile yabancı şirketler liderliği ele geçirmiş ve Shell'in 1970 yılında ürettiği 1.943.827 tonluk seviye ile zirve rakamına ulaşmışlardır. Diğer şirketler ise bu seviyede üretim rakamlarına hiç yaklaşamamıştır. TPAO ise bir milyon ton seviyesine kadar çıkardığı üretimini genel olarak bu dönemin sonuna kadar korumuştur. 1965-1973 dönemlerinde yabancı şirketlerin artan üretim rakamları sonraki dönemlerde süreklilik arz etmemiştir. Petrol politikalarında hedefin, tüketimin yurt içi kaynaklarla karşılanması olarak belirlendiği göz önüne alındığında, 1969 yılı, bu hedefe en çok yaklaşılan yıl olmuştur. 1969'da Türkiye'deki rafinerilerde işlenen

⁴⁴⁸ **1970 Petrol Faaliyeti**, Petrol Dairesi Neş. Nu. 15, s. 33.

toplam 6.486.023⁴⁴⁹ ton ham petrolün 3.623.192 tonu yurt içinde üretilmiştir. Ham petrol tüketiminin %55,8'inin yurt içinden karşılandığını gösteren bu rakam, üretimin tüketimi karşılama oranları itibariyle Türkiye'nin şu ana kadar ulaştığı en yüksek rakamdır. Petrol Kanunu'nun kabulünden 1972 yılına kadar geçen 19 sene zarfında toplam 28.085.262 ton petrol üretilmiştir. Bu miktarın 12.216.223 tonu yerli şirketler, 15.869.039 tonu yabancı şirketler tarafından üretilmiştir.

Türkiye'de petrol yatırımlarına katılan şirketler ve aldıkları ruhsat sayıları (Bkz. TABLO-5) incelendiğinde de genel bir düşüş eğilimi görülmektedir. Şirket sayısı 1957-1959 aralığında dönem içindeki en yüksek rakamlara ulaşmıştır. Daha sonraki senelerde genel bir düşüş görülmüştür. Söz konusu şirketler tarafından alınan ruhsat sayıları da aynı dönemde 200'ün üzerinde iken 1967'de 36 ruhsat ile en düşük seviyeye gerilemiş, 1970-1972 aralığında 120-130 seviyesine yükselmiştir. TPAO açısından bakıldığında 1955 yılında 14 ruhsat sahibi olan TPAO'nun düzenli bir artış ile 1972 yılında ruhsat sayısını 73'e kadar yükselttiği görülmektedir.

Petrol hakkı sahiplerinin Petrol Kanunu'na göre Türkiye'de istihdam ettikleri yabancı personel sayılarında da 1959'dan sonra düşme görülmektedir. Türkiye'de bu maksatla istihdam edilen yabancı şahıs sayısı yıl sonları itibariyle 1957'de 300, 1958'de 388, 1960'ta 329 iken 1962'de 155'e 1965'te 57'ye düşmüştür.⁴⁵⁰

Bütün bu sayısal değerlerden, yabancı şirketlerin Türkiye'de petrol üretiminin artırmasını sağlamakla birlikte, yatırımlarını beklenen düzeyde artırmadıklarını ve hatta kısmen düşürdüklerini söylemek mümkündür. Yurt içinde yerli şirketler tarafından üretilen petrolden elde edilen gelirin tamamı yurt içinde kalırken, yabancı şirketler ürettikleri petrolün 1/8'ini devlet hissesi olarak devlete vermişler, bunun yanında çeşitli indirimlerden sonra ödedikleri cüzi miktarda devlet hakkı ve vergilerden sonraki bölümü için yurt dışına transfer hakkı elde etmişlerdir. Ülke ihtiyacının yerli üretimle karşılanması ve hatta yurt dışına petrol satılması umuduyla

⁴⁴⁹ **1975 Petrol Faaliyeti**, PİGM Yay. Nu. 20, Dönmez Ofset, Ankara, 1976, s. 18.

⁴⁵⁰ **1957 Petrol Faaliyeti**, Petrol Dairesi Neş. Nu.2, Ankara, 1958, s.22 ; **1958 Petrol Faaliyeti**, Petrol Dairesi Neş. Nu.3, s. 22 ; **1960 Petrol Faaliyeti**, Petrol Dairesi Neş. Nu.5, Ankara, 1961, s. 18; **1962 Petrol Faaliyeti**, Petrol Dairesi Neş. Nu.7, s. 21; **1965 Petroleum Activities in Turkey**, Petrol Dairesi Neş. Nu. 10, s. 22.

hazırlanan ve yabancı petrol şirketlerini çekmek için cazip şartlar içerdiği belirtilen Petrol Kanunu bu itibarla kamuoyunda şüpheler oluşturmuştur.⁴⁵¹ Yabancı şirketlerin ilgisindeki azalma, yapılan arama sondajları neticesinde Türkiye'nin petrol potansiyelinin İran veya Irak gibi olmadığına, her sondajdan olumlu sonuç alınamamasına, çıkan petrol kalitesinin ve kuyu verimlerinin düşük olmasına bağlanmıştır.⁴⁵² Büyük petrol şirketleri, Türkiye'de petrol paylaşımı konusunda yüzde 25 pay veren Orta Doğu ülkelerinden daha cazip imkânlar sunulmasına rağmen yatırımlarını, petrol üretme ihtimalinin, petrol kalitesinin daha yüksek olduğu, masrafların ise daha düşük olduğu bu ülkelere yöneltmişlerdir.⁴⁵³ Yabancı büyük şirketler yaptıkları çalışmalar sonucu kendilerine uzun vadeli büyük kazançlar sağlayacak bir petrol varlığı olmadığı sonucuna vararak arama faaliyetlerini azaltma yoluna gitmişlerdir.

Dünya petrol fiyatları petrol aramacılığını etkileyen önemli bir unsurdur. Talebin fazlalığına dayanan yüksek fiyatların petrol yatırımlarını artırma etkisi bulunmaktadır. Petrol Kanunu'nun kabul edildiği 1954 yılında ortalama petrol fiyatı 1,93 (2005 yılı değeri 14,09) dolardır. 1960 yılında 1,90 (2005 yılı değeri 12,59) dolar, 1961 yılında ise 1,80 (2005 yılı değeri 11,81) dolardır.⁴⁵⁴ Türkiye'de yabancı sermayenin faaliyetlerinin azalmasında düşme eğilimine giren petrol fiyatlarının da etkisi olmuştur.

6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun diğer ülkelerdeki kanunlar dikkate alındığında şirketlere yeterli imkânları sunduğu, 1955'te Libya'da kabul edilen benzer bir kanun dahilinde yapılan çalışmalar sonucu, Libya'da 1959'da petrolün bulunmuş olmasından ve 1961 yılından itibaren Libya'nın petrol ihracatçısı ülke konumuna yükselmesinden anlaşılmaktadır. 6326 Sayılı Kanun'un benzerinin 4 yıl gibi bir

⁴⁵¹ TBMM ZC, Dönem:9, İ:57, C:1, Cilt 29/1, s. 259.

⁴⁵² Göksu, a.g.e., s. 50.

⁴⁵³ Ülkü Şişik, "Türkiye'nin Ham Petrol Üretimi Sorunu", *Amme İdaresi Dergisi*, C.14, S.1, 1981, s. 90.

⁴⁵⁴ BP Statistical Review of World Energy June 2006, Oil: Crude oil prices 1861 – 2005 tablosu, <http://www.bp.com/statisticalreview>, 16.05.2007.

sürede Libya’da sonuç vermesi, Libya petrol kaynaklarının uluslararası değerinin yabancı girişimciler tarafından anlaşılmasına bağlanmıştır.⁴⁵⁵

Petrol şirketlerinin üretim masraflarını artıran, kârlarını azaltan, dolayısıyla arama faaliyetlerinden çekilmelerine veya bu faaliyetleri azaltmalarının bir diğer nedeni ise üretim sahalarının denizden uzaklığı ve petrolün daha derinden çıkarılmasıdır. Ulaştırma mesafesinin uzunluğunun maliyeti artırıcı etkisi yanında, yeterli ulaştırma yollarının bulunmayışı da bu dönemde araştırma ve arama faaliyetlerine olumsuz etkilerde bulunmuştur.

Rafinerilerde ithal ham petrol ile faaliyet göstermenin mümkün olması, buna karşın yerli ham petrolün korunmaması nedenleriyle yurt içi arama faaliyetlerinde düşüş yaşanmıştır. Yabancı şirketler arama yapmak yerine risksiz bir alan olan rafineri ve pazarlama alanlarına yönelmişlerdir. Devletten alacaklı olan yabancı şirketler, petrol araması için düzenlenen Petrol Kanunu’nu rafinericilik alanına taşımışlar, bu maksatla da devletin borçlu konumda olmasını kullanmışlardır.

Erdoğan Göğer, Türkiye’deki petrol kaynaklarına yabancı sermayenin ekonomik bakış açısı ile bakıldığında, devletin dahi para yatırmamasını manalı bulmadığını ifade etmiştir. Buna karşın, devletin kendi milli kaynaklarına yabancı sermayenin bakış açısı ile bakmasının ve uluslararası piyasa bakımından, pahalı da olsa bu kaynakları ihmal etmesinin mümkün olmadığını savunmuştur.⁴⁵⁶ Zira devletin, özel sermayenin dikkate almayacağı siyasi, askeri ilkelere hareketle stratejik bir madde olan petrolün en azından bir kısmını milli kaynaklardan elde etme ihtiyacı duyması, yerinde bir düşünce olarak değerlendirilmiştir.

Ekrem Göksu, dünya petrol siyasetini ve dünya petrollerini sevk ve idare eden teşekküllerle uzaktan veya yakından teşriki mesai yapmadan, dünya ve hatta memleket çapında petrol davası gütmeyen çok zor olduğunu ifade etmiştir. Bu açıdan, 6326 Sayılı Kanunu memleketin menfaati için azami neticeyi koparmaya yönelik gerçekçi ve her iki tarafın faydasına hükümler içeren bir kanun olarak

⁴⁵⁵ Göğer, **a.g.e.**, s. 69.

⁴⁵⁶ Göğer, **a.g.e.**, s. 68.

nitelemektedir.⁴⁵⁷ Petrol Kanunu'nun gerçekçi ve her iki tarafın lehine hükümler içerdiği değerlendirilmesine karşı, Kanun'un yabancı sermayeyi çekerek, döviz elde etmek için çıkarıldığı, bu nedenle milli çıkarları yeterince kollamadığı değerlendirilmeleri de yapılmıştır.⁴⁵⁸ Kendi içinde de tam olarak dengesi sağlanmamış, tezat unsurlar içeren bu düşünceler Petrol Kanunu'nun kamuoyunda tam olarak sindirilmediğini ortaya koymaktadır.

Petrol Kanunu'nda, eşitlik ilkesi adı altında devleti temsil eden TPAO'ya ayrıcalık tanınmamış, devlet kendi hüküm ve tasarrufu altında olan kaynakların işletilmesinde eşit statüde bir şirket ile temsil edilmiştir.

6326 Sayılı Kanun ile 792 Sayılı Kanun, sağladıkları sonuçlar açısından incelendiğinde, petrol üretiminin yeni Kanun döneminde umulan düzeyde artmadığı görülmektedir. Zira 1954 öncesinde keşfedilmiş sahalar dikkate alınmadığında, yani yalnız 6326 Sayılı Kanun döneminde keşfedilmiş sahalardan yapılan üretim hesaplandığında 10 yıllık süreçte petrol üretimi 2 milyon tondur. 6326 Sayılı Kanun ile sağlanan bu sonucun elde edilmesi için, devlete, kendi hüküm ve tasarrufu altında bulunan kaynakları işletme hakkından ve bu konudaki önceliğinden vazgeçme ve şirketlere hiçbir yatırım alanında olmadığı kadar özel vergi indirimleri, gümrük muafiyeti, kur garantisi gibi önemli fedakârlıklar getiren Kanun'a ihtiyaç olmadığı değerlendirilmiştir.⁴⁵⁹

Petrol Kanunu, devlet gelirleri açısından incelendiğinde de aynı sonuca ulaşılmaktadır. 1970 yılı esas alındığında ham petrol ithalatından alınan verginin toplam ithalattan alınan vergi içindeki oranının %23,7 (1,4 milyar TL.)⁴⁶⁰ olmasına karşın aynı yıl yurt içinde üretilen 3,4 milyon ton petrolden devlet hissesi olarak sağlanan gelir 50 milyon liradır.⁴⁶¹

⁴⁵⁷ Göksu, **a.g.e.**, s. 152.

⁴⁵⁸ Doğan, **a.g.e.**, s. 155.

⁴⁵⁹ Göğer, **a.g.e.**, s. 65.

⁴⁶⁰ Esin, **a.g.e.**, s. 338; "1970 Yılında toplam 3.845.122 ton ham petrol ithal edilmiştir." **1978 Petrol Faaliyeti**, PİGM Yay. Nu. 23, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1979, s. 45.

⁴⁶¹ **1971 Petrol Faaliyeti**, Petrol Dairesi Neş. Nu. 16, Ankara, 1972, s. 11, 35.

Türkiye’de petrol endüstrisinin gelişmesi yolundaki birçok adım bu dönemde atılmıştır. Bu gelişmelerde başı çeken TPAO’nun çalışmalarını iki şekilde değerlendirilmek mümkündür. Bir taraftan TPAO’nun petrol endüstrisinin her dalında faaliyet göstererek ülkenin gelişmesine katkı sağladığı görülmekle birlikte, TPAO’nun petrol faaliyetlerinin tekelleşmesine neden olduğu, böylece arama ve üretim faaliyetlerinin olumsuz etkilendiği değerlendirilmektedir. Yerli özel sermayenin petrol sektörüne ilgi göstermemesi nedeniyle ortaya çıkan bu sonucun kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir.

Petrol Kanunu’nun, yerli yatırımcıları bu alana yönlendirmek için herhangi bir teşvik sağlamamış olması, politika eksikliği olarak görülmektedir. Bu eksikliğin sonuçları günümüze kadar yansımıştır.

1954 öncesinde petrol endüstrisinin denetlenmesi konusunda ayrı bir teşkilat bulunmuyorken, Petrol Dairesinin kurulması ile denetim yetkisi bulunan ayrı bir birim oluşturulmuştur. Petrol Dairesi’nin fiilen petrol faaliyetinde bulunmaması ve yalnız Petrol Kanunu’nun uygulanmasını ve denetimi gerçekleştirmesi nedenleriyle, bu dönemdeki denetim faaliyetlerinin daha objektif olması yolunda adım atılmıştır. Mali konularda Petrol Dairesi’nin Maliye Bakanlığı ile birlikte hareket etmesinin sağlanması ile de çoklu bir denetim sağlanmıştır.

MTA Enstitüsü döneminde başlayan yurt içinde ve yurt dışında personel yetiştirilmesi çalışmaları Petrol Kanunu’nun eğitim ile ilgili maddeleri gereği, başta TPAO olmak üzere diğer şirketler tarafından sürdürülmüştür. 1961 yılından sonra TPAO tarafından düzenli olarak her yıl 15 öğrenci petrol teknisyeni olarak yetiştirilmek üzere Amerika’ya gönderilmiştir.⁴⁶² Ayrıca 1960 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi’nde açılan Petrol Kürsüsü bu alanda ileriye dönük personel açığının kapatılması açısından önemli bir işlev üslenmiştir. Ancak yetişen bir kısım personelin çalışmak maksadıyla yurt dışına gitmesi personel zafiyetine yol açmıştır. 1962 yılında ülkede bulunan petrol mühendislerinin sayısı 20’nin altında kalmıştır.⁴⁶³

⁴⁶² TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 39.

⁴⁶³ DPT, **Sektör Programları Petrol Sanayi**, s. 24.

2. LİBERAL POLİTİKALARDA MİLLİYETÇİ YÖNELİM (1973-1983)

a. Liberal Politikalarda Milliyetçi Yönetime Neden Olan Etkenler

27 Mayıs 1960 tarihindeki askeri müdahale sonrası kabul edilen 1961 Anayasası petrol kaynaklarını da içerecek şekilde tabii servet ve kaynakların devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğunu açık şekilde belirtmiştir. Anayasanın 130. maddesine göre “*Bunların aranması ve işletilmesi hakkı Devlete aittir. Arama ve işletmenin Devletin özel teşebbüsle birleşmesi suretiyle veya doğrudan doğruya özel teşebbüs eliyle yapılması, kanunun açık iznine bağlıdır.*” 1961 sonrası Petrol Kanunu ile ilgili tartışmalarda söz konusu Anayasa maddesine sık sık atıfta bulunulmuştur.

1973-1983 dönemi dünya ve Türkiye ölçeğinde meydana gelen olaylar ve petrol piyasası açısından çok önemli gelişmelerin görüldüğü ve petrol sektöründe bu gelişmelere bağlı dalgalanmaların meydana geldiği bir zaman dilimi olmuştur. Dünya politikası ve petrol piyasası 6 Ekim 1973 tarihinde patlak veren Arap-İsrail Savaşı ile sarsılmıştır. İsrail’in “Yomkippur” bayramı kutlamalarına denk gelen Arap saldırısı İsrail’in kısa sürede üstünlüğü sağlaması ile sonuçlanmış ancak Batı Dünyası ve Amerika Arapların petrol ambargosu altında ezilmiştir. Ambargo nedeniyle dünya petrol fiyatları 1920 yılında görülen 3.07 dolarlık fiyate dikkate alınmadığı takdirde 1873 yılından sonra ilk defa ciddi bir artış göstererek sayısal olarak 3 doların üstüne çıkmıştır. 12 dolar seviyelerine yükselen petrol fiyatları nedeniyle ambargonun etkileri Batı’da ve ABD’de halk tarafından hissedilmiştir. Ambargo nedeniyle 1974 yılında ödemeler dengesi 10 milyar dolar açık veren sanayileşmiş ülkeler 1974-76 döneminde bu açığı kapatmayı başarmıştır. Açığın kısa sürede kapatılmasında, artan petrol fiyatlarının sanayi ürünleri fiyatlarına yansıtılması etkili olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, OPEC’in Batı’yı cezalandırmak için petrol silahını kullanması pek gerçekçi olmamıştır. Türkiye gibi bir taraftan pahalı petrole, diğer taraftan petrol fiyat artışının yansıtılmış olduğu sanayi ürünlerine ihtiyaç duyan ülkeler, ambargonun etkilerinden fazlasıyla etkilenmiştir.⁴⁶⁴

⁴⁶⁴ Doğan, a.g.e., s. 108; Yalın, a.g.e., s. 4, 6.

1973 yılında 9,3 milyon ton petrol ithalatı için 274.363.089 dolar ödenirken bu rakam 1974'te 9,9 milyon ton petrol için 804.209.334 dolar olmuştur (Bkz. TABLO-11). Artan petrol fiyatları nedeniyle ABD ve Avrupa'da tüketimi kısacak çeşitli önlemler alınırken Türkiye'de 1974-1977 yıllarında yeterli önlem alınmadığı için tüketimin sürekli artış göstermesi nedeniyle, enerjinin herhangi bir değişim veya dönüşüm uygulanmamış biçimi olarak tanımlanan birincil enerji tüketimi içinde petrolün payı artmıştır. Petrolün payının artmasında birincil enerji üretiminin tüketimi karşılama oranının 1972'de %62,3'ten 1977'de %50'ye düşmesinin, ortaya çıkan enerji açığının karşılanmasında ise petrol ithalatına yönelmesinin de payı olmuştur. 1974'te birincil enerji tüketiminde petrolün payı %48,6 iken 1977'de %53,3'e çıkmış, üretimde ise %23,5'tan %17,6'ya düşmüştür.⁴⁶⁵ Petrol ithalatının artması Türkiye'nin dış ticaret dengesini de önemli ölçüde etkilemiştir. 1972 yılında dış ticaret açığı 677 milyon dolar iken 1977'de 4 milyar dolara ulaşmıştır. Dış ticaret açığının 1972'de 124 milyon doları, 1977'de 1,1 milyar doları yalnız ham petrol ithalatından kaynaklanmıştır.⁴⁶⁶ OPEC'in aldığı ambargo kararı sonucu, Batı ülkeleri Şubat 1974'te, enerji konusunu görüşmek üzere Washington'da yapılan toplantıda Uluslararası Enerji Ajansı'nın kurulmasını kararlaştırmıştır.⁴⁶⁷ Türkiye bu kuruluşa 1981 yılında üye olmuştur.

Petrol Reformu Kanunu'nun hazırlanması süreci daha önceki dönemlere uzanmaktadır. 1967-1972 dönemini kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında mevcut Petrol Kanunu'nun değiştirilmesi ile ilgili şu paragraf bulunmaktadır. *“Petrol mevzuatı millî menfaatlerimiz gözönünde tutularak süratle gözden geçirilecek ve bu anlayış içinde, özellikle kamu kuruluşlarının çalışmalarını engelleyen tatbikat ve mevzuat ve Petrol Kanununun, kambiyo ve kâr transferleri ile Devlet payı konusundaki hükümleri yurt menfaatlerine uygun bir şekilde yeniden düzenlenecektir.”*⁴⁶⁸ belirlenen bu politikanın ışığında bu dönemde göreve gelen hükümetler programlarına bu yönde ifadeler koymuştur.

⁴⁶⁵ Yalın, a.g.e., s. 125, 134.

⁴⁶⁶ DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Yayın Nu.:1664, Ankara, 1979, s. 53.

⁴⁶⁷ Çağlayan, a.g.e., s. 24.

⁴⁶⁸ DPT, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, s. 441.

1969 yılında kurulan II. Demirel Hükûmeti'nin programında Petrol Kanunu'nda değişiklik yapılması ile ilgili şu ifade yer almıştır. "*Petrol Kanunu'nda yapılacak değişikliklerle müşahade edilen güçlükler ve tereddütler kaldırılacak ham petrol istihsalimizin artırılması yönünde yeni hukuki esaslar konulacaktır.*"⁴⁶⁹ 26.03.1971 tarihinde kurulan I. Erim Hükûmeti ise yapılacak değişiklikleri daha açık bir şekilde programına şöyle almıştır. "*Petrol kaynaklarının arama ve işletilmesinde Anayasaya uygun olarak yeni bir politika uygulanacaktır. Bu konuda ihtisaslaşmış devlet kuruluşuna öncelik verilecektir. Petrolde üretimden alınan devlet payı ve başkaca vergilerin bütün dünyada uygulanan düzeye ulaştırılması sağlanacaktır.*"⁴⁷⁰ 22.05.1972 tarihinde göreve başlayan Melen Hükûmeti de daha önceki hükûmetler gibi Petrol Kanunu'nda değişiklik yapılacağı hususuna programında yer vermiştir. "*Petrol Kanunu'nun uygulamada milli menfaatlere aykırı düşen hükümleri süratle değiştirilecek ihtiyacımız olan petrolün yurt içinde sağlanması temel hedef teşkil edecektir.*"⁴⁷¹

Öte yandan, 1974 yılında, Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler, Türkiye'yi 1923'ten beri ilk defa müstakil olarak askeri harekât yapmaya zorlamıştır. 15 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Ortak Devleti'nin Cumhurbaşkanı Makarios'un askeri darbe ile devrilmesi ve olayların, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakının (Enosis) gerçekleşmesine doğru gitmesi üzerine, Türkiye, 1960 Zürih Anlaşmasından kaynaklanan garantör devlet sıfatı ile soydaşlarını kurtarmak amacıyla Barış Harekâtı icra etmeye karar vermiştir.⁴⁷² Barış harekâtı'nın gerçekleştirildiği 1974 yılı, TPAO'nun petrol arama ruhsat sayısının iki kat artarak 213'e çıktığı, diğer şirketlerin ruhsat sayısının ise 80'den 61'e düştüğü bir yıl olmuştur (Bkz. TABLO-5). Harekâta tavrı alan Amerikan Kongresi'nin Türkiye'ye silah ambargosu uygulanması kararı ile Türk-Amerikan ilişkilerinde sarsıntı yaşanmıştır.⁴⁷³

⁴⁶⁹ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp31.htm>, 19.11.2006.

⁴⁷⁰ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp33.htm>, 19.11.2006.

⁴⁷¹ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp35.htm>, 19.11.2006.

⁴⁷² Mehmet Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996 (9), s. 572, 573.

⁴⁷³ "Amerikan silah ambargosu 5.2.1975 tarihinde resmi olarak başlamıştır. Ambargo, Amerikan Temsilciler Meclisi'nin 2.10.1975 tarihli kararı ile kısmen kaldırılmış ve 1978 yılına kadar kısmi olarak uygulanmıştır." Kaymaz, **a.g.e.**, s. 114-117.

Döneme damgasını vuran bir diğer olay ise İran devrimi olmuştur. İran'da artan olaylar üzerine 16 Ocak 1979 tarihinde İran Şahı Rıza Pehlevi ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Fransa'da sürgünde bulunan Ayetullah Humeyni'nin İran'a dönmesinden sonra, yapılan halk oylamasının sonucu dahi beklenmeden, 1 Nisan 1979 tarihinde İslam Cumhuriyeti ilan edilmiştir. 4 Kasım 1979 tarihinde Tahran'daki Amerikan elçiliğinin basılarak 100 görevlinin rehin alınması ve meydana gelen diğer karışıklıklar, İran petrol üretimini olumsuz yönde etkilemiştir. 1978 yılında 264,8 milyon ton petrol üreten İran, 1979 yılında ancak 160 milyon ton üretim yapabildiği.⁴⁷⁴ 1979'da dünya üretiminin % 8,5'ini tek başına üretmiş olan, Orta Doğu'nun Suudi Arabistan'dan sonra en fazla petrol üretilen ülkesi olan İran'daki bu üretim düşüklüğü 1973 ambargosunun ardından fiyatları artıran ikinci etken olmuştur. Öyle ki petrol fiyatları sayısal olarak ilk defa 30 dolar seviyesinin üzerine çıkmıştır.

1960 yılında OPEC'in kurulmasından sonra üye üretici ülkeler petrol gelirlerini artırmak için çeşitli yollara başvurmuştur. Bu kapsamda 1971 Şubat ayında Tahran'da OPEC ile petrol şirketleri bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma ile OPEC üyeleri vergi artışı taleplerinin yarısını elde etmişler ayrıca 1975 yılına kadar petrol fiyatlarında yapılacak artışlar da tespit edilmiştir. 1972 yılında OPEC gelirlerini artırmak için bu sefer üretici ülkelerin petrol faaliyetlerine ve uluslararası petrol şirketlerinin sermayelerine belirli oranlarda katılma talebinde bulunmuştur. 1972 sonlarında New York'ta yürütülen görüşmeler sonucu varılan mutabakat gereği, üretici bazı ülkeler başlangıçta %25, 1982'ye kadar ise %51 hisse satın alma hakkı ile ilgili anlaşmalar imzalamışlardır.⁴⁷⁵ Dünyada üretici devletlerin toprakları altında bulunan petrol üzerindeki kontrollerini ve menfaatlerini artırdıkları bu süreçte, İran Devrimi'nin ardından Eylül 1980'de İran-İrak arasında 8 yıl sürecek savaşın başlamasıyla hem İran'ın, hem de Irak'ın petrol üretimi hızlı bir şekilde düşmüştür. Bu savaş esnasında Körfez bölgesinde petrol tankerlerinin de hedef alınması dünya petrol ulaşımını da etkilemiştir. Savaşın etkisiyle yükselişe geçen

⁴⁷⁴ BP Statistical Review of World Energy June 2006, Oil: Proved reserves ve Oil: Production tabloları, <http://www.bp.com/statisticalreview>, 16.05.2007.

⁴⁷⁵ Taşhan, a.g.e., s. 17-19.

petrol fiyatı 1981’de 36 dolara ulaşmıştır. 1963’den itibaren basında ve kamuoyunda artan tartışmaların da etkisiyle Türkiye petrol yatırımlarına yeni bir yön verme eğilimine girmiştir.

b. 1702 Sayılı Petrol Reformu Kanunu’nun Kabulü

Petrol Kanunu’nun değiştirilmesi amacına yönelik yapılan hazırlıklar 1969’da Demirel Hükümeti zamanında başlamış, II. Erim Hükümeti zamanında sürmüş, 1973’e kadar tasarı olarak beklemiş fakat kanunlaşmamıştır. Ancak 27 Aralık 1972 tarihine gelindiğinde tasarı Meclis’te görüşülmeye başlamıştır. Daha önceki Petrol Kanunu ile ilgili düzenlemelerde olduğu gibi Petrol Reformu Kanunu da önem ve aciliyetini istinaden Meclis’te öncelik ve ivedilikle görüşülmüştür. Görüşülen tasarrının, Petrol Reformunun Temel İlkeleri başlığı altında, *“Anayasa’nın 130’ncu Maddesindeki Arama ve işletmenin Devlet’in özel teşebbüsle birleşmesi suretiyle veya doğrudan doğruya özel teşebbüs eliyle yapılması, kanunun açık iznine bağlıdır.”* ibaresini esas aldığı anlaşılmaktadır. Ulaşılmak istenen amaçlar ise aynı yerde *“Petrol kaynaklarımızı Devlet’in kontrolü altında bulundurarak kamu iktisadî teşebbüsleri eli ve yatırımlarıyla süratle geliştirmek, öncelikle ülkemizin tüketimini tamamen kendi kaynaklarımızla karşılamak ve üretimimizi petrol ihracedecek seviyeye yükseltmek temel ekonomik amaçtır.*

Politik ve stratejik nedenlerle petrol kaynaklarımızı mutlak olarak kendi kontrolümüz altında bulundurmak siyasal amaçtır.” şeklinde belirtilmiştir.⁴⁷⁶

Kanun görüşüldüğünde, Cumhuriyet Senatosu Van Üyesi Ferit Melen tarafından kurulan Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve Milli Güven Partisi’nden oluşan koalisyon hükümeti görevde bulunmasına rağmen görüşmeler sağ-sol tartışmalarına sahne olmuştur. Adalet Partisi Grubu adına konuşan Selâhattin KILIÇ, *“Petrol Reformu Kanunu dolayısıyla Türkiye’de fırtına koparan çevrelere dikkat ediniz; sol çevrelerdir, onların basınıdır.”*⁴⁷⁷ ifadeleri ile CHP’yi suçlamış, tasarrının petrol ameliyesini hemen hemen kamu tekeline aldığını, yerli ve yabancı

⁴⁷⁶ TBMM ZC, Dönem:3, B:29, O:1, Cilt 31, s. 68.

⁴⁷⁷ TBMM ZC, Dönem:3, B:27, O:1, Cilt 31, s. 68, 70.

teşebbüsü küçültmeyi ve sonunda yok etmeyi hedeflediğini, Türkiye'nin şartları altında kamu kuruluşlarının bu işin üstesinden gelemeyeceklerini savunmuştur.⁴⁷⁸

Milli Güven Partisi Grubu adına konuşan İsmet KAPISIZ ise tasarıyla milli kuruluş ile yabancı şirketler arasındaki manasız eşitliğin kaldırılmasının, milli kuruluşa öncelik tanınmasının hedeflendiğini belirtmiştir. Ayrıca TPAO'nun bir bölgede sahip olabileceği ruhsat sayısını 16'ya çıkarmakla esasen bu kuruluşun çalışmasının sınırlandırıldığını. Milli kuruluşun maddi imkânları ölçüsünde ruhsat alabilmesini ve verimli bir sahayı bütün olarak değerlendirebilmesini savunmuştur.⁴⁷⁹

Demokrat Parti Grubu adına söz alan Özer ÖLÇMEN tasarı hakkındaki tartışmaların ulaştığı boyutu şu sözleri ile eleştirmiştir. *“Bu tasarıları aynen kabul edenler Atatürkçü, ilerici, vatansever kabul edilmişler, tenkide veya tadile yeltenenler de gerici, sermaye çevrelerinin sözcüsü, hatta zaman zaman Atatürk düşmanı olarak nitelendirilmişlerdir. Demokrat Parti olarak, kamuoyunda yaratılmak istenen bu peşin hükmü memleket yararına bulmadığımızı belirtmek isteriz.”*⁴⁸⁰ Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere, Demokrat Parti tasarıya eleştirel yaklaşmış ve yabancı şirketlere kısıtlama getirilmesini doğru bulmamıştır.

Dönemin Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Nuri Kodamanoğlu görüşmelerin başında tasarıya hakim olan anlayışı izah ederken petrol reformunun hedeflerini;

“1. Türkiye'nin petrol yataklarını süratle tespit etmek,

2. Bulunan kaynakları süratli fasılasız ve verimli bir şekilde geliştirmek,

3. Ham petrolü milli imkânlarımızla işlemek,

4. Petrol faaliyetlerinin aramadan dağıtıma kadar bir bütün olduğu idraki içinde bu maksatla görevli milli kuruluşlarımızı tek elde ve rasyonel bir organizasyon içerisinde toplamak ve faaliyetlerini destekleyici bir biçimde

⁴⁷⁸ TBMM ZC, Dönem:3, B:27, O:1, Cilt 31, s. 70, 74.

⁴⁷⁹ TBMM ZC, Dönem:3, B:28, O:1, Cilt 31, s. 79.

⁴⁸⁰ TBMM ZC, Dönem:3, B:28, O:1, Cilt 31, s. 81.

*işletmek*⁴⁸¹ olarak belirtmiştir. Kodamanoğlu ayrıca gelecekteki ihtiyaçlar ve petrol teknolojisindeki gelişmenin çok süratli seyretmesi nedenleriyle, Petrol Kanunu'nun yabancı şirketlerin faaliyet göstermesine izin veren hükümlerinin muhafaza edildiğini, fakat geçmiş tecrübelerden ders alınarak bu hükümlerde milli menfaatlere uygun değişikliklerin yapılması yoluna gidildiğini ifade etmiştir.

Mecliste yer alan siyasi partiler arasında geçen tartışmalara bakıldığında; tasarının aşırı devletçi olduğu görüşünün ve kamu kuruluşları açısından yetersiz imkânlar sunduğu görüşünün tartışmaların iki ayrı ucunu teşkil ettiği görülmektedir. Her partinin tasarının beğenmediği yönleri olmasına karşın 6326 Sayılı Kanun'da TPAO'yu diğer şirketlerle eşit gören, bu nedenle de aynı hak ve yükümlülükleri tanıyan hükümler değiştirilmek suretiyle tasarı kanunlaşmış, 1702 Sayılı Petrol Reformu Kanunu ismi ile 18.04.1973 tarihli resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

1702 Sayılı Kanun ile getirilen değişikliklerin en önemlisi, petrol yatırım politikalarında meydana gelen değişikliği vurgulaması bakımından Kanun'un amacını belirten 2. maddesinde yapılan değişiklik olmuştur. Bu maddedeki "*hususî teşebbüs eli ve yatırımlarıyla*" ibaresi kaldırılarak yerine "milli menfaatlere uygun olarak" ifadesi getirilmiştir. Bu ifade değişikliği ile özel teşebbüs yatırımlarını değil, milli menfaatleri esas alan bir politika değişikliği vurgusu yapılmıştır. Ayrıca 1957 yılında yapılan değişiklikle ilave edilen "*Bu maksada uygun olduğu nispette Türkiye dahilinde yabancı menşeli petrol ile yapılan petrol ameliyatının aynı surette inkişafını sağlamaktır.*" cümlesi maddeden çıkarılmıştır. Böylece yabancı petrole petrol ameliyesini geliştirmek Petrol Kanunu'nun amaçlarından birisi olmaktan çıkarılmıştır. Kanun'un yeni amacı "*Türkiye Cumhuriyeti petrol kaynaklarının milli menfaatlere uygun olarak, hızla sürekli ve etkili bir şekilde aranmasını, geliştirilmesini ve değerlendirilmesini sağlamaktır.*" şeklinde belirlenmiştir. Belirlenen bu yeni politika Kanun'un diğer maddelerinde yapılan düzenlemelerin çerçevesini teşkil etmiştir.

⁴⁸¹ TBMM ZC, Dönem:3, B:27, O:1, Cilt 31, s. 14.

Önemli diğer bir değişiklik ise TPAO'nun ruhsat alma hakkının artırılması olmuştur. Milli şirketin arama alanlarının artırılması amacıyla yapılan bu düzenlemeyle, TPAO'ya bir bölgede diğer şirketlerin iki katı seviyede, 16 ruhsat alma hakkı tanınmıştır. Ayrıca bir bölgedeki toplam 150.000 hektar olan arama sahası 800.000 hektara çıkarılmıştır.

TPAO'ya diğer şirketlerden fazla ruhsat alma hakkının tanınmasında, Yabancı şirketlerin özellikle petrol bulma umudu olan bölgelerde ruhsat almalarına karşın yatırım yapmamaları iddiaları etkin olmuştur. TPAO'nun daha fazla ruhsat almasını sağlayan bu düzenlemeden sonra, 2 Eylül 1978 tarihinde çıkarılan 7/15322 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 11 olan petrol bölgesi sayısı 18'e yükseltilmiştir (Bkz. HARİTA-5). Böylece dolaylı olarak milli kuruluşun daha fazla ruhsat almasına destek sağlamıştır. Bu düzenleme yapılırken petrol bulma ihtimali yüksek olan bölgeler daha küçük alanlara ayrılarak bölge içinde daha fazla arama yapılması da sağlanmıştır.⁴⁸² Ayrıca kapalı olan bölgelerde TPAO'ya Bakanlar Kurulu'nun izni ile faaliyet gösterme hakkı tanınmıştır.

1963 yılında yaşanan Kıbrıs krizi esnasında Türk Silahlı Kuvvetleri'ne jet yakıtı temin edilen ATAŞ Rafinerisi ile sorun yaşanmıştır. Rafinerinin Jet yakıtı teslimatını kesmesi üzerine İPRAŞ aracılığı ile sorun giderilmeye çalışılmıştır.⁴⁸³ Yabancı şirketlerin kontrolündeki rafinerinin milli güvenlik zafiyeti yaratması ve petrol sektöründeki rafineri faaliyetlerinin aramacılığı olumsuz etkileri nedeniyle, petrol reformu Kanunu'nda TPAO haricindeki şirketlere rafineri ve boru hattı konusunda belge verilmesi kısıtlanmıştır. Devlet adına belge alma hakkı yalnız TPAO'ya tanınmıştır. Diğer tüzel kişilere ise ancak belge hissesinin yarıdan fazlası Devlet'e ait olmak şartıyla ve Bakanlar Kurulu kararı ile belge verilebileceği belirtilmiştir. Böylece yüksek kârlı bir alan olan rafinaj sektörü Devlet tekeline alınmıştır. Belge hissesinin yarıdan fazlasının devlete ait olması koşuluyla belge verilmesi hükmü, görüşmeleri devam etmekte olan Irak-Türkiye ham petrol boru hattı ile ilgili Hükümet'e esneklik sağlama amacıyla getirilmiştir.⁴⁸⁴

⁴⁸² **1978 Petrol Faaliyeti**, PİGM Yay. Nu. 23, s. Önsöz.

⁴⁸³ Binici, **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁸⁴ **TBMM ZC**, Dönem:3, B:29, O:1, Cilt 31, s. 229, 232.

Vergi alanında yapılan değişlikle Petrol Kanunu gereği özel hükümlere tabi olan petrol şirketleri diğer şirketler gibi genel vergi mevzuatına tabi olmuşlardır. Yalnız ödenecek vergiye tanınan üst limit %55'e artırılarak muhafaza edilmiştir. Ayrıca müşterek faaliyet gösteren şirketlerin birlikte vergilendirilmesine son verilerek zararları ile kârlarının mahsup edilmesinin önüne geçilmiştir. Arayıcı şirketlerin jeolojik araştırma ve sondaj masraflarını devlet hakkından indirilme oranı %80'den %50'ye çekilmiştir.

Yabancı şirketlerin bir kısmının, Türkiye'nin petrol kaynaklarının çıkarılmasına ilişkin oyalayıcı tavır aldıkları konusunda kamuoyunda oluşan tepkinin bir sonucu olarak, Reform Kanunuyla petrol ameliyeleri ile ilgili hak ve mükellefiyet doğuran sürelerde azaltma yapılmıştır. Yeni kanunla bu süreler kabaca yarı yarıya azaltılmıştır. Bunun sonucu olarak; 6 yıl olan arama ruhsatı süresi 3 yıla, 40 yıl olan işletme ruhsatı süresi 20 yıla, 80 yıl olan rafineri, boru hattı vb. tesislerin işletme belgelerine ait süreler 30 yıla indirilmiştir.

Petrol Reformu Kanunu ile 1954 yılından beri sabit rakamlar üzerinden uygulanan devlet hakkı rakamları yükseltilmekle birlikte yine aynı şekilde sabit rakam olarak belirlenmiş, TPAO devlet hakkı ödeme yükümlülüğünden muaf tutulmuştur. Zaman içinde Türk lirasında meydana gelen değer kaybı nedeniyle, devlet hakkı olarak tahsil edilen miktarlar anlamına yitirmiştir.

6326 Sayılı Petrol Kanunu ile getirilen, sadece Bakan'a müşavir olarak rapor vermekle mükellef olan "Komiserlik müessesesi", Türk hukukunda örneği olmadığı ve çoğunlukla maksadı dışında işlerin uzamasına yol açtığı gerekçesi ile kaldırılmıştır.⁴⁸⁵

6326 Sayılı Kanun ile 1954 yılında İşletmeler Bakanı'na doğrudan bağlı olmak üzere kurulmuş olan Petrol Dairesi Reisliği, 1973 yılında kabul edilen 1702 Sayılı Kanun'un 17. maddesi ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına bağlanarak, ismi Petrol İşleri Genel Müdürlüğü olarak değiştirilmiştir. Genel Müdürlük Bakanlığına bağlanmakla kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Bakan'ın onayı ile uygun

⁴⁸⁵ TBMM ZC, Dönem:3, B:27, O:1, Cilt 31, TBMM Matbaası, Ankara, 1973, s. 14.

görülebilecek yerlerde taşra teşkilatlanması yapılacağı belirtilmiştir. Ancak taşra teşkilatı bugüne kadar kurulmamıştır.

c. 1973-1983 Yıllarındaki Gelişmeler

Dönem içinde TPAO'ya bağlı kuruluşların yapısında da bazı gelişmeler olmuştur. Devlet kuruluşu olan TPAO bu dönemde petrol sektöründeki faaliyetlerine bir yenisini ekleyerek deniz taşımacılığı alanında faaliyet gösterecek olan Deniz İşletmeciliği ve Tankerciliği A.Ş. (DİTAŞ)'nin kurulmasına öncü olmuştur. DİTAŞ, 21 Mart 1974 tarihinde, %45 TPAO, %35 İPRAŞ ve %20 Türk Donanma Vakfı'nın iştiraki ile kurulmuştur.⁴⁸⁶

Faaliyet süresinin dolması nedeniyle 1965 yılında kurulan ISİLİT Petrol ve Ticaret Ltd. Ş.'nin tasfiye edilmesi nedeniyle 2 Ocak 1975 tarihinde Petrol Ürünleri Pazarlama ve Taşıma A.Ş. (ISİLİTAŞ) kurulmuştur. ISİLİTAŞ'ta hisse dağılımı %60 TPAO, %30 Emekli Sandığı ve %10 Emek Turistik Tesisleri İşletmesi Ltd.Ş. şeklinde olmuştur.⁴⁸⁷

Irak ile Türkiye arasında ham petrol boru hattı inşa edilmesi fikri ilk defa ortaya çıktığı 1935 yılından sonra Menderes Hükümeti döneminde de gündeme gelmiştir. Bu kapsamda 29 Mayıs 1958 tarihinde ABD Dış İlişkiler Komitesi'nden Başbakan Adnan Menderes'e gönderilen Theodore Francis Green imzalı mektupta Mideast Pipeline Company'nin bu konudaki girişimine destek verildiği belirtilmiştir.⁴⁸⁸ Gerçekleşmeyen proje bu defa 1969 sonunda göreve başlayan II. Demirel Hükümeti Programında *“Petrolü olan komşu ülkelerin ham petrol satışlarını memleketimiz limanlarından yapabilmeleri için memleketlerarası petrol boru hatları tesisi imkânları araştırılacak yurt ekonomisinin geliştirilmesinde ve petrol ithalimizde önemli faydalar elde edilecektir.”*⁴⁸⁹ ifadesi ile yer almıştır.

⁴⁸⁶ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 73.

⁴⁸⁷ *“Emek Turistik Tesisleri İşletmesi Ltd.Ş. Emekli Sadığının yan kuruluşudur.”* TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 76.

⁴⁸⁸ **B.C.A.**, D. A4A4, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 7.38.9, Tarih: 29.05.1958 ; **B.C.A.**, D. A4, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 7.39.37, Tarih: 03.08.1959.

⁴⁸⁹ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp31.htm>, 19.11.2006.

Irak Türkiye boru hattı ancak 27 Ağustos 1973 tarihinde, Türkiye ile Irak arasında imzalanan anlaşma ile gerçekleştirme yoluna girmiştir. İnşa hazırlıkları devam eden Kerkük-Yumurtalık boru hattı için 28.02.1974 tarihinde çıkan 7/7871 Sayılı Kararname gereği TPAO'ya belge verilmiştir.⁴⁹⁰ Ardından da Irak petrolünü İskenderun'a taşıma faaliyetlerini yürütmek üzere 15 Ağustos 1974 tarihinde TPAO'ya bağlı ortaklık olarak Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş. (BOTAŞ) kurulmuştur. BOTAŞ'ın kurulması ile birlikte TPAO denetimindeki diğer boru hatları da bu kuruluşa devredilmiştir. 25 Temmuz 1975 tarihinde inşasına başlanan Kerkük-Yumurtalık boru hattından petrolün Türkiye'ye sevkıyatı, 23 Mart 1977'de başlamıştır.⁴⁹¹

Petrol sektöründe dikey bütünleşme hedefi 1971'de 1. Erim Hükûmeti döneminde “*Ulusal petrol sanayiinde Petrol Ofisi, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına bağlanacak, Türkiye'de ana depo satış işleri devletleştirilecek ve bu yeni ulusal örgüt eli ile yapılacaktır.*”⁴⁹² ifadesi ile Hükûmet Programına girmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda “İlkeler ve Tedbirler” başlığı altında yer alan “*Kamunun petrol arama, üretim, taşıma, dağıtım ve satış (Perakende dahil), faaliyetleri tek bir kamu kuruluşunda toplanacaktır.*”⁴⁹³ ifadesi de bu hedefi teyit etmiştir. Bu ifadeye dayanarak TPAO ve Petrol Ofisi arasında yasal yollardan birleşme sağlanıncaya kadar ortak bir yatırım ve pazarlama politikası oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu amaçla 1974 yılında, %45 TPAO, %35 Petrol Ofisi ve %20 İPRAŞ'ın iştiraki ile Akaryakıt Dağıtım A.Ş. (ADAŞ) kurulmuştur.⁴⁹⁴ Fakat birleşmeyi sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılmaması nedeniyle ADAŞ'ın kurulması da sektörel bütünleşmeyi sağlayamamıştır.

Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası, Kıbrıs'taki petrol yatırımları konusunda teşkilatlanma ihtiyacını doğmuştur. Harekâttan sonra Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının kararı gereği, Türk bölgesinin yakıt ihtiyacını karşılamak ve her türlü petrol faaliyetlerinde bulunmak üzere 17 Aralık 1974 tarihinde %34 TPAO, %44

⁴⁹⁰ Dinçer, a.g.e., s. 75.

⁴⁹¹ **1977 Petrol Faaliyeti**, PİGM Yay. Nu. 22, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1978, s. 29.

⁴⁹² <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp33.htm>, 19.11.2006.

⁴⁹³ DPT, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, Ankara, Ekim 1972, s. 283.

⁴⁹⁴ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 74.

Türk Cemaat Meclisi Konsolide Fonu, %5 Eti Teşebbüsleri Ltd. ve %17 Petrol Ofisi iştiraki ile Kıbrıs Türk Petrolleri Ltd. Ş. (KPLTŞ) kurulmuştur.⁴⁹⁵

Uluslararası düzeyde ortaya çıkan petrol bunalımı ve Türkiye'nin ilişkilerinin yoğunlaştığı Batı ekonomilerinde petrol bunalımının başlattığı gelişmeler ile enerji ve dışarıya bağlı hammadde arzında zaman zaman ortaya çıkan tikanlıklar nedeniyle Türkiye sanayisi ve tarımı olumsuz etkilenmiştir.⁴⁹⁶ Artan petrol fiyatları ile 1979 yılında kabaran petrol faturası Türkiye'yi yeniden yabancı yatırımları artırma gayretine yöneltmiştir. 1 Mart 1979 tarihinde kabul edilen 2217 Sayılı 6326 Sayılı Petrol Yasasına Ek Yasa ile petrol ameliyelerinde kullanmak üzere yurt dışından ithal edilecek malzeme için gümrük ve diğer ithal vergi ve resimlerinden muaf tutulma süresi 25 yıldan 40 yıla çıkarılmıştır.⁴⁹⁷

Petrol üretiminde arzulanan ihtiyaçların yurt içi kaynaklarla karşılanması hedefine ulaşamamasına rağmen yapılan kalkınma planlarında daha önceki dönemlerde olduğu gibi çıta daima yüksek tutulmuştur. 1973-1977 dönemine ait Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 1977 yılında 6 milyon ton ham petrol üretileceği tahmin edilmiştir.⁴⁹⁸ Bu hedef, önceki plan dönemlerine oranla daha fazla kamu yatırımı yapılacağı hesaplanarak belirlenmiştir.⁴⁹⁹ Üçüncü Plan döneminde yatırımların sırasıyla metal madenleri, kömür-petrol ve metal dışı madenlerde yoğunlaşması planlanmıştır.⁵⁰⁰

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda mevcut yabancı petrol şirketlerinin ellerinde bulunan petrol alanlarını geliştirmeleri ve arama yatırımlarını hızlandırmaları için gerekli önlemler alınması, ayrıca bu şirketlerin ham petrol ve petrol ürünlerini pazarlama faaliyetlerinin arama ve ham petrol çıkartma işlemlerine yönettirmeleri koşuluna bağlanması öngörülmüştür.⁵⁰¹

⁴⁹⁵ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 75.

⁴⁹⁶ DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, s. 7.

⁴⁹⁷ **Resmi Gazete**, sayı:16576, tarih:12.03.1979.

⁴⁹⁸ DPT, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, s. 200.

⁴⁹⁹ DPT, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, s. 275.

⁵⁰⁰ DPT, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, s. 281.

⁵⁰¹ DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, s. 393.

1979'daki küçük kanun değişikliğini 1980 yılı başında çıkarılan Petrol Aramalarını Teşvik Kararnamesi izlemiştir. Kararname ile şirketlere bazı teşvik edici düzenlemeler getirilmiştir.⁵⁰² Böylece, Türkiye petrol yatırım politikalarında yabancı şirketlere tanınan imkânların artırılması sürecine doğru tekrar adım atmıştır.

1980 sorası dönem, TPAO'nun yatırım kaynaklarının yetersizliği nedeniyle yabancı sermaye ile ortak aramalara girişmesinin zorunluluk olduğu bir dönemdir. Bu maksatla TPAO, Amoco, Arco, Chevron, Esso, Salen Energy ve Shell gibi uluslar arası şirketlerle ortak petrol arama anlaşmaları yapmıştır.⁵⁰³

Türkiye'de yeraltında bulunan petrolün kasıtlı olarak çıkarılmadığına ilişkin iddialar bu dönemde de devam etmiştir. 1980-1990 döneminde Batman Bölge Müdürlüğü görevi yapan Mehmet YAMAÇ, 1984 yılına ilişkin anısını anlatırken; 1973-1974 yıllarında Muş/Malazgirt'te görevli olan bir astsubayın o dönemde yörede açılan iki kuyuda petrol bulunduğu halde, söz konusu petrolün İran'dan Irak'a giden petrol nehrine denk gelmesi nedeniyle İran Şahı tarafından bölgedeki TPAO'nun mühendisine iki teneke altın gönderildiği ve mühendisin de kuyuya taş ve çimento atarak körelttiği iddialarına ilişkin duyumu bir dilekçe ile aktardığını ifade etmektedir.⁵⁰⁴ Bu tip söylentiler kamuoyunun bilgi noksanlığına bağlı olarak çoğu zaman etkili olabilmektedir.

Artan tüketime bağlı olarak mevcut rafineri kapasitesinin yetersiz görülmesi üzerine 1976 yılında TPAO tarafından Kırıkkale'de yeni bir rafineri tesis edilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Rafinerinin inşası için Romen Industrial Exporport şirketi ile 14 Kasım 1978 tarihinde anlaşma imzalanmıştır.⁵⁰⁵ Yıllık 5 milyon ton kapasiteli olan rafineri 1986 yılında hizmete girmiştir.

d. 1973-1983 Döneminin Değerlendirilmesi

Özellikle sanayileşmiş ülkelerde ekonominin can damarını teşkil eden petrol, 1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra, OPEC'in petrol fiyatlarına yapmış olduğu %400

⁵⁰² **1980 Petrol Faaliyeti**, PİGM Yay.Nu:25, s. 3.

⁵⁰³ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 81.

⁵⁰⁴ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 62.

⁵⁰⁵ **1980 Petrol Faaliyeti**, PİGM Yay.Nu:25, s. 32.

oranındaki zamla, bir kat daha değerlenmiş ve sanayisini geliştirmeyi amaçlayan Türkiye için stratejik öneminin yanında, pahalı bir madde niteliği de kazanmıştır.

İran Devrimi'nin ardından petrol sektörü 1980 Eylül ayında İran-İrak Savaşı ile bir kez daha sarsılmıştır. Hem İran'ın hem de Irak'ın petrol üretimleri ciddi şekilde düşmüştür. Devrim sonrası 160 milyon tona düşen İran üretimi 1980'de 74,2 milyon ton, ertesi yıl ise 66,2 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 1979 yılında 171,7 milyon ton olarak gerçekleşen Irak üretimi de, 1980'de 131,1 milyon ton, 1981'de ise 44,5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Dünya toplam üretimine de yansıyan bu düşüşler neticesinde petrol fiyatları bir kez daha artmış ve sayısal olarak 36 dolara çıkmıştır. Dünya'daki bu gelişmeler Türkiye'nin petrol harcamalarında gözle görülür bir artış meydana getirmiştir. Türkiye petrol ithalatı için 1980'de 2,6 milyar dolar, 1981'de ise 3,2 milyar dolar ödemek zorunda kalmıştır.

Türkiye'de 1973'ten 1983'e kadar motorlu taşıt sayısı üç katına çıkmış (Bkz. TABLO-6), bunun yanında artan sanayileşme ile petrol piyasasında yaşanan krize rağmen ham petrol tüketimi 12,8 milyon tondan 16,3 milyon tona yükselmiştir. 1973 yılındaki yurt içi üretimin 3,5 milyon ton seviyesinden 1983 yılında 2,2 milyon ton seviyesine düşmesinin de etkisi ile ham petrol ithalatı 9,3 milyon tondan 14,1 milyon tona yükselmiştir (Bkz. TABLO-12). 1973 ambargosunun yarattığı fiyat artışları ile 1974 yılında bir önceki yıla göre dört katına çıkarak 804 milyon dolara ulaşan Türkiye'nin petrol ithalat masrafları 1979 yılında 1,5 milyar ton daha az ithalat yapılmasına rağmen 1,2 milyar dolara, 1983'te ise 3,2 milyar dolara ulaşmıştır (Bkz. TABLO-11). Petrol fiyatlarının yükselmesinin de etkisi ile toplam ithalat içinde petrolün payı 1973 yılında %13,1 iken 1974'te %21,2'ye, 1979'da %23,7'ye, 1983'te %34,8'e çıkmıştır. Petrol ithalatı ödemeleri toplam ihracat rakamları ile kıyaslandığında Türkiye'nin ihracatının; 1973'te %20,8'inin, 1974'te %52,4'ünün, 1979'da %53,2'sinin, 1983'te %56,1'inin petrol ithalatına tahsis edilmesi gerekmiştir.⁵⁰⁶

⁵⁰⁶ Türkiye'nin ithalat ve ihracat rakamları için Bkz. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **İstatistik Göstergeler 1923-1995**, s. 259.

1702 Sayılı Petrol Reformu Kanunu ile yapılan düzenleme ve 1978 yılında bölge sayısının 18'e çıkarılması, TPAO'nun petrol bulunması muhtemel tüm sahaları kapatmasına imkân vermek dışında fayda sağlamamıştır. Bu sonucun doğmasında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik bunalım nedeniyle yatırım yapılamaması etken olmuştur. Artan petrol fiyatları nedeniyle petrol ithalatının Türkiye'nin ekonomisini zorladığı bu dönemde, 1973 yılında Türkiye'de toplam 12 şirket faaliyet gösterirken 1978 yılında bu sayı 9'a, TPAO haricinde şirketlerin aldığı ruhsat sayısı 82'den 25'e ve ruhsat alanları 38 bin km²'den 11 bin km²'ye düşmüştür. Artan petrol fiyatlarının da etkisi ile 1980 sonrası şirketlerin ilgisi artmaya başlamış, 1982 yılında faaliyet gösteren şirket sayısı 18'e, TPAO haricindeki şirketlerin aldığı ruhsat sayısı 110'a, ruhsat alanları ise 50 bin km²'ye çıkmıştır. Benzer düzeye artışlar jeolojik ve jeofizik çalışmalarda da gerçekleşmiştir. Bu dönemin olumlu bir gelişmesi de 7 yerli şirketin petrol hakkı sahibi olması ile yaşanmıştır. Ancak artan ilgi petrol üretimine yansımamıştır.

6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından 30 yıla yakın süre geçtiğinde dahi, yalnız Devlet imkânları ile değil, yerli ve yabancı, özel ve kamu kesimince yapılan çalışmalarla da Petrol Kanunu dahilinde arzulanan hedeflere ulaşılamamıştır.

Dönem içinde Irak-Türkiye ham petrol boru hattının hayata geçirilmesiyle, Türkiye uluslararası nitelikte bir petrol taşıma güzergâhı olmuştur. Böylece ülke ihtiyaçlarının güvenli ve sürekli karşılanması yolunda farklı bir imkâna da kavuşulmuştur. Irak-Türkiye ham petrol boru hattı, strateji açısından petrole sahip olmak kadar, petrolü kontrol etmenin de önemli olduğunu Türkiye'nin gündemine fiilen sokmuştur.

Türk petrol sektöründeki dikey bütünleşme, ADAŞ denemesi ile gerçekleştirilmeye çalışılmış, fakat başarılı olunamamıştır. Siyasi iktidarın ve kalkınma planlarının hedeflerinde bütünleşmenin sağlanacağı belirtilmişse de gereken adımlar atılmamıştır.

1702 Sayılı Kanun'da olduğu gibi kalkınma planlarında da üretimin hedefleri afaki seçilmiş, ancak gerekli kaynaklar tahsis edilmemiştir. Sonuçta hedeflere ulaşılamaması Petrol Kanunu'nun başarısızlığı olarak görülmüştür.

Türkiye'nin petrol politikası hakkındaki eleştiriler bu dönemde de devam etmiştir. Cahit Doğan, Dış ticaret açığının devamlı büyümesinin ve dış borçların artmasının en önemli sebeplerinden birisi olarak gördüğü petrol konusunda en büyük eksikliği “*milli bir petrol politikasının olmaması*” olarak ifade etmiştir. Cahit Doğan'ın, 1979 yılında yaptığı, dünyada 2000 yılına dönük teferruatlı hesaplamalar yapılırken, Türkiye'de hâlâ havanın yağışlı ya da kurak olmasına bağlı bir enerji politikası takip edilmesi konusundaki eleştirilerinin⁵⁰⁷ günümüzde su kaynakları ile ilgili politikalarda da görülmesi ilginç bir tesadüf olarak görülmüştür.

3. YABANCI SERMAYEYİ TEŞVİK EDEN LİBERAL POLİTİKALARA DÖNÜŞ (1983-1988)

a. Yabancı Sermayeyi Teşvik Politikalarını Hazırlayan Etkenler

1979 yılından itibaren petrol fiyatları artış, yurt içi üretimi ise düşüş eğilimini sürdürmüştür. Düşen üretime karşın tüketim hızı artmaya, ithal edilen petrole ödenen döviz miktarı yükselmeye devam etmiştir. 1979 yılında ithal edilen 8,1 milyon ton petrol için 1,2 milyar dolar ödenmiş, 1982'de ithalat 13,9 milyon tona, ödenen döviz miktarı ise 3,5 milyar dolara fırlamıştır. Bu ekonomik tabloya karşılık Petrol Kanunu'nun çıktığı 1954 yılından beri petrol aramaları yönünde beklenen gelişme olmamış, çıkarılan petrol memleket ihtiyacını karşılamaktan uzak kalmış, artan tüketim nedeniyle ithal petrol oranı artmıştır.⁵⁰⁸ Bu durumda ham petrol üretimini artırmak akla gelen ilk çözüm yolu olarak tespit edilmiştir.⁵⁰⁹ Bu düşüncelere 1702 Sayılı Kanun ile yapılan düzenlemelerin olumsuz etki yarattığı iddiaları da eklenince yabancı yatırımların teşvik edilmesi için yeni bir yasal düzenlemenin yolu açılmıştır.

⁵⁰⁷ Doğan, a.g.e., s. 101.

⁵⁰⁸ Osman Tolun, “*Petrol Kanunu'ndaki Son Değişiklik ve Petrol Aramalarını Teşvik Edici Yeni Hükümler*” 1983 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay.Nu:28, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1984, s. 92, 93.

⁵⁰⁹ Şişik, a.g.e., s. 73.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin müteakip kurulan Ulusu Hükûmeti programında petrol yatırımları ile ilgili şu ifade yer almıştır. “*Gerek petrol, gerekse kömür rezervlerimizin araştırılması, işletilmesi ve yurt hizmetine arz edilmesi için kamu kuruluşlarının ve özel kesimin teşebbüs ve yatırım gücünden olduğu kadar gerektiğinde yurt dışı imkânlardan da ülkemiz menfaatlerine en uygun şekilde yararlanılacaktır.*”⁵¹⁰ Böylece 1973 yılında TPAO haricindeki şirketlerin aleyhine yapılan düzenlemelerin ülke menfaatlerine uygun olması şartıyla tekrar düzeltileceği ortaya konmuştur.

b. 2808 Sayılı Kanun’un Kabulü

1980’lerden itibaren yabancı sermayeden faydalanılması için tedbir alınması gerektiğinin ifade edilmeye başlanmasının etkileri ile bu ihtiyaca cevap vermek üzere 1982 yasama yılında hazırlanan tasarı, 1 Mart 1982 tarihinden itibaren komisyonda ele alınmıştır. Milli Güvenlik Konseyi’nin tasarının bir an evvel Genel Kurul’a getirilmesi gerektiği yönündeki uyarısını müteakip, Başbakan tarafından doğrudan Genel Kurul’a gönderilen tasarı, zamanın yeterli olmaması nedeniyle Meclis’te görüşülemediği için kanunlaşmamıştır. Aynı tasarı Ulusu Hükümeti tarafından öncelikle görüşülmesi talebiyle yeni yasama yılında Meclis’e tekrar sevk edilmiş ve 3 Şubat 1983 tarihinde Danışma Meclisi’nde görüşülmeye başlanmıştır.⁵¹¹

Tasarı hakkında açıklamada bulunan İktisadi İşler Komisyonu Başkanı İ. Nuri Özgöker “bir nevi teşvik yasası” olarak nitelediği tasarı hakkında yabancı şirket temsilcilerinin “*bu tasarıyla Türkiye’de petrol arayabileceklerini ve bir güçlkle karşılaşmayacaklarını*” dile getirdiklerini belirtmiştir.⁵¹² Özgöker yabancı sermayeden istifade etmenin gerekliliğini ise “*Petrol, yağmur duası gibi petrol duasına çıkararak bulunmaz. Milli şarkılar söylenerek bulunmaz. Enternasyonal marşı söylemekle de hiç bulunmaz. Petrol, para ve teknolojiyle bulunur. Bu ikisine de sahip olmayan petrol bulamaz. Bunun için bu iki unsuru sağlamak gerekir. Bu da milli menfaatlerimizin bu alanda kâr sağlamak düşüncesinde olan yerli ve yabancı*

⁵¹⁰ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/hp44.htm>, 19.11.2006.

⁵¹¹ **Danışma Meclisi Zabıt Ceridesi**, B:51, O:2, Cilt 14, TBMM Basımevi, Ankara, 1984, s. 219,275.

⁵¹² **DM ZC**, B:52, O:2, Cilt 14, s. 241.

şirketlerin menfaatlarıyla paralelik arz etmesiyle mümkün olur.”⁵¹³ sözleriyle açıklamıştır.

Meclis Üyesi Paşa Sarıoğlu ise yabancı sermayenin ülkedeki petrol arama faaliyetlerine katılmamasının veya düşük düzeyde katılmasının sorumluluğunu tek başına izlenen politikaların yanlışlığına bağlamanın doğru olmadığını ifade etmiştir. Sarıoğlu, bunun nedenini; *“Türkiye’de verimli petrol kaynaklarının bulunma ümidinin azalması, Türkiye’nin jeolojik yapısının elverişsiz görünmesi, Libya ve Büyük Sahra’da bulunan çok geniş petrol rezervlerinin Türkiye’nin coğrafi ve ekonomik önemini azaltması, ithal malı petrolün Türkiye’de aranıp istihsal olunan petrole kıyasla avantajlı olması, yabancı şirketlerin durumunun tartışma konusu yapılması.”⁵¹⁴ şeklinde açıklamış, bu itibarla politikaları hatalı görmenin de, petrol şirketlerini masum görmenin de yanlış olacağını belirtmiştir.*

Kanun hakkında meclis üyelerinin görüşleri genel olarak değerlendirildiğinde, Kanun’da bazı düzenlemelerin yapılmasının kaçınılmaz olduğu, ancak tasarıda yer alan düzenlemelerin yeterli olmadığı, amaca ulaşmayı sağlamayacağı inancının hakim olduğu görülmektedir.

Petrol yatırımlarında yabancı sermayeye yeni haklar tanıyan, bu arada TPAO’nun haklarında kısıtlama getiren 2808 Sayılı Kanun 10 Şubat 1983 tarihinde kabul edilmiştir. Kanun ile getirilen petrol yatırım politikalarını etkileyecek önemli değişiklikleri şu şekilde sıralamak mümkündür.

Petrol hakkı sahiplerine, 1 Ocak 1980 tarihinden sonra keşfedilmiş olmak şartıyla ürettikleri petrolün kara sahalarında %35’ini, deniz sahalarında ise %45’ini memleket ihtiyacına bakılmaksızın ihraç etme serbestisi tanınmıştır. İhraç hakkına sahip olunan petrol ile bu petrolden imal edilen petrol mahsulleri her türlü ihraç vergi ve resimlerinden muaf tutulmuştur.

⁵¹³ DM ZC, B:52, O:2, Cilt 14, s. 240.

⁵¹⁴ DM ZC, B:52, O:2, Cilt 14, s. 243, 244.

İhraç edilecek petrolden elde edilecek dövizin yurt dışında muhafaza edebileceği, ancak yabancılar için bu miktarın ithal edilen sermayenin transferinde mahsup edileceği, yerli şirketler için de miktarı Bakanlar Kurulu kararı ile tespit edilmek üzere, bu miktarın yurt dışında bulundurulabileceği hükmü getirilmiştir.

Petrol hakkı sahiplerinin ürettikleri ham petrolden, memleket ihtiyacını karşılamak üzere ayrılan kısmına piyasa fiyatı uygulanacağı belirtilmiştir. Piyasa fiyatının teşekkülüne esas olan unsurların ve uygulama esaslarının tespiti konusunda Bakanlar Kuruluna yetki verilmiştir.

Bir bölgede bir tüzel kişinin aynı zamanda en fazla 8 arama ruhsatnamesine sahip olabileceği, Ancak, TPAO'nun, toplam ruhsat adedi petrol arama bölgesi sayısının on katını aşmamak kaydıyla, her bölgede en çok 12 adet arama ruhsatı alabileceği hükmü getirilerek TPAO'nun bir bölgede alabileceği ruhsat sayısı 16'dan 12'ye indirilmiştir. Ayrıca alabileceği toplam ruhsat sayısı ve yüzölçümü diğer şirketlerle aynı seviyeye getirilmiştir. TPAO için diğer kısıtlayıcı bir tedbir de belge süresi tahdidi getirilmesi suretiyle gerçekleşmiştir. Daha önce TPAO'ya süresiz olarak verilen belgeler için diğer şirketler gibi 30 yıl süre tahdidi konmuştur. Bütün bu kısıtlayıcı şartların dışında TPAO'nun müsaade, arama ve işletme ruhsatnameleri ile belge hakkını katıldığı ortaklıklar aracılığı ile de kullanabilmesine imkân tanınmıştır.

Arama ruhsatnamesinin süresi üç yıldan dört yıla, buna bağlı olarak uzatma süreleri ile birlikte toplam süre 5 yıldan 8 yıla çıkarılmıştır. Sondaja başlama süresi 2 yıldan 3 yıla çıkarılmıştır.

Müracaatların, itirazların ve Danıştay'da görülecek davaların ivedilikle sonuçlandırılması için süreler kısaltılmıştır.

Petrol bulan ve işletme ruhsatı alan petrol hakkı sahiplerine bulduğu petrolle ilgili taşıma ve rafineri belgesi alma hakkı tanınmıştır.

Devlet hakkı ile ilgili miktarlar günün koşullarına göre yeniden düzenlenmiştir. Aynı zamanda Bakanlar Kurulu'na bu miktarları 10 katına kadar artırma yetkisi tanınmıştır.

Yapılan bu değişikliklerle; TPAO'nun bütün bölgeleri kapatmasının önüne geçmek için bölge içinde ve toplamda alabileceği ruhsat sayısının ve yüzölçümünün kısıtlandığı, ruhsat ve sondaj sürelerinin artırıldığı, ihracat ve transfer kolaylıkları getirildiği ve müracaatların hızla sonuçlandırılması için tedbir alındığı görülmektedir. Böylece, özellikle yabancı şirketlere maddi teşvik ve kolaylık sağlanırken, TPAO'nun ruhsat sayıları ile ilgili avantajlarına son verilmiştir. TPAO'ya ortaklıklar aracılığı ile faaliyet yürütmesi imkânı tanınmakla, ortaklıklar aracılığı ile masrafların azaltılması ve sağlanan ilave kaynak ile yatırımların sürdürülmesinin yolu açılmıştır.

c. 1983-1988 Yıllarındaki Gelişmeler

Petrol yatırım alanları upstream (arama, sondaj, üretim) ve downstream (taşıma, rafinaj, pazarlama) olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Arama, sondaj, üretim yatırımları riski bol ve kâr potansiyeli yüksek alanlardır. Taşıma, rafinaj, pazarlama faaliyetleri ise riski az, önceden belirlenebilir sınırlı kârı olan alanlardır. Bu nedenle 1859'dan beri petrol işine girmiş ve Standart Oil Company'yi kurmuş olan Rockefeller 1890 yılına kadar yalnız downstream bölümde faaliyet gösterirken buradan elde ettiği maddi güç ve başkalarının ürettiği petrole bağımlı olmak durumundan kurtulmak için bu tarihten itibaren petrol üretimine girmeye karar vermiştir.⁵¹⁵ Petrol yatırımlarında dikey bütünleşik yapının kurumsal gücü artırdığı görülmüştür.

Türkiye'de, bu dönemde petrol yatırım politikaları açısından kamu sektöründe karmaşa yaşandığı görülmüştür. 17.6.1982 tarihinde kabul edilen 2680 Sayılı Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Kuruluş, Görev ve Yetkilerinin Düzenlenmesi ile İlgili Yetki Kanunu⁵¹⁶ ile başlayan süreç, 20.05.1983 tarihinde 60 Sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Kamu İktisadi Kuruluşları Hakkında Kanun Hükmünde

⁵¹⁵ Yergin, a.g.e., s. 50.

⁵¹⁶ Resmi Gazete, sayı:17729, tarih:19.06.1982.

Kararname⁵¹⁷ ile iktisadi devlet teşekküllerinden benzer alanlarda faaliyet gösterenlerin bir kurum çatısı altında toplanması ile sonuçlanmıştır. Bu düzenleme ile petrol sektöründe faaliyet gösteren TPAO, BOTAŞ, TÜPRAŞ, POAŞ ve DİTAŞ bir “teşekkül” olarak kurulmuş olan Türkiye Petrol Kurumu (PETKUR)’na bağlanmıştır. 28.10.1983 tarihinde çıkarılan 98 Sayılı Türkiye Petrol Kurumu Kuruluşu Hakkında Kanun Hükmünde Kararname⁵¹⁸ Türkiye Petrol Kurumu adı altında teşkil olunan iktisadi devlet teşekkülünün hukuki bünye, amaç ve faaliyet konuları, organları ve teşkilât yapısı, müessese, bağlı ortaklıklar ve iştirakleri ve bunlar arasındaki ilişkileri ve ilgili diğer hususları düzenlemektir. Kararnamenin yayınlanmasından sonra TPAO Genel Kurulu 31.10.1983 tarihinde ünvanını Türkiye Petrolleri Anonim Şirketi (TPAŞ) olarak değiştirmiştir. Petrol yatırımları açısından asıl gelişme ise TPAŞ’ın amacının değiştirilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan değişiklikle TPAŞ’ın amacı; arama, üretim sondaj ve bunlara bağlı petrol ameliyeleri ile sınırlandırılmıştır. Böylece rafinaj, pazarlama ve boru hatları ile petrol taşımacılığı TPAŞ’ın faaliyet alanı dışına çıkarılmıştır.⁵¹⁹

Yapılan düzenleme ile petrol faaliyetleri birbirinden ayrıştırılırken, 98 Sayılı Kararname gereği TPAO’nun iştiraklerinden İPRAŞ Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş. (TÜPRAŞ) ismini almıştır. Batman, Aliğa ve inşası devam eden Orta Anadolu (Kırıkkale) rafinerileri TÜPRAŞ’a devredilmiştir.⁵²⁰

1974 yılında, kurulmuş olan Akaryakıt Dağıtım A.Ş. (ADAŞ) ise Petrol Ofisi A.Ş. (POAŞ) adını alarak, ISİLİTAŞ ve Petrol Ofisi, POAŞ’a devredilmiştir.⁵²¹

1965 yılında kurulan PETKİM ve 1971 yılında kurulan İGSAŞ Türkiye Petrol Kurumu çatısı altına alınmayarak Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına bağlı olan Türkiye Sanayi Kurumu’na bağlanmıştır.

⁵¹⁷ **Resim Gazete**, sayı:18052, tarih:20.5.1983.

⁵¹⁸ **Resmi Gazete**, sayı:18205, tarih:28.10.1983.

⁵¹⁹ Yıldız Turgay, **Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nda İnsangücü Planlaması**, Uzmanlık Tezi, TODAİE, Ankara, 1992, s. 16.

⁵²⁰ Turgay, **a.g.e.**, s. 16.

⁵²¹ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 83.

Aradan bir yıllık bir süre dahi geçmeden petrol sektörü ile ilgili yapılan tüm bu düzenlemeler tekrar değiştirilmiştir. 18.06.1984 tarih ve 233 Sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında KHK⁵²² gereği, Türkiye Petrol Kurumu kaldırılmış, TPAŞ tekrar TPAO ismini almış ve iktisadi devlet teşekkülü haline getirilmiştir. 1983'te PETKUR'a bağlanmış olan BOTAS, TÜPRAŞ, POAŞ ve DİTAŞ TPAO'ya bağlı ortaklık haline getirilmiştir. İPRAGAZ, TÜMAŞ ve Libya-Türk Mühendislik, Müşavirlik A.Ş. TPAO'nun iştirakleri olarak kalmıştır.⁵²³

TPAO'nun teşekkül haline gelmesinden sonra kuruluş amacı yeniden belirlenmiştir. Yeniden belirlenen amaç *“kamu petrol sektörünü merkezi planlama ve koordinasyon ilkeleri dahilinde organize etmek ve bu suretle sektörü verimli, uyumlu ve memleket ihtiyaçlarını karşılamada etkin duruma getirmek ve Petrol Kanunu'nda tanımlanan petrol ameliyeleri ile dağıtım ve pazarlama faaliyetlerinde bulunmak ve jeotermal enerji üretimini geliştirmek, sermaye birikimi sağlayarak öncelikle petrol arama ve üretiminde yatırım kaynağı yaratmak”* şeklinde ifade edilmiş ve TPAO'nun amaçlarını doğrudan doğruya veya müessese, bağlı ortaklık, iştirak ve diğer birimleri eliyle yerine getireceği belirtilmiştir.⁵²⁴

233 Sayılı KHK ile Türkiye Gübre Sanayi A.Ş. (TÜGSAŞ)'ne bağlanan İGSAŞ, 1988 yılında TPAO'ya bağlı ortaklık haline getirilmiştir. Aynı KHK ile Türkiye Sanayi Kurumu'na bağlanan PETKİM ise 1987 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile özelleştirme kapsamına alınmış, aynı yıl İPRAGAZ'daki TPAO hisseleri Toplu Konut ve Kamu İdaresi Başkanlığı'na devredilmiştir.⁵²⁵

Bu dönem Türkiye'nin milli petrol şirketi vasıtasıyla petrol aramacılığı dışında da olsa yurt dışı yatırımlara yöneldiği ilk dönem olmuştur. Yurt dışı yatırımlar kapsamında; 24 Mayıs 1983 tarihinde, Libya'da veya dışında faaliyet göstermek üzere Libya Arap-Türk Ortak Mühendislik ve Müşavirlik Hizmetleri A.Ş.

⁵²² **Resmi Gazete**, sayı:18435, tarih:18.06.1984.

⁵²³ Turgay, **a.g.e.**, s. 18.

⁵²⁴ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 83.

⁵²⁵ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 84.

(LATEC) kurulmuştur. Söz konusu şirket 2004 yılında feshedilinceye kadar faaliyet göstermiştir.⁵²⁶

d. 1983-1988 Döneminin Değerlendirilmesi

1984 yılında petrol ithalatına ödenen döviz 3,4 milyar dolar iken, petrol fiyatlarının düşmesi sonucu 1988 yılında 2,4 milyar dolar seviyesine gerilemiştir. Artan genel ithalat ve ihracat rakamlarının da etkisiyle, petrol ithalatının genel ithalat içindeki payı aynı yıllarda %31,5'tan, %16,7'ye, genel ihracat içindeki payı ise %47,6'dan, %20,6'ya gerilemiştir. Bu tabloya rağmen, petrol ithalatının dış ticaret açığının 1984'te %94,4'üne, 1988'de ise %93'üne tekabül ettiği görülmektedir.⁵²⁷ Bu itibarla yerli petrolün bulunması bu dönemde de artan önemini korumuştur.

1980-1983 yılları arasında arama faaliyetlerine şirketlerin gösterdiği ilgi aynı düzeyde devam etmiştir. Faaliyet gösteren şirket sayısı 1988'de 25'e ulaşmış olmakla beraber TPAO haricindeki şirketlerin ruhsat sayıları ve ruhsat alanları küçük değişiklikler olmasına rağmen 1983 düzeyinde kalmıştır. Jeolojik ve jeofizik çalışmalarda da artan bir seyir izlenememiştir. Petrol üretiminde ise yabancı şirketlerde süreklilik arz eden düşme eğilimi devam ederken, TPAO 5 yıllık sürede üretimini %50 artırmayı başarmıştır. Bu itibarla, yabancı şirketleri teşvik maksadıyla kabul edilen 2808 Sayılı Kanun'un etkileri petrol üretimine yansımamıştır.

4. PETROL YATIRIMLARINDA “BÖLGESEL OYUNCULUK” DÖNEMİ (1988 SONRASI)

a. Yurt Dışına Yönelik Petrol Yatırım Politikalarını Hazırlayan Etkenler

1990 yılı Ağustos ayı başında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi ile ortaya çıkan kriz nedeniyle, dünya petrol fiyatları 1985 yılından sonra ilk defa 20 doların üzerine çıkmıştır. Artan petrol fiyatları, yüksek arama maliyetlerine rağmen tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de petrol aramacılığını cazip hale getirmiştir.

⁵²⁶ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 82.

⁵²⁷ Türkiye'nin ithalat, ihracat ve dış ticaret göstergeleri için Bkz. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **İstatistik Göstergeler 1923-1995**, s. 262.

Bu dönemde ortaya çıkan diğer önemli bir uluslararası gelişme Sovyetler Birliği'nin dağılması olmuştur. Bu ikinci gelişme Türkiye'nin yurt dışı yatırımlara yönelme düşüncesini hızlandıran ve özellikle bu coğrafyaya yönlendiren bir gelişme olmuştur.

Bu dönemdeki yurt dışına yönelim hareketi esasen 1987 yılında ortaya konan fikirlerin bir sonucudur. Ülke ihtiyacı olan petrolün ekonomik ve kesintisiz bir şekilde sağlanması amacıyla dönük çalışmalar sonucu TPAO tarafından gerekli başvurular yapılarak 1987 yılında DPT'den yurt dışı yatırım için müsaade alınmıştır.⁵²⁸ Bu kapsamda 27.02.1988 tarihinde çıkarılan 315 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile; teşebbüslerin, yurt dışında şirket kurmalarına ve kurulmuş şirketlere iştirak etmelerine izin vermeye ve bu konularda ilgili esasları belirlemeye Bakanlar Kurulu yetkili kılınmıştır. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın Petrol ve doğal gaz aramaları ile maden aramalarında mevcut potansiyelin değerlendirilmesi amacıyla ilgili kuruluşların ortaklık kurma veya hizmet satışı tarzında yurt dışında faaliyet gösterme yönündeki hedefi, bundan sonra yürütülecek politikaların yönünü göstermiştir.⁵²⁹

1989 yılında ise ham petrol ve petrol ürünlerinin ithali ve ihracının, ithalat ve ihracat rejimleri çerçevesinde yürütülmesi kabul edilmiştir. Bu kapsamda, Petrol Kanunu'na göre, petrol hakkı sahibi rafineri şirketlerinin dışında kalan bütün kuruluş ve şirketlerin Bakanlık'tan ham petrol ve petrol ürünü ithali veya ihracı için belge almaları şartıyla ithalat ve ihracat serbestleşmiştir.⁵³⁰ Bu uygulamanın iki sonucu olmuştur. Birincisi, çok karmaşık bir süreç olan rafineri ve pazarlama alanı için ayrı ayrı olmak üzere fiyat tespiti iş yükünden Bakanlık kurtarılmıştır. İkincisi ise ithalat ve ihracatta serbestleştirme getirilerek, petrol diğer ithal ve ihraç ürünleri gibi ticari bir olgu olarak kabul edilmiştir. Serbestleştirme politikası Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı petrol şirketleri tarafından teşvik edici bulunmuştur.⁵³¹ Fakat

⁵²⁸ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 97.

⁵²⁹ DPT, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**, Yayın Nu.:2174, Ankara, 1989, s. 349.

⁵³⁰ A. Aydın Bolak, "*Petrol Sektöründe Serbestleştirme Politikası Semineri Konuşma Notu*", **Petrol Sektöründe Serbestleştirme Politikası**, SİSAV Yay., Reyo Matbaacılık, İstanbul, 1989, s. 69.

⁵³¹ Peter D. Thomson, "*Petrol Sektöründe Serbestleştirme Politikası Semineri Konuşma Notu*", **Petrol Sektöründe Serbestleştirme Politikası**, SİSAV Yay., Reyo Matbaacılık, İstanbul, 1989, s. 76.

serbestleştirme politikasının teşvik edici unsurları rafineri ve pazarlama alanı ile ilgilidir. Rafineri ve pazarlama sektörünü canlandırıp teknolojik gelişme sağlaması beklenmiştir. Petrol aramacılığı açısından herhangi bir teşvik bulunmamaktadır. Ticari bir olgu olarak kabul edilen petrolün ithali için harcanacak dövizin, sanayiye geliştirmesi ve ihraç edilecek sanayi ürünleri ile de fazlasıyla tekrar ekonomiye kazandırılması hedeflenmiştir.⁵³² Serbestleştirme politikasının, özelleştirme politikalarının da önünü açarak, milli petrol aramacılığını güçlendirmek için uzun yıllar savunulan sektörel bütünleşme sağlanması hedeflerini olumsuz etkilediği ve sektörel ayrışmaya yol açtığı değerlendirilmektedir.

1988 yılından sonra daha önce başlamış olan özelleştirme uygulamalarına devam edilmiştir. Bu kapsamda 24.11.1994 tarih ve 4046 Sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun⁵³³ ile Petrol Kanunu'nun 6. maddesinde değişiklik yapılmıştır. Özelleştirme uygulamaları kapsamında devredilen kuruluş ile birlikte belgenin de devredilmiş olacağı hükmü getirilerek, Petrol Kanunu'na göre belge almış olan kuruluşların özelleştirilmelerini kolaylaştırmak amaçlanmıştır.

b. 1988 Sonrası Gelişmeler

TPAO adına yurt dışı yatırımları yürütmek üzere; *“ülkenin petrol ihtiyacının karşılanmasına katkıda bulunmak, uluslararası ticaret alanında konuları ile ilgili olarak faaliyette bulunulmasını temin etmek ve yurtdışı petrol ameliyelerini yürütmek için yurtdışında yabancı devlet mevzuatına göre petrol ameliyeleri ve ticareti (arama, sondaj, üretim taşıma, pazarlama, servis hizmetleri, rafinaj) konularında faaliyet göstermek ya da kurulmuş şirketlere iştirak etmek amacıyla”*⁵³⁴ 07.12.1988 tarihinde İngiltere'nin Jersey Channel adasında TPAO'ya bağlı olan Turkish Petroleum International Company Limited (TPIC) kurulmuştur.

1990'lı yıllar Türkiye'de denizlerde petrol arama faaliyetlerinin gündemde olduğu yıllar olmuştur. 1992 yılında TPAO-BP ortaklığı ile Doğu Karadeniz kıyı

⁵³² Ahmet Akçael, *“Petrol Sektöründe Serbestleştirme Politikası Semineri Konuşma Notu”*, **Petrol Sektöründe Serbestleştirme Politikası**, SİSAV Yay., Reyo Matbaacılık, İstanbul, 1989, s. 53.

⁵³³ **Resmi Gazete**, sayı: 22124, tarih: 27.11.1994.

⁵³⁴ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 98.

ötesi hidrokarbon arama programı kapsamında bir dizi araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalar özellikle 2000’li yıllardan sonra yoğunlaşmıştır.

Türkiye’nin yurt dışı yatırımlara yöneldiği bu dönemde yurt içinde de önemli petrol keşifleri yapılmıştır. Özellikle Adıyaman bölgesindeki yeni keşiflerle TPAO’nun günlük üretimi 28.000 varilden 75.000 varile kadar çıkmıştır. Üretimin bu derece artmasında 1988 yılında keşfedilen Adıyaman Karakuş sahasının rezervi itibariyle 50 milyon varilden fazla rezerve sahip A sınıfı bir saha olmasının önemi büyük olmuştur. Volkan Ş. Ediger, bu döneme kadar Türkiye’de sadece 6 tane A sınıfı petrol sahası bulunduğu dikkat çekerek bunun önemini belirtmektedir.⁵³⁵ Artan günlük üretim ile birlikte 1991 yılında yıllık üretimde de bir rekor kırılarak 3,5 milyon ton üretim yapılmıştır. Üretimi artan TPAO, sağladığı gelir ile yurt dışı yatırımlarını desteklemiştir.

İlk yurt dışı yatırımlar kapsamında Pakistan, Suriye, Avustralya ve Endonezya’da bazı ruhsatlara ortak olunmuştur. Bu ortaklıklardan sonuç alınamayınca TPIC’in kendi başına operatör olarak çalışacağı projelere girmesine karar verilmiştir. Bu maksatla 1990-1995 yıllarında Mısır’da üç adet arama ruhsatı alınmıştır. Bu ruhsatlardan West Qarun bölgesinde petrol, West Gebel El Zeit bölgesinde ise petrol ve doğal gaz keşfinde bulunulmuştur. Böylece Türkiye’nin yurt dışında yaptığı yatırımlar ilk defa sonuç vermiş ve burada petrol üretimine başlanmıştır.⁵³⁶ Gerekli tesislerin kurulması sonrası 1994 yılında 2.500 varil/gün seviyesinde üretime başlanmıştır. Ancak, beklenen üretim rakamlarına ulaşamaması, üretim maliyetinin yüksek olması ve sahada başka yatırıma gidilmeyecek olması nedenleriyle hisseler 30.06.1996 tarihi itibariyle satılarak, Mısır’daki faaliyetlere son verilmiştir.⁵³⁷

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Kafkaslardan Türkiye’ye yönelen tehdit, yerini belirsizlik ve risklere bırakmıştır. Bölgede bağımsızlıklarını kazanan yeni ülkelerin Türkiye’ye olan tarihi ve kültürel yakınlıkları, Türkiye’ye bölgede

⁵³⁵ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 104.

⁵³⁶ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 98-99.

⁵³⁷ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 117.

yepyeni bir konum kazandırmıştır. Bu kapsamda Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin geliştirilmesi çalışmaları ağırlık kazanmıştır. Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin batı ile ilişki kurabilmeleri için bir köprü özelliği taşıyan Türkiye için, bölgede dünya güç dengelerinin oluşumuna direkt etki edebilecek ölçüde petrol yataklarının bulunması ayrı bir önem taşımıştır. Bu nedenle, yurt dışında, özellikle Asya Türk Cumhuriyetlerindeki petrol ve gaz arama ve üretim çalışmaları bir devlet politikası olarak ele alınmıştır.⁵³⁸

Hazar Denizi, çevresinde yerleşmiş olan Türk, Slav, Gürcü, Ermeni ve Acem olmak üzere 5 farklı yapı ve farklı dini inanışlar nedeniyle “Avrasya Balkanları” olarak adlandırılmaktadır.⁵³⁹ Etnik farklılıkların yanında, bölgede çözülmemiş bir kısım sorun, bölgeyi bir çatışma kaynağı haline getirmiştir. Dağlık Karabağ bölgesindeki Azeri-Ermeni çatışması, Gürcistan’daki Abhazya ve Güney Osetya çatışması ile Çeçenistan’daki Rus-Çeçen çatışması halen çözüme kavuşmamış olmaları sebebiyle gerilimi artıran unsurlardır. Kuzeyden güneye 1200 km, doğudan batıya 430 km uzunluğundaki, petrol ve doğal gaz rezervleri açısından öneme sahip olan Hazar Denizi’nin, çevre ülkeler arasında paylaşımı konusunda henüz bir çözüm sağlanamamış olması da bölge için ayrı potansiyel tehdit olarak gözükmektedir.⁵⁴⁰

Dünya petrol talebinin, yılda ortalama % 2,2’lik artışla 2010 yılında, günde 97,1 milyon varil (yılda yaklaşık 4,8 milyar ton) düzeyine ulaşacağı öngörülmüştür. Bu arada, rezervlerinin büyüklüğü açısından yapılan kıyaslamada Hazar Bölgesi petrol potansiyelinin Kuzey Denizi’ninkine yakın olmaması dikkat çekmiştir.⁵⁴¹ Azerbaycan’ın 1 milyar ton, Kazakistan’ın 1,1 milyar ton, Türkmenistan 0,1 miyar

⁵³⁸ DPT, **Petrol ve Doğalgaz Çalışma Grubu Raporu**, DPT Yayın Nu.:DPT 2447-ÖİK:504, Ankara, Haziran 1996, s. 103.

⁵³⁹ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s. 112.

⁵⁴⁰ “Hazar Denizi’nin statüsü ile ilgili yapılan tartışmalar üç görüş etrafında toplanmıştır. Birinci görüşe göre Hazar Denizi bir göldür. Buna göre çevredeki devletler arasında eşit olarak paylaşılmalıdır. İkinci görüşe göre, Hazar Denizi, Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin uygulanması gereken bir denizdir. Deniz Hukuku Sözleşmesi’ndeki kara suları, kıta sahanlığı gibi haklar burada da geçerli olmalıdır. Üçüncü görüşe göre ise, Hazar Denizi, farklı bir yapıda olması nedeniyle mevcut uluslararası hukuk kuralları burada uygulanamaz, bu açıdan yeni bir çözüm tarzı bulunmalıdır. Üçüncü görüş daha çok Rusya ve İran’ın kendi sektörlerinde petrol ve doğal gaz kaynağı tespit edilmemiş olması nedeniyle, diğer devletlere ait sektörlerdeki enerji kaynaklarından yararlanmalarını sağlayacak bir yoldur” SİSAV, **Türkiye’nin Enerji İhtiyacı Açısından Hazar Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynaklarının Değerlendirilmesi**, İstanbul, 1998, s. 20.

⁵⁴¹ Pamir, **a.g.e.**, s. 59.

ton ispatlanmış petrol rezervi mevcuttur.⁵⁴² Dünya genelinde 2004-2005 yıllık petrol üretim oranları dikkate alındığında, Azerbaycan %42'lik bir artış oranı ile dünyada en ön sırada yer almıştır. Azerbaycan ve Kazakistan mevcut petrol rezervleri ile dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %4'üne sahiptir.⁵⁴³

Rusya Federasyonu, Hazar havzası petrollerinin musluğunu elinde bulundurmak bu suretle petrolün kontrolünün bahsettiği stratejik avantajlardan istifade etmek ve Orta Asya Cumhuriyetleri üzerindeki etkisini yeniden tesis etmek istemiştir. Bu yolda kendisine en büyük engel olarak, bu ülkelerle tarihi bağları kuvvetli olan Türkiye'yi görmüştür. Bu nedenle, bu cumhuriyetlerin Türkiye ile ilgisini kesecek, "Arka Bahçesini" kontrol edecek bir politikayı benimsemiştir.⁵⁴⁴

1993 yılında Azeri petrol şirketinin Rusya'yı dışarıda bırakan bir konsorsiyumla anlaşma imzalaması gündeme gelmiştir. Bu anlaşmanın söz konusu olduğu dönemde, 18 Haziran 1993'te Azerbaycan'da, Rusya'nın desteklediği sanılan bir darbe ile Elçibey görevden uzaklaştırılmıştır.⁵⁴⁵ Elçibey'den sonra iktidarı geçen Aliyev'in darbeden sonraki birkaç hafta içinde, konsorsiyum ile anlaşmayı yeniden müzakere ederek Rus petrol şirketi LUKOIL'e AIOC (Azerbaijan International Operating Company)'nin %10 hissesini vermesi dikkat çekmiştir.

ABD Başkanı Bush, Rusya, İran ve Çin etkisini kontrol altına almak için, Orta Asya'da silahlı güç buldurma seçeneğini kullanmıştır. ABD politik gerekçeler yanında Hazar havzasındaki enerji kaynakları üzerinde hakimiyet sağlamak için terörle savaşı bir araç olarak kullanmıştır.⁵⁴⁶

Hazar Petrolleri, Türkiye açısından coğrafi konumu nedeniyle doğu batı arasında bir tür enerji otobanı olma fırsatı tanımıştır. Türkiye için Hazar havzası sadece petrolün taşınması ile ilgili değil, petrol ihtiyacının güvenli ve sürekli

⁵⁴² Gökhan Yardım, **Kafkasya Hazar Petrolleri ve Doğal Gazları**, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2001, s. 5.

⁵⁴³ **BP Statistical Review of World Energy June 2006**, Oil: Proved reserves ve Oil: Production tabloları, <http://www.bp.com/statisticalreview>, 16.05.2007

⁵⁴⁴ Turgay Bakkal, **Uluslararası İlişkilerde ve Gelişmelerde Petrolün Önemi de Dikkate Alarak, Hazar Petrolleri ve Türkiye'nin Hazar Petrollerinin taşınmasındaki Rolü ve Bu Rolü İyi Oynayabilmek İçin Elindeki Politik Seçenekleri Nasıl Kullanmalıdır?**, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul, 1997, s. 16.

⁵⁴⁵ R. Barllyski, "Consequences of Azerbaijan's Lates Military Coup", **Petroleum Review**, Ağustos 1993, s. 344.

⁵⁴⁶ Lutz Klevevan; "The New Great Game", **The Guardian**, 20 Ekim 2003

yollardan sağlanması açısından petrol üretiminde de söz sahibi olmak önem arz etmiştir.⁵⁴⁷ Bölge petrolü için en önemli pazarlardan biri de kuşkusuz, Türkiye'dir. 2005 yılında 30 milyon tona yaklaşan tüketimine karşılık, 2,2 milyon tonluk yurt içi üretimi ile petrol tüketiminin ancak %7,6'sını karşılayan Türkiye yurt dışı yatırımlarını bu bölgeye yönlendirmiştir.

Türk Cumhuriyetleri ile geliştirilen ilişkilerin petrol yatırımları alanına da taşınması için Azerbaycan'la üst düzeyde görüşmeler yapılmıştır. Haziran 1992'de Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Ebulfeyz Elçibey arasında varılan TPAO'nun Azerbaycan'da petrol arama ve üretim faaliyetlerine katılması kararı süratle anlaşma masasına taşınmıştır. Azerbaycan petrol şirketi SOCAR ile TPAO arasında 12.01.1993 tarihinde imzalanan protokol ile TPAO'nun Azerbaycan'da SOCAR ile kara ve deniz sahalarında doğrudan işbirliği yaparak veya Azerbaycan Cumhuriyeti'nin anlaşma yaptığı yabancı petrol şirketleri ile ortaklık ilişkileri kurarak, hidrokarbon arama ve üretim faaliyetlerinde bulunmasının yolu açılmıştır.⁵⁴⁸

Azerbaycan'daki Mega Proje adıyla anılan Azeri-Çıralı-Güneşli projesinden TPAO'ya pay verilmesi ile ilgili çalışmalar 20.09.1994 tarihinde % 1,75 hisse alınması ile sonuçlanınca hayal kırıklığı yaşanmıştır. İlerleyen dönemde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile Bakan, Başbakan ve Cumhurbaşkanı düzeyinde yapılan görüşmeler sonucu bu payın % 5 daha artırılması sağlanmıştır. Türkiye'nin payının % 6,75'e yükseltilmesi ile ilgili anlaşma 12.04.1995 tarihinde Başbakan Tansu Çiller ve Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in katılımı ile imzalanmıştır.⁵⁴⁹ Bölge petrolerinin paylaşım esaslarının netleştiği 1995 yılından sonra, Hazar havzası petroleri üzerinde ABD ve Rusya'nın esas oyuncular, Türkiye, Avrupa Birliği ve Çin'in yardımcı oyuncular olduğu, daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁵⁰ Türkiye'nin projede yer almasından sonra III. Çiller Hükûmeti "*Orta Asya ve Kafkaslar*' da yeni bağımsızlığını kazanmış ülkelerle ilişkiler, bu bölgelerdeki kardeşlerimizi ilgilendiren sorunlar, ham petrolün Türkiye üzerinden Akdeniz' e

⁵⁴⁷ Bakkal, a.g.e., s. 24.

⁵⁴⁸ TPAO, *İlk Elli Yıl*, s. 106.

⁵⁴⁹ Şükrü Elekdağ, "*Hazar Havzası ve Türkiye*", *Milliyet*, 7 Şubat 1995.

⁵⁵⁰ Baskın Oran (Ed), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, C.2, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 392.

*sevk edilmesi*⁵⁵¹ni yeni dönemde hassasiyetle takip edilecek konular içinde saymış, ve bu konuyu öncelikli dış politika konusu olarak belirlemiştir. Daha sonra göreve gelen hükûmetler de programlarında bu politikaya özel önem verdiklerini belirtmişlerdir.

TPAO'nun %6,75 hisseye sahip olduğu proje AIOC konsorsiyumu olarak adlandırılmaktadır. 20 Ekim 1994 tarihinde kurulan konsorsiyumda diğer şirketler SOCAR (%10), BP (%34,14), DEVON (%5,63), CHEVRON (%10,28), STATOIL (%8,56), INPEX (%10), EXXONMOBIL (%8), ITOCHU (%3,92), HESS (%2,72) oranında paya sahiptir. 30 yıl süreli proje kapsamında 2024 yılına kadar Azeri, Çıralı ve Güneşli bölgelerinde 5,4 milyar varil petrol üretimi öngörülmüştür.⁵⁵²

Türkiye, Azerbaycan'da AIOC dışında da hidrokarbon üretim projelerine dahil olmuştur. Bu kapsamda Şahdeniz bölgesinde 25 yıl süreli Şahdeniz projesinde TPAO %9 hisse sahibidir. Projeye dahil olan sahada 625 milyar m³ doğal gaz rezervi hesaplanmıştır. Projeye katılan firmalar ve payları; BP % 25,5, STATOIL % 25,5, TOTAL % 10, AzSD Ltd. % 10, LUKOIL %10, NICO %10 şeklindedir.⁵⁵³

TPAO'nun Azerbaycan'da iştirak ettiği üçüncü proje ise Alov Projesidir. Alov Projesi Güney Hazar Denizi'nin orta kesiminde yer alan 385 milyar m³ doğal gaz, 5 milyar varil petrol rezervine sahip bölgedeki rezervlerin aranıp işletilmesi ile ilgilidir. 1998 yılında paylaşım Anlaşması imzalanan projeye TPAO 29 Temmuz 1998 tarihinde imzaladığı "Katılım Anlaşması" ile %10 hisse ile dahil olmuştur. Projede yer alan diğer şirketler ve payları; SOCAR (%40), STATOIL (%15), BP (%15), ENCANA (%5), EXXONMOBIL (%15) şeklindedir.⁵⁵⁴

Aynı dönemde Kazakistan ile de yatırım imkânlarının araştırılması ve işbirliği görüşmeleri başlamıştır. Bu maksatla TPAO Genel Müdürü Okan Özdemir başkanlığında bir heyet Ağustos 1992'de Kazakistan'a gitmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti Jeoloji ve Yeraltı Kaynakları Bakanlığı ile yapılan görüşmeler 10 Eylül

⁵⁵¹ <http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/hp51.htm>, 19.11.2006.

⁵⁵² TPAO, **2006 Yıllık Rapor**, s. 42.

⁵⁵³ TPAO, **2006 Yıllık Rapor**, s. 48.

⁵⁵⁴ TPAO, **2006 Yıllık Rapor**, s. 45.

1992 tarihinde TPAO ile ortak bir şirket kurma çalışmalarının başlaması kararı ile sonuçlanmıştır. Hızlı bir şekilde ilerleyen süreç sonunda 09.01.1993 tarihinde Kazaktürkmunay şirketinin kurulmasına ilişkin sözleşme imzalanmıştır. Kazakistan Maliye Bakanlığı tarafından tescil edilerek çalışmalarına başlayan Kazaktürkmunay Ltd. Ş. hisse dağılımı; %49 TPAO, %26 Kazzarubejgeologia ve %25 Munaygaz şeklinde olmuştur.⁵⁵⁵

Türkiye'nin Orta Doğu bölgesi ile doğrudan irtibatının olması kesintisiz ve güvenilir enerji akışı açısından Türkiye'ye büyük avantajlar sağlamaktadır. Bu nedenle, Türkiye, artan enerji talebini doğrudan karşılamak amacıyla Hazar bölgesinde olduğu gibi Orta Doğu komşularında da yatırım yapma yollarını aramaya başlamıştır. Bu kapsamda 1994 yılında Irak Petrol Bakanlığı ile görüşmelere başlanmış fakat Irak'taki istikrarsızlık nedeniyle sağlıklı bir ilerleme sağlanamamıştır. Olası yatırım fırsatlarına hazır olmak maksadıyla TPIC 2001 yılında Kerkük ve 2003 yılında Bağdat'ta birer ofis açmıştır. 2003 yılı sonrası Irak'ta fiili denetimi sağlayacak bir yapının oluşturulamaması, ülkenin geleceği hakkında etnik gruplar ve uluslararası ortamda fikir birliğinin bulunmaması, Irak petrol yasasının halen çıkarılmamış olması nedenleri Türkiye'nin TPAO aracılığıyla Irak'ın genelinde yatırım yapmayı düşündüğü projeleri hayata geçirmesini engellemiştir. Ayrıca Türkiye'nin Irak'ın kuzeyindeki KDP ve KYB yönetimleri ile siyasi temasının olmaması, bu yönetim ile bölge ve Irak'ın geneline ilişkin politikalarının uyuşmaması bölgeye ilişkin yatırım fikirlerini de engellemiştir. Bununla birlikte 2000'li yıllarda petrol arama faaliyetlerine ilgi duyan özel şirketlerden bazıları diğer yabancı şirketlerle kurdukları ortaklıklar aracılığı ile KDP ve KYB'nin kontrolündeki bölgelerde yatırım yapmışlardır.⁵⁵⁶

TPAO Orta Doğu petrol rezervlerine sahip komşu ülkesi Suriye'de de petrol arama girişiminde bulunmuştur. 9 Kasım 2005 tarihinde Şam'da Suriye Milli Petrol Şirketi (Syrian Petroleum Company, SPC) ile imzalanan anlaşma uygun görülen

⁵⁵⁵ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 111, 113.

⁵⁵⁶ http://www.haber3.com/haber.php?haber_id=178149, 20.12.2007.

ruhsatlarda arama-üretim çalışmalarına ilişkin projeler geliştirmek ve uygulamak üzere ortak bir şirket kurulması planlanmıştır.⁵⁵⁷

Türkiye'nin yurt dışı yatırımlarını yönlendirdiği diğer bir bölge Kuzey Afrika olmuştur. 1995 yılında Libya Ulusal Petrol Şirketi (NOC) ile yapılan görüşmeler sonucu iki saha ile ilgili arama ve üretim paylaşımı anlaşması 05.10.1999 tarihinde imzalanmıştır. Bu sahalarla ilgili çalışmalar henüz sürmektedir.⁵⁵⁸ Türkiye, Kuzey Afrika'daki petrol yatırımlarına 1997 yılında Cezayir ile devam etmiştir. TPAO, 1997 yılında, Cezayir'de faaliyet göstermekte olan ARCO şirketinin Hassi Bir Rekaiz arama projesinde ARCO'nun %25 hisselerini satın almıştır. Yapılan sondajlar sonucu bulunan petrol ekonomik değerde görülmediğinden ruhsat terk edilmiştir.⁵⁵⁹

İspatlanmış ham petrol rezervlerinin üçte ikisini barındıran Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Hazar Bölgesi, 2006 yılından itibaren 5 yıl için TPAO'nun öncelikli iş geliştirme alanları olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda yukarıda bahsedilen projelerin dışında Türkmenistan, Afganistan, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Endonezya Sudan ve Brezilya gibi ülkelerde ham petrol ve doğal gaz arama, geliştirme ve üretimine ilişkin teknik çalışmalara girilmiştir.⁵⁶⁰

1990'lı yıllardan sonra Hazar havzası petrollerinin önem kazanması ile birlikte yalnız petrolün paylaşımı değil, taşınacağı güzergâhın belirlenmesi de büyük bir mücadeleye sahne olmuştur. Bu mücadelenin temelinde batılı ülkelerin Orta Doğu'ya bağımlılığının azaltılması hedefi önemli bir etken olmuştur.⁵⁶¹ Batılı ülkelerin Orta Doğu'ya olduğu kadar Hazar havzasından sağlanacak petrolde de tek bir hat veya ülkeye bağımlı olmak istememeleri Türkiye açısından Rusya karşısında tercih sebebi olarak algılanmıştır. Uluslararası petrol taşımacılığı ilk kez 1958 yılında İran-Türkiye petrol boru hattı ile daha ziyade ticari kaygılarla Türkiye'nin gündemine girmiştir. 1990'lı yıllar ise Hazar havzası petrollerinin taşınması konusunun bu kez petro-strateji⁵⁶² açısından Türkiye'nin gündeminde önemli bir yer

⁵⁵⁷ TPAO, **2006 Yıllık Rapor**, s. 47.

⁵⁵⁸ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 126.

⁵⁵⁹ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 124.

⁵⁶⁰ TPAO, **2006 Yıllık Rapor**, s. 40, 48.

⁵⁶¹ Mehmet Öğütçü, "Avrasya Enerjisi, Strateji Dengeler ve Türkiye", **Yeni Forum**, C.16, 1995, s. 2.

⁵⁶² Mehmet Kocaoğlu, **Petro-Strateji**, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul, 1996, s. 177.

tuttuğu dönem olmuştur. Bu açıdan 1990 sonrasında boru hatları ile petrol taşımacılığı Türkiye'nin petrol yatırımlarında aramacılık kadar önemli olmuştur.

Azerbaycan petrolünün uluslararası piyasalara taşınması maksadıyla çeşitli alternatif projeler ortaya konmuştur. Türkiye, bölgede yer alan diğer ülkelere karşı hasmane bir tutum almamak ve birini diğerine tercih eder bir görüntü vermemek için Gürcistan, İran ve Ermenistan'dan geçen üç alternatif güzergâha sıcak bakmıştır.⁵⁶³ SOCAR, BP, Pennzoil, AMOCO ve BOTAŞ'tan oluşan çalışma grubu 28 Şubat 1993 tarihinde Bakü'de, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının güvenlik, meteoroloji ve ekonomiklik açısından en muhtemel hat olduğu kararına varmış ve bu konuda protokol imzalanmıştır. Protokolün imzalanmasından çok kısa bir süre sonra, 9 Mart 1993 tarihinde, Azerbaycan ile Türkiye arasında, Bakü-Ceyhan boru hattının inşa edilmesi hakkında ön anlaşma imzalanmıştır.⁵⁶⁴ Erken üretim petrol güzergâhında ise Rusya'nın Novorossisk hattına karşı başlangıçta, Gürcistan üzerinden geçen hatta destek veren Türkiye'nin bu tutumu, ana güzergâh olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) projesinin durumunu tehlikeye sokmuştur. Bir süre sonra alternatif erken üretim hatları BTC projesine ana üretim hattı olarak rakip durumuna gelmişlerdir.⁵⁶⁵ 1 Temmuz 1996'da Dünya Bankası'nın Bakü-Ceyhan hattının uygulanabilir olduğunu ve 5 milyon dolarlık fizibilite çalışması yapma kararı aldığını bildirmesinden⁵⁶⁶ sonra BP Genel Müdürü Sir David Simon da bu hattı desteklediklerini açıklamıştır.⁵⁶⁷ ABD'nin Kafkaslar ve Hazar bölgesi petrol ve doğalgaz potansiyeline yönelik politikası 1990'lı yılların başlarında "barış uğruna boru hattı" sloganı temelinde olmuştur. Bu politikada "Russia First" (önce Rusya) yaklaşımı Rusya'yı rahatsız etmemek için kullanılmıştır.⁵⁶⁸ 1995'den sonra ABD politikalarında çoklu boru hatları yaklaşımı ağırlık kazanmıştır. ABD, çoklu boru hattı yaklaşımına rağmen İran'ın etkinlik kazanmaması için İran'ı dışlayan "Transhazar" boru hattını gündeme getirmiştir. Bu tarihten itibaren ABD Bakü-Ceyhan projesine açık destek vermeye

⁵⁶³ Pamir, a.g.e., s. 19.

⁵⁶⁴ J. Roberts, "Pipeline Issues in Central Asia", *Petroleum Review*, Ağustos 1993, s. 347.

⁵⁶⁵ Lale Sarıbrahimoğlu, *Gizli Belgelerle Boru Hattı Bozgunu : Kurt Kapanında Kısır Siyaset*, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 51.

⁵⁶⁶ "Dünya Bankası; Petrol Hattının Yapımına Hazırız", *Cumhuriyet*, 02.07.1996, s. 11.

⁵⁶⁷ "Uzun Vadede Bakü-Ceyhan'ı Destekliyoruz", *Milliyet*, 13.10.1996, s. 9.

⁵⁶⁸ Mahal Emrahov, *Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Global Politikadaki Yeri ve Türkiye*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Ün., Adana, 2000, s. 34.

başlamıştır.⁵⁶⁹ Azerbaycan petrolünün erken üretim boru hattına verilmesi münasebetiyle 19 Kasım 1997 tarihinde Bakü’de yapılan törene katılan ABD Enerji Bakanı Federico PENA “*Bölge ülkeleri, aralarına petrol şirketlerini de alarak, Bakü-Ceyhan için çalışma grubu kurmalılar*”⁵⁷⁰ sözü ile bu açık desteği ifade etmiştir.

Bu projelerden inşasına karar verilen Bakü-Tiflis-Ceyhan Projesi ile ilgili anlaşmalar 01.08.2002 tarihinde imzalanarak, projeyi yürütecek BTC CO. kurulmuştur. Proje ile Bakü’den başlayıp, Ceyhan’da son bulacak bir boru hattı ile başta Azeri petrolü olmak üzere bölgede üretilecek petrolerin Ceyhan’a taşınması ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılması hedeflenmiştir. Bu hat ile hâlihazırda bölge petrolü açısından önemli bir pazar konumunda olan Türkiye, taşınacak petrolün bir bölümüyle petrol talebinin bir kısmını karşılayabilecektir.⁵⁷¹ Türkiye bu projede TPAO aracılığı ile %6,53 oranında pay sahibi olmuştur. Diğer şirketlerin payları ise; BP (%30,1), SOCAR (%25), Unocal (%8,9), STATOIL (%8,71), ENI (%5), TOTAL (%5), ITOCHU (%3,4), ConocoPhillips (%2,5), INPEX (%2,5), Delta Oil ile Amerada Hess ortak girişimi (%2,36) şeklindedir.⁵⁷²

Dünya geneliyle karşılaştırıldığında Ceyhan’ın oldukça iyi işletme koşullarına ve büyük kapasiteli terminalleri barındırabilecek özelliklere sahip olması, Hazar bölgesine yakınlığı, elverişli yükleme koşulları, olumlu iklim koşulları ile BTC için önemli bir üstünlük sağlamıştır. Bölge petrolerinin Türk Boğazları’nın üzerinden taşınması halinde deniz trafiğine yılda 120 milyon ton ek yük getirecek olduğu tahmin edilmiştir.⁵⁷³ BTC güzergâhının ana ihraç güzergâhı olarak belirlenmesi ile boğazlar ve İstanbul üzerindeki tehdit de ortadan kalkmıştır.

Diğer taraftan, Türkiye BTC projesine, Rusya Federasyonu’nun ekonomik ve siyasi etki alanında yer alan Türk Cumhuriyetleri’nin ekonomik gelişmelerine, batı ile doğrudan irtibat kurmalarına katkı sağlayacak olması nedenleriyle sadece

⁵⁶⁹ Lutz Klevevan, **Yeni Büyük Oyun Orta Asya’da Kan ve Petrol**, Çev. Hür Güldü, Everest Yay., İstanbul, Ekim 2004, s. 27.

⁵⁷⁰ Ferai Tınç, “*Supsa, Bakü-Ceyhan’a Alternatif*”, **Hürriyet**, 14.11.1997, s. 22.

⁵⁷¹ Yardım, **a.g.e.**, s. 18, 22.

⁵⁷² **Energy Policies of IEA Countries Turkey 2005 Review**, IEA, Paris, 2005, s. 78.

⁵⁷³ Yardım, **a.g.e.**, s. 23.

ekonomik açıdan değil, siyasi bakımdan da büyük önem vermiştir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 25 Haziran 2002 tarihinde düzenlenen “Üç Denizin Öyküsü” isimli konferansın açılışında yaptığı konuşmada bu önemi şu ifade ile belirtmiştir. *“Bu çerçevede, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının siyasal ve ekonomik alanda pekiştirilmesi, bu ülkelerin Batıyla bütünleşmeleri Türk dış politikasının temel öncelikleri durumuna gelmiştir.”*⁵⁷⁴ Türkiye gözettiği siyasete rağmen, başlangıcından itibaren Rusya ile bölgede gereksiz hasımlık yaratacak bir stratejiyi benimsememiş ve başta Bakü-Ceyhan olmak üzere önerdiği projelerde, Rusya ile işbirliği olanaklarını hep zorlamıştır.⁵⁷⁵ Türkiye’nin, uluslararası petrol ve boru hattı projeleriyle ilgili etkin politikalar izleyerek, enerji alanında bölgesel oyuncu olmayı amaçladığı anlaşılmaktadır.

Hazar petrolünün taşınmasında BTC hattından Türkiye’nin beklentisi, taşınacak 40-50 milyon ton/yıl ve yaklaşık 150 milyon dolarlık gelirden⁵⁷⁶ ziyade, uzun vadeli ekonomik ve stratejik çıkarlar olmuştur. Kerkük-Yumurtalık boru hattının açılması ve Ceyhan limanı çevresinde olası yeni petrokimya tesisleri ve rafineri inşasını da kapsayacak bir ekonomik ve endüstriyel canlanma ile Ceyhan merkezli bir uluslararası pazar oluşumu hedeflenmiştir.

1994’den beri hattın kabulü için verilen mücadelenin ardından 18 Eylül 2002 günü Cumhurbaşkanı Sezer, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Şevardnadze’nin katıldığı törenle, Bakü-Sançagal terminalinde BTC boru hattının temeli atılmıştır.⁵⁷⁷ 26 Eylül 2002 günü de hattın Akdeniz ucunda, Ceyhan’da temel atılarak faaliyete başlanmıştır.⁵⁷⁸ Proje 25 Mayıs 2005 tarihinde tamamlanarak ilk test amaçlı petrol akışı başlamıştır.⁵⁷⁹ BP’ye ait British Hawthorn adlı petrol tankerinin 4 Haziran 2006 tarihinde yüklenmesiyle Ceyhan’dan ilk tanker sevkıyatı başlamıştır.⁵⁸⁰ BTC petrol boru hattı projesine 16 Haziran 2006 tarihinde Kazakistan’ın da katılımı sağlanmıştır. Katılım anlaşması, Azerbaycan

⁵⁷⁴ http://www.cankaya.gov.tr/tr_html/KONUSMALAR/25.06.2002-3425.html, 15.11.2007.

⁵⁷⁵ Pamir, **a.g.e.**, s. 40.

⁵⁷⁶ “Türkiye geçiş ücreti olarak varil başına 1,50 dolara alacaktır.” Klevevan, **a.g.e.**, s. 74.

⁵⁷⁷ “2,9 milyar dolarlık rüya gerçek oldu”, **Hürriyet**, 19 Eylül 2002, s. 9.

⁵⁷⁸ “Türkiye artık petrol fiyatında rol oynayacak”, **Hürriyet**, 27 Eylül 2002, s. 9.

⁵⁷⁹ “Gurur Hattı”, **Sabah**, 26.05.2005, s. 1.

⁵⁸⁰ “BTC hattında ilk tanker dolun işlemi tamamlandı”, **Hürriyet**, 05.06.2006, s. 9.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev arasında imzalanmıştır. Anlaşmayla Kazakistan petrolünün tankerlerle Bakü'ye getirilmesi ve buradan Ceyhan'a taşınması öngörülmüştür.⁵⁸¹

Boğazlar “by-pass” seçenekleri içerisinde yer almasına karşın önemli bir farklılık arz eden Samsun-Ceyhan boru hattı projesi ise halen üzerinde çalışılmakta olan bir proje olarak Türkiye'nin enerji köprüsü olma politikasında önemli bir unsurdur. Ceyhan'dan Samsun'a uzanacak bu hattın yıllık taşıma kapasitesi 40 milyon ton, uzunluğu 564 km. olarak öngörülmüştür. Proje 1997 yılında anlaşma taslağı hazırlanarak taraflarca parafe edilmiştir.⁵⁸² 2005 yılından itibaren hattın yapımı ile ilgili hazırlıklara başlandığı haberleri basında yer almıştır.⁵⁸³ Fakat, şu ana kadar somut bir gelişme olmamıştır. Bu projeye, Ukrayna ile birlikte Karadeniz ülkelerinin mevcut ve yapımı planlanan rafinerilerinin petrol ihtiyaçlarının, Boğazları kullanmadan karşılanması amaçlanmıştır.

1990 sonrasında Türkiye'nin petrol yatırımlarına yöneldiği diğer bir ülke olan Kazakistan petroleri ile ilgili tek beklentisi buradaki petrolden pay almak değil aynı zamanda, bu petrolün de Türkiye üzerinden taşınmasını sağlamak olmuştur. Türkiye'nin bu amaçla önerdiği Hazar geçişli BTC'ye bağlanacak projeye ABD de destek vermiştir.⁵⁸⁴ Çin'in, Kazakistan petrolerini Çin'e akıtmak istemesi, Kazakistan'ın İran güzergâhını tercih etmesi, Rusya'nın Kazakistan üzerindeki baskıları gibi nedenlerle gerçekleşme imkânı bulamayan proje, 16 Haziran 2006'da Kazakistan'ın da BTC'ye katılımının sağlanması ile gerçekleşme yoluna girmiştir.

Türkiye bu dönemde hem kendisinin yurt dışında yapacağı, hem de yabancı şirketlerin Türkiye'de yapacakları yatırımlara yönelik petrol politikalarını etkileyecek uluslararası nitelikteki bir anlaşmayı kabul etmiştir. Bu anlaşma, 1991 yılında Avrupa ile Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri arasında varılan mutabakat sonrası yayınlanan Avrupa Enerji Şartı Deklarasyonu'nun devamı niteliğinde olan

⁵⁸¹ T.C. Dışişlere Bakanlığı, **Türkiye'nin Enerji Stratejisi**, Ankara, Ocak 2008, s. 1.

⁵⁸² Mustafa Sabri Soylu, **Doğu Akdeniz'in Stratejik Yapısına Bakü Ceyhan Petrol Boru Hattının Etkilerinin Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., İstanbul, 2000, s. 65.

⁵⁸³ TRT-1 19.00, 12.06.2005.

⁵⁸⁴ Klevean, **a.g.e.**, s. 102-104.

Enerji Şartı anlaşması -Energy Charter Treaty (ECT) dır. TBMM anlaşmayı 1 Şubat 2000 tarihinde onaylanmıştır.

ECT'nin Amaçlarını;

- Enerji üretimi, çevirimi, taşınması, depolanması, dağıtımı, iletimi ve kullanımındaki verimliliğin en yüksek seviyeye ulaştırılması,
- Enerji arz güvenliğinin artırılması,
- Güvenliğin güçlendirilmesi ve çevresel sorunların en aza indirilmesi,
- Yatırımların teşviki ve korunması,
- Enerji ticaretinin serbestleştirilmesi,
- Uluslararası ve ulusal sermaye piyasalarına erişme olarak sıralamak mümkündür.⁵⁸⁵

ECT ulusal enerji politikalarını belirlemek, enerji ağlarının özelleştirilmesini veya üçüncü taraflara açılmasını dayatmak gibi bir amaca yönelmemiştir. Aksine, enerji kaynakları üzerinde ulusal egemenliği kabul eden, izlenecek politikaları belirleme, mali politikaları tespit etme, arama ve üretim çalışmalarına katılma konusunda karar alma haklarını teyit eden prensipler benimsenmiştir. Anlaşma, temel hedef olarak, enerji işbirliği için ortak bir yasal çerçeve oluşturmayı seçmiştir. Anlaşmanın yabancı yatırımlara ayrımcılık yapılmaması, bir başka deyişle yabancı yatırımlara yerli yatırımlarla aynı koşulların uygulanması esası petrol yatırım politikalarını etkileyecek bir unsur olarak görülmektedir.

Bu dönemde özelleştirme politikalarının sonucu olarak TPAO'ya bağlı kuruluşların yapılarında meydana gelen değişikliklere de göz atmakta fayda bulunmaktadır. Zira, kamu kuruluşunun yapısında meydana gelen köklü değişiklikler kamu petrol aramacılığının olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Bu dönemde TPAO'nun bütünleşik yapısı iyice bozulmuştur. TPAO'ya bağlı ortaklık

⁵⁸⁵ Esra Demir, "Enerji Şartı Anlaşması", **Uluslararası Ekonomik Sorunlar**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, S. 8, Şubat 2003, s. 25-27.

konumundaki TÜPRAŞ 10.07.1990, POAŞ 05.09.1990 ve iştirak konumundaki TÜMAŞ 30.03.1991 tarihinde Başbakanlık Kamu Ortaklığı İdaresi'nin kararı ile özelleştirme kapsamına alınmış, DİTAŞ'ın kamu hisseleri 25.11.1993 tarihli Yüksek Planlama Kurulu kararı ile Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı'na devredilmiştir.⁵⁸⁶

TPAO'nun bağlı ortaklığı konumundaki BOTAŞ, 08.02.1995 tarihinde 6526 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kamu iktisadi teşekkülü statüsüne getirilerek TPAO'dan ayrılmıştır.⁵⁸⁷

Böylece 1995 yılına gelindiğinde 1984 yılında petrol sektörünün her alanda faaliyet gösteren bağlı ortaklıkları bünyesinde barındıran TPAO'nun teşekkül yapısı tamamen dağılmıştır. TPAO, iştiraklerinden ise yalnız 2004 yılında faaliyeti sona erecek olan Libya Arap-Türk Ortak Mühendislik ve Müşavirlik Hizmetleri A.Ş. (LATEC) kalmıştır. Bütünleşik yapısı bozulan TPAO yalnız arama, sondaj ve üretim faaliyetlerini yürütebilen bir konuma gelmiştir. Maliyetleri düşürmek ve yatırım kapasitesini artırmak maksadıyla dünyanın en büyük şirketlerinden Exxon ve Mobil'in 1999 yılında⁵⁸⁸, BP ile AMACO ve ARCO'nun 1998-2000 yıllarında⁵⁸⁹, CHEVRON ile TEXACO'nun 2001 yılında⁵⁹⁰, TOTAL, PETROFİNA ve ELF'in 1999-2000 yıllarında⁵⁹¹ birleştiği ve bu şirketlerle birlikte dünyadaki sayılı büyük şirketlerin petrol sektörünün tüm alanlarında faaliyet gösterdiği⁵⁹² göz önüne alındığında, Türkiye'de yürütülen politikanın dünyada geçerli politikalara paralel olmadığı ortaya çıkmaktadır.

1997 yılında yaşanan Asya mali krizi nedeniyle dünya ekonomisi önemli bir sarsıntı geçirmiştir. Petrol endüstrisini de etkileyen kriz nedeniyle petrol fiyatları 12 dolar seviyesine kadar düşmüştür. Düşen fiyatların etkisi ile Türkiye'nin petrol ithalatına ödediği döviz miktarı % 30 kadar azalmıştır. Bununla beraber, yurt içi üretiminde 1991 yılında yakalanan 4.451.702 tonluk üretimden sonra devam eden

⁵⁸⁶ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 84.

⁵⁸⁷ Aynı yer.

⁵⁸⁸ http://www.exxonmobil.com/Corporate/history/about_who_history.aspx, 10.11.2007.

⁵⁸⁹ <http://www.bp.com/extendedsectiongenericarticle.do?categoryId=10&contentId=7036819>, 10.11.2007.

⁵⁹⁰ <http://www.chevron.com/about/leadership/>, 10.11.2007.

⁵⁹¹ <http://www.total.com/fr/group/presentation/history/>, 10.11.2007.

⁵⁹² Özel, **a.g.e.**, s. 114.

düşüşün önüne geçilememiştir. Bu dönemde yaşanan ekonomik bunalımlar petrol yatırımlarını da olumsuz etkilemiştir. Ülke genelinde alınan tasarruf tedbirleri petrol sektörüne yansıtılmak istenmiştir. Dönemin TPAO Genel Müdür Kenan Veziroğlu Bölge Müdürlüklerinin kapatılması için Bakanlar Kurulu Kararı çıkarıldığını, üretimin durmaması için Bölge Müdürlüklerinin adının İşletme Müdürlükleri olarak değiştirilerek, bu kararın dışında faaliyet gösterilebildiğini ifade etmektedir.⁵⁹³

2003 sonrası dönem Türkiye’de yerli petrol şirketlerinin sayısal artışı açısından bir dönüm noktası olmuştur. 6326 Sayılı Petrol Kanunu’nun kabul edildiği 1954 yılından 2000 yılına kadar bu alanda faaliyet göstermek için kurulan yerli şirket sayısı ancak 20’yi bulmuştur. Bu şirketlerin çoğu çok kısa ömürlü olmuştur (Bkz. TABLO-9). Fakat 2003 yılından sonra 3 yıl içinde kurulan ve ruhsat almak için başvuran şirket sayısı 13’tür. Kısa süredeki bu artışın sermaye birikiminin yanında, enerji alanında faaliyet gösteren kamu kuruluşlarının özelleştirmesinden pay almak, Türkiye’nin artan enerji talebini karşılamak üzere müstakil veya ortak yapılarda yatırım yaparak kâr sağlamak gibi nedenlere dayandığı düşünülmektedir.

04.12.2003 tarihinde kabul edilen 5015 Sayılı Petrol Piyasası Kanunu ile Rafineri, taşıma, dağıtım ve pazarlama faaliyetleri Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu’na verilmiştir.⁵⁹⁴ Bu nedenle, PİGM görev alanında bulunan ikincil faaliyetler bu kuruma devredilmiştir. Böylece, petrol sektöründeki arama ve üretimi içeren birincil faaliyetler ile ikincil faaliyetler ayrı idari yapıların kontrolüne girmiştir. Bu birbirinden ayrı iki idari yapının Türkiye’de bugüne kadar gerçekleştirilememiş olan dikey bütünleşmenin bundan sonra da gerçekleştirilmesini zorlaştıracağı değerlendirilmektedir.

TPAO ise bünyesinde bütünleşik bir yapı oluşturmak için çalışmalarını sürdürmektedir. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu’ndan 15 yıllık lisans alan TPAO 2007 yılı başında itibaren akaryakıt pazarlamasına başlamıştır. TPAO’ya bağlı TP Petrol Dağıtım Ltd. Şti.’nin Yozgat’ta faaliyete geçen ilk istasyonun resmi açılışı Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler’in de katılımı ile 20 Ekim 2007

⁵⁹³ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 130.

⁵⁹⁴ **Resmi Gazete**, sayı: 25322, tarih: 20.12.2003.

tarhinde gerekleŒmiŒtir.⁵⁹⁵ Sektörde faaliyet gsteren diğer Œirketler TP'nin satıŒa baŒlamasını Devlet'in TPAO aracılığı ile kendilerine rakip olması olarak değerlendirip tepki gstermiŒlerdir.⁵⁹⁶ TPAO Genel Mddr Vekili Mehmet Uysal onumuzdeki dndemde Tdrkiye'de kurulacak bir rafineri tesisine ortak olarak katılmayı planladıklarını, rafinerinin btunleŒik Œirketin olmazsa olmaz parçalarından birisi olduğunu aıklamıŒtır.⁵⁹⁷ Tdrkiye enerji koridoru olma hedefini gerekleŒtirmek için elinde güçlü bir petrol Œirketi olması için gayret gstermeye baŒlamıŒtır.

Tdrkiye'de petrol harcamalarının arttığı her dndemde, ülkede petrol bulunamayıŒının kaynağı olarak gsterilen 1954 yılında kabul edilen 6326 Sayılı Petrol Kanunu bu gne kadar eŒitli değerlikler geirmiŒtir. Güncel hali ile 135 maddesi bulunan söz konusu Kanun'un, 1955 yılında kabul edilen 6558 Sayılı Kanun'la 40 maddesi deđeritirilmıŒtir. 1957 yılında kabul edilen 6987 Sayılı Kanun'la 15 maddesi deđeritirilmıŒtir. 1973 yılında kabul edilen 1702 Sayılı Kanun'la 53 maddesi deđeritirilmıŒ, 22 madde ve fıkrası kaldırılmıŒ, 2 ek, 10 geçici madde ilave edilmiŒtir. 1979 yılında kabul edilen 2217 Sayılı Kanun'la 1 maddesi deđeritirilmıŒtir. 1983 yılında kabul edilen 2808 Sayılı Kanun'la 24 maddesi deđeritirilmıŒ, 2 ek madde ilave edilmiŒtir. 1994 yılında kabul edilen 4046 Sayılı Kanun'la 2 maddesi deđeritirilmıŒtir. Btun bu değerliklere rağmen yeterli yatırımın çekilememesi üzerine 1996 yılından itibaren yeni değerlik tartıŒmaları ve hazırlıkları baŒlamıŒtır.⁵⁹⁸

6326 Sayılı Petrol Kanunu'nun tartıŒılmasına neden olan arama ve üretim faaliyetleri ile ilgili engeller hakkında eŒitli gdruŒler mevcuttur. Kamuoyunda tartıŒılan söz konusu engelleri; ruhsat sayılarındaki kısıtlamalar deniz ve kara sınırlarının kıyı çizgisi ile ayrılmaması, devlet hissesi oranı, mevzuat kirlenmesi, kur politikası, yabancı Œirketlerin arama-üretim faaliyetlerinden dağıtım ve pazarlama

⁵⁹⁵ "TP Petrol'n ilk akaryakıt istasyonu yarın açılıyor", **Hürriyet**, 19 Ekim 2007, s. 9.

⁵⁹⁶ <http://www.ekocerceve.com/haberDetay.asp?HaberID=15450&Kategori=12>, 30.01.2008.

⁵⁹⁷ "TPAO Tdrkiye'de Bir Rafineriye Ortak Olacak", **Vatan**, 14 Eylül 2007, s. 8.

⁵⁹⁸ DPT, **Petrol ve Doğalgaz alıŒma Grubu Raporu**, Haziran 1996, s.103.

faaliyetlerine geçmelerindeki cazip koşullar başlıkları altında toplamak mümkündür.⁵⁹⁹

Mevcut kanunda değişiklik yapmak yerine, yeni bir kanun çıkarmak amacıyla, 23.8.2004 tarihinde TBMM'ne sunulan tasarı 2007 yılı başında Meclis'te görüşülerek 17.01.2007 tarihinde kabul edilmiştir. Büyük tartışmalara neden olan 5574 Sayılı Türk Petrol Kanunu Cumhurbaşkanı tarafından bir kez daha görüşülmek üzere Meclis Başkanlığına gönderilmiştir.⁶⁰⁰

Cumhurbaşkanı tarafından Kanun'un onaylanmama gerekçeleri özetle;

- Kanun'un 1. maddesinde, amacın ulusal çıkarlara uygun olma ölçütüne dayanmaması,
- Üretilen petrol ve doğalgazın ne kadarının ülke gereksinimi için kullanılacağı, ne kadarının dış satım konusu yapılabileceği konusuna yer verilmemesi,
- 19. maddedeki düzenleme ile devlet hissesinin düşürülmesinin ulusal çıkarlar ve kamu yararı ile bağdaşmaması,
- 19. maddenin son fıkrasında "Karalarda elde edilen devlet hissesinin %50'si işletme ruhsatının bulunduğu ilin il özel idaresinin açtıracakları hesaba aktarılır" hükmünün, İdarenin bütünlüğü ilkesi ile bağdaşmayacak sonuçlar doğuracak nitelikte bulunması, bölgesel dengesizlikleri artıracak, bölgecilik akımlarını besleyecek ve tekil devlet yapısına zarar verecek olması prensipleri ile açıklanmıştır.

Kanun tasarısında yer alan diğer önemli düzenlemeleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür.

⁵⁹⁹ Jeofizik Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu Başkanı Uğur GÖNÜLALAN ile yapılan mülakat 29.04.2006.

⁶⁰⁰ "Cumhurbaşkanlığına TBMM Başkanlığına gönderilen 06.02.2007 tarihli "Cumhurbaşkanı'nın Kanun'un bir kez daha görüşülmesini istediği" konulu yazı için Bkz. <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0025.pdf>, 02.02.2008.

- Bölge taksimatına göre 18 bölgeye ayrılmış olan petrol bölgeleri yerine, Türkiye kara ve deniz bölgesi olmak üzere iki petrol bölgesine ayrılmıştır.

- Karalarda ve karasularında 50.000 hektar olan bölge alanı 100.000 hektar, karasuları dışında Bakanlar Kurulu Kararı ile belirlenen alan, 1.000.000 hektar olarak belirlenmiştir.

- Petrol aramalarına açık bir sahaya yapılan arama ruhsatnamesi müracaatlarının muhtevasının gizli tutulma süresi ilk müracaatı takiben dört iş günü iken, bu süre 90 güne çıkarılmıştır.

- Aramalarda devlet hakkı kaldırılmış, işletme ruhsatları için hektar başına 1 YTL olarak belirlenmiş, denizlerde ¼ oranında tahsil edilmesi ve bu miktarların her yıl PİGM tarafından yeniden belirlenmesi öngörülmüştür.

- Devlet hissesi oranları %2 ile %12 arasında üretim miktarına göre kademelendirilmiştir.

- Karalarda ve denizlerde arama ve işletme ruhsat süreleri artırılmıştır.

- İşletme ruhsat alanları ile ilgili herhangi bir sınırlama getirilmemiştir.

- Ruhsat sayıları ile ilgili sınırlama ve TPAO' nun Devlet adına faaliyet göstermesi, kapalı ve askeri yasak bölgelerde ruhsat alabilmesi ile ilgili esaslar kaldırılmış, kamu kuruluşu olan TPAO diğer şirketlerle aynı konumda değerlendirilmiştir.

- Petrol hakkı sahiplerinin safi kazançları üzerinden ödemekle mükellef buldukları vergiler toplamı %40 ile sınırlandırılmıştır.

2008 yılı Şubat ayı itibariyle TBMM'de halen "Sanayi, Ticaret, Enerji, Tabii Kaynaklar, Bilgi ve Teknoloji Komisyonu" ile "Anayasa Komisyonu'nda bulunan tasarrufların kısa süre sonra tekrar gündeme geleceği beklenmektedir.

c. 1988 Sonrası Döneminin Değerlendirilmesi

Toplam birincil enerji tüketimi içinde petrolün payı 1995'te %46,4 iken 1999'da %42,0 olarak gerçekleşmiştir.⁶⁰¹ Önümüzdeki dönemde bu değer %40'ın altına çekilmesi hedeflenmiştir. Her ne kadar petrolün birincil enerji tüketimindeki oranı düşse de petrol tüketim miktarının artması ve petrol fiyatlarındaki değişime bağlı olarak ekonomiye yükü artmaya devam etmiştir. Bu nedenle bu dönemde de petrol ürünlerinin yerli kaynaklardan üretimi önemi korumuştur. Bunun yanında yurt dışı yatırımlar yoluyla memleketin petrol ihtiyacının karşılanması amacıyla yatırım politikalarında önemli bir değişim yaşanmıştır.

Türkiye'nin yurt dışı yatırımlara yöneldiği bu dönemde 2005 yılı sonu itibariyle TPAO aracılığı ile gerçekleştirilen yurt dışı kamu harcamaları tutarı 2,4 milyar doları bulmuştur.⁶⁰² Yurt dışı yatırımların yaklaşık % 90'ı Azerbaycan'daki projelere aktarılmıştır.⁶⁰³ Yapılan yatırımlar sonucu elde edilen gelir, yatırımların zaman geçtikçe gelire dönüşmesi nedeniyle yıldan yıla artmaya başlamıştır. 2004 yılı itibariyle, yurt dışı satış gelirleri toplam bir milyar doları bulmuştur.⁶⁰⁴

1991 yılı Türkiye'nin, 4,5 milyon ton üretimle tarihindeki en yüksek seviyedeki üretimi gerçekleştirdiği yıl olmuştur. Bu miktarın 3,3 milyon tonunu TPAO gerçekleştirmiştir. Yurt dışı yatırımların arttığı bu dönemde 1991 yılından itibaren TPAO aracılığı ile yapılan kamu petrol yatırımları önceki dönemlere göre azalmıştır. TPAO'nun sahip olduğu ruhsat sayısı ile ruhsat alanlarının da 1991 yılından 1997 yılına kadar genel bir azalma eğiliminde olduğu, bu azalışa paralel olarak petrol üretiminin de büyük bir azalma gösterdiği görülmektedir (Bkz. TABLO-5 ve TABLO-8). Aynı yıllar Türkiye'deki TPAO haricindeki diğer petrol şirketlerinin sayıları artmakla birlikte ruhsat sayı ve alanlarında azalma görülmektedir. 1997 sonrası TPAO ile birlikte yabancı şirketlerin ruhsat sayı ve

⁶⁰¹ DTP, *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci beş yıllık Kalkınma planı 2001 – 2005*, Ankara, 2000, s. 147.

⁶⁰² TPAO 2005 Yıllık Rapor, s. 115.

⁶⁰³ TPAO 2006 Yıllık Rapor, s. 99.

⁶⁰⁴ TPAO 2004 Yıllık Rapor, s. 1.

alanlarında artma görülmele beraber aynı dönemde TPAO'nun ve diğler şirketlerin jeolojik ve jeofizik araştırmaları düzensiz bir seyir izlemiştir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda deniz dibi maden potansiyelinin belirlenmesi amacıyla sürdürölmekte olan denizaltı jeolojisi çalışmalarına devam edileceği belirtilip, denizlerde petrol aramaları konusunda uluslararası platformlardaki gelişmelerin ilgili kurumlarca izlenmesi hedeflenmiştir.⁶⁰⁵ Bu hedef doğrultusunda, özellikle büyük petrol şirketlerinin kara alanlarındaki faaliyetlerinde görölen söz konusu genel azalma eğilimine karşın deniz alanlarında göreceli bir artış mevcuttur. Bütün bu azalışları, kamu yatırımlarının yurt dışına yönelmesi ile açıklamak mümkündür. Çoğunluğu yabancı diğler şirketlerin ise bir türlü arzu edilen seviyeye yükseltmedikleri yatırımlarını, dünyanın petrol kalitesi ve rezervleri açısından daha şanslı, başta Hazar bölgesi ve Orta Asya alanlarına yoğunlaştırdıkları bilinmektedir.

1954 yılında petrol ihraç etme amacıyla ortaya konan politikalar, 2000'li yıllara gelindiğinde doğalgazın da artan önemi ile birlikte, Türkiye'nin dünyada önemli enerji dağıtım merkezlerinden birisi haline gelmesi şekline dönuşmüştür.⁶⁰⁶ Bir taraftan yurt içi ve yurt dışı petrol aramaları sürdürölmürken, daha gerçekeçi olduğu değerlendirilen enerji koridoru olma politikasına yönelinmiştir. İzlenen politikalarla, Türkiye'nin enerji alanında bölgesel oyuncu olmasının hedeflediği anlaşılmaktadır.

⁶⁰⁵ DPT, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**, s. 66.

⁶⁰⁶ DTP, **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci beş yıllık Kalkınma planı 2001 – 2005**, s. 164.

SONUÇ

İnsanlık tarafından binlerce yıldır bilinen, ticareti yapılan petrolün, gaz lambasının icadı ile kullanım şekli değişmiş, gelişimi farklı bir sürece girmiştir. İçten patlamalı motorların ortaya çıkması ise, petrolü önünde durulmaz bir güç haline getirmiştir.

Petrolün sanayideki önemi arttıkça ve enerji kaynağı olarak kullanım alanları genişledikçe petrolün büyüme yolundaki önemi anlaşılmıştır. Devletler, petrol şirketlerini gelişme yolunda ihtiyaç duydukları petrolü kesintisiz ve ucuza elde etmek maksadıyla politik ve ekonomik olarak desteklemişlerdir.

Petrol kaynaklarına sahip ülkeler önem ve özelliğine istinaden petrol için özel hukuki düzenlemeler yapmışlardır. Osmanlı döneminde petrol, diğer madenlerle aynı hukuki düzenlemeye tabi tutulmuştur. Bu husus petrol yatırımlarının gelişimini olumsuz olarak etkilemiştir.

Osmanlı Devleti'nin petrol kaynakları 1870'lerden itibaren Batılı ülkelerin ilgisini çekmiştir. Batılıların özellikle ilgilendiği Musul-Bağdat bölgesi Padişah'ın da dikkatinden kaçmamıştır. Musul-Bağdat petroleri II. Abdülhamit tarafından, saray giderlerini karşılamak ve yabancı şirketlere karşı tek söz sahibi olmak amacıyla 1889'da Hazine-i Hassa'ya bağlanmıştır. Bölgedeki petrol kaynakları, Hicaz bölgesinde etkinliğin artırılması maksadıyla düşünülen Hicaz Demiryolu'nun inşası maksadıyla da kullanılmak istenmiştir.

II. Abdülhamit zamanında Musul-Bağdat petroleri ile ilgili izlenen en önemli politika ise, imtiyaz hakkının uluslararası politikada denge unsuru olarak kullanılması olmuştur.

Musul-Bağdat bölgesi dışındaki bölgelerde ise, teknik, ekonomik ve personel açısından yeterlilik incelenmeksizin, bu konularda yeterli olmayanlara dahi ruhsat verilmesini sağlayan bir politika izlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin petrol yatırımları; ülkedeki sanayi gelişiminin petrole ihtiyaç duyacak düzeyde olmaması, petrol araması için gerekli olan yeterli sermaye birikiminin bulunmaması, diğer sanayi alanlarında olduğu gibi petrol yatırımlarında da girişimciliğin Osmanlı tebaasından bir kısım gayrimüslim ile sınırlı kalması, yenilikleri sağlayabilecek eğitim düzeyinin olmaması, devlet yönetimindeki siyasi çekişmeler, hedef noksanlığı nedenleriyle kısa vadeli çözümlere yönelmesi, devletin çıkarlarına yönelik belirli bir politikanın tespit edilip ivedilikle uygulamaya konulamaması gibi belli başlı nedenlerle çağın gerisinde kalmıştır. Tanzimat'tan itibaren yaşanan modernleşme çabaları sanayileşmeden çok siyasal sorunlara çözüm üretmek amacına yöneldiği için petrolün önemini kavrayacak sistematik ve geniş kapsamlı anlayışı ortaya çıkarmaya yetmemiştir. Devlet, gelir getirecek bir maden olarak görülen petrole, kurumsal olarak gerekli önemi vermemiştir. Sonuç olarak; Osmanlı Devleti kendi kontrolü altındaki petrolü fark etmekte, bulmakta ve işletmekte yabancıların gerisinde kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı döneminde; savaş öncesinde görülen yönetim zafiyeti savaş dönemindeki politikalara da yansımış, hedefi olmayan ve sonuç getirmeyen ruhsat işlemleri devam etmiştir.

İngiltere başta olmak üzere İttifak Devletlerinin petrole yönelik savaş politikalarına karşı Osmanlı Devleti bu kaynakların savaştan korunması için yeterli tedbir almamıştır. Savaşın sonunda Musul'un fiilen elden çıkması ile birlikte petrol kaynaklarının önemli bir bölümünü barındıran Musul-Bağdat ile ilgili haklar padişah özel hazinesine devredilerek kurtarılmaya çalışılmıştır. Osmanlı Hükûmeti'nin bu teslimiyetçi tavrına karşın, Ankara'daki TBMM Hükûmeti tüm imtiyaz haklarının devlete ait olduğu yönünde politika izlemiştir.

TBMM Hükûmeti, Lozan görüşmelerinin başlamasından önce Musul'u vatanın bir parçası olarak görmüş ve İngiliz işgalinden kurtarmak için askeri hazırlıklar yapmıştır. Barış öncesi batıdan kuvvet kaydırmanın zorluğu nedeniyle gayri nizami birliklerle yürüttüğü harekât büyük başarılarına rağmen sürdürülememiştir.

Lozan görüşmelerinde Musul konusu önemli bir yer tutmuştur. İngiltere'nin Orta Doğu politikasının önemli bir unsuru olan Musul'a petrol açısından bakıldığında; Lozan görüşmeleri esnasında ve sonrasında iki farklı politika göze çarpmaktadır. Lozan görüşmeleri esnasında Musul'un alınması karşılığında petrolün işletilmesinde ayrıcalık tanınması bir araç olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Lozan görüşmelerinden sonra ise, petrol işletmesine ortak olunmasının amaç haline geldiği görülmektedir. Ortaklık teklifinin kabul görmemesi üzerine görüşmeler Türk petrol şirketi'nin Irak'a ödeyeceği royalti gelirinin %10'unun 25 yıl süre ile Türkiye'ye ödenmesi üzerinde anlaşılması ile sonuçlanmıştır. Eksik ödeme nedeniyle Türkiye'nin anlaşmalardan kaynaklanan haklarının bugün için halen devam ettiği konusunda ciddi görüşler mevcut olmakla birlikte, bu hakların geçerliliği günümüz uluslararası politikasında gerçekçi bulunmamaktadır.

Petrol faaliyetleri, 1926 öncesinde Maden Nizamnamesi'ne göre yürütülmüştür. Nizamname'nin bu konuda Devlet'in çıkarlarını yeterince korumadığı gerekçesi ile değiştirilmesi çalışmaları ivedilikle yürütülmüş, bu kaynakların korunması ve Devlet'in elinde kalmasının sağlanması için öncelikli düzenleme yapılmıştır. 1926 yılında 792 Sayılı Petrol Kanunu'nun kabul edilmesiyle özel bir hukuk yaratılmıştır.

1923-1930 yıllarında benimsenen liberal ekonomik modelde yerli özel sermayenin güçsüzlüğü ve yabancı sermayeden uzak durulması nedenleriyle petrol yatırımlarında herhangi bir gelişme olmamıştır.

1930 yılında hazırlıkları başlayan Birinci Sanayi Planı dönemi ile birlikte diğer sanayi alanlarında olduğu gibi petrol yatırımlarında da devlet yatırımları esas alınmıştır. Osmanlı döneminde ilk adımları atılan batılılaşma, çağdaşlaşma modeli olarak Cumhuriyet döneminde de benimsenmiş ve köklü, başarılı uygulamalar hayata geçirilmiştir. Batıya yönelmiş olmasına rağmen, İmparatorluk döneminde uzun yıllar acısı çekilen kapitülasyonlardan dolayı, 1954 yılına kadar izlenen petrol yatırım politikalarında batı sermayesinin ülke kaynakları üzerinde hakim olması sonucunu doğurabilecek benzer düzenlemelerden özenle sakınılmıştır. Bu prensiple 1936 yılında tamamlanan ilk derin sondaj çalışmasına kadar geçen Petrol Kanunu'nu

ilk on yılında devletçi bir örgütlenme anlayışı ile hareket edilmiştir. Bu dönemde petrol ürünleri pazarlaması alanında faaliyet gösteren yabancı şirketler petrol aramacılığı alanına yeterli ilgi göstermemişlerdir. Esasen Hükümetin de bu şirketleri aramacılığa yönlendirmek gibi bir çabası olmamıştır.

1954 yılına kadar Devlet eliyle yürütülen çalışmalar sonucu Raman ve Garzan'da ekonomik değerinde petrol bulunmuştur. Ancak, sermaye yetersizliğinin yanı sıra malzeme ve personel açısından da yurt dışına bağımlı olunması, nedenleriyle petrolün bir an önce işletilmesi için yabancı özel sermayeden istifade edilmesi zorunlu bir seçenek olarak görülmüştür. Bu maksatla 1954 yılında 6326 Sayılı Petrol Kanunu kabul edilmiştir.

1950-1960 döneminde ekonomide liberal anlayışa uygun gelişmeler olmuştur. Genel ekonomik hayatta devlet yatırımları varlığını sürdürmekle beraber özel sektöre ve yabancı sermaye yatırımlarına ağırlık verilmiştir. Bu kapsamda kabul edilen 6326 sayılı yeni Petrol Kanunu, ilk yıllarda yabancı büyük şirketlerin ilgisi nedeniyle ülkede petrol bulunması beklentilerini artırmıştır. Artan petrol üretimine rağmen beklenildiği gibi Orta Doğu ülkelerindeki gibi bir sonuç alınamamıştır.

Yabancı büyük şirketler, bütün teşvik edici unsurlara rağmen, Türkiye'nin İran, Irak kadar petrol kaynağına sahip olmadığını değerlendirerek, zaman içinde faaliyetlerini azaltmış veya durdurmuşlardır. Yabancı yatırımlardan beklenen sonucun alınamamasının da etkisi ile 1960 sonrası özellikle ABD kökenli yabancı sermayeye karşı yoğun eleştiriler başlamıştır.

Diğer taraftan, 1960'lı yıllarda petrol üreten ülkelerde yabancı sermayeye karşı milliyetçi düşünceler yoğunlaşmış ve üretici ülkeler, petrol şirketleri karşısında yeni haklar elde etmiştir. Yabancı petrol şirketlerine karşı dünyada ve Türkiye'de gelişen bu bakış açının etkisiyle 1960'lı yılların sonlarında Petrol Kanunu'nda yabancıları teşvik maksadıyla yapılan düzenlemeleri azaltıcı, milli petrol şirketinin haklarını artırıcı değişiklikler yapılması hazırlıkları başlamıştır. Bu hazırlıklar ancak 1973 yılında kanunlaşabilmiştir.

1973-1983 dönemi Türkiye'deki ekonomik ve toplumsal yaşamda yaşanan sıkıntılar ve 1973 Arap-İsrail Savaşı, 1979 İran Devrimi ve 1980'de başlayan İran-İrak Savaşı ile birlikte sürekli artma eğilimine giren petrol fiyatları nedeniyle petrol ithalat yükünün arttığı buna karşın yerli üretimin düşmeye başladığı bir süreç olmuştur. Petrol üretimindeki düşme, 1973 yılında kabul edilen Petrol Reformu Kanunu'na bağlanarak 1983 yılında tekrar yabancı yatırımları teşvik edici, milli petrol şirketinin haklarını ise kısıtlayıcı politikaya yönelinmiştir.

1988'den itibaren Türkiye'nin petrol yatırımlarında köklü bir değişim olmuştur. Bu döneme kadar petrol ihtiyacının karşılanmasında yurt içinde yapılacak aramalardan sonuç alınması hedeflenirken, bu dönemden sonra yurt içi ile birlikte yurt dışı aramalara da başlanmıştır. Türkiye'nin bu açılımı özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeni fırsatlar yakalamıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile stratejik önemini kaybettiği iddialarının aksine, 1990 sonrası Orta Doğu, Asya, Kafkaslar ve Balkanlar'da meydana gelen olayların da etkisi ile yurtdışı petrol yatırımları ve enerji koridoru projeleri ile yeni bir strateik önem kazanmıştır. Ayrıca Orta Doğu, Orta Asya ve Kuzey Afrika'da yürütülen projelerle bölgesel güç olma hedefine olumlu katkılar sağlanmıştır.

Türkiye'de 1960'lı yıllardan itibaren milli petrol şirketinin sektörün bütün alanlarında faaliyet gösterecek şekilde bütünleşik bir yapıya kavuşturulması yolunda atılan adımlar ve verilen mücadele 1990'lı yıllarda özelleştirme politikaları ile büyük bir darbe almıştır. Pazarlama alanında faaliyet göstermesi engellenen TPAO'nun mevcut yapısı da dağıtılarak milli şirket yalnız arama ve üretim alanlarında faaliyet göstermekle görevli zayıf bir konuma sokulmuştur.

Türkiye'deki petrol yatırımları konusunda başat konumundaki TPAO, 1954 yılında kuruluşundan itibaren yasal mevzuatın tanıdığı yetkileri kullanarak Türkiye'de petrol sektörünün tüm alanlarında yatırım yapmıştır. Bu kapsamda memleketin ihtiyacı olan rafineri, boru hattı taşımacılığı, deniz taşımacılığı, petrokimya alanında yaptığı yatırımlarla ülke ekonomisini desteklerken, elde ettiği kazançları petrol aramacılığı alanında kullanmıştır. TPAO, 50 yıllık faaliyeti süresince Türkiye'deki jeolojik araştırmaların %70'ini, Jeofizik araştırmaların %

75'ini, sondajların %76'sını, ham petrol üretiminin %55'ini gerçekleştirmiştir. 6326 Sayılı Kanun ile kamu kesimi ve özel şirketler tarafından sağlanan petrol üretimi GRAFİK-3 ve GRAFİK-4'te daha açık görülebilmektedir.

Petrol Kanunu'nda bugüne kadar, hem liberal, hem devletçi yönde bir çok değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklikler hiçbir zaman hissedilir etki göstermemiştir. Bu nedenle Türkiye'de arzu edilen miktarda petrol bulunamamasının sorumluluğunu Petrol Kanunu'na yüklemek doğru değildir. Petrol aramalarının artması, yalnız mevzuata değil, ülkenin tespit edilen petrol kaynaklarına da bağlıdır. Yapılan jeolojik ve jeofizik araştırmaların olumlu sonuçlarla karşılaşması ve hatta zengin kaynakların fiilen bulunması halinde, mevcut mevzuatla bu kaynakların işletilmesi mümkün görülmektedir.

Türkiye'nin petrol yatırımlarına başlaması ve bu konuda olumlu sonuçların alınmasının gecikmesinde teknik personel noksanlığının büyük etkisi olmuştur. MTA Enstitüsü'nün faaliyete başlamasından itibaren bu konudaki noksanlığın giderilmesi için yurt içinde ve yurt dışında personel yetiştirme politikalarına büyük ağırlık verilmiştir.

Birçok düşünür tarafından 20. yüzyıla petrolün damgasını vurduğu ileri sürülmüştür. Petrol nedeniyle; ülkelerin yönetimlerinin değiştirildiği, hükümet darbelerinin yapıldığı, demokrasi dışı bazı yönetimlerin ise itibar gördüğü değerlendirmeleri birçok makaleye, esere konu olmuştur. Petrolün yüzyılda taşıdığı önemi Türkiye açısından da paylaşmak mümkündür. Petrol aramacılığında yaşanan bir kısım olumsuzlara rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin petrol yatırımlarında çok gerilerden devraldığı bayrağı, Petrol Arama ve İşletme İdaresi, MTA Enstitüsü ve TPAO çalışanlarının üstün gayretleri ile bugüne kadar ulaştırdığı nokta küçümsenemeyecek bir seviyedir.

2030 yılına yönelik petrol tüketim tahminleri dikkate alındığında Türkiye'nin artan bir petrol faturası ile karşılaşacağı görülmektedir. Petrolün ekonomik boyutunun yanında, sürdürülebilir kalkınma için önemi ortadadır. Bu itibarla, güvenilir kaynaklardan sürekli petrol temininin gerçekleştirilmesi büyük önem

taşımaktadır. Yurt dışında yapılacak yatırımlar barış durumlarında önemini korurken, kriz durumlarında güvenli görülmemektedir. Bununla beraber, sürdürülebilir kalkınma için dünyanın zengin petrol rezervlerinin bulunduğu bölgelere komşu olan Türkiye'nin yurt dışı yatırımlarını milli güç unsurları ile koruyabileceği menzilde yayması gerekmektedir. Yurt dışı yatırımlar yapılırken stratejik bir enerji kaynağı olan petrolün temininde olası riskleri bertaraf etmek için yurt içi üretimin de artırılmasına yönelik yatırımlar göz ardı edilmemelidir.

Türkiye yurt dışı petrol aramalarına yöneldiği 1988 yılından itibaren deniz aşırı ülkeler dahil yatırım imkânlarını araştırmaya başlamıştır. Yapılacak yatırımlardan yalnız ekonomik çıkar beklemek doğru değildir. Bu yatırımlar bölgesel güç olmayı hedefleyen Türkiye açısından uluslararası etkinliğinin artırılması için bir araç olarak geliştirilmelidir.

Kısa sayılabilecek zaman dilimlerinde değişim gösterebilen ve genel olarak artma eğiliminde olan petrol fiyatları ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. İthal edilen petrole ödenen kaynakların ekonomideki, dolayısıyla sosyal yaşamdaki etkilerini en aza indirmek için uzun vadeli ve köklü tedbirler almak gerekmektedir. Sanayileşmiş ülkeler tarafından ekonominin yüksek petrol fiyatlarından etkilenmemesi için ihraç edilen ürünlerin fiyatlarının artırılması, böylece petrol giderlerinin bir kısmının tekrar gelire dönüştürülmesi önemli bir tedbir olarak gözükmektedir. Petrol yatırımları açısından asıl olan tedbirin ise, yurt içi aramanın yanında yurt dışı aramalara da gereken önemi vererek, artan petrol fiyatlarını ülke açısından gelire dönüştürmek ve ithal edilen petrol giderlerinin karşılanmasında kullanmak olduğu söylenebilir.

Türkiye'de, ilk deniz sondajının yapıldığı 1966 yılından 2004 yılına kadar denizlerde toplam 25 sondaj yapıldığı göz önüne alındığında, üç tarafı denizlerle çevrili olan ülkemizde, deniz sahalarının petrol imkânlarını ortaya koymak ve muhtemel rezervlere ulaşmak için deniz araştırmalarına yeterince ağırlık verilmediği görülmektedir.

Petrol yatırımlarında ilk basamağı teşkil eden arama yatırımları çok önemli olmakla birlikte, özellikle uluslararası nitelikteki projelerde petrolün uluslararası pazarlara taşınacağı güzergâhlar petropolitik açıdan büyük önem taşımaktadır. Ancak bu hatlar, uluslararası ilişkilerde meydana gelebilecek olayların etkilerine açıktır. Bu etkileri en az düzeye indirmek için, yalnızca ulaşım yolları üzerinde değil; üretilen petrol üzerinde de hakimiyet kurmak gerekmektedir. Türkiye, bu maksada yönelik olarak Hazar petrollerinde hem üretici, hem de geçiş ülkesi olarak etkinlik kazanacak politikalar izlemiştir.

Dünya nüfusunun giderek artması, sanayide, teknolojiye hızlı bir gelişme kaydedilmesi sonucu üretim ve tüketimi de kaçınılmaz olarak artırmakta ve bu durumun yarattığı baskıyla, doğal kaynakların tükenmesi hız kazanmış bulunmaktadır. Bugünkü tüketim alışkanlıkları ve hızı ile petrol de belirli bir süre sonra insanlığın ihtiyacını karşılamayacak kadar azalacaktır. Petrol kaynaklarının azalmasının yanında doğal hayatın petrolün tahribatına uzun süre daha dayanamayacağı bugünden görülmektedir. Tükenmesi beklenen petrol kaynaklarının doğal dengenin bozulmasından başka uluslararası ilişkilerde bunalımlara neden olması kaçınılmazdır. Sonuçta, alternatif enerji arayışlarının başarıya ulaşması petrolü, enerji temininde arka plana itebilecektir.

20. yüzyıl dünya petrol zenginliklerini ele geçirme mücadelesi ile geçmiştir. 21. yüzyılın da petrolün neden olduğu çevre sorunları ile uğraşmak ve çare olarak alternatif enerjiler aramak ile geçeceğine dair kuvvetli belirtiler mevcuttur. Dünya ülkeleri çevre sorunlarının neden olduğu kaygı ile petrole alternatif enerji arayışları içine girmiş, bu konuda hedef belirlemiştir. Bu yüzyıl alternatif enerjinin bulunduğu, önümüzdeki yüzyıl ise bu enerjiye hakim olanların hüküm sürdüğü yüzyıllar olacaktır. Doğal süreç açısından bakıldığında petrolün hâkimiyetinin sona ereceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye Cumhuriyeti açısından, gelişmeyi sürdürebilmek ve alternatif enerji dönemine hazırlanabilmek için ivedilikle petrol yatırımlarına ağırlık vermenin, ancak alternatif enerji kaynaklarının araştırılmasına da öncelikli bir sorun olarak bakmanın kaçınılmaz olduğu çok açıktır.

Petrol, hiçbir zaman diğer üretim ve tüketim malları gibi işlem görmemiştir. Özel düzenleme ve politikalar petrolün alternatifi bulununcaya kadar sürecektir. Kömürden petrole geçiş süreci 200 yıl sürmüştür. Petrolden alternatif enerji kaynağına geçişin süreci halen arayışlarla sürmektedir. Bu kapsamda; hidrojen esaslı enerji yapılarına geçiş ile ilgili çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Alternatif enerji arayışları, bu konu ile ilgili her seviyedeki çıkar gruplarının direnci ile karşılaşmaktadır. İleride petrol yerine kullanılabilir muhtemel enerji kaynağı; elde edilme, nakledilme ve kullanım kolaylığı, maliyeti ve ortaya çıkan enerji miktarı ile petrolden üstün olacaktır. Bu özelliklerinin yanında yeni enerji kaynağının küresel şirketlere kazanç sağlama, devletler için vergilendirme kolaylığını devam ettirme ve uluslararası politikaya yön veren devletlerin çıkarları ile bağdaşma gibi özelliklere de sahip olacağı beklenmektedir.

Çalışmada, 1923 yılından günümüze kadar izlenen petrol yatırım politikalarının her dönemde, önemle ele alındığı tespit edilmiştir. Ancak, konuya verilen öneme karşın, Türkiye’de petrol yatırımları ile ilgili istikrarlı bir politika oluşturulamamıştır. Daha liberal veya daha devletçi politikalar arasında geçişler yaşanmıştır. Sektör içinde bütünleşik (entegre) yapıda kamu veya özel sektör oluşturulamamıştır. Bütünleşik yapıdan yoksun kuruluşlar yatırımlarda arzulanan başarıyı sağlayamamıştır. Petrolün uluslararası boyutu dikkate alındığında, petrol sektöründe etkinlik sağlayabilmek için kamu sektörü olsun, özel sektör olsun bütünleşik kuruluşlara ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu nedenle bütünleşik yapıya geçişle ilgili sorunların ayrıca incelenmesinin gerektiği düşünülmektedir. Çalışmada konuyu dağıtmamak amacıyla, bu konuya ayrıntılarıyla değinilmemiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin petrol yatırım politikalarını istikrarlı bir yapıya kavuşturabilmek için bu konunun incelenmesinin ve sonuçların uygulanacak politikaların tespitinde kullanılmasının gerekli olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV BELGELERİ

ATASE Arşivi, İSH Koleksiyonu, Kutu 22, Gömlek 50, Belge 50-1

ATASE Arşivi, İSH Koleksiyonu, Kutu 137, Gömlek 168, Belge 168-2

ATASE Arşivi, İSH Koleksiyonu, Kutu 137, Gömlek 168, Belge 168-3

B.C.A.,D. 1239, Fon Kodu 310.10.0.22, S.38, Yer: 892.1287.0,Tarih: 23.03.1913

B.C.A., D. 1246, Fon Kodu 310.10.0.22, S.48, Yer: 892.1297.0, Tarih: 20.03.1914

B.C.A., D. 1245, Fon Kodu 310.10.0.22, S.47, Yer: 892.1296.0, Tarih: 21.03.1914

B.C.A., D. 132, Fon Kodu 310.10.0.22, S. 42, Yer: 892.1291.0, Tarih: 20.05.1914

B.C.A., D. 1244, Fon Kodu 310.10.0.22, S.46, Yer: 892.1295.0, Tarih: 20.05.1914

B.C.A., D. 131, Fon Kodu 310.10.0.22, S. 41, Yer: 892.1290.0, Tarih: 20.05.1914

B.C.A., D. 1240, Fon Kodu 310.10.0.22, S.39, Yer: 892.1288.0, Tarih: 21.05.1914

B.C.A., D. M24, Fon Kodu 230.0.0.0, Yer: 148.48.4, Tarih: 13.07.1921

B.C.A., D. 212-8, Fon Kodu 30.18.1.1, S. 1656, Yer: 13.16.6, Tarih: 12.03.1925

B.C.A., D. 212-10, Fon Kodu 30.18.1.1, S. 2514, Yer: 15.59.10, Tarih: 16.09.1925

B.C.A., D. 212-14, Fon Kodu 30.18.1.1, S. 3387, Yer: 18.22.5, Tarih: 28.03.1926

B.C.A., D. 212-13, Fon Kodu 30.18.1.1, S. 3386, Yer: 18.22.4, Tarih: 28.03.1926

B.C.A., D. -, Fon Kodu 30.18.1.1, Yer: 22.77.13, S. 4488, Tarih: 15.12.1926

B.C.A., D. -, Fon Kodu 30.18.1.1, S.4867, Yer: 23.15.9, Tarih: 03.09.1927

B.C.A., D. 212-20, Fon Kodu 30.18.1.1, S. 6406 Yer: 28.21.1, Tarih: 11.04.1928

B.C.A., D. 212-21, Fon Kodu 30.18.1.1, S. 6427, Yer: 28.22.2, Tarih: 11.04.1928

B.C.A., D. 170-19, Fon Kodu 30.18.1.2, S.8409, Yer: 5.48.15, Tarih: 22.09.1929

B.C.A., D. 170-40, Fon Kodu 30.18.1.2, S.14479, Yer: 36.40.20, Tarih:
29.05.1933

B.C.A., D. 436142, Fon Kodu 30.10.0, Yer: 259.742.17, Tarih: 04.08.1934

B.C.A., D. 212-31, Fon Kodu 30.18.1.2, S. 2/6998, Yer: 76.60.9, Tarih:
25.06.1937

B.C.A., D. 422134, Fon Kodu 30.10.0.0, Yer: 234.581.16, Tarih: 04.09.1937

B.C.A., D. 212-40, Fon Kodu 30.18.1.2, S.2/15807, Yer: 95.42.2,
Tarih:14.05.1941

B.C.A., D. 21233, Fon Kodu 30.10.0.0, S.2/15807, Yer: 182.257.13,
Tarih:7.01.1942

B.C.A., D. 21241, Fon Kodu 30.10.0.0, Yer: 182.258.1, Tarih: 06.04.1943

B.C.A., D. 436298M, Fon Kodu 30.10.0., Yer: 259.747.44, Tarih: 04.07.1945

B.C.A., D. E7, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 73.465.4, Tarih: 21.03.1950

B.C.A., D. F11, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 103.641.5, Tarih: 04.02.1953

B.C.A., D. F11, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 103.641.8, Tarih: 13.02.1953

B.C.A., D. A7, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 20.113.8, Tarih: 21.04.1956

B.C.A., D. A7, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 20.115.8, Tarih: 24.09.1956

B.C.A., D. E20, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 92.579.2, Tarih: 14.01.1957

B.C.A., D. E20, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 92.579.11, Tarih: 0.0.1957

B.C.A., D. A4A4, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 7.38.9, Tarih: 29.05.1958

B.C.A., D. A4, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 7.39.37, Tarih: 03.08.1959

B.C.A., D. F, Fon Kodu 30.1.0.0, Yer: 95.594.4, Tarih: 15.03.1963

B.O.A., Fon Kodu: MV., D. Nu.:180, Gömlek Nu.:50, Tarih:26/L/1331

B.O.A., İrâde Dâhiliye, Nu.:87615, Tarih: 6 Şubat 1889

2. BASILMIŞ RESMİ KAYNAKLAR

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. Nu. 11, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1993

DPT, **Sektör Programları Petrol Sanayi**, Ankara, Kasım 1962

DPT, **Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963-1967**, Ankara, 1963

DPT, **İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)**, Ankara, 1967

DPT, **Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977**, Ankara, 1972

DPT, **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)**, Yayın Nu.:1664, Ankara, 1979

DPT, **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**, Yayın Nu.:2174, Ankara, 1989

DTP, **Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci beş yıllık Kalkınma planı 2001 – 2005**, Ankara, 2000

Gnkur. ATASE, **Türk İstiklal Harbi C.IV: Güney Cephesi**, Ankara, 1966

Merkez İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, **1927 Senesi Sanayi Tahriri Neticeleri**, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1928

Resmi Gazete, sayı: 341, tarih: 06. 04. 1926

Resmi Gazete, sayı:4417, tarih:26.01.1940

Resmi Gazete, sayı: 8659, tarih: 16. 03. 1954

Resmi Gazete, sayı:16576, tarih:12.03.1979

Resmi Gazete, sayı:17729, tarih:19.06.1982

Resim Gazete, sayı:18052, tarih:20.5.1983

Resmi Gazete, sayı:18435, tarih:18.06.1984

Resmi Gazete, sayı: 22124, tarih: 27.11.1994

YALIN, Suat; **Petrol Krizi Nedeniyle Çeşitli Ülkelerde Alınan Ekonomik-Mali ve Enerji Tasarrufu Tedbirleri ile Yeni Enerji Kaynaklarının Araştırılması Konusunda Yapılan Çalışmalar ve Türkiye'nin Durumu**, Ticaret Bakanlığı Dışticaret Genel Sekreterliği Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, 1981

TBMM ZC, Dönem:5, İ:38, C:2, Cilt 4, TBMM Matbaası, Ankara, 1935

TBMM ZC, Dönem:1, İ:93, C:1, Cilt 5, TBMM Matbaası, Ankara, 1942

TBMM ZC, Dönem:10, İ:75,C:1,Cilt 7, TBMM Matbaası, Ankara, 1955

TBMM ZC, Dönem:4, İ:54,C:2,Cilt 15, TBMM Matbaası, Ankara, 1933

TBMM ZC, Dönem:2, İ:94, C:3,Cilt 17, TBMM Matbaası, Ankara, T.Y.

TBMM ZC, Dönem:10,İ:74,C:1,Cilt 19,TBMM Matbaası, Ankara, 1957

TBMM ZC, Dönem:2, İ:76, C:1,Cilt 23, TBMM Matbaası, Ankara, T.Y.

TBMM ZC,Dönem:9,İ:57,C:1,Cilt 29/1,TBMM Matbaası, Ankara, 1954

MM ZC, Dönem:3, B:27, O:1, Cilt 31, TBMM Matbaası, 1973
Ankara, 1973

MM ZC, Dönem:3, B:28, O:1, Cilt 31, TBMM Matbaası,
Ankara, 1973

DM ZC, B:51,O:2,Cilt 14, TBMM Basımevi, Ankara, 1984

TBMM Kavanin Mecmuası, Cilt 1, TBMM Matbaası, Ankara, 1943

TBMM Kavanin Mecmuası, Cilt 3, TBMM Matbaası, Ankara, T.Y.

TBMM Kavanin Mecmuası, Cilt 4, TBMM Matbaası, Ankara, T.Y.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, **İstatistik Göstergeler 1923-1995**, DİE
Yay., Yay. Nu.1883, DİE Matbaası, Ankara, Temmuz 1996

T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler 1923-2004**,
TÜİK Yay., Yay. Nu.0535, Ankara

T.C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye'nin Enerji Stratejisi**, Ankara, Ocak 2008

3. ANSİKLOPEDİ VE SÖZLÜKLER

ALTAYLI, Seyfettin; **Azerbaycan Türkçe'si Sözlüğü**, MEB Yay., İstanbul, 1994

Ana Britannica, 25. Cilt, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica Inc.,
İstanbul, 1994

BAYKAL, Bekir Sıtkı; **Tarih Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara, 1974

Encyclopaedia Britinica, C. 11, Londra, 1962

Encyclopaedia Britinica, C. 21, Londra, 1962

Meydan Larousse, C. 1, 1992

PAMİR, Hamit Nafiz- ÖZTUNALI, Önder; **Yerbilim Terimleri Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara, 1971

Türk Ansiklopedisi, C. 19, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1971

4. KİTAPLAR

ACUN, Niyazi; **Dünya Petrol Tarihi ve Türk Petrolü**, Saka Matbaası, İstanbul, 1949

ARMAOĞLU, Fahir; **Filistin meselesi ve Arap İsrail Savaşları (1948-1988)**, İş Bankası Yay., Ankara, 1994

AVCIOĞLU, Doğan; **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968

AYDIN, Nehir; **Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri**, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul, 1999

BAĞCI, Hüseyin; **Demokrat Parti Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990

BAKKAL, Turgay; **Uluslararası İlişkilerde ve Gelişmelerde Petrolün Önemi de Dikkate Alarak, Hazar Petrolleri ve Türkiye'nin Hazar Petrollerinin taşınmasındaki Rolü ve Bu Rolü İyi Oynayabilmek İçin Elindeki Politik Seçenekleri Nasıl Kullanmalıdır?**, Harp Akademileri Komutanlığı Yay., İstanbul, 1997

BASKICI, Mehmet Murat; **1800-1914 Yıllarında Anadolu'da İktisadi Değişim**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005

BAYSAL, Kubilay; **Uluslararası Petrol Sorunları**, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul 1977

BERENT, İhsan R., YERSEL, İ. Kadri, DORUK, Fahrettin; **Maden Mühendisleri**

Biyografisi, PEPO Matbaacılık, Ankara, 1990

BRZEZINSKI, Zbigniew; **Büyük Satranç Tahtası**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998

ÇELEBİ, Evliya; **Seyahatname**, seçen ve açıklamalar yapan Mustafa Nihat Özön,
İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1986

DAVIES, Peter; **BP Statistical Review of World Energy 2006**, London, 14 June
2006

DİNÇER, A. Şadan; **Türk Petrol Hukuku ve Petrol Sözlüğü**, Sermet Matbaası,
İstanbul, 1977

EARLE, Edward Mead; **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Çev. Kasım Yargıcı, **Milliyet**
Yayınları, İstanbul, 1972

EDİGER, Volkan Ş.; **Osmanlı'da Neft ve Petrol**, ODTÜ Yayıncılık Ankara, Şubat
2006,

EFENDİ, Parvus; **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, Yayına Haz. Muammer Sencer,
May Yay., İstanbul, 1977

ERCAN, Metin Kamil; **Uluslararası Petrol Arama ve Üretim Yatırımlarının**
Yapısı ve Finansal Yönden İncelenmesi, TPIC Yay., Ankara,
1996

ESİN, A.Alptekin; **Türkiye'de Petrol Üretim ve Tüketimi**, Ankara İktisadi ve
Ticari İlimler Akademisi Yay.:63, Ankara, 1973

EVANS, Laurence; **Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)**, Çev. Tefik Alanay,
Milliyet Yay., İstanbul, 1972

FORBES, R.J.; **Bitumen and Petroleum in Antiquity**, Leiden, 1936

GÖĞER, Erdoğan; **Petrol Hukuku**, Ankara Üniv. Hukuk Fak. Yay. Nu.:221,
Şenyuva Matbaası, Ankara, 1967

- GÖKSU, Ekrem; **Türkiye’de Petrol**, Kâğıt ve Basım İşleri A.Ş., İstanbul, 1966
- GÖNLÜBOL, Mehmet, KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996 (9)
- GÜMÜŞ, Özkan; ALTAN, Yalçın; **Petrolün Tarihçesi ve Türkiye’de açılan Petrol Kuyuları**, PİGM Yay., Ankara, 1995
- GÜREL, Şükrü S.; **Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri**, A.Ü. Basımevi, Ankara, 1979
- İNAN, Afet; **Devletçilik İlkesi ve T.C.nin Birinci Sanayi Planı 1933**, TTK Yay. seri XVI S. 14, TTK Basımevi, Ankara, 1972
- İPLİKÇİ, Emin; **Türkiye’de Petrol Aramaları**, MTA Ens. Konferanslar Yay. Nu.:3, Ankara, 1959
- JMO; **Türkiye’de Jeoloji Eğitimi ve Sorunları**, Jeoloji Mühendisleri Odası Yay. Nu.:5, Atılğan Matbaacılık, Ankara, 1979
- JUMAILY, Qassam Al - ÖZTOPRAK, İzzet; **Irak ve Kemalizm Hareketi (1919 – 1923)**, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999
- K., Tarık Dursun; **Bir Damla Kan Bir Damla Petrol**, Kurul Yayınevi, İstanbul, 1965
- KARA, Vehbi; **Petrole Dayalı Stratejiler ve Uluslararası İlişkilerde Petrolün Önemi**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1997
- KARADAĞ, Raif; **Petrol Fırtınası**, Divan Yay., İstanbul, 1991 (5)
- KARLUK, Rıdvan; **Uluslararası Ekonomik Kuruluş ve Birleşmeler**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1990
- KENT, Marian, **Oil And Empire: British Policy and Mesopotamian Oil 1900-1920**, London, 1976.

KEYÜSK, Mazlum; **Türk Havacılık Tarihi 1912-1914**, Uçuş Okulları Basımevi,
Eskişehir, 1950

KIRAY, Emine; **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim Yay.,
İstanbul, 1993

KLEVEMAN, Lutz; **Yeni Büyük Oyun Orta Asya'da Kan ve Petrol**, Çev. Hür
Güldü, Everest Yay., İstanbul, Ekim 2004

KOCAOĞLU, Mehmet; **Petro-Strateji**, Harp Akademileri Komutanlığı Yay.,
İstanbul, 1996

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer; **Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, A.Ü.S.B.F. Yay.,
Ankara, 1978

LOKMAN, Kemal; **Türkiye'de Petrol Madenleri**, Hâkimiyeti Millîye Matbaası,
Ankara, 1933

_____; **Dünya Petrol Ambargosu ve Bunalımı Karşısında Türk
Petrolü**, Türk Kültürü S. 136-137-138'den ayrı basım,
Ankara, 1974

_____; **Türkiye'de İlk Petro-Kimya Endüstrisi**, 1968

_____; **Türkiye'de Petrol Rafinerileri**, 1967

_____; **Cumhuriyetin 50. Yılında Petrol Endüstrimizin Durumu**,
Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1974

_____; **İstikbalin Petrol Kaynakları Denizlerde ve Türkiye'deki
Durum**, Ankara, 1975

LONGRİGG, S.H.; **Oil in the Middle East**, Londra, 1954

MATTHEW, George.F.; **Abraham Gesner—A Review of His Scientific Work**, 1902

MOBİL, **Türkiye Petrol Endüstrisi Hakkında Muhtıra**, İstanbul, 1965

- NEYZİ, Nezh H.; **Türkiye Petrol Sanayii**, İktisat Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yay. V, İstanbul, 1963
- ORAN, Baskın (Ed); **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, yorumlar**, C.2, İletişim Yay., İstanbul, 2001
- ÖKÇÜN, A. Gündüz; **1923 Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara, 1968
- ÖKE, Mim Kemal; **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1991 (2)
- ÖZCAN, Halit Edip; **Fotoğraflarla Ulusal Petrol 1929-1954**, TPAO Arama Daire Bşk.lığı, Arşiv ve Tarih Yay.-1, Ankara, Eylül 2006
- ÖZEKEN, Ahmet Ali; **Türkiye Kömür Ekonomisi Tarihi**, İstanbul Üniv. Yay. Nu.:593, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1955
- PAMİR, A.Necdet; **Bakü-Ceyhan Boru Hattı (Ortaasya ve Kafkasya’da Bitmeyen Oyun)**, ASAM Yay., Ankara, 1999,
- SARIİBRAHİMOĞLU, Lale; **Gizli Belgelerle Boru Hattı Bozgunu : Kurt Kapanında Kısır Siyaset**, İmge Kitabevi, Ankara, 1997
- SARINAY, Yusuf; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, M. Derviş KILINÇKAYA (ed.), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2004 (5)
- SARP, İrfan; **Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları**, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Yay., Hv. Bas ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 1986
- SERİN, Necdet; **Türkiye’nin Sanayileşmesi**, Ankara Üniv. S.B.F. Yay.Nu.:167-149, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963
- SHELL; **Petrol Kanunu Tadili Hakkındaki Görüşümüz**, 1965
- SİSAV, **Türkiye’nin Enerji İhtiyacı Açısından Hazar Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynaklarının Değerlendirilmesi**, İstanbul, 1998

- ŞİMŞİR, Bilal; **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, TTK Yay., Ankara, 1990
- TANMAN, S. ;**Türk Havacılık Tarihi, İstiklal Harbi 1918-1923**, 2. C. 2. kitap,
Hava Basımevi, Eskişehir, 1953
- TANOĞLU, Ali; **Enerji Kaynakları**, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul, 1959
- TEKELİ, İlhan; İLKİN, Selim; **Savaş Sonrası Ortamda 1947 Türkiye İktisadi
Kalkınma Planı**, ODTÜ İdari Bilimler Fak. Yay. Nu. 24,
Kalite Matbaası, Ankara, 1974
- TPAO, **İlk Elli Yıl**, İmaj İç ve Dış Tic. A.Ş., Ankara, 2004
- TPAO, **Türkiye’de Petrol**, Ankara, 1966
- TUNCER, Baran; **Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu**, Ankara Üniv. Siyasal
Bilgiler Fakültesi Yay. Nu: 241, Ankara, 1968
- TURAN, Ömer; **The Armenian Question at the Lausanne Peace Talks’, in The
Armenians in the Late Ottoman Period**, TBMM Yay.,
Ankara, 2001
- ULUĞBAY, Hikmet; **İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik**, Ayraç
Yayınevi, Ankara,2003
- YARDIM, Gökhan; **Kafkasya Hazar Petrolleri ve Doğal Gazları**, Harp
Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2001
- YERGİN, Daniel; **Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çev. Kamuran
Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul,
Mayıs 2003 (3)

5. MAKALELER

AKÇAEL, Ahmet; “*Petrol Sektöründe Serbestleştirme Politikası Semineri Konuşma Notu*”, **Petrol Sektöründe Serbestleştirme Politikası**, Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Yay., Reyo Matbaacılık, İstanbul, 1989

AKSOY, Muammer; “*Büyük Milli Davamız: Petrol Davasında Tehlikeli ve Utanılacak Çabalar*”, **Forum**, S.267, 1965

_____; “*Türkiye’nin Petrol Davası*”, **Kalkınan Dünya**, Güneş Matbaacılık, S.1, Şubat 1965

_____; “*Petrol Komisyonu ve Petrol Davamızı Baltalayan Bir Enerji Bakanı*”, **Forum**, S.271, 1965

AVŞAROĞLU, Nadir; “*Meslek mi? Tutku Mu?*”**Madencilik Bülteni**, Maden Mühendisleri Odası Yay., Sayı 62, 1996

AYIŞIĞI, Metin; “*İngilizler Tarafından Müsadere Edilen Sultan Osman ve Reşadiye Zirhlileri*” **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, Ekim 1994

BARLYSKİ, R.; “*Consequences of Azerbaijan’s Lates Military Coup*”, **Petroleum Review** , Ağustos 1993

BİNİCİ, İlhami; “*Türkiye’nin Petrol Politikası Nedir?*”, **Elektrik Mühendisliği Mecmuası**, Elektrik Mühendisleri Odası Yay., S. 171-172, 1971

BOLAK, A. Aydın; “*Petrol Sektöründe Serbestleştirme Politikası Semineri Konuşma Notu*”, **Petrol Sektöründe Serbestleştirme Politikası**, SİSAV Yay., Reyo Matbaacılık, İstanbul, 1989

ÇAĞLAYAN, Aybars; “*Çokuluslu Petrol Tekelleri ve Türkiye*”, **Türkiye Dördüncü Petrol Kongresi**, Ankara, 1978

- ÇİL, Hasan; “*Türkiye’de Rafinericiliğin Geleceği*”, **Türkiye Üçüncü Petrol Kongresi**, Ankara, 1976
- DEMİR, Ahmet; “*Atatürk Döneminde Türkiye’de Enerji Politikaları*” **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Yay.:513, Ankara, 1982
- DEMİR, Esra; “*Enerji Şartı Anlaşması*”, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, S. 8, Şubat 2003
- DOĞAN, Cahit; “*Petrol Meselemizin Dünü*”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 3, Aralık 1979
- EGERAN, Necdet; “*Kömürden Petrol*”, **Maden Tetkik ve Arama Dergisi**, MTA Ens. Yay., S.:4, 1936
- ELEKDAĞ, Şükrü; “*Hazar Havzası ve Türkiye*”, **Milliyet**, 7 Şubat 1995
- GÜMRAH, Fevzi; “*Enerjide Mevcut Durum ve Beklentiler*”, **Petrogas**, Botaş Vakfı Yay., Ocak 2001
- GÜRSOYTRAK, Süphi; “*Senato’da Petrol*”, **Forum**, S.268, 1965
- İLHAN, Emin; “*Türkiye’deki Petrol Aramalarının Bilânçosu ve Geleceği Hakkında Bazı Düşünceler*”, **Madencilik**, TMMOB Maden Mühendisleri Odası Yay., S.16, Şubat 1965
- İLKİN, Selim; “*Chester Demiryolu Projesi*”, **Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu, Bildiriler ve Tartışmalar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984
- İLTER, Müfit; “*Dünya Petrol Vaziyeti ve Memleketimizde Petrol*”, **İktisadî Yürüyüş**, S. 200, 20.05.1948
- KARAOŞMANOĞLU, Filiz; http://www.tarim.gov.tr/arayuz/10/icerik.asp?fl=duyurular/ayin_konugu/ayin_konugu_kasim_2006.htm

- KAYMAZ, İhsan Şerif; “*Amerikan Devlet Sistemi ve “Türk” İmajı (Kıbrıs Barış Harekâtı ve Silah Ambargosu Örneği)*”, **İletişim**, Gazi Üniv. İletişim Fak. Dergisi, S. 20, 2005
- KLEVEMAN , Lutz; “*The New Great Game*”, **The Guardian**, 20 Ekim 2003
- KORUM, Uğur; “*1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları*” **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fak. Yay.:513, Ankara, 1982
- KÜRŞAT, Cengiz; “*Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Lozan Murahhas Heyeti’ne Verilen Talimatlar*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yay., Lozan Konferansı Özel Sayı 18, Temmuz 1998
- LOKMAN, Kemal; “*Beynelmilel Petrol Mücadelesi ve Büyük Petrol Tröstleri*”, **Türk Yurdu**, S.20-214, C.3-23, Türk Ocakları Merkez Heyeti matbaası, 1929
- _____; “*Beynelmilel Petrol Mücadelesi*”, **Türk Yurdu**, S.21-22/215-216, C.3-23, Türk Ocakları Merkez Heyeti matbaası, 1929
- _____; “*Türk Petrol Âleminin Büyük Bir Kaybı*”, **Maden Tetkik ve Arama Dergisi**, MTA Ens. Yay., S.49, 1957
- _____; “*Memleketimizde Petrol Araştırmaları*”, **Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni**, S.2, Şubat 1958
- _____; “*Yurdumuzda İlk Petrol Boru Nakil Hattı*”, **Kimya Mühendisliği**, TMMOB Kimya Mühendisleri Odası Yay., S.21, Şubat 1967

ÖĞÜTÇÜ, Mehmet; “Avrasya Enerjisi, Strateji Dengeler ve Türkiye”, **Yeni Forum**, C.16, 1995

ÖLÇEN, Ali Nejat; “1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”
Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Ankara Ün. Siyasal Bilgiler Fak. Yay.:513, Ankara, 1982

ROBERTS, J.; “Pipeline Issues in Central Asia”, **Petroleum Review**, Ağustos 1993

SALTIKGİL, Halûk V.; “Dünyada ve Türkiye’de Petrol, Ateşe Tapanlardan Petrole Tapanlara”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.30, 1970

ŞİŞİK, Ülkü; “Türkiye’nin Ham Petrol Üretimi Sorunu”, **Amme İdaresi Dergisi**, C.14, S.1, 1981

TALAS, Cahit; “Petrol ve Madenlerimiz”, **Forum**, S.267, 1965

TAŞHAN, Seyfi; “Petrol İhtiyaçlar, Buhranlar ve Politikalar” **Dış Politika**, Hacettepe Ün. Dış Politika Ens. Yay., S. 2, 1973

TAŞMAN, Cevat E.; “Petrolün Türkiye’de Tarihçesi”, **Maden Tetkik ve Arama Dergisi**, MTA Ens. Yay., S.39, 1949

THOMSON, Peter D.; “Petrol Sektöründe Serbestleştirme Politikası Semineri Konuşma Notu”, **Petrol Sektöründe Serbestleştirme Politikası**, SİSAV Yay., Reyo Matbaacılık, İstanbul, 1989

TINÇ, Ferai “Supsa, Bakü-Ceyhan’a Alternatif”, **Hürriyet**, 14.11.1997

TOLUN, Osman; “Petrol Kanunu’ndaki Son Değişiklik ve Petrol Aramalarını Teşvik Edici Yeni Hükümler” **1983 Petrol Faaliyeti**, PİGM Yay.Nu:28, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1984

TUNCER, Selâhattin; “Türkiye’de Petrol Arama, Sondaj ve İstihali”, **İktisat ve Maliye**, Kültür Yayın Ltd. Ş., S.9, 1961

TÜRKYILMAZ, Oğuz; “*Türk Petrolünde Yabancı Tekeller*”, **Türkiye Üçüncü Petrol Kongresi**, 1976

URAS, Güngör; “*Koç Batmanlıları Sevindirdi*” **Milliyet**, 09.02.2007

ÜLTANIR, Mustafa Özcan; “*75 Yılda Enerji Politikası Aşamaları*”, **Enerji Dergisi**, S. 10, Uzman Yayıncılık, Ekim 1998

6. BASILMAMIŞ TEZLER

ALGÜL, Süreyya; **Osmanlıdan Cumhuriyete Anadolu’da Demiryolları İmtiyazları ve Chester Projesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniv., İstanbul, 1998

ATAY, Mehmet; **İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dünya Siyasal Ortamında Türkiye’nin İttifak Arayışları ve NATO’ya Giriş Süreci**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniv., İstanbul, 1995

ÇITAK, Celal; **Sir Mark Sykes Hayatı ve Orta Doğu’daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü**, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniv., Ankara, 1997

EMRAHOV, Mahal; **Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Global Politikadaki Yeri ve Türkiye**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniv., Adana, 2000

GÜNAL, Fevzi **Petrol Sektöründe Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nın Yeri**, Uzmanlık Tezi, TODAİE, Ankara, 1982

GÜNEŞSEN, N. Metin; **Cumhuriyetten Günümüze Türk Kara Havacılığı**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniv., Ankara, 2003

GÜVEN, Veli; **Türk-İngiliz İlişkileri (1923-1960)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniv., Ankara, 1992

- ÖZEL, Pınar; **Petrol Sanayiinde Dikey Bütünleşme ve Türkiye’de Uygulanabilirliği**, Uzmanlık Tezi, DPT, Ankara, 2003
- UZUN, Hakan; **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Modernleşme Süreci**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Ün., Ankara, 2000
- SOYLU, Mustafa Sabri; **Doğu Akdeniz’in Stratejik Yapısına Bakü Ceyhan Petrol Boru Hattının Etkilerinin Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ün., İstanbul, 2000
- TURGAY, Yıldız; **Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nda İnsangücü Planlaması**, Uzmanlık Tezi, TODAİE, Ankara, 1992
- YILDIRIM, Seyfi; **Eğitim Amacıyla Yurt Dışına Gönderilen Öğrenciler (1940-1970): Prosopografik Bir Çalışma Örneği**, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Ün., Ankara, 2003

7. SÜRELİ YAYINLAR

a. DERGİLER

- Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Tarihi Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yay., Lozan Konferansı Özel Sayı 18, Temmuz 1998
- “*La Nouvelle Politique Pétrolière de la Turquie*”, **L’Economiste d’Orient**, S.750, 15 Haziran 1954
- “*Petrol Harbi*”, **Kalkınan Dünya**, Güneş Matbaacılık, S.1, Şubat 1965
- “*Petrolde Yabancı Sermaye, Muammer Aksoy ile Mülâkat*”, **Kalkınan Dünya**, Güneş Matbaacılık, S.1, Şubat 1965
- Madencilik Bülteni**, Maden Mühendisleri Odası Yay., Sayı 61, 1996

Maden Tetkik ve Arama Dergisi, MTA Ens. Yay., S.34, 1945

Maden Tetkik ve Arama Dergisi, MTA Ens. Yay., S.48, 1956

Türkiye Elektrik Enerjisi İstatistik Bülteni, Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel
Müdürlüğü, 1957

Elektrik Enerjisi Yıllık Durum Bülteni, Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel
Müdürlüğü, , S. 58, 1958

b. GAZETELER

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Sabah

Vatan

Yeni Ulus

Zafer

c. RAPORLAR

1957 Petrol Faaliyeti, Petrol Dairesi Neş. Nu.2, Ankara, 1958 ;

1958 Petrol Faaliyeti, Petrol Dairesi Neş. Nu.3, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1959

1960 Petrol Faaliyeti, Petrol Dairesi Neş. Nu.5, Ankara, 1961

1962 Petrol Faaliyeti, Petrol Dairesi Neş. Nu.7, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1963

1965 Petroleum Activities in Turkey, Petrol Dairesi Neş. Nu. 10, MTA Ens.

Matbaası, Ankara, 1966

1967 Petrol Faaliyeti, Petrol Dairesi Neş. Nu. 12, Or Ajans kâğıt ve basım işleri, İstanbul, 1968

1968 Petrol Faaliyeti, Petrol Dairesi Neş. Nu. 13, Başbakanlık Devlet İstatistik Ens. Matbaası, Ankara, 1969

1969 Petrol Faaliyeti, Petrol Dairesi Neş. Nu. 14, Ankara, 1970

1970 Petrol Faaliyeti, Petrol Dairesi Neş. Nu. 15, Ankara, 1971

1971 Petrol Faaliyeti, Petrol Dairesi Neş. Nu. 16, Ankara, 1972, s. 11,35

1972 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay. Nu. 17, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1973

1974 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay. Nu. 19, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1975

1975 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay. Nu. 20, Dönmez Ofset, Ankara, 1976

1977 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay. Nu. 22, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1978

1978 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay. Nu. 23, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1979

1980 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay.Nu:25, Ankara, 1981

1983 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay.Nu:28, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1984

1984 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay.Nu:29, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1985

1989 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay.Nu:34, Ankara, 1990

1990 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay. Nu. 35, Ankara, 1991

1991 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay.Nu:36, Ankara, 1992

1995 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay.Nu:40, Ayrıntı Matbaası, Ankara, 1996

2004 Türkiye Petrol Faaliyetleri, PİGM Yay., Ankara, 2005

BP Statistical Review of World Energy June 2006

DPT, **Petrol ve Doğalgaz Çalışma Grubu Raporu**, DPT Yayın Nu.:DPT 2447-
ÖİK:504, Ankara, Haziran 1996

Energy Policies of IEA Countries Turkey 2005 Review, IEA, Paris, 2005

TPAO 2005 Yıllık Rapor

TPAO 2004 Yıllık Rapor

TPAO 2006 Yıllık Rapor

8. İNTERNET ADESLERİ

<http://www.batman.gov.tr/www/genelbilgiler/batman.tarihce.html>

http://www.forbes.com/lists/2006/18/06f2000_The-Forbes-2000_Rank.html

<http://politics.ankara.edu.tr/~bguler/reformucalismak.pdf>

http://www.exxonmobil.com/corporate/About/History/Corp_A_H_XOMToday.asp

<http://www.bp.com/statisticalreview>

<http://www.japex.co.jp/english/company/index.html>

http://www2.petrobras.com.br/ingles/ads/ads_Petrobras.html

<http://www.eni.it/eni/internal.do?RID=@22aHdl0?xoidcmWopk&catId=-1610634637&cntTypeId=1004&portalId=0&lang=en>

<http://www.gulfoilandgas.com/webpro1/prod1/SupplierCat.asp?sid=3236>

<http://www.hvkk.mil.tr>

<http://www.bp.com/extendedsectiongenericarticle.do?categoryId=10&contentId=7036819>

http://www.exxonmobil.com/Corporate/history/about_who_history.aspx

<http://www.chevron.com/about/leadership/>

<http://www.total.com/fr/group/presentation/history/>

<http://www.pigm.gov.tr/istatistikler.php>

<http://www.pigm.gov.tr/uretim.php>

<http://www.wtrg.com/prices.htm>

http://www.cankaya.gov.tr/tr_html/KONUSMALAR/25.06.2002-3425.html

<http://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/hukumetler.htm>

<http://www.ersanpetrol.com.tr>

EKLER

1. TABLOLAR

- TABLO-1 : 1927 Sanayi sayımına göre mevcut işletme adedi
- TABLO-2 : 1927 Sanayi sayımına göre çalışan adedine göre işletmeler
- TABLO-3 : 1927 Sanayi sayımına göre sanayide kullanılan motor çeşitleri
- TABLO-4 : Yabancı şirketlerin yaptıkları transferler
- TABLO-5 : Petrol arama ruhsatnamelerinin yıllara göre sayı ve yüzölçümleri
- TABLO-6 : Cinslerine göre motorlu kara taşıtları sayısı (1933-1994)
- TABLO-7 : 1861-2005 Ham petrol fiyatları
- TABLO-8 : Yıllar itibariyle Türkiye'nin ham petrol üretimi
- TABLO-9 : 1954-2004 Döneminde arama ve işletme faaliyetlerinde bulunan şirketler
- TABLO-10 : Yıllar itibariyle Türkiye'de petrol şirketlerince yapılan jeoloji ve jeofizik saha çalışmaları
- TABLO-11 : Yıllar itibariyle ithal edilen ham petrol ve ödenen döviz
- TABLO-12 : Türkiye petrol ve petrol ürünleri hareketleri

2. GRAFİKLER

- GRAFİK-1 : 1861-2005 Ham Petrol Fiyatları ve Meydana Gelen Önemli Olaylar
- GRAFİK-2 : 1955-2006 Petrol Üretim-Tüketim Grafiği
- GRAFİK-3 : Yıllar İtibariyle Faaliyet Gösteren Şirket ve Sahip Oldukları Ruhsat Sayıları

GRAFİK-4 : Türkiye’de Şirketlerin Yıllara Göre Petrol Üretim Miktarları

3. RESİMLER

RESİM-1 : İstanbul’da Yağ Kapanı İskelesi’nde sırk hamalı ile petrol Nakliyatı, 1924

RESİM-2 : İNÖNÜ’nün Raman-9 kuyusunu ziyareti, 1948

RESİM-3 : Petrol Arama ve İşletme İdaresi çalışmaları

RESİM-4 : Petrol Arama ve İşletme İdaresi çalışmaları

RESİM-5 : Türkiye’nin ilk derin sondajı Baspirin-1

RESİM-6 : Maymune Boğazı, Raman-1 sondajı, 1940

RESİM-7 : Maymune Boğazı Rafinerisi İnşa Halinde 1941

RESİM-8 : Petrol Ofisi’nin Amblemi

4. HARİTALAR

HARİTA-1 : Osmanlı İmparatorluğu’nda 1877-1922 arasında petrol imtiyazı verilen bölgeler

HARİTA-2 : Kemal LOKMAN tarafından hazırlanan “Türkiye Petrol Madenlerini Gösterir Harita”

HARİTA-3 : Petrol Kanunu’na göre 1954 yılında teşkil edilen 9 petrol bölgesi

HARİTA-4 : 1969 yılında teşkil edilen 11 petrol bölgesi

HARİTA-5 : 1978 yılında teşkil edilen 18 petrol bölgesi

**TABLO-1 : 1927 SANAYİ SAYIMINA GÖRE MEVCUT İŞLETME
ADEDİ⁶⁰⁷**

Sanayi Sınıfları	Müessese (işletme) Adedi	%	Meşgul Eşhas (Çalışan Şahıs)	% Nisbeti (Oran)	
1. Sanayi-i istihraciye (deri,saraciye)	556	0.85	18,932	7.37	
2. Ziraat, hayvanat-ı ehliye, balık ve av mahsulâtı sanayi	28,439	43.59	110,480	43.01	
3. Sanayi-i nesciye (dokuma)	9,353	14.34	48,025	18.70	
4. Sanayi-i haşebiye (orman) vesair mevaddi nebatîye (bitki ürünleri), sanayi	7,896	12.10	24,264	9.45	
5. Kağıd ve karton sanayi	384	0.53	2,792	1.09	
6. Sanayi-i madeniye, maden işleme ve makine tamirat ve imalatı	14,752	22.61	33,866	13.18	
7. Ebniye (bina) inşaat sanayi	2,877	4.41	12,345	4.81	
8. Sanayi-i kimyeviye	697	1.07	3,107	1.21	
9. Sanayi-i muhtelite (karışık)	16	0.02	455	0.18	
10. Sanayi-i muhtelifi	A. Elektrik sanayi	90	0.14	1,350	0.52
	B. Sair sanayi-i muhtelifi	221	0.34	1,239	0.48
Yekûn (toplam)	65,245	100.00	256,855	100.00	

⁶⁰⁷ Merkez İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, 1927 Senesi Sanayi Tahriri Neticeleri, s. 3.

TABLO-2 : 1927 SANAYİ SAYIMINA GÖRE ÇALIŞAN ADEDİNE GÖRE İŞLETMELER⁶⁰⁸

Eşhas Adedine Nazaran Müesseseler	Erkam-ı Mutlaka (kesin rakamlar)	% Nisbeti
Bir kişilik müesseseler	23,316	35.74
Bir kişi ve ailesi efradından mürekkeb müesseseler	4,914	7.53
2,3 Kişilik müesseseler	23,332	35.76
4,5 Kişilik müesseseler	7,683	11.78
6-10 // //	3,940	6.04
11-20 // //	1,188	1.82
21-50 // //	551	0.84
51-100 // //	166	0.25
100 ve daha ziyade	155	0.24
Yekûn (toplam)	65,245	100.00

⁶⁰⁸ Merkez İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, **1927 Senesi Sanayi Tahriri Neticeleri**, s. 4.

**TABLO-3 : 1927 SANAYİ SAYIMINA GÖRE SANAYİDE KULLANILAN
MOTOR ÇEŞİTLERİ⁶⁰⁹**

Motorların Nevileri	Motor Adedi	Beygir Kuvveti Yekûnu
Su ile müteharrik motor	252	6,388
Buhar ile müteharrik motor	605	37,854
Tenvir (aydınlatma) gazı ile müteharrik motor	73	1,579
Yağ, petrol, benzin ile müteharrik motor	1,212	29,218
Rüzgâr ile müteharrik motor	113	1,286
Elektrik ile müteharrik motor	2,595	87,223
Yekûn (toplam)	4,850	163,548

⁶⁰⁹ Merkez İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi, 1927 Senesi Sanayi Tahriri Neticeleri, s. 8.

TABLO-4 : YABANCI ŞİRKETLERİN YAPTIKLARI TRANSFERLER (TL)⁶¹⁰

YILLAR	ARAMA ve ÜRETİM ŞİRKETLERİ	RAFİNERİ ŞİRKETLERİ	TOPLAM
1964	6.400.217		6.400.217
1965	9.093.369		9.093.369
1966	16.527.607		16.527.607
1967	94.675.802	25.200.000	119.875.802
1968	100.714.506	24.244.076	124.958.582
1969	143.234.484	50.279.582	193.514.066
1970	108.646.331	145.232.813	253.879.144
1971	150.688.217		150.688.217
1972	219.962.366	74.376.889	294.339.255
1973	164.643.092	49.461.313	214.104.405
1974	199.002.440		199.002.440
1975	315.003.145	80.476.233	395.479.378
1976	294.550.057	105.435.681	399.985.738
1977	328.292.815	93.330.000	421.622.815
1978	484.239.777	61.821.180	546.060.957
1979	602.709.427	24.865.952	627.575.379
1980	753.614.809	167.340.000	920.954.809
1981	5.863.440.196	289.000.000	6.152.440.196
1982	95.774.746	1.307.057.760	1.402.832.506
1983	7.013.448.570	1.199.325.000	8.212.773.570
1984	13.701.318.395	2.574.794.006	16.276.112.401
1985	30.081.224.107	2.977.714.392	33.058.938.499
1986	30.372.196.787	13.088.076.338	43.460.273.125
1987	39.806.579.991	3.012.569.783	42.819.149.774
1988	39.326.095.700	3.764.714.102	43.090.809.802
1989	85.871.008.965	2.743.762.349	88.614.771.314
1990	176.946.628.707	14.893.280.824	191.839.909.531
1991	112.357.407.566	22.865.176.561	135.222.584.127
1992	254.480.366.092	1.881.300.565	256.361.666.657
1993	386.068.142.623		386.068.142.623
1994	306.435.049.639		306.435.049.639

⁶¹⁰ 1991 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay.Nu:36, Ankara, 1992, Tablo-48 ve <http://www.pigm.gov.tr/istatistikler/yabanci%20petrol%20şirketlerinin%20yaptığı%20transferler.xls>, 16.11.2007'den derlenmiştir.

1995	1.287.816.784.869	50.375.429.787	1.338.192.214.656
1996	1.808.623.931.146	119.739.820.273	1.928.363.751.419
1997	1.594.411.446.101	177.322.267.355	1.771.733.713.456
1998	5.035.395.852.157	1.086.644.909.639	6.122.040.761.796
1999	6.148.857.259.815		6.148.857.259.815
2000	22.569.383.889.383		22.569.383.889.383
2001	46.489.598.111.925		46.489.598.111.925
2002	104.762.229.650.523		104.762.229.650.523
2003	75.618.403.466.091	22.517.505.122.000	98.135.908.588.091
2004	40.937.111.283.048		40.937.111.283.048
2005 (YTL)	75.334.780,7		75.334.780,7
2006 (YTL)	128.822.991,7		128.822.991,7

TOPLAM	TL	304 024 865 190 150	22 814 759 963 945	326 839 625 154 095
	YTL	204 157 772	-----	204 157 772

TOPLAM DÖVİZ	Ş	866 310 372	105 490 025	971 800 396
	£	351 580 722	45 105 759	396 686 481
	DM	475 290	-----	475 290
	LL	5 525	-----	5 525
	FS	1 828 923	-----	1 828 923
	FF	1 046 635	-----	1 046 635

TABLO-5 : PETROL ARAMA RUHSATNAMELERİNİN YILLARA GÖRE SAYI VE YÜZÖLÇÜMLERİ⁶¹¹

Yıllar	Şirket Sayısı	TPAO		Diğer Şirketler		Toplam Yıl Sonu Ruhsat Sayısı	Toplam Yüzölçümü (Km ²)
		Adet	Yüzölçümü Km ²	Adet	Yüzölçümü Km ²		
1955	5	14	6.796			14	6.769
1956	18	20		144		164	75.482
1957	20	23	9.525	177	83.236	200	92.761
1958	21	21	8.661	215	98.674	136	107.335
1959	20	21	9.361	221	99.982	242	109.343
1960	15	38	17.486	162	74.248	200	91.734
1961	15	38	17.362	103	45.893	141	63.255
1962	13	40	18.833	70	29.563	110	48.396
1963	13	41	19.579	73	32.725	114	52.304
1964	12	38	18.344	66	30.883	104	49.227
1965	15	43	20.797	62	29.098	105	49.895
1966	16	40	19.628	48	21.837	88	41.465
1967	14	39	19.143	36	16.238	75	35.381
1968	14	38	18.679	42	19.215	80	37.894
1969	20	72	35.101	67	31.276	139	66.377
1970	20	82	39.881	124	59.156	206	99.037

⁶¹¹ 1990 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay. Nu. 35, Tablo-39 ve 2004 Türkiye Petrol Faaliyetleri, PİGM Yay., Tablo-18'den derlenmiştir.

1971	16	74	35.926	138	66.253	212	102.179
1972	15	73	35.313	129	61.998	202	97.311
1973	12	106	48.788	82	38.117	188	86.905
1974	17	213	110.705	61	29.189	274	139.894
1975	18	241	124.352	60	28.144	301	152.496
1976	13	246	126.968	50	22.925	296	149.893
1977	10	256	132.022	36	15.413	290	147.435
1978	9	185	97.292	25	11.430	210	108.722
1979	6	243	127.154	27	12.961	270	139.845
1980	10	156	75.026	75	34.997	231	110.023
1981	15	121	58.024	108	50.980	229	109.004
1982	18	155	74.144	110	50.126	265	124.270
1983	19	191	91.417	83	35.623	274	127.040
1984	18	170	81.882	98	42.784	268	124.666
1985	19	158	74.743	122	55.412	280	130.155
1986	18	136	63.657	87	36.170	223	99.827
1987	23	138	71.921	101	42.783	239	114.704
1988	23	118	62.893	100	42.573	218	105.466
1989	21	125	67.603	161	70.798	286	138.401
1990	25	140	75.015	165	73.665	305	148.680
1991	26	162	86.596	164	74.096	326	160.692
1992	25	147	79.145	157	71.395	304	150.540

1993	25	112	62.297	145	66.333	257	128.630
1994	25	113	62.653	128	59.356	241	122.009
1995	26	114	63.177	97	43.309	211	106.486
1996	25	123	72.165	98	43.479	231	115.644
1997	23	100	65.135	105	48.244	205	113.379
1998	22	138	134.159	168	89.690	306	223.849
1999	23	144	175.914	185	134.977	329	310.891
2000	22	126	161.082	206	140.414	332	301.496
2001	23	125	171.353	187	131.560	312	302.913
2002	21	120	186.476	182	107.349	302	293.825
2003	27	110	182.029	172	100.312	282	282.341
2004	33	117	186.186	205	113.097	322	299.284

TABLO-6 CİNSLERİNE GÖRE MOTORLU KARA TAŞITLARI SAYISI (1933-1994)⁶¹²								
Number of road motor vehicles by type								
							Özel amaçlı taşıtlar	Yol ve iş makineleri
				Kamyonet	Minibüs		Special purpose	Road construction and work machinery
Yıl	Otomobil	Otobüs	Kamyon	Small truck	Minibus	Motosiklet	purpose	construction and work machinery
Year	Car	Bus	Truck	(1)	(1)	Motorcycle	vehicles	
1933	4 257	315	2 561	-	-	442	-	-
1934	4 280	572	2 460	-	-	-	-	-
1935	4 349	747	2 514	-	-	-	-	-
1936	3 815	812	2 909	-	-	-	-	-
1937	4 573	1 044	3 882	-	-	-	-	-
1938	5 713	1 297	4 352	-	-	779	-	-
1939	4 795	1 457	4 432	-	-	-	-	-
1940	4 343	1 237	3 520	-	-	-	-	-
1941	3 905	1 110	3 432	-	-	-	-	-
1942	3 574	985	3 848	-	-	-	-	-
1943	3 561	980	4 413	-	-	1 107	-	-
1944	3 406	988	4 479	-	-	754	-	-
1945	3 649	1 213	5 417	-	-	736	-	-
1946	4 676	1 615	8 251	-	-	767	-	-
1947	5 798	2 198	10 596	-	-	1 371	-	-
1948	8 001	2 622	11 470	-	-	1 634	-	-
1949	10 071	3 185	13 201	-	-	2 281	-	-
1950	13 405	3 755	15 404	-	-	2 661	-	-
1951	16 427	4 569	18 356	-	-	3 464	-	-
1952	23 938	5 510	24 722	-	-	4 528	-	-
1953	27 692	5 933	27 549	-	-	6 587	-	-
1954	28 599	6 671	30 250	-	-	8 345	-	-
1955	29 970	6 848	34 429	-	-	9 510	-	-
1956	33 377	7 914	35 070	-	-	10 135	-	-
1957	36 755	8 291	36 919	-	-	9 743	-	-
1958	34 244	8 065	39 721	-	-	7 329	-	-
1959	37 616	8 881	48 094	-	-	8 215	-	-
1960	45 767	10 981	57 460	-	-	9 380	-	-

⁶¹² T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu, **İstatistik Göstergeler 1923-2004**, s. 350, 351.

1961	52 381	13 956	64 706	-	-	11 076	-	-
1962	60 731	16 437	73 323	-	-	12 816	-	-
1963	72 034	19 269	80 695	-	-	15 055	-	-
1964	79 449	20 412	75 379	-	-	20 575	-	-
1965	87 584	22 169	79 121	-	-	26 094	-	-
1966	91 469	12 041	47 931	31 462	10 913	32 099	3 610	2 452
1967	112 367	13 332	56 889	39 927	16 008	39 647	3 641	2 383
1968	125 375	13 948	62 616	43 441	18 967	47 062	4 033	3 326
1969	137 345	15 529	69 478	48 655	20 540	52 959	4 568	5 324
1970	137 771	15 980	70 730	52 152	20 916	60 994	5 070	6 195
1971	153 676	17 140	73 433	57 011	22 380	68 417	5 349	6 474
1972	187 272	18 504	78 920	62 796	25 559	74 402	5 747	6 887
1973	240 360	20 011	86 780	71 043	30 055	80 860	6 420	7 789
1974	313 160	21 404	95 309	81 025	34 122	86 028	7 338	9 561
1975	403 546	23 763	108 381	98 579	40 623	91 421	8 450	11 157
1976	488 894	25 388	122 176	116 861	46 066	96 984	9 224	14 548
1977	560 424	27 096	138 093	134 213	51 999	102 127	10 137	18 150
1978	624 438	28 559	146 551	144 695	56 836	109 890	10 698	20 894
1979	688 687	30 634	157 095	155 278	61 596	120 378	11 291	22 875
1980	742 252	32 783	164 893	165 821	64 707	137 931	11 777	24 090
1981	776 432	33 839	172 372	172 269	66 514	160 557	12 459	26 246
1982	811 465	35 432	180 772	178 762	69 598	182 795	13 386	30 160
1983	856 350	38 478	190 277	186 427	73 585	217 327	14 705	33 532
1984	919 577	43 638	197 721	198 106	80 697	256 338	16 312	39 445
1985	983 444	47 119	205 496	212 505	87 951	289 052	17 639	45 561
1986	1 087 234	50 798	217 111	224 755	97 917	327 326	19 448	50 819
1987	1 193 021	53 554	225 872	233 480	106 314	369 894	21 236	55 129
1988	1 310 257	56 172	234 166	240 718	112 885	420 889	23 301	58 300
1989	1 434 830	58 859	241 392	248 567	118 026	472 853	25 060	60 191
1990	1 649 879	63 700	257 353	263 407	125 399	531 941	26 519	63 024
1991	1 864 344	68 973	273 409	280 891	133 632	590 488	28 606	66 981
1992	2 181 388	75 592	287 160	308 180	145 312	655 347	31 158	72 000
1993	2 619 852	84 254	305 511	354 290	159 900	743 320	33 703	79 233
1994	2 861 640	87 545	313 771	374 473	166 424	788 786	35 495	83 072
1995	3 058 511	90 197	321 421	397 743	173 051	819 922	37 274	87 214
1996	3 274 156	94 978	333 269	442 788	182 694	854 150	40 212	95 318
1997	3 570 105	101 896	353 586	529 838	197 057	905 121	45 327	107 151

1998	3 838 288	108 361	371 163	626 004	211 495	940 935	49 925	117 913
1999	4 072 326	112 186	378 967	692 935	221 683	975 746	52 105	120 937
2000	4 422 180	118 454	394 283	794 459	235 885	1 011 284	55 677	129 157
2001	4 534 803	119 306	396 493	833 175	239 381	1 031 221	57 490	131 019
2002	4 600 140	120 097	399 025	875 381	241 700	1 046 907	58 790	133 003
2003	4 700 343	123 500	405 034	973 457	245 394	1 073 415	60 511	137 933
2004	5 400 714	152 380	647 295	1 260 009	318 957	1 218 710	27 979	-

TABLO-7 1861-2005 HAM PETROL FİYATLARI⁶¹³**Oil: Crude oil prices 1861 - 2005**

Bir Varil Karşılığı ABD Doları (US dollars per barrel)

(Yıl) Year	Günün Parası (money of the day) (\$)	2005 Yılı Dolar değeri Karşılığı (\$ 2005)
1861	0,49	10,70
1862	1,05	20,63
1863	3,15	50,18
1864	8,06	101,12
1865	6,59	84,45
1866	3,74	50,08
1867	2,41	33,79
1868	3,63	53,46
1869	3,64	53,61
1870	3,86	59,84
1871	4,34	71,05
1872	3,64	59,59
1873	1,83	29,95
1874	1,17	20,29
1875	1,35	24,11
1876	2,56	47,13
1877	2,42	44,56
1878	1,19	24,19
1879	0,86	18,10
1880	0,95	19,29
1881	0,86	17,46
1882	0,78	15,84
1883	1,00	21,02
1884	0,84	18,32
1885	0,88	19,19
1886	0,71	15,49
1887	0,67	14,61
1888	0,88	19,19
1889	0,94	20,50
1890	0,87	18,97
1891	0,67	14,61
1892	0,56	12,21
1893	0,64	13,96
1894	0,84	19,03
1895	1,36	32,02
1896	1,18	27,78
1897	0,79	18,60
1898	0,91	21,42
1899	1,29	30,36
1900	1,19	28,01
1901	0,96	22,60
1902	0,80	18,11
1903	0,94	20,50
1904	0,86	18,76
1905	0,62	13,52
1906	0,73	15,92
1907	0,72	15,14
1908	0,72	15,70
1909	0,70	15,27
1910	0,61	12,83

⁶¹³ BP Statistical Review of World Energy June 2006, Oil: Crude oil prices 1861 – 2005, <http://www.bp.com/statisticalreview>, 16.05.2007

1911	0,61	12,83
1912	0,74	15,02
1913	0,95	18,83
1914	0,81	15,85
1915	0,64	12,40
1916	1,10	19,81
1917	1,56	23,93
1918	1,98	25,87
1919	2,01	22,86
1920	3,07	30,15
1921	1,73	19,03
1922	1,61	18,90
1923	1,34	15,45
1924	1,43	16,45
1925	1,68	18,86
1926	1,88	20,90
1927	1,30	14,73
1928	1,17	13,43
1929	1,27	14,58
1930	1,19	14,01
1931	0,65	8,40
1932	0,87	12,53
1933	0,67	10,17
1934	1,00	14,67
1935	0,97	13,89
1936	1,09	15,44
1937	1,18	16,13
1938	1,13	15,76
1939	1,02	14,42
1940	1,02	14,28
1941	1,14	15,20
1942	1,19	14,33
1943	1,20	13,63
1944	1,21	13,51
1945	1,05	11,46
1946	1,12	11,27
1947	1,90	16,70
1948	1,99	16,23
1949	1,78	14,66
1950	1,71	13,94
1951	1,71	12,92
1952	1,71	12,64
1953	1,93	14,16
1954	1,93	14,09
1955	1,93	14,15
1956	1,93	13,93
1957	1,90	13,24
1958	2,08	14,13
1959	2,08	14,01
1960	1,90	12,59
1961	1,80	11,81
1962	1,80	11,68
1963	1,80	11,53
1964	1,80	11,38
1965	1,80	11,20
1966	1,80	10,86
1967	1,80	10,57
1968	1,80	10,15

1969	1,80	9,63
1970	1,80	9,09
1971	2,24	10,86
1972	2,48	11,64
1973	3,29	14,52
1974	11,58	46,07
1975	11,53	42,04
1976	12,80	44,11
1977	13,92	45,04
1978	14,02	42,15
1979	31,61	85,39
1980	36,83	87,65
1981	35,93	77,46
1982	32,97	66,94
1983	29,55	58,13
1984	28,78	52,86
1985	27,56	50,11
1986	14,43	25,63
1987	18,44	31,68
1988	14,92	24,71
1989	18,23	28,69
1990	23,73	35,62
1991	20,00	28,79
1992	19,32	26,98
1993	16,97	23,09
1994	15,82	21,07
1995	17,02	22,03
1996	20,67	25,94
1997	19,09	23,51
1998	12,72	15,71
1999	17,97	21,41
2000	28,50	32,88
2001	24,44	27,34
2002	25,02	27,36
2003	28,83	30,62
2004	38,27	39,57
2005	54,52	54,52

1861-1944 US Average
1945-1983 Arabian Light posted at Ras Tanura
1984-2005 Brent dated

TABLO-8 YILLAR İTİBARIYLA TÜRKİYE'NİN ŞİRKETLERE GÖRE HAM PETROL ÜRETİMİ (M.TON)⁶¹⁴**CRUDE OIL PRODUCTION OF TURKIYE BASED ON YEARS (METRIC TONS)**

Yıllar Years	TPAO	N.V. Turkse Perenco	Mobil Exp. Med. Inc.	Petroleum(*) Dorchester	Aladdin Trans Med.	Ersan Aladdin	Ersan Aladdin Trans Med.	Toreador(*) TPAO	Perenco TPAO	Aladdin Madison (*)	Amity TPAO	Ersan Aladdin G.Yıldızı	Ersan Aladdin Avenue	Aladdin G.Yıldızı	TGT Pinnacle (*)	Toplam Total
1942	127															127
1943	11															11
1947	526															526
1948	335															335
1949	16 015															16 015
1950	8 782															8 782
1951	19 722															19 722
1952	22 657															22 657
1953	27 706															27 706
1954	69 354															69 354
1955	178 596															178 596
1956	305 616															305 616
1957	298 139															298 139
1958	328 543															328 543
1959	372 889						16 738									389 627
1960	362 485						12 687									375 172
1961	414 271	13 243	14 202				32									441 748
1962	510 655	32 943	51 795													595 393
1963	613 650	62 377	56 866				13 142									746 035
1964	631 586	100 990	158 298				30 544									921 418
1965	701 275	346 765	443 504				41 299									1 532 843
1966	765 193	712 981	521 369				41 173									2 040 716
1967	991 287	1 056 747	47 392	608 343			47 951									2 751 720
1968	1 025 563	1 357 076	49 551	623 868			48 418									3 104 476
1969	1 133 522	1 830 469	15 815	592 562			50 824									3 623 192
1970	1 064 022	1 943 827	6 603	470 810			56 749									3 542 011
1971	993 003	1 882 394	6 675	496 039			74 375									3 452 486
1972	940 598	1 872 320	5 437	487 778			82 044									3 388 177

⁶¹⁴ 1989 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay.Nu:34, Ankara, 1990, Tablo-11; 2004 Türkiye Petrol Faaliyetleri, PİGM Yay., Tablo-14 ve http://www.pigm.gov.tr/yillara_gore_petrol_uretimi.htm, 15.11.2007'den derlenmiştir.

1973	1 026 748	2 014 056	4 959	422 689			42 789										3 511 241
1974	1 111 251	1 766 999	4 557	400 948			26 207										3 309 962
1975	1 101 598	1 628 938	4 093	348 176			12 681										3 095 486
1976	1 030 124	1 250 122	3 082	298 784			13 243										2 595 355
1977	1 070 117	1 213 138	2 786	423 246			3 699										2 712 986
1978	992 237	1 376 525	1 977	354 589			11 004										2 736 332
1979	1 149 845	1 382 913	2 382	294 046			2 232										2 831 418
1980	940 971	1 113 366	2 574	267 277			6 004										2 330 192
1981	1 007 985	1 100 465	2 456	245 876			5 777										2 362 559
1982	1 031 253	1 071 081	2 417	223 290	167		5 062										2 333 270
1983	969 106	981 951	2 366	246 767			3 287										2 203 477
1984	947 416	840 328	2 239	295 755	227		750										2 086 715
1985	1 030 628	786 623	2 168	290 368			387										2 110 174
1986	1 248 862	886 196	2 037	247 686	118		7 637										2 392 536
1987	1 496 694	900 140	1 979	220 608	34		10 175										2 629 630
1988	1 485 090	869 637	1 923	198 232			8 994										2 563 876
1989	1 857 682	819 063	1 873	175 556	100		8 248	537	13 136								2 876 195
1990	2 650 922	736 693	1 792	197 602	510		8 628	73 682	46 104	613							3 716 546
1991	3 300 030	690 241	1 775	176 309	675		6 713	182 876	92 910	173							4 451 702
1992	2 993 919	680 366	1 683	171 780	172		9 614	346 403	76 865	150							4 280 952
1993	2 748 265	618 713	1 594	105 017	471		13 980	289 345	114 199	437							3 892 021
1994	2 548 989	624 202	680	145 624	280	847	14 198	247 221	104 073	554							3 686 668
1995	2 488 116	618 494		111 052	175	3 998	6 152	180 484	105 238	1 980					93		3 515 782
1996	2 557 785	560 218		99 535	128	3 278	1 895	152 256	108 136	16 069					335		3 499 635
1997	2 447 824	563 535		93 132		2 876	1 817	214 355	97 302	36 009					116		3 456 966
1998	2 283 355	546 207		85 192		2 334	1 391	157 600	104 613	42 803					127		3 223 622
1999	2 016 841	543 794		80 707		2 244	1 945	150 905	110 043	33 414					3		2 939 896
2000	1 826 006	555 862		110 625		2 377	1 444	124 588	107 501	20 702							2 749 105
2001	1 648 547	541 016		106 551		2 119	1 477	114 977	109 207	27 357		216					2 551 683
2002	1 574 284	533 100		93 484		1 923	1 254	98 657	107 746	29 700	1 363	23					2 441 557
2003	1 500 043	541 246		117 579		2 057	1 426	82 585	105 170	17 992	4 364		2 582				2 375 044
2004	1 440 900	552 561		103 090		1 898	2 015	65 928	89 822	13 903	3 446		1 967				2 275 530
2005	1 485 522	557 968		84 791		1 936	1 487	56 130	75 784	14 110	2 495		908				2 281 131
2006	1 448 320	504 871		71 657	1 442	1 332	815	60 143	71 822	11 882	1 281	206	513	1 321	63		2 175 668
Toplam Total	68 253 403	41 182 760	1 430 899	10 187 020	4 499	29 219	760 403	2 598 672	1 639 671	267 848	12 949	445	5 970	1 321	737		126 376 055

- 1 - Üretim 1955 tarihine kadar MTA tarafından gerçekleştirilmiştir.-Produced by M.T.A. until 1955
 - 2 - Mobil Exp.Med.Inc. üretim rakamlarına 1967 yılına kadar Şelmo sahasının ve 1970 yılına kadar da Silivanka sahasının üretimleri dahildir.
Mobil Exp.Med.Inc.'s production figure include Selmo field's production up to 1967 and Silivanka oilfield's production up to 1970.
 - 3 - Mobil Exp.Med.Inc. Bulgurdağ sahasının tamamını Haziran 1994 içerisinde Ersan Petrol San. A.Ş.'ne devretmiştir.
Ersan Petrol San. A.Ş. 1995 yılı başından itibaren sahada Aladdin M.E. şirketi ile ortak üretim yapmaktadır.
Bulgurdag oil field transferred to Ersan Petrol San. A.S. by Mobil Exp.Med.Inc. in June 1994.
Ersan Petrol San. A.S. company has been jointly producing in that field with Aladdin M.E. company since beginning of 1995.
 - 4 - Aladdin Middle East ve Trans Med. Oil Molla sahasında sahip oldukları hisselerinden bir kısmını 1996 yılında Mol Magyar şirketine devretmişlerdir.
Aladdin Middle East and Trans Med. Oil have transferred some amount of their shares on Molla field to the company Mol Magyar in 1996.
 - 5 - Mobil E.M.I. şirketi, 25.8.1997 tarihinde DML ile ortak üretim yaptığı Şelmo sahasındaki hissesinin tamamını Petrom şirketine devretmiştir.
Mobil E.M.I. has transferred whole share on Selmo field which jointly producing with Dorchester to Petrom on August 25, 1997.
 - 6 - N.V.T.Shell, 20.02.1997 tarihinde TPAO ile ortak üretim yaptığı sahalardaki % 50 hissesi ve kendi üretim sahalalarının tamamını Perenco şirketine devretmiştir.
N.V.T Shell, has transferred 50 % share on fields which jointly producing with TPAO and whole share on the other fields to Perenco on February 20, 1997.
 - 7 - Mol Magyar şirketi Molla sahasındaki hisselerinin tamamını 1998 yılı içinde Aladdin Middle East ve Transmed şirketine devretmiştir.
Mol Magyar has transferred whole share on Molla field to Aladdin Middle East and Transmed in 1998.
- (*): ARCO şirketinin ünvanı Madison Oil Turkey Inc.' olarak değişmiştir.Company of Arco changed as 'Madison Oil Turkey Inc.' on 2001.
- Madison Oil Turkey Inc.şirketinin ünvanı 'Toreador Turkey Inc.' olarak değişmiştir.Company of Madison Oil Turkey Inc. changed as 'Madison (Turkey) Inc.' on 2001
- TURKAN şirketinin ünvanı 'Madison (Turkey) Inc.' olarak değişmiştir.Company of Turkan changed as 'Madison (Turkey) Inc.' on 2001
- HUFFCO şirketinin ünvanı 'Pinnacle Turkey Inc.' olarak değişmiştir.Company of Huffco changed as 'Pinnacle Turkey Inc.' on 2001.
- PETROM şirketinin ünvanı 'Petroleum Exp.Med.Inc.' olarak değişmiştir.Company of Petrom changed as 'Petroleum Exp.Med.Inc.' on 2001.

**TABLO-9 : 1954-2004 DÖNEMİNDE ARAMA VE İŞLETME
FAALİYETLERİNDE BULUNAN ŞİRKETLER⁶¹⁵**

ŞİRKETİN ADI COMPANY NAME	RUMUZU SYMBOL	PETROL HAKKI İKTİSAP TARİHİ DATE OF ACQUISITION OF PETROLEUM RIGHT	FAALİYETİN BİTİŞ TARİHİ DATE OF EXPIRE
Socony Vacuum Petrol A.O.	SVP	06.05.1954	1955
N.V. De Bataafsche Petroleum Maatschappij	BPM	08.05.1954	07.03.1958
American Overseas Petroleum Ltd.	AOP	11.05.1954	23.05.1956
California Asiatic Oil Company	CAO	11.05.1954	26.03.1963
Texaco Overseas Petroleum Company	TOP	11.05.1954	26.03.1963
Esso Standart (Turkey) Inc.	EST	25.05.1954	01.01.1961
Kern Oil Company Ltd.	KOC	25.05.1954	31.03.1955
Cities Service Mid-East Oil Corpotation	CSM	06.08.1954	02.09.1955
Deilman Montab GmbH	DMG	27.09.1954	01.03.1958
İstanbul Tabii Gaz Ltd. (Yerli+Yabancı)	İTG	19.10.1954	13.01.1960
Mobil Oil Türk A.O.(Hungarian Oil and Gas Co. Ltd.)	MOT	08.05.1905	19.06.1956
Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (Yerli)	TPO	15.04.1955	
Gilliand Oil Corporation	GOC	22.04.1955	11.07.1956
Husky Oil Company	HOC	01.06.1955	11.07.1956
(1) Tidewater Associated Oil Company	TAO	16.06.1955	30.07.1956
Bolsa Chica Oil Corporation	BCO	16.09.1955	14.06.1961
D.D. Feldman Oil and Gas Inc.	FOG	26.10.1955	18.01.1961
(17) Mobil Exploration Mediterranean Inc.	MEM	19.06.1956	25.08.1997
Gilliand Oil Corporation S.A.	GOS	11.07.1956	02.04.1960
Marmara Petroleum Corporation	MPC	11.07.1956	01.07.1960
Tidewater Oil Company	TOC	30.07.1956	22.10.1962
Turkish American Oil Company (Cizre)	TAC	25.12.1956	02.04.1960
Turkish American Oil Company (İskenderun)	TAI	25.12.1956	02.04.1960
Deutsch Erdöl - Aktiengesellschaft	DEA	02.08.1957	27.04.1963
Atlantic Refining Company	ARC	03.08.1957	22.10.1962
Seaboard Oil Company	SOC	03.08.1957	16.07.1958
Etta Limited Şirketi (Yerli)	ELŞ	15.11.1957	31.08.1959
Turkish Gulf Oil Company	TGO	31.12.1957	27.05.1972

⁶¹⁵ 2004 Türkiye Petrol Faaliyetleri, PİGM Yay., Tablo-2.

(2)	Deilman Petrol Türk Limited Şirketi	DPT	01.03.1958	29.04.1958
(16)	N.V. Turkse Shell	NTS	07.03.1958	20.02.1997
	Deilman Petrol Limited Şirketi	DPL	29.04.1958	28.06.1962
	Texaco Seabord Inc.	TSI	16.07.1958	22.10.1962
(3)	Pan American Land and Oil Royalty Company	PAL	22.10.1958	20.10.1959
(6)	Panoil Company	POC	20.10.1959	09.03.1972
	Pauley Petroleum Inc.	PPI	04.05.1960	25.05.1962
(5)	San Jacinto Adana Exploration Corporation	SAC	20.04.1961	16.06.1965
	Ausonia Mineraria A.M.I. S.P.A.	AUS	08.01.1962	04.12.1962
	Landa Middle East Oil Company	LME	17.01.1962	17.01.1968
	Aladdin Middle East Ltd.	AME	01.02.1962	
	Perkins Oil Company	PER	01.02.1962	24.10.1967
	Clark Middle East Oil Corporation	CME	14.04.1962	19.06.1967
	Tennessee Turkey Inc.	TTI	16.10.1962	26.10.1963
	Ersan Ticaret Limited Şirketi (Yerli)	ETL	26.10.1962	18.03.1963
(4)	Texas Crude Oil Company Middle East	COC	02.01.1963	30.03.1965
	Ersan Petrol Sanayii A.Ş. (Yerli)	EPS	18.03.1963	
	Societe De Participations Petrolieres (Petropar)	SPP	19.06.1963	15.09.1967
	Mesopotamian Petroleum Corporation	MES	30.03.1965	22.04.1966
	Continental Oil Company of Turkey	CON	16.06.1965	07.08.1967
	Associated Oil and Gas of Turkey Inc.	AOG	29.07.1965	22.04.1966
	Middle East Inc.	MEI	29.07.1965	22.04.1966
	North Central Oil of Turkey Inc.	NCO	29.07.1965	22.04.1966
	Gewerkschaft Elwerath	GEW	01.02.1966	10.01.1968
	International Petroleum Inc.	IPI	25.05.1966	26.01.1971
	Woods Middle East Petroleum Corporation	WME	10.06.1966	25.07.1970
	Trans World Oil Ltd.	TOL	23.11.1966	23.10.1971
	Wyoming International Oil Company	WYO	10.05.1967	01.02.1968
	Yurt Petrol Ltd. (Yerli)	YPL	12.10.1967	22.04.1972
	Scurry Rainbow International Ltd.	SRI	13.01.1968	04.09.1971
	Turkey Exploration Ltd.	TEL	19.03.1968	24.01.1970
	North American International Oil and Gas Inc	NAI	22.05.1968	20.04.1970
	Lucky Oil Company	LKY	03.07.1968	06.04.1971
	Harding Brothers Oil and Gas Co. Int.	HAR	14.01.1969	22.09.1972
	Amerada Petroleum Corporation of Turkey	APT	07.07.1969	03.06.1972
	Tur - Kan Petrol Ltd.	TÜR	04.09.1969	09.04.1983
	Offshore Exploration Oil Company	OXO	08.09.1969	08.09.1975
	International Resources Ltd.	IRL	06.11.1969	23.08.1973
	Peyto Oil Ltd.	PEY	04.12.1969	19.01.1973
	Mediterranean Petroleum Resources Ltd.	MPR	06.04.1970	01.12.1972
	Turkish Beach Petroleum Proprietary Ltd.	TBL	20.04.1970	12.12.1977
*	Texaco Overseas Petroleum Company	TOP	05.11.1970	30.06.1973
	Türkiye Westates Petroleum Company	TWP	07.11.1970	20.08.1974

	C & K Petroleum Inc.	CKP	09.01.1971	11.07.1975
(7)	Dorchester Gas Corporation	DOR	09.03.1972	13.08.1985
	Ashland Oil Company of Turkey Inc.	AOT	04.05.1972	05.11.1974
	Kewanee Overseas Oil Company	KEW	06.10.1972	31.12.1973
*	Continental Oil Company of Turkey	CON	01.11.1972	04.11.1973
*	Perkins Oil Company	PER	24.11.1972	05.09.1976
	Hamilton Brothers Oil Company	HBO	20.08.1973	20.08.1974
	Hamilton Brothers Turkey Sdad. Ltd.	HBT	23.08.1973	13.10.1977
	Lochiel Exploration Ltd.	LOC	23.08.1973	27.02.1978
	Cheyenne Corporation	CHC	28.11.1974	11.07.1975
	Marathon Petroleum Turkey Ltd.	MPT	28.11.1974	11.07.1975
	Terra Marmara Inc.	TMI	28.11.1974	11.07.1975
	Weeks Petroleum Turkey Ltd.	WPL	28.11.1974	30.01.1979
	BP Overseas Refining Company Ltd.	BPO	30.04.1975	06.01.1976
	KİL - SAN Kil Sanayii ve Ticaret A.Ş.(Yerli)	KİL	26.06.1975	26.06.1978
	Basin Petroleum Corporation	BAS	09.07.1975	09.07.1978
	Shenandoah Turkey Inc.	STI	15.09.1975	22.07.1976
	Anglo Exploration Corporation	ANG	13.01.1976	19.12.1978
	Bartling Oil Turkey Ltd.	BTI	05.06.1978	30.01.1979
	Union Texas Turkey Inc.	UTI	05.06.1978	30.01.1979
	Hudbay Oil (Turkey) Ltd.	HTL	25.12.1978	30.01.1979
	Tarko Maden A.Ş. (Yerli)	TAR	06.12.1979	17.11.1980
	Salen Energy A.B.	SEA	14.12.1979	31.05.1990
	PETRORAMA Petrol Arama ve Sanayii A.Ş. (Yerli)	PAR	10.06.1980	03.03.1984
	ESAN Eczacıbaşı Endüst.Hammaddeler San.ve Tic.A.Ş. (Yerli)	ESA	18.06.1980	22.04.1981
	COMAG Continental Madencilik San. ve Tic. A.Ş. (Yerli)	COM	28.07.1980	15.10.1981
	Worldwide Exploration Consultants Inc.	WEC	18.09.1980	31.03.1991
	Servet Petrol Ticaret ve Sanayii A.Ş. (Yerli)	SER	24.11.1980	01.02.1982
(23)	Huffco Turkey Inc.	HTI	03.03.1981	15.06.2001
	<i>Trans Mediterranean Oil Company Ltd.</i>	<i>TMO</i>	<i>05.03.1981</i>	
	EPAŞ Eczacıbaşı Pet. Ara. Ve İşlet. San. Ve Tic.A.Ş. (Yerli)	EPA	22.04.1981	03.03.1984
*	Union Texas Turkey Inc.	UTI	07.07.1981	09.01.1983
	IEOC Company Inc.	IOC	24.08.1981	25.06.1982
	Oxoco International Inc.	OXI	06.10.1981	26.11.1984
	Transtürk Petrol Arama ve İşletme A.Ş. (Yerli)	TPI	15.10.1981	13.04.1986
	Wintershall Aktiengesellschaft	WAG	30.11.1981	08.08.1989
	Weeks Turkey Ltd.	WTL	04.01.1982	03.03.1984
	IEDC (Turkey) Ltd.	ITL	01.03.1982	13.04.1986
(8)	Demirsü Associates Turkey Int. Inc.	DAT	02.03.1982	26.06.1986
	POGO Turkey Inc.	PTI	24.03.1982	21.12.1986
	Hispanica De Petroleos S.A. (HISPANOIL)	HPS	27.04.1982	21.12.1986

	Orsu Beynelmîle Sondajcılık Tic. ve San. A.Ş. (Yerli)	OBS	06.12.1982	06.12.1988
	Lennox Türkiye Ltd.	LTI	10.07.1983	17.10.1985
	Huffco International Inc.	HIN	28.10.1983	02.11.1985
	Tesoro Turkey Petroleum Company	TPC	08.07.1984	21.12.1986
	Amoco Turkey Petroleum Company	ATP	26.07.1984	03.05.1987
*	Lochiel Exploration Ltd.	LOC	21.08.1984	13.09.1986
(22)*	Tur - Kan Petrol Ltd.	TÜR	02.09.1984	22.05.2001
	Esso Exploration Turkey S.A.	EET	11.04.1985	31.12.1990
(21)	Arco Turkey Inc.	ART	15.05.1985	05.04.2001
	Largus Exploration A.B.	LTL	11.06.1985	31.05.1990
	<i>Dorchester Master Limited Partnership</i>	<i>DML</i>	<i>13.08.1985</i>	
	Anglo Scandinavian Petroleum (Turkey) Ltd.	ASP	01.12.1985	05.11.1992
	Yeniköy Maden İşletmeciliği ve Tic. Ltd. Şirketi (Yerli)	YMŞ	19.02.1986	26.04.1987
	Ardpet Ltd.	ARP	26.02.1986	31.01.1989
	Placid Oil Company Turkey	POT	26.02.1986	25.01.1989
	Westbank Resources Inc.	WRI	26.02.1986	15.08.1986
(10)	J.F.P. Well Service Inc.	JWS	14.03.1986	14.06.1989
(9)	Aberford Resources Ltd.	ARL	23.03.1986	27.11.1987
(19)	<i>Thrace Basin Natural Gas Corporation Turkey</i>	<i>TGT</i>	<i>26.06.1986</i>	
	Neste Oy	NOY	15.02.1987	19.12.1992
	HI Production Company Inc.Turkey	HPC	18.06.1987	31.12.1988
	Opubco Turkey Inc.	OTI	18.06.1987	31.12.1988
(11)	Deutsche Texaco A.G.	DTA	19.08.1987	18.10.1989
	Hunt International Petroleum Corporation	HIP	27.09.1987	22.12.1994
	Belgravia Resources NL	BRN	05.11.1987	20.03.1989
	Encor Energy Corporation Inc.	ECI	27.11.1987	24.04.1989
	Idemitsu Turkey Oil Exploration Company Ltd.	İOE	29.11.1987	09.07.1989
	Sina Oil AG	SOA	10.07.1988	06.12.1988
	INA - NAFTAPLIN	İNP	09.10.1988	31.05.1990
	Ömv Suez Erdöl - Augsuchungsgesellschaft m.b.h.	OSE	28.10.1988	31.05.1990
*	Huffco International Inc.	HIN	21.12.1988	08.09.1989
(25)	<i>Chevron International Ltd.</i>	<i>CIL</i>	<i>11.05.1989</i>	
	Unocal Turkey Ltd.	UTL	11.05.1989	07.02.1990
	J.F.P. International Inc.	JIN	14.06.1989	06.04.1993
	Total Turquie A.Ş.	TOA	08.08.1989	28.10.1989
	Garnet Turkey Corporation	GTC	20.08.1989	05.03.1997
(12)*	Ardpet Ltd.	ARP	21.09.1989	21.01.1992
	<i>Polmak Sondaj Sanayii A.Ş. (Yerli)</i>	<i>PAŞ</i>	<i>01.10.1989</i>	
	Grynberg Production Corporation	GPC	14.10.1989	02.01.1996
	RWE - DEA Aktiengesellschaft für Mineralöl und Chemie	RDA	18.10.1989	31.05.1990

	Texaco Investments (Nederland) Inc.	TIN	12.01.1990	28.06.1991
(14)	Terrenex Ventures Inc.	TVI	28.01.1990	27.09.1993
	Forest Oil of Turkey Ltd.	FOT	11.02.1990	05.11.1992
	Monument Exploration and Production Ltd.	MEP	28.03.1990	05.11.1992
	Western Discovery USA Inc.	WDU	15.04.1990	20.07.1991
	PET - MA Madencilik İmalat Ltd. Şirketi (Yerli)	PEM	21.04.1990	28.06.1994
	Anglo-Turkish Petroleum Inc.	API	14.07.1990	20.07.1991
*	INA - NAFTAPLIN	İNP	27.07.1990	17.07.1992
*	RWE - DEA Aktiengesellschaft für Mineralöl und Chemie	RDA	17.08.1990	13.12.1991
	GNR (Global Natural Resources) International (Turkey) Inc.	GNR	30.09.1990	18.12.1995
(15)	Texaco Petroleum Maatschappij (Nederland) b.v.	TPM	03.03.1991	24.11.1993
(13)	Aran Energy plc.	AEP	04.08.1991	18.04.1992
	PETOIL Pet.ve Pet. Ürün. Ulus. Ara.ve İşl. Şirketi (Yerli)	PÜŞ	24.08.1991	06.05.1997
	BP Exploration Operating Company Ltd.	BPE	14.09.1991	19.06.2002
(12)	Tuscar International Ltd.	TIL	21.01.1992	09.10.1993
	Nomeco International Oil Company	NOL	10.02.1992	27.01.1993
	Petrex (Nederland) b.v.	PNV	18.04.1992	09.08.1997
	Compagnie D'Exploration Petroliere	CEP	14.06.1992	01.04.1964
	Olympic Turkey Inc.	OLT	17.06.1992	06.04.1993
	Coplex (Türkiye) Ltd.	COP	27.11.1992	04.07.1995
	İnankur Petrol Sanayii ve Ticaret Ltd. (Yerli)	İPS	27.12.1992	29.03.1994
	Taurus Petroleum A.B.	TAP	23.01.1993	30.05.1997
	Exploration Terrenex Inc.	ETI	27.09.1993	24.08.1995
	Texaco Nederland b.v.	TNB	24.11.1993	05.08.1995
	Eastward Energy Ltd.	EEL	28.11.1993	19.07.1995
	P.O. TATNEFT (Production Organisation Tatneft)	PTN	12.12.1993	18.12.1995
*	Anglo-Turkish Petroleum Inc.	API	18.03.1994	02.01.1996
	Moravske Naftove Doly a.s. (Moravian Oil Co.)	MND	03.07.1994	02.01.1996
	Epic Resources (B.C.) Ltd.	EPR	28.05.1995	01.07.1998
	Seven Seas Petroleum Turkey Inc.	SSP	09.08.1995	14.02.1996
*	Eastward Energy Ltd.	EEL	03.12.1995	07.03.1999
	Mol Magyar Olaj - Es Gazipari Reszvenytarsasag	MOG	03.02.1996	01.03.2000
	Trans Global Petroleum Inc.	TGP	05.05.1996	28.01.2000
*	Moravske Naftove Doly a.s. (Moravian Oil Co.)	MND	30.06.1996	04.07.2000
	<i>N.V. Turkse Perenco</i>	<i>NTP</i>	<i>20.02.1997</i>	
(24)	Petrom Exploration Mediterranean Inc.	PMI	25.08.1997	22.11.2001
	Gustavson Associate Inc.	GUS	02.05.1998	19.02.2000

	Mc.Cord Production Turkey L.L.C.	MCP	11.07.1998	13.12.2001
*	Amoco Turkey b.v.	ATP	16.08.1998	20.08.1999
	<i>Wilco Turkey Ltd.</i>	<i>WIL</i>	<i>11.05.1999</i>	
(18)	Amity Oil NL	AON	05.06.1999	26.12.1999
*	Sina Oil AG	SOA	13.11.1999	05.04.2003
	<i>Amity Oil International Pty. Ltd.</i>	<i>AOI</i>	<i>26.12.1999</i>	
*	Eastward Energy Ltd.	EEL	28.12.1999	20.11.2000
	Prospect Resources of Turkey	PRO	19.02.2000	20.07.2001
	<i>Güney Yıldızı Pet.Ürt.Son.Müt.Tic.A.Ş. (Yerli)</i>	<i>GYP</i>	<i>09.03.2000</i>	
	Demir Enerji Sanayii ve Ticaret A.Ş. (Yerli)	DEŞ	16.05.2000	05.06.2001
	El Paso Production Turkey B.V.	ELP	21.09.2000	08.12.2000
(20)	<i>El Paso Production Company Turkey B.V.</i>	<i>ELP</i>	<i>08.12.2000</i>	
	<i>Madison Oil Turkey Inc.</i>	<i>MTI</i>	<i>05.04.2001</i>	
	<i>Enron Thrace Exploration and Production BV.</i>	<i>ETE</i>	<i>02.05.2001</i>	
	<i>Madison Turkey Inc.</i>	<i>MDT</i>	<i>22.05.2001</i>	
	<i>Pinnacle Turkey Inc.</i>	<i>PIN</i>	<i>15.06.2001</i>	
	<i>Petroleum Exploration Mediterranean Inc.</i>	<i>PMI</i>	<i>22.11.2001</i>	
	<i>BP Exploration Türkiye B.V.</i>	<i>BPT</i>	<i>17.03.2002</i>	
	<i>Southwind Energy, LLC.</i>	<i>SEC</i>	<i>16.05.2002</i>	
	<i>Lotus Pet. Doğ. Gaz İnş. Tur. Nakl. Gıda İth. İhr. San. ve Tic. Ltd. Şti. (Yerli)</i>	<i>LPL</i>	<i>14.05.2003</i>	
	<i>Sanabel Grup Petrol Turizm İç Dış Tic. Ltd. Şti. (Yerli)</i>	<i>SNB</i>	<i>15.06.2003</i>	11.09.2004
	<i>Avenue Energy Inc.</i>	<i>AVE</i>	<i>01.07.2003</i>	
	<i>Yerbil Jeolojik Hizmetler Madencilik İnşaat San. ve Tic. Ltd. Şti. (Yerli)</i>	<i>YER</i>	<i>12.09.2003</i>	
	<i>Arar Petrol Gaz Arama Üretim Pazarlama A.Ş. (Yerli)</i>	<i>ARR</i>	<i>27.09.2003</i>	
	<i>Krystal Corporation Pte Ltd.</i>	<i>KCP</i>	<i>27.09.2003</i>	
	<i>Omax International Limited</i>	<i>OML</i>	<i>16.10.2003</i>	
	<i>Merty Enerji Petrol Arama, Eğitim ve Servis Hizmetleri Ltd. Şti. (Yerli)</i>	<i>MER</i>	<i>31.10.2003</i>	
	<i>Petrako Pet., Doğ. Gaz, İnş., Taah. İşl., Gıda, Tar., Cam San. ve Dış Tic. Ltd. Şti. (Yerli)</i>	<i>PTK</i>	<i>31.10.2003</i>	
	Maya Petrol Gaz San.ve Tic Ltd.Şti (Yerli)	MAY	08.04.2004	
	Turkish Petroleum International Company Limited (Yerli)	TPI	07.06.2004	
*	PETOIL Pet.ve Pet. Ürün. Ulus. Ara.ve İşl. Şirketi (Yerli)	PÜŞ	30.07.2004	
	Zorlu Petrol Gas, Petrol Gaz ve Petkim.Ür.San.Tic.A.Ş. (Yerli)	ZOR	23.09.2004	

NOT: İtalik harflerle yazılı olanlar, 2004 sonu itibarıyla faaliyet gösteren şirketlerdir. - The companies written in italics carried out activities at the end of 2004

- (*) Şirketler yeniden arama faaliyetlerine katılmışlardır. - Companies resuming exploration activities.
- (1) 30.07.1956 tarihinde "Tidewater Oil Company" adını almıştır. - Company name changed as "Tidewater Oil Company" on 30.07.1956.
 - (2) 29.04.1958 tarihinde "Deilman Petrol Limited Şirketi" adını almıştır. - Company name changed as "Deilman Petrol Limited Şirketi" on 29.04.1958.
 - (3) 20.10.1959 tarihinde "Panoil Company" adını almıştır. - Company name changed as "Panoil Company" on 20.10.1959
 - (4) 30.03.1965 tarihinde "Mesopotamian Petroleum Corporation" adını almıştır. - Company name changed as "Mesopotamian Petroleum Corporation on 30.03.1965.
 - (5) 16.06.1965 tarihinde "Continental Oil Company of Turkey" adını almıştır. - Company name changed "Continental Oil Company of Turkey" on 16.06.1965.
 - (6) 09.03.1972 tarihinde "Dorchester Gas Corporation" adını almıştır. - Company name changed as "Dorchester Gas Corporation" on 09.03.1972.
 - (7) 13.08.1985 tarihinde "Dorchester Master Limited Partnership" adını almıştır. - Company name changed as "Dorchester Master Limited Partnership" on 13.08.1985
 - (8) 26.06.1986 tarihinde "Thrace Basin Natural Gas Corporation Turkey" adını almıştır. - Company name changed as "Thrace Basin Natural Gas Corporation Turkey" on 26.06.1986
 - (9) 27.11.1987 tarihinde "Encor Energy Corp.Inc." adını almıştır. - Company name changed as "Encor Energy Corp.Inc." on 27.11.1987.
 - (10) 14.06.1989 tarihinde "JFP International Inc." adını almıştır. - Company name changed as "JFP International Inc." on 14.06.1989.
 - (11) 18.10.1989 tarihinde "RWE-DEA Aktiengesellschaft für Mineralöl und Chemie" adını almıştır. - Company name changed as "RWE-DEA Aktiengesellschaft für Mineralöl und Chemie" on 18.10.1989
 - (12) 21.01.1992 tarihinde "Tuscar International Ltd." adını almıştır. - Company name changed as "Tuscar International Ltd." on 21.01.1992.
 - (13) 18.04.1992 tarihinde "Petrolex (Nederland) b.v." adını almıştır. - Company name changed as "Petrolex (Nederland) b.v." on 18.04.1992.
 - (14) 27.09.1993 tarihinde "Exploration Terrenex Inc." adını almıştır. - Company name changed as "Exploration Terrenex Inc." on 27.09.1993.
 - (15) 24.11.1993 tarihinde "Texaco Nederland b.v." adını almıştır. - Company name changed as "Texaco Nederland b.v." on 24.11.1993.
 - (16) 20.02.1997 tarihinde "N.V.Turkse Perenco" adını almıştır. - Company name changed as "N.V.Turkse Perenco" on 20.02.1997.
 - (17) 25.08.1997 tarihinde "Petrom Exploration Mediterranean Inc." adını almıştır. - Company name changed as "Petrom Exploration Mediterranean Inc." on 25.08.1997.
 - (18) 26.12.1999 tarihinde "Amity Oil International Pty.Ltd." adını almıştır.-Company name changed as Amity Oil International Pty.Ltd on 26.12.1999
 - (19) 10.03.2000 tarihinde " Thrace Basın Natural Gas Türkiye Corporation " adını almıştır.-Company name changed as " Thrace Basın Natural Gas Türkiye Corporation " on 10.03.2000
 - (20) 08.12.2000 tarihinde " El Paso Production Company Turkey B.V." adını almıştır.- Company name changed as "El PasoProduction Company Turkey B.V." on 08.12.2000
 - (21) 05.04.2001 tarihinde " Madison Oil Turkey Inc." adını almıştır.- Company name changed as"Madison Oil Turkey Inc." on 05.04.2001
 - (22) 22.05.2001 tarihinde"Madison Turkey Inc."adını almıştır.-Company name changed as "Madison Turkey Inc." on 22.05.2001
 - (23) 15.06.2001 tarihinde " Pinnacle Turkey Inc." adını almıştır.-Company name changed as "Pinnacle Turkey Inc."on 15.06.2001
 - (24) 22.11.2001 tarihinde " Petroleum Exploration Mediterranean Inc. adını almıştır.-Company name changed as "Petroleum Exploration Mediterranean Inc " on 22.11.2001
 - (25) 12.05.2003 tarihinde "Chevron Texaco International Limited" adını almıştır.-Company name changed as "Chevron Texaco International Limited" on 26.05.2003

TABLO-10 YILLAR İTİBARIYLA TÜRKİYE'DE PETROL ŞİRKETLERİNCE YAPILAN JEOLJİ VE JEOFİZİK SAHA ÇALIŞMALARI⁶¹⁶

GEOLOGICAL AND GEOPHYSICAL ACTIVITIES OF THE COMPANIES IN TÜRKİYE BASED ON YEARS

Yıllar	Jeoloji etüdüleri Geological surveys			Jeofizik etüdüleri - Geophysical surveys							Toplam Jeofizik Geophysical total		
	TPAO	Diğerleri Others	Toplam Total	Sismik Seismic			Gravite + Manyetik Gravity + Magnetic			Resistivite Resistivity	TPAO	Diğerleri Others	Toplam Total
Years	TPAO	Diğerleri Others	Toplam Total	TPAO	Diğerleri Others	Toplam Total	TPAO	Diğerleri Others	Toplam Total	TPAO	TPAO	Diğerleri Others	Toplam Total
	Ekip/Ay Par/Mo.	Ekip/Ay Par/Mo.	Ekip/Ay Par/Mo.	Profil Km. Profile	Profil Km. Profile	Profil Km. Profile	İst.adedi No.of st.	İst.adedi No.of st.	İst.adedi No.of st.	Sonda adet Point no.	Ekip/Ay Par/Mo.	Ekip/Ay Par/Mo.	Ekip/Ay Par/Mo.
1955			54,00						28 600				24,50
1956	4,23	143,50	147,73		1 588	1 588			30 266		10,73	74,10	84,83
1957	7,00	155,63	162,63		2 926	2 926	900	44 114	45 014		3,33	156,18	159,51
1958	8,47	155,49	163,96		5 280	5 280	2 176	11 674	13 850		7,20	149,98	157,18
1959	15,50	140,10	155,60	362	4 028	4 390	5 320	18 775	24 095		20,80	76,60	97,40
1960	21,40	65,86	87,26	769	975	1 744	5 821	3 876	8 697		17,00	23,85	40,85
1961	20,30	52,25	72,55	325	1 041	1 366	7 160	5 508	12 668		21,43	30,46	51,89
1962	21,80	35,85	57,65	377	306	683	12 941		12 941		35,20	10,00	45,20
1963	21,83	18,95	40,78	219	346	565	4 479	1 560	6 039		22,00	15,80	37,80

⁶¹⁶ 1990 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay.Nu:35, Tablo-9; 2004 Türkiye Petrol Faaliyetleri, PİGM Yay., Tablo-8' ve <http://www.pigm.gov.tr/istatistikler/yillar%20itibari%20ile%20saha%20calismalari.xls>, 17.11.2007'den derlenmiştir.

1964	19,06	16,49	35,55	481	1 594	2 075	13 584	6 720	20 304		18,53	29,77	48,30
1965	18,17	33,30	51,47	779	1 523	2 302	23 620	1 886	25 507		25,30	31,40	56,70
1966	17,40	8,50	25,90	419	859	1 278	6 790	736	7 526		21,90	20,60	42,50
1967	12,00	5,50	17,50	947	283	1 230	10 784	120	10 904		25,20	31,40	56,70
1968	2,50	5,17	7,67	2 659	2 399	5 058	8 675	10 976	19 651		27,97	12,50	40,47
1969	31,83	24,08	55,91	2 820	4 550 2 622 *	7 310 2 622 *	46 000	9 650	55 650		62,66	21,22	83,88
1970	18,83	25,20	44,00	2 386 1 000 *	2 960 1 383 *	5 346 2 383 *	30 939	1 410	32 349		47,87	34,77	82,64
1971	26,00	17,27	43,27	741	1 386 600 *	2 127 600 *	16 876	11 945	28 821	21	27,83	26,47	54,30
1972	24,63	9,37	34,00	2 439 640 *	3 211 2 264 *	5 650 2 904 *	19 500	3 683	23 183		34,50	21,12	55,62
1973	41,90	2,70	44,60	1 780	1 184 855 *	2 964 855 *	75 560	6 411	81 971		44,73	6,90	51,63
1974	39,17	2,70	41,87	4 204 2 180 *	945 68 *	5 149 2 248 *	10 376	1 710	12 086		37,00	12,76	49,76
1975	42,23	10,02	52,25	6 870 5 311 *	955 570 *	7 825 5 881 *	10 600	1 711	12 311		44,70	10,53	55,23
1976	49,66	1,50	51,16	1 830	1 822 1 185 *	3 652 1 185 *				321	66,73	16,90	83,63
1977	79,46	1,00	80,46	5 069 2 622 *	952 645 *	6 021 3 267 *	12 728 5 245 *	218	12 946 5 245 *	96	90,23	6,53	96,76
1978	94,43	0,27	94,70	6 183 * 2 733	1 000 * 1 000 *	7 183 * 3 733 *	134 621 * 5 466 *	1 642 * 84 *	136 263 * 5 550 *	287	78,47	9,06	87,53

1979	73,33		73,33	2 932 2 175 *		2 932 2 175 *	15 979 90 146 *		15 979 90 146 *	348	88,74		88,74
1980	64,47	0,49	64,96	1 363 2 437 *		1 363 2 437 *	17 800 4 874 *	2 978	19 878 4 874 *	269	117,97	4,50	122,47
1981	74,47	6,40	80,87	2 829	109	2 938	9 662		9 662	2 178	97,70	2,00	99,70
1982	82,43	9,63	92,06	2 191	3 054	5 245	27 802	4 412	32 214	415	170,43	46,50	216,93
1983	58,93	4,97	63,90	2 574	1 039	3 613	32 817	7 598	40 415	630	169,87	28,47	198,34
1984	73,60	0,50	74,10	2 561	2 615	5 176	27 896	5 078	32 974	541	152,30	34,30	186,60
1985	70,16	8,94	79,10	2 661	3 743	6 404	30 074	6 335	36 409	526	163,36	39,77	203,13
1986	80,70	11,36	92,06	4 023	1 297	5 320	26 206	1 200	27 406	253	152,13	22,20	174,49
1987	86,43	7,30	93,73	4 634	1 718	6 352	9 145	220	9 365	378	122,73	19,26	144,99
1988	103,26	4,50	107,76	3 789	1 589	3 378	27 088	16	28 768	657	115,60	18,42	134,02
1989	100,60	1,66	102,26	2 922	1 289 1 506 *	4 211 1 506 *	27 380		27 380	344	139,30	13,80	153,10
1990	133,8	16,3	150,1	3 547 3 990 * 305 **	1 374	4 921 3 990 * 305 **	24 238		24 238	1 067	144,8	18,9	163,7
1991	135,0	22,3	157,3	2 917 10 755 * ** 180	475 3 066 * 91 **	3 392 13 821 * 271 **	13 008 33 302 *	5 994 *	13 008 39 296 *	716	109,3	10,8	120,1

1992	82,6	26,1	108,7	2 017 4 896 *	880 4 955 * 83 **	2 897 9 851 * 83 **	25 061 9 792 *	9 910 * 4 543 +	25 061 19 702 * 4 543 +	454	110,4	19,2	129,6
1993	65,7	3,6	69,3	1 479 164 **	455 83 **	1 934 247 **	16 740		16 740	16 389	76,9	7,7	84,6
1994	37,7		37,7	1 030 424 *	182	1 212 424 *	11 408	484	11 892		44,0	3,9	47,9
1995	95,7	2,3	98,0	938 697 * 211 **	112	1 050 697 * 211 **	22198,0		22 198		85,7	1,7	87,4
1996	58,4	0,6	59,0	1 036 229 **	108 1 127 *	1 144 229 ** 1 127 *	15 208		15 208		70,0	2,7	72,7
1997	45,3	1,0	46,3	1 144 455 * 89 ** 313 ***	287 300 ***	1 432 455 * 89 ** 613 ***	14 738 455 *		14 738 455 *		55,1	5,3	60,4
1998	49,8	0,2	50,0	2 022 564 * 275 **	179 473 * 110 **	2 201 1 037 * 385 **	10 360 913 *		10 360 913 *		58,5	5,7	64,2
1999	31,5		31,5	2336 174 **	693	3 029 174 **	23 096	9 710 +	23 096 9 710 +		87,4	5,7	93,1
2000	39,4	0,4	39,8	1 568 281 **	703 1608 *	2 271 1608 * 281 **	9 182	11 738	20 920		40,0	7,7	47,7
2001	52,9	0,5	53,4	371 623 **		371 623 **	17 999		17 999		49,4		49,4

2002	13,6		13,6	102	328	430	11 788		11 788		15,3	18,4	33,7
					9 818 *	9 818 *		16 996 *	16 996 *				
				193 **	166 **	359 **							
2003	20,6	0,3	21,0	589	622	1 210	13 616		13 616		43,5	6	49,5
				531 **		531 **							
					1 200 ***	1 200 ***							
2004	61,1	11	72,1	814		814	18 606		18 606		80,4	10,8	90,2
				1 323 **		1 323 **							
				12 841 *	14 *	12 855 *	485 126 *		485 126 *				
				102 ***	102 **	205 **							
2005			63			1 432			16 406	696,0			70,2
						595 *							
						19 315 **			979 498 **				
2006			47,1			2 210			13 836	570			75,5
						1 093 *							
						3 361 **							
						5 419 ***							

(*) Deniz etüdü Km. - Offshore surveys Km.

(**) Üç boyutlu sismik Km² - 3D seismic Km²

(***) Üç boyutlu deniz sismiği Km² - 3D Offshore seismic Km²

(+) Aeromanyetik etüd Km. - Aeromagnetic surveys Km.

NOT: TPAO nun ortak çalışmalarındaki hissesi TPAO ya yazılmıştır. - TPAO is share in joint activities was added to TPAO figures.

**TABLO-11 : YILLAR İTİBARIYLA İTHAL EDİLEN HAM PETROL
VE ÖDENEN DÖVİZ⁶¹⁷**

YILLAR	İTHAL EDİLEN HAM PETROL (METRİK TON)	ÖDENEN DÖVİZ (DOLAR)
1961	343.667	5.558.348
1962	2.269.022	38.747.039
1963	2.893.516	49.921.117
1964	3.540.794	59.236.635
1965	3.048.983	47.864.458
1966	3.112.484	39.952.190
1967	3.032.327	36.478.204
1968	3.412.830	40.677.055
1969	2.870.481	38.462.813
1970	3.845.122	53.646.704
1971	5.428.692	89.112.500
1972	7.969.319	142.873.895
1973	9.305.832	274.363.089
1974	9.961.397	804.209.334
1975	9.634.101	754.243.391
1976	11.213.187	972.456.163
1977	11.658.768	1.121.830.159
1978	10.354.381	1.016.545.619
1979	8.173.202	1.205.347.949
1980	10.490.158	2.610.098.975
1981	11.597.743	3.217.256.864
1982	13.905.837	3.538.195.962
1983	14.127.427	3.215.912.399
1984	15.589.831	3.397.618.645
1985	15.531.897	3.321.272.476
1986	16.861.924	1.804.841.994
1987	20.102.220	2.762.201.628
1988	21.673.164	2.404.265.748
1989	18.615.660	2.463.687.703
1990	20.061.974	3.505.442.659
1991	17.606.158	2.457.569.052

⁶¹⁷ **1983 Petrol Faaliyeti**, PİGM Yay.Nu:28, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1984, Tablo-48; **1995 Petrol Faaliyeti**, PİGM Yay.Nu:40, Ayrıntı Matbaası, Ankara, 1996, Tablo-54 ve **2004 Türkiye Petrol Faaliyetleri**, PİGM Yay., Ankara, 2005, Tablo-43'ten derlenmiştir.

1992	19.315.644	2.630.088.568
1993	21.769.431	2.549.626.975
1994	21.198.132	2.427.223.143
1995	23.510.777	2.912.984.869
1996	22.915.914	3.430.240.287
1997	23.336.672	3.177.690.856
1998	23.735.420	2.046.735.524
1999	22.983.699	2.747.107.164
2000	21.671.150	4.200.761.845
2001	23.242.875	3.897.305.049
2002	23.661.811	4.088.650.542
2003	24.096.407	4.788.012.625
2004	23.830.052	6.074.589.413

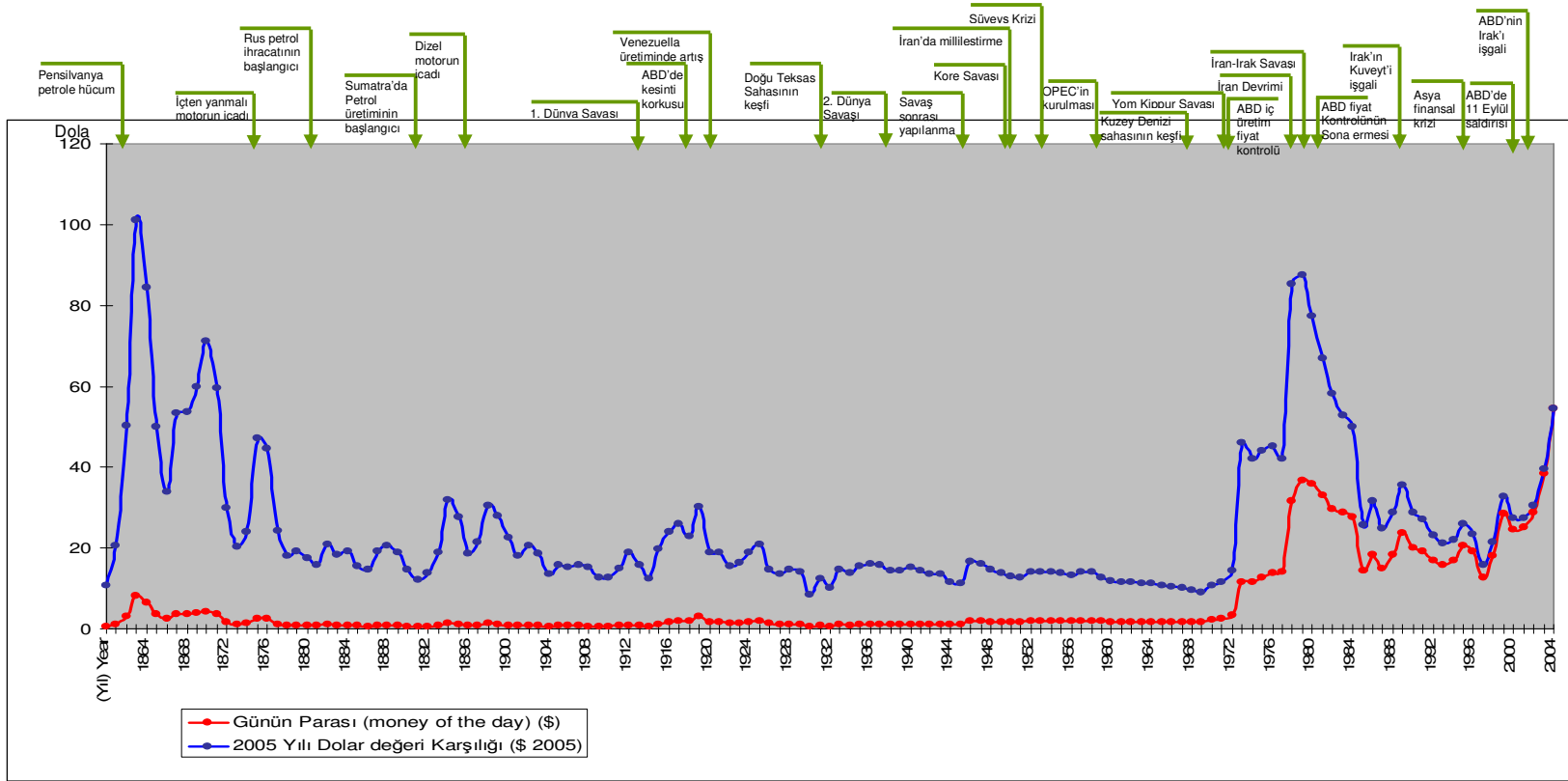
**TABLO-12 : TÜRKİYE PETROL VE PETROL ÜRÜNLERİ
HAREKETLERİ (TON)⁶¹⁸**

YILLAR	HAM PETROL ÜRETİMİ	HAM PETROL İTHALATI	TOPLAM	İŞLENEN HAM PETROL	ELDE EDİLEN ÜRÜN	ÜRÜN İTHALATI	ÜRÜN İHRACATI	SİVİL TÜKETİM
1955	178.596		178.596	89.876	74.842	976.538		1.200.906
1956	305.616		305.616	290.861	275.174	1.001.532		1.274.075
1957	298.139		298.139	290.881	272.344	1.257.888		1.423.311
1958	328.543		328.543	344.419	303.367	1.188.177		1.468.649
1959	389.627		389.627	366.345	337.029	1.212.046		1.535.958
1960	375.172		375.172	362.457	325.826	1.359.426		1.723.151
1961	441.748	343.667	785.415	616.578	567.377	1.471.527	49.864	1.958.178
1962	595.393	2.269.002	2.864.395	2.832.402	2.711.384	424.438	577.654	2.311.814
1963	746.035	2.893.516	3.639.551	3.626.231	3.515.861	142.657	727.076	2.738.069
1964	921.418	3.540.794	4.462.212	4.355.475	4.237.624	94.889	891.522	3.145.701
1965	1.532.843	3.048.983	4.581.826	4.474.078	4.345.064	147.637	583.628	3.539.169
1966	2.040.715	3.112.484	5.153.199	5.004.313	4.802.401	170.615	416.646	4.174.996
1967	2.751.720	3.032.327	5.784.047	5.477.163	5.321.114	482.965	195.376	4.863.514
1968	3.104.476	3.412.830	6.517.306	6.351.940	6.255.568	412.994	307.119	5.815.276
1969	3.623.292	2.870.481	6.493.773	6.486.023	6.379.448	700.648	106.140	6.633.927
1970	3.542.013	3.845.122	7.387.135	7.218.648	7.038.591	549.082	110.912	7.372.264
1971	3.452.486	5.428.692	8.881.178	8.697.724	8.437.177	610.581	92.968	8.526.767
1972	3.388.177	7.969.319	11.357.496	10.953.265	10.658.051	225.142	879.015	9.906.945
1973	3.511.241	9.305.823	12.817.064	12.981.145	12.532.052	170.193	816.113	11.537.286
1974	3.308.962	9.961.397	13.270.359	12.969.814	12.714.914	420.273	693.246	11.856.194
1975	3.095.486	9.634.101	12.729.587	13.046.053	12.783.596	791.022	453.425	13.201.396
1976	2.595.355	11.213.187	13.808.542	13.399.427	13.144.776	1.809.554	253.245	14.628.627
1977	2.713.036	11.658.768	14.371.804	14.637.239	14.414.207	2.497.736	54.642	16.882.367
1978	2.736.332	10.354.381	13.090.713	13.105.744	12.814.639	3.951.176	54.366	16.521.395
1979	2.831.418	8.173.202	11.004.620	11.147.670	10.817.516	3.513.443	53.663	14.289.639
1980	2.330.192	10.490.158	12.820.350	12.801.743	12.408.275	3.014.728	229.283	14.765.386
1981	2.362.559	11.597.743	13.960.302	13.425.998	13.107.605	2.136.108	385.277	14.665.380
1982	2.333.270	13.905.837	16.239.107	16.450.625	16.061.421	1.223.437	1.545.516	15.667.550
1983	2.203.477	14.127.427	16.330.904	16.158.722	15.779.262	1.526.272	904.420	16.249.141
1984	2.086.715	15.589.831	17.676.546	17.924.970	17.440.186	1.039.400	1.746.377	16.452.748

⁶¹⁸ 1984 Petrol Faaliyeti, PİGM Yay.Nu:29, MTA Ens. Matbaası, Ankara, 1985, s.35 ve <http://www.pigm.gov.tr/istatistikler/WEB%20TABLO44-R.xls>, 16.11.2007'den derlenmiştir.

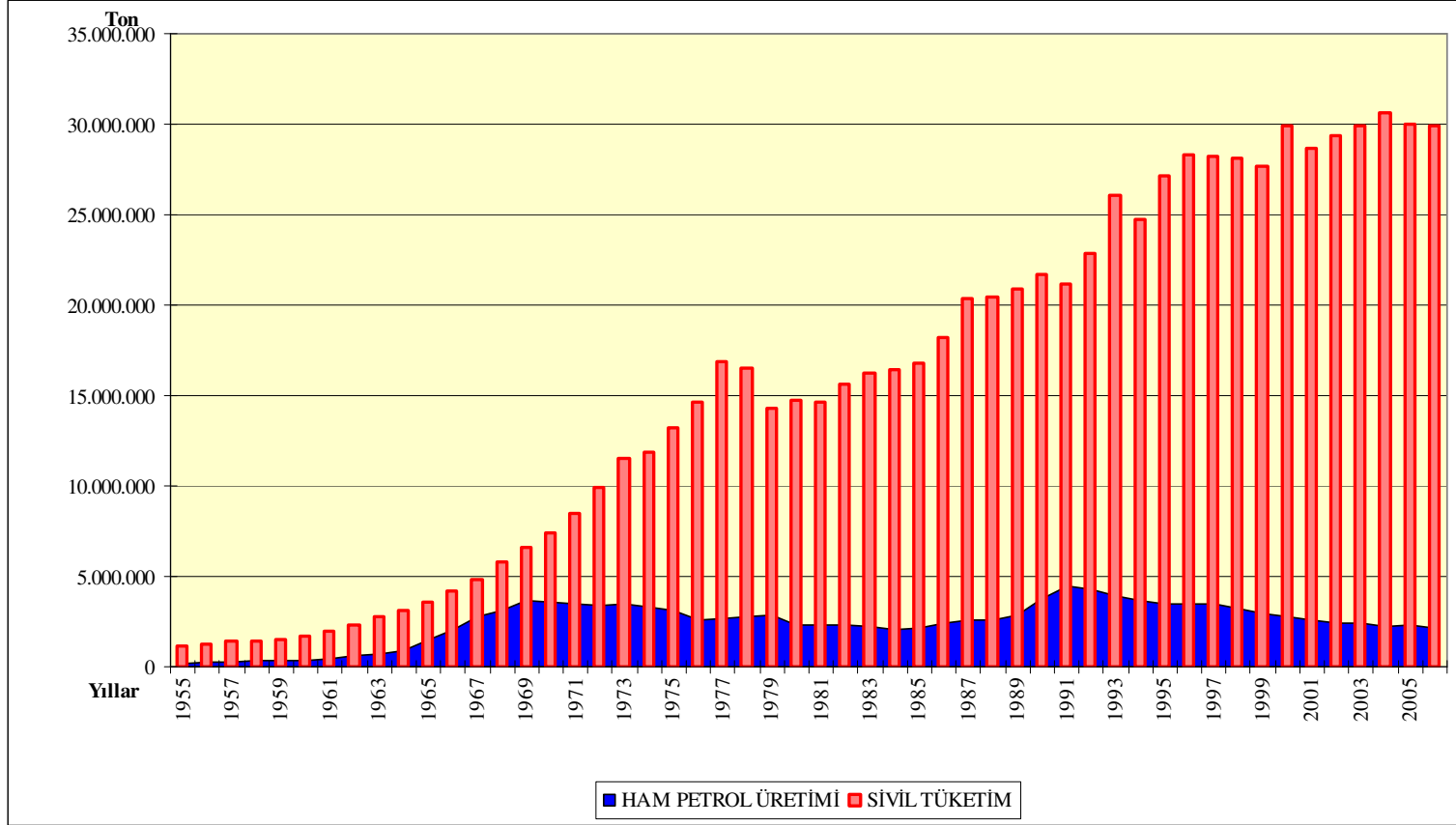
1985	2.110.174	15.531.897	17.642.071	17.862.716	17.417.230	1.148.006	1.668.565	16.767.065
1986	2.392.536	16.861.924	19.254.460	19.092.051	18.657.836	1.266.148	1.677.209	18.191.068
1987	2.629.630	20.102.220	22.731.850	22.651.274	21.867.675	1.377.159	2.220.920	20.386.797
1988	2.563.876	21.673.164	24.237.040	23.869.835	23.099.034	1.412.730	4.212.151	20.435.951
1989	2.876.195	18.615.660	21.491.855	21.771.145	21.097.642	2.009.859	2.351.040	20.914.159
1990	3.716.546	20.061.974	23.778.520	22.981.348	22.169.052	2.168.471	2.075.379	21.722.131
1991	4.451.702	17.606.158	22.057.860	22.557.972	21.789.314	2.191.629	2.858.899	21.160.852
1992	4.280.952	19.315.644	23.596.596	23.317.118	22.696.562	2.267.696	2.052.993	22.855.583
1993	3.892.021	21.769.431	25.661.452	25.670.208	24.979.486	3.716.444	2.264.279	26.075.660
1994	3.686.668	21.198.132	24.884.800	24.971.276	24.205.677	2.654.578	2.124.135	24.758.035
1995	3.515.782	23.510.777	27.026.559	27.039.225	26.528.966	2.978.728	1.686.440	27.160.410
1996	3.499.635	22.915.914	26.415.549	26.458.592	25.454.526	5.094.274	1.630.949	28.280.496
1997	3.456.966	23.336.672	26.793.638	26.668.809	26.073.061	4.602.959	1.629.439	28.255.800
1998	3.223.622	23.735.420	26.959.042	27.133.588	26.654.816	5.022.724	2.326.769	28.125.519
1999	2.939.896	22.983.699	25.923.595	26.162.698	25.413.110	5.585.111	2.751.992	27.661.323
2000	2.749.105	21.671.150	24.420.255	24.204.552	23.646.710	8.622.152	1.550.983	29.889.979
2001	2.551.467	23.242.875	25.794.342	25.861.534	25.314.406	5.791.746	2.569.763	28.630.104
2002	2.441.534	23.661.811	26.103.345	26.119.220	25.345.335	7.534.685	3.029.979	29.334.226
2003	2.375.044	24.096.407	26.471.451	26.488.032	25.788.866	8.111.499	3.874.396	29.909.502
2004	2.275.530	23.830.052	26.105.582	25.986.559	25.374.642	9.715.103	3.824.246	30.627.656
2005	2.281.131	23.389.727	25.670.858	25.489.317	24.996.043	10.403.837	4.857.564	29.985.588
2006	2.175.668	23.786.875	25.962.543	26.192.202	25.446.318	11.810.848	6.237.659	29.908.906

GRAFİK-1 : 1861-2005 HAM PETROL FİYATLARI VE MEYDANA GELEN ÖNEMLİ OLAYLAR⁶¹⁹

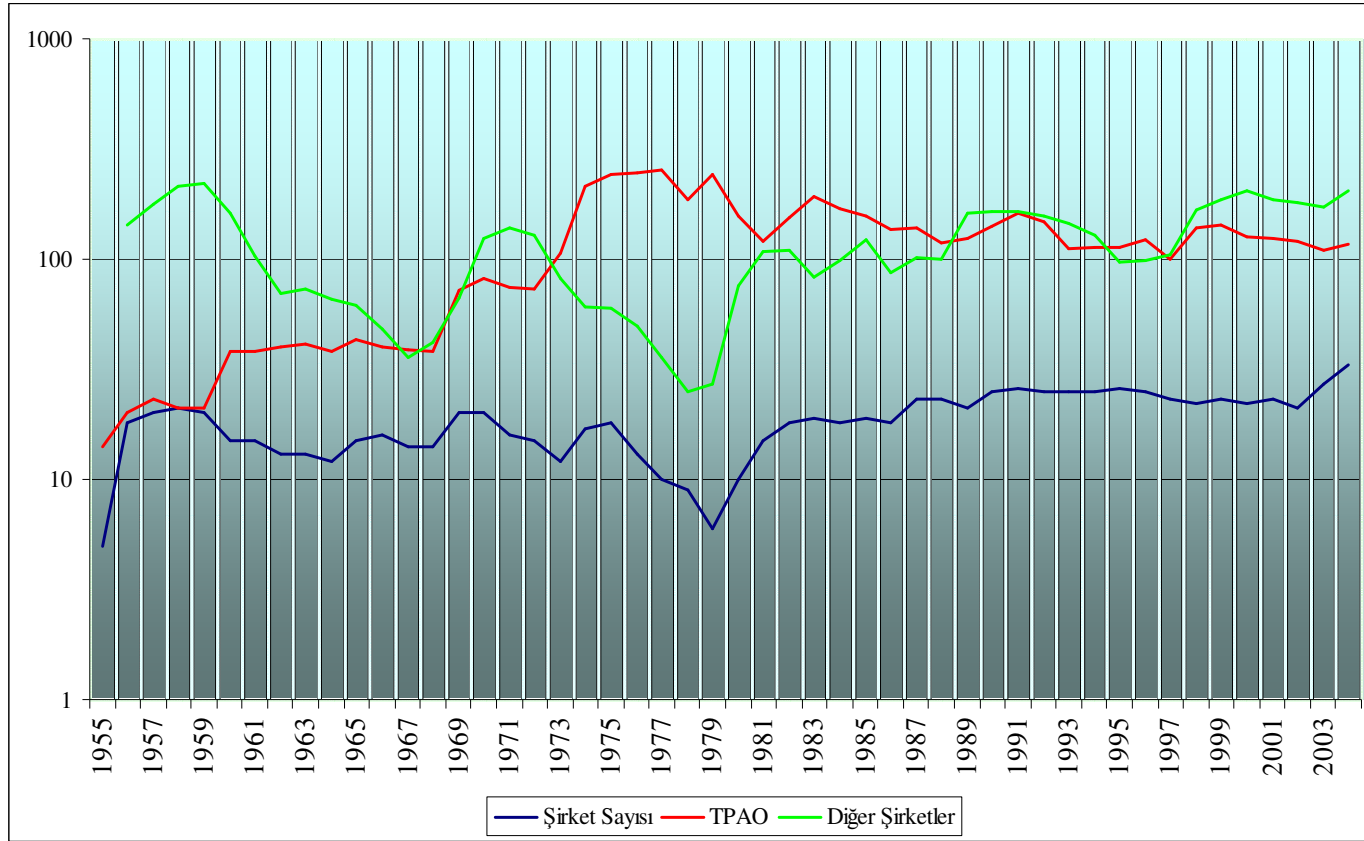
⁶¹⁹ Grafik TABLO-7'den istifade edilerek düzenlenmiştir. Olaylarla ilgili Peter Davies, **BP Statistical Review of World Energy 2006**, London, 14 June 2006, s. 11; <http://www.wtrg.com/prices.htm> , 15.05.2007'den faydalanılmıştır.

GRAFİK-2 : TÜRKİYE'DE PETROL ÜRETİM-TÜKETİM GRAFİĞİ (1955-2006)⁶²⁰

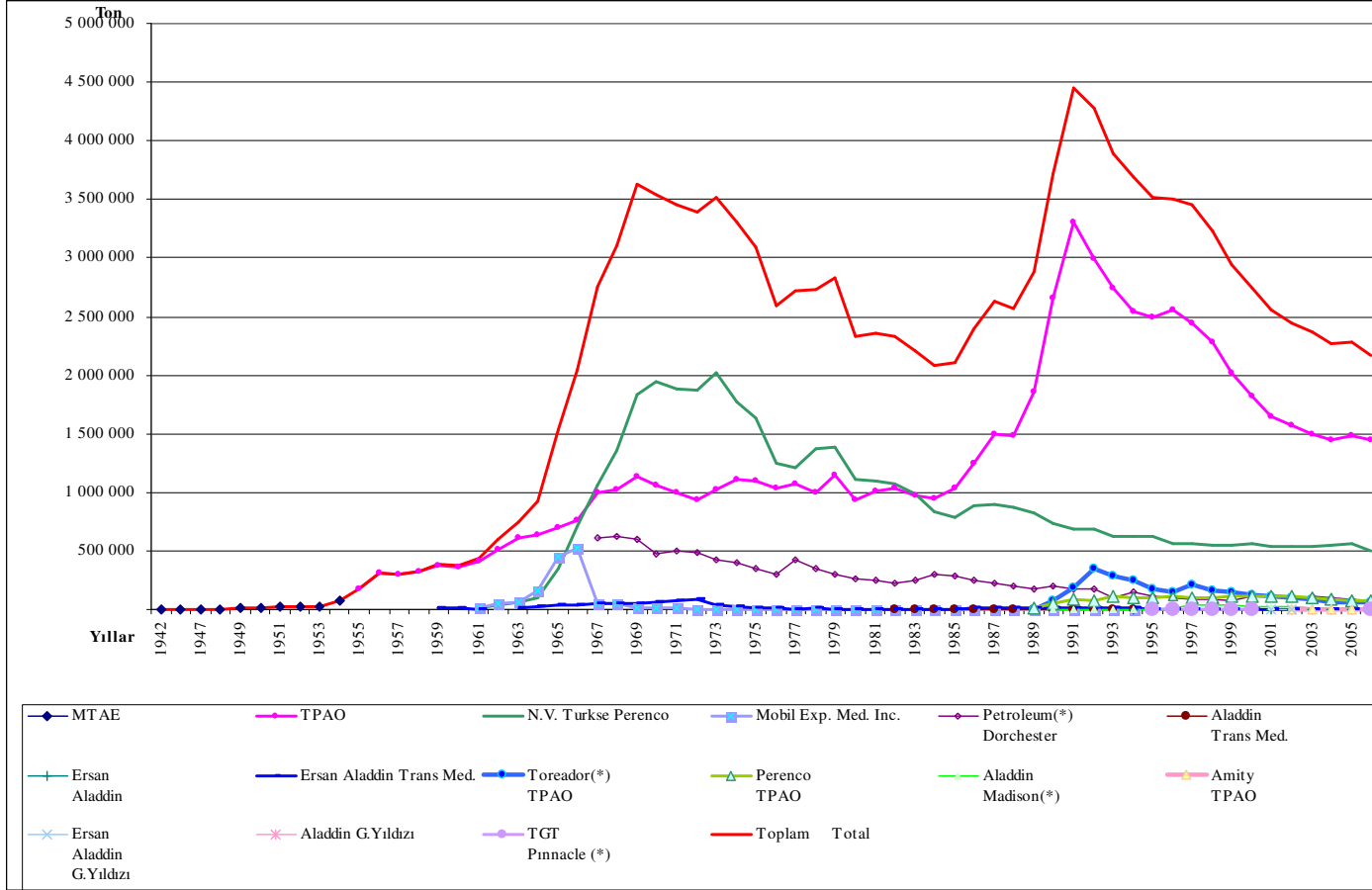
⁶²⁰ TABLO-12'den istifade edilerek düzenlenmiştir.

GRAFİK-3 : YILLAR İTİBARIYLA FAALİYET GÖSTEREN ŞİRKET VE SAHİP OLDUKLARI RUHSAT SAYILARI⁶²¹

⁶²¹ TABLO-5'ten istifade edilerek düzenlenmiştir.

GRAFİK-4 : TÜRKİYE'DE ŞİRKETLERİN YILLARA GÖRE PETROL ÜRETİM MİKTARLARI⁶²²

⁶²² TABLO-8'den istifade edilerek düzenlenmiştir.

**RESİM-1 : İSTANBUL'DA YAĞ KAPANI İSKELESİ'NDE SIRIK
HAMALI İLE PETROL NAKLİYATI, 1924⁶²³**

RESİM-2 : İNÖNÜ'NÜN RAMAN-9 KUYUSUNU ZİYARETİ (1948)⁶²⁴

⁶²³ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 23.

⁶²⁴ TPAO, **İlk Elli Yıl**, s. 26.

RESİM-3 : PETROL ARAMA VE İŞLETME İDARESİ ÇALIŞMALARI⁶²⁵

Soldan; Bill Woodson, John Shirley, İhsan Ruhi Berent, Samuel Russell, Vincent Yocum, 1935

RESİM-4 : PETROL ARAMA VE İŞLETME İDARESİ ÇALIŞMALARI⁶²⁶

Harold Moses, Cevat Eyüp Taşman, 1934

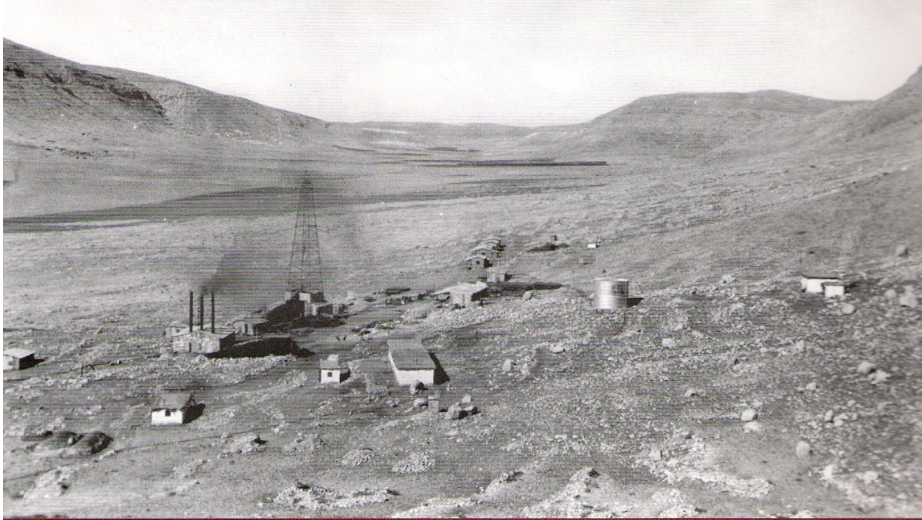
⁶²⁵ Özcan, a.g.e., s. 3.

⁶²⁶ Özcan, a.g.e., s. 9.

RESİM-5 : TÜRKİYE’NİN İLK DERİN SONDAJI BASPİRİN-1 (1934-1936)⁶²⁷

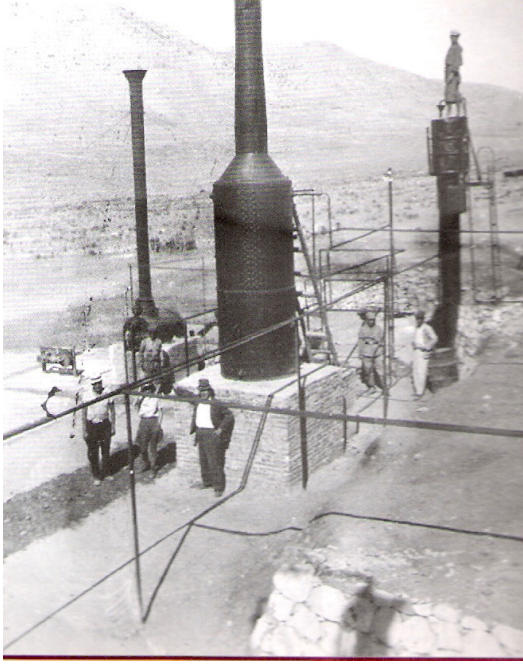
RESİM-6 : MAYMUNE BOĞAZI, RAMAN-1 SONDAJI (1940)⁶²⁸

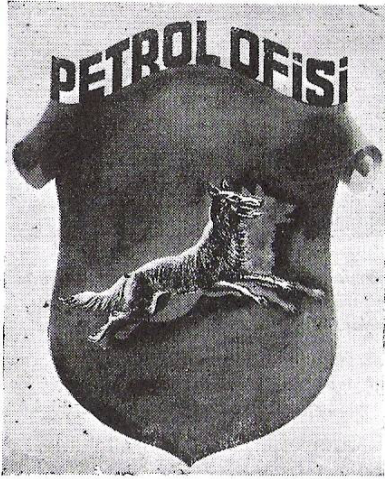
⁶²⁷ Özcan, a.g.e., s. 12.

⁶²⁸ Özcan, a.g.e., s. 23.

RESİM-7 : MAYMUNE BOĞAZI RAFİNERİSİ İNŞA HALİNDE (1941)⁶²⁹

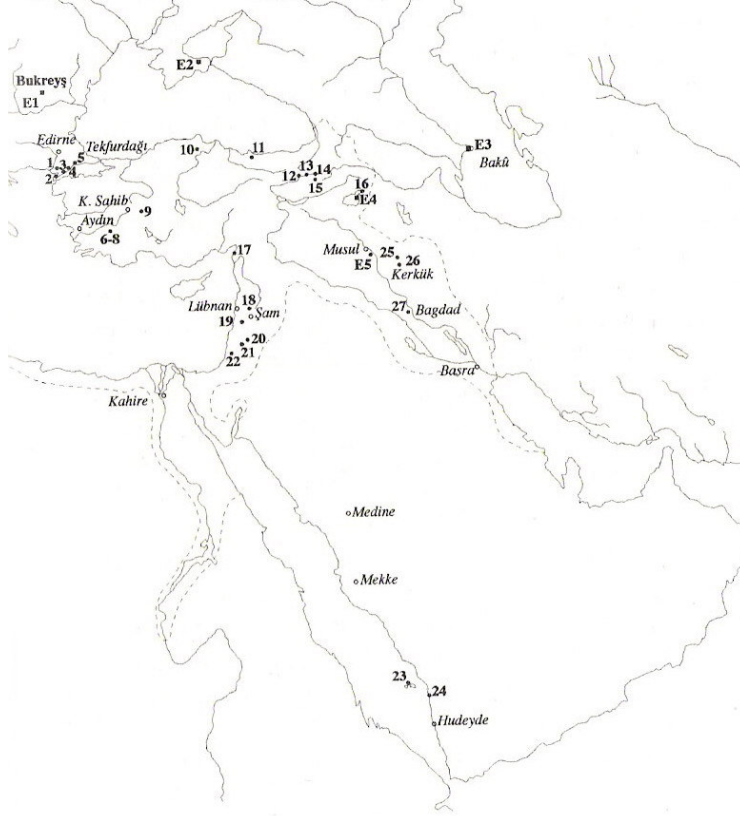
RESİM-8 : PETROL OFİSİ'NİN AMBLEMİ⁶³⁰

⁶²⁹ Özcan, a.g.e., s. 31.

⁶³⁰ Acun, a.g.e., s. 246.

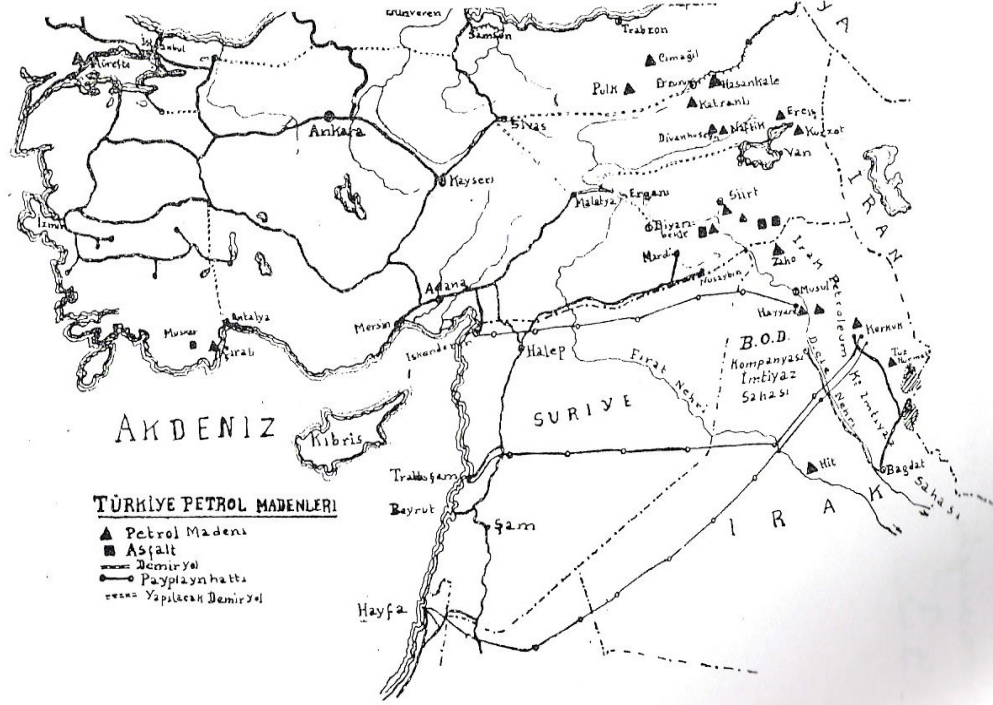
HARİTA-1 :OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA 1877-1922 ARASINDA PETROL İMTİYAZI VERİLEN BÖLGELER⁶³¹

1. Edirne Vilayeti, Dedeğaç Sancağı, Dedeğaç Sancağı, Firecik Nahiyesi
2. Edirne Vilayeti, Gelibolu Sancağı, Gelibolu Kazası, Bolayır Nahiyesi
3. Edirne Vilayeti, Gelibolu Sancağı, Şarköy Kazası
4. Edirne Vilayeti, Gelibolu Sancağı, Mürefte Kazası, Ganos Nahiyesi
5. Tekfurdağı Vilayeti, Tekfurdağı Sancağı, Banadus Kazası
6. Aydın Vilayeti, Denizli Sancağı, Nazilli Kazası, Kuyucak Nahiyesi, Ortakçı Karyesi
7. Aydın Vilayeti, Denizli Sancağı, Sarayköy Kazası, Kumluca ve Tırkaz Karyeleri
8. Aydın Vilayeti, Denizli Sancağı, Çal Kazası, Baklan Nahiyesi
9. Hüdavendigar Vilayeti, Karahisar-ı Sahib Sancağı, Bolvadin Kazası, Yenice Karyesi
10. Kastamonu Vilayeti, Sinop Sancağı, Boyabat Kazası, Ekinviran Karyesi
11. Trabzon Vilayeti, Trabzon Sancağı, Ordu Kazası, Dona
12. Erzincan Vilayeti, Erzincan Sancağı, Mecidiye Karyesi
13. Erzurum Vilayeti, Erzurum Sancağı, Tercan Kazası, Pülk Karyesi
14. Erzurum Vilayeti, Erzurum Sancağı, Pasinler Kazası, Hasankale Mevkii
15. Erzurum Vilayeti, Hınıs Sancağı, Hınıs Kazası, Katranlı ve Divan-ı Hüseyin Mevkiileri
16. Van Vilayeti, Van Sancağı, Bargiri Kazası, Kürzon ve Beşparmak Karyeleri
17. Halep Vilayeti, İskenderun Kazası, Kayaev Nahiyesi, Çengen Karyesi
18. Suriye Vilayeti, Havran Sancağı, Şam-ı Şerif Sancağı, Nebek Kazası, Kutifa Nahiyesi, Muazzamiye ve Reciye Karyeleri
19. Suriye Vilayeti, Havran Sancağı, Kuneytira Kazası
20. Suriye Vilayeti, Havran Sancağı, Der'a Kazası
21. Suriye Vilayeti, Havran Sancağı, Aclun Kazası
22. Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı, Halilü'r-rahman Kazası
23. Yemen Vilayeti, Bahr-i Sefid'deki Fersan Adası
24. Yemen Vilayeti, Hudeyde Sancağı, Lihye Kazası, Zühre Nahiyesi
25. Musul Vilayeti, Kerkük Sancağı, Kerkük Nahiyesi, Baba Gürgür
26. Musul Vilayeti, Kerkük Sancağı, Tuzhurmatu Nahiyesi
27. Bağdat Vilayeti, Bağdat Sancağı

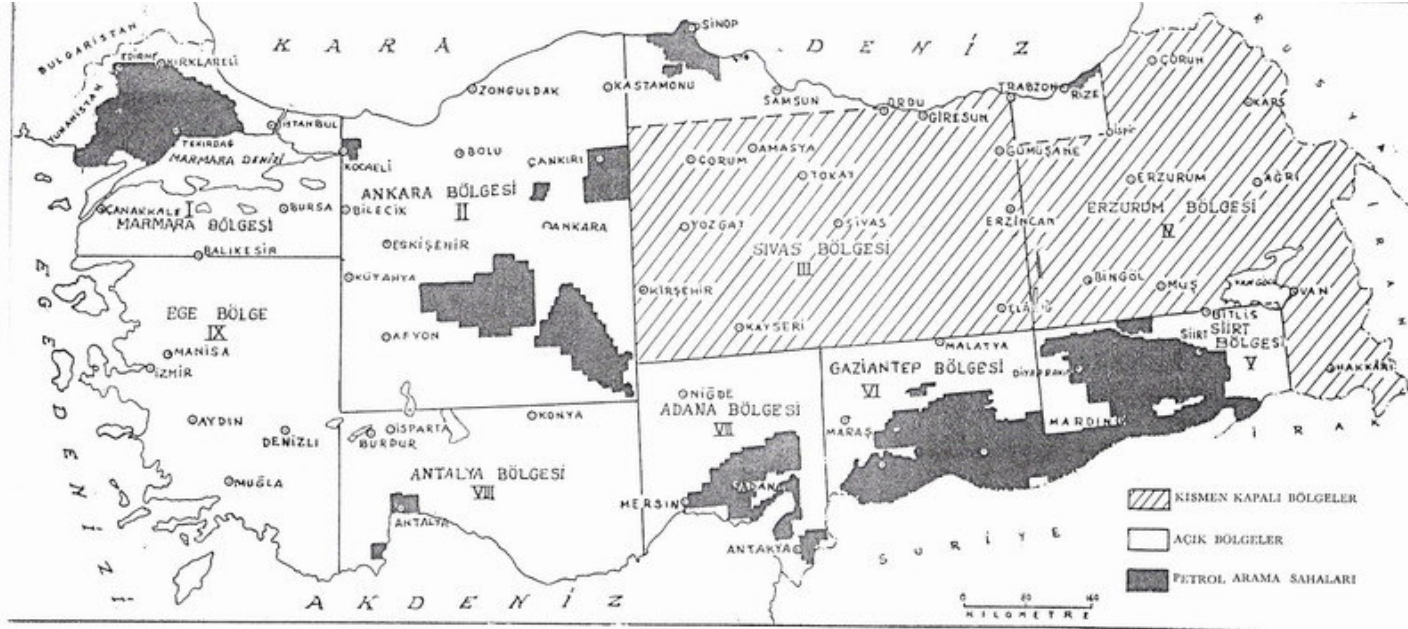
⁶³¹ Ediger, a.g.e., s. 101.

**HARİTA-2 : KEMAL LOKMAN TARAFINDAN HAZIRLANAN
“TÜRKİYE PETROL MADENLERİNİ GÖSTERİR HARİTA”**

Türkiye Petrol Madenlerini gösterir Haritadır.

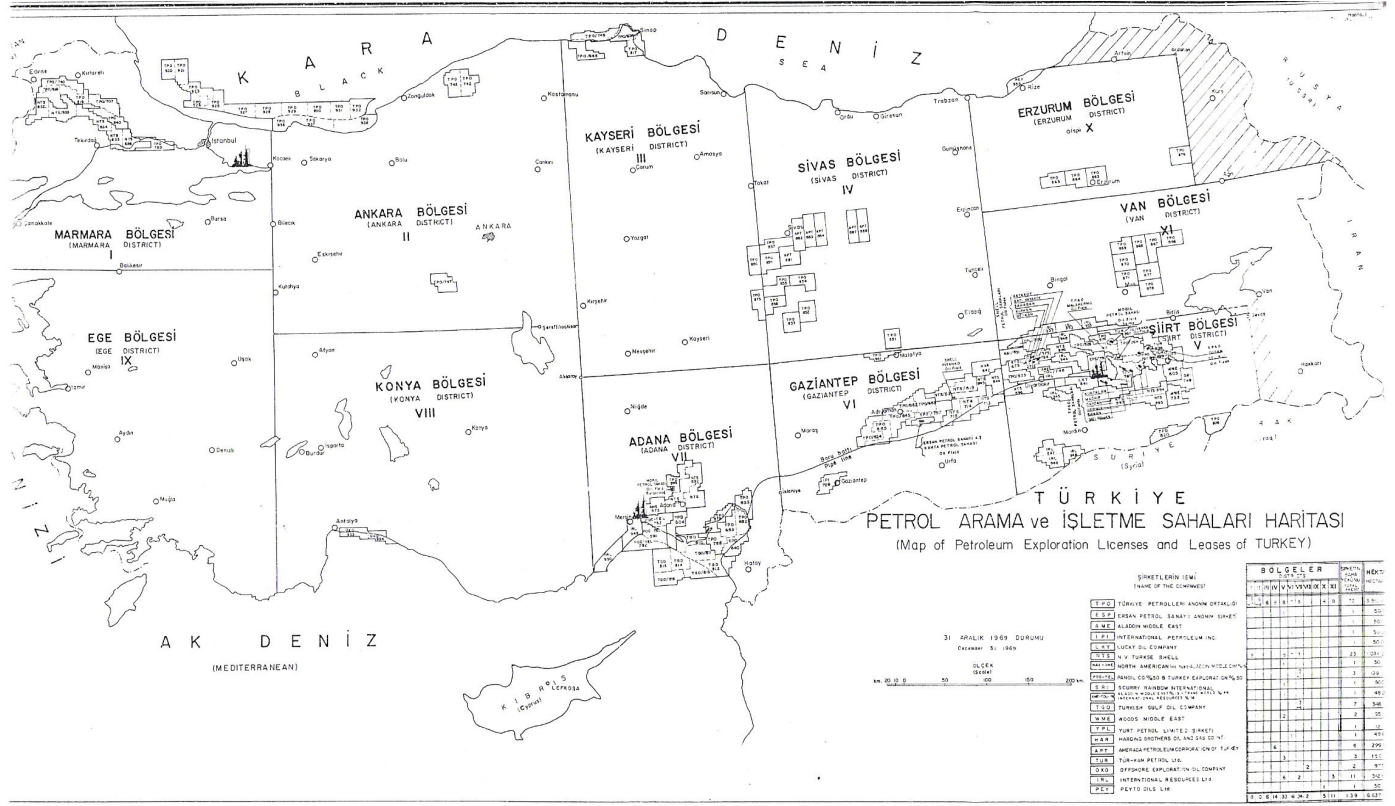
HARİTA-3 :PETROL KANUNU'NA GÖRE 1954 YILINDA TEŞKİL EDİLEN 9 PETROL BÖLGESİ⁶³²

NOT: Taralı alan petrol aramalarına kapalı bölgeyi göstermektedir.

⁶³² 1957 Petrol Faaliyeti, Petrol Dairesi Neş. Nu. 2, s. 24.

HARİTA-4 : 1969 YILINDA TEŞKİL EDİLEN 11 PETROL BÖLGESİ⁶³³

NOT: Taralı alan petrol aramalarına kapalı bölgeyi göstermektedir.

⁶³³ 1969 Petrol Faaliyeti, Petrol Dairesi Neş. Nu. 14, Ankara, 1970, s. 40.

HARİTA-5 : 1978 YILINDA TEŞKİL EDİLEN 18 PETROL BÖLGESİ⁶³⁴

